

Glasnik Slovenskega etnološkega društva (*Glasnik SED*):

Znanstveno-strokovna revija Slovenskega etnološkega društva
59 | 2019, št. 1

Bulletin of the Slovene Ethnological Society:

Scientific Journal
59 | 2019, Issues 1

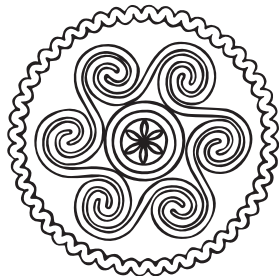
UDK 39(497.4)(05)

ISSN 0351-2908 Glasnik SED (Tiskana izdaja) | Printed edition

ISSN 2536-4324 Glasnik SED (Spletna izdaja) | Online edition

Revija je od leta 1956 izhajala kot *Glasnik Inštituta za slovensko narodopisje*, od leta 1959 (15 letnikov) kot *Glasnik Slovenskega etnografskega društva*, po letu 1976 pa izhaja kot *Glasnik Slovenskega etnološkega društva*. | The Bulletin had been published under the name *Glasnik Inštituta za slovensko narodopisje* (Bulletin of the Institute for Slovene Ethnography) until 1956; as *Glasnik Slovenskega etnografskega društva* (Bulletin of the Slovene Ethnographical Society) until 1959 (15 volumes); and as *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* (Bulletin of the Slovene Ethnological Society) since 1976.

V enem letniku izideta dve številki. | 2 issues (1 volume) are published yearly.

SLOVENSKO *etnološko* DRUŠTVO
SLOVENE *ethnological* SOCIETY

Izdajatelj | Publisher©

Slovensko etnološko društvo
Zanj | Represented by Alenka Černelič Krošelj

Ponatis celotne številke ali posameznih prispevkov in fotografij je mogoč samo z dovoljenjem uredništva in navedbo vira. | No part of this publication may be reproduced or transmitted, in any form or by any means, without written permission from the publisher. Quotations must contain a full mention of the source.

Naslov uredništva | Address

Slovenski etnografski muzej
Metelkova 2
1000 Ljubljana

Tel. | Tel.: (+ 386) 01 300 87 38

Fax | Fax: (+ 386) 01 300 87 35

Elektronska pošta | E-mail: info@sed-drustvo.si

Spletna stran | Website: <http://www.sed-drustvo.si/>

Urednici | Editors

Dr. Rebeka Kunej: glavna urednica | Editor-in-Chief
Anita Matkovič: odgovorna urednica | Editor-in-Charge

Uredniški odbor | Editorial Board

Dr. Miha Kozorog, mag. Martina Piko-Rustia, Alenka Černelič Krošelj: člani | Members
Dr. Dan Podjed in Ajda Pretnar: gostujoča urednika tematskega sklopa »Ethnografija 2.0« | Guest Editors of »Ethnography 2.0«

Prispevke so recenzirali člani uredniškega odbora in zunanji recenzenti. Redakcija št. 1, 59 | 2019 je bila končana 15. marca 2019. | All articles have been reviewed by the Editorial Board. The editing of this issue was completed on 15th of March 2019.

Za znanstveno in strokovno vsebino prispevkov odgovarjajo avtorji. | The authors are solely responsible for the content of their articles.

Jezikovni pregled | Language Editor

Irena Destovnik

Jezikovni pregled angleških povzetkov in izvlečkov | English Language Editor

Mateja Žuraj

Bibliografska obdelava v programskem sistemu COBISS | Article Classification

Breda Pajsar

Oblikovanje in prelom | Design and Typesetting

Ana Destovnik

Tisk | Printed by

KOLORTISK tiskarna d. o. o.

Naklada | Circulation

400 izvodov | 400 copies

ODPRTA ZNANOST IN SVEŽ VETER

Maja 2018 sprejeta Splošna uredba o varstvu podatkov – mnogi jo bolj poznamo po kratiki GDPR, povezuje pa jo s številnimi izjavami, ki smo jih morali prav zato ponovno podpisovati – je bila tudi za etnologe in antropologe izhodišče za ponovni razmislek o rabi in izrabi osebnih podatkov njihovih sogovornikov. Vsi izzivi (ali težave) z novo uredbo še niso razrešeni, ko se v raziskovalni sferi že soočamo z drugo temo: z odprtim dostopom do znanstvenih informacij. Z njim opredeljujemo brezplačen spletni dostop do znanstvenih informacij (tj. do znanstvenih člankov, znanstvenih monografij in raziskovalnih podatkov) in njihove ponovne rabe.

Med cilji Nacionalne strategije odprtega dostopa do znanstvenih objav in raziskovalnih podatkov v Sloveniji 2015–2020 je, da bodo leta 2021 odprto dostopne vse znanstvene objave (100 odstotkov) iz leta 2020 objavljenih nacionalno financiranih raziskav. *Glasnik Slovenskega etnološkega društva*, ki ima v tem trenutku za naslednji dve leti že zagotovljena finančna sredstva iz nacionalnih virov, sledi smernicam nacionalne strategije: svoje vsebine ponuja v Digitalni knjižnici Slovenije in na svojih spletnih straneh ter tako odprt dostop do znanstvenih objav omogoča takoj ob nastanku. Več težav z »odprto znanostjo« opažam pri raziskovalcih, ki delujejo v okviru nacionalno financiranih raziskav, saj bodo med kladivom in nakovalom odprtega dostopa do raziskovalnih podatkov in varovanja osebnih podatkov, objavljanja v prestižnih (zaprtih) revijah ali revijah z odprtim dostopom (imenovanim tudi zlati odprti dostop). Bolj kot odprti dostop do objav bo odprtost raziskovalnih podatkov tema, ki nas bo v prihodnje v naši stroki še zaposlovala, in to bolj kot si morda mislimo v tem trenutku. Etnologi namreč pri svojem delu nenehno hodimo po meji razkrivanja/varovanja osebnih podatkov svojih sogovornikov, brez katerih si raziskovanja ne moremo niti zamisliti.

Če imam kot raziskovalka še kar nekaj dilem, kako zagotoviti harmonijo med obema zgoraj omenjenima dokumentoma, ki sooblikujeta moje profesionalno delo in odločitve, sem kot urednica mirnejša. V zadnjih letih je bilo veliko narejenega v smeri večje dostopnosti revije in urejanja avtorskih pravic, povezanih z izdajanjem revije. Delno pa k temu prispeva tudi dejstvo, da se s to številko poslavljam od urejanja *Glasnika SED*. Hvaležna sem za nove uvide, spoznanja, pridobljene delovne veščine, nova znanstva in strokovna sodelovanja. Veseli me, da se moje uredniško obdobje končuje s številko, v kateri objavljamo tako sodobne kot najbolj klasične teme iz slovenskega in mednarodnega prostora. Osrednji del tokratne številke je namenjen tematskemu sklopu Etnografija 2.0. Tehnologija, ki naš način življenja kroji bolj kot si včasih želimo priznati, je glavna nit tematskega sklopa, ki sta ga uredila Dan Podjed in Ajda Pretnar.

Digitalnost, dostopnost do informacij in varnost so postulati, ki bodo krojili profesionalni in osebni način življenja tudi v prihodnje. A kot je rekel Ignacij Lojolski: »*Ne poteši in zadovolji duše obilica znanja, marveč notranje čutenje in okušanje stvari.*« Zato tudi v prihodnje digitalnemu svetu dodajamo pristne odnose, srčnost in predanost.

Ker sem uvodnik napisala že po 26. marcu 2019, ko smo na Zboru članov Slovenskega etnološkega društva izbrali novi urednici, izkoriščam priložnost za zahvalo vsem, ki ste sodelovali pri nastajanju revije od leta 2015 do danes, ko smo skupaj ustvarili devet dvojnih števil *Glasnika SED*. Novima urednicama, Saši Poljak Istenič in Daši Ličen, pa želim uspešno uredniško delo. Verjamem, da bo preprih, ki ga bo prinesel sveži veter, dobro del tudi naši reviji; tega se že veselim. Pa hvala in srečno!

Rebeka Kunej,
glavna urednica

		Etnografija 2.0	Ethnography 2.0
5	Dan Podjed, Ajda Pretnar	Novi pristopi za razumevanje načinov življenja: Gostujoči uvodnik New Approaches to Understanding Different Ways of Life: Guest Editorial	
7	Ajda Pretnar	Računska antropologija: Razvoj področja in metodološki izzivi Computational Anthropology: Its Development and Methodological Challenges	
17	Rajko Muršič	Izkušnja improvizacije v objemu algoritmov: Digitalna vmesnost in preddigitalna trirazsežnost vsakdanjega življenja Experiencing Improvisation in the Embrace of Algorithms: Digital In-betweenness and Pre-digital Three-dimensionality of Everyday Life	
27	Blaž Bajič, Sandi Abram	Čutnobiografski sprehodi: Med antropologijo čutov in antropologijo digitalnih tehnologij Sensobiographic Walks: Between Anthropology of the Senses and Anthropology of Digital Technologies	
39	Dan Podjed	Razvoj etnografsko utemeljene tehnološke rešitve Development of an Ethnography-Based Technological Solution	
49	Ajda Pretnar, Marko Robnik-Šikonja	Analiza slik in besedil s pristopi umetne inteligence: Priložnosti in dileme Analysis of Images and Text with AI Methods: Opportunities and Dilemmas	
		Razglabljanja	Reflections
59	Urša Šivic	Mrtveče pesmi v porabsko-prekmurskem prostoru Musical Aspects of Dirges in the Regions of Prekmurje and Raba Valley	
71	Saša Babič	Barve v slovenskih sodobnih folklorih ugankah Colours in Slovenian Contemporary Folklore Riddles	
81	Klemen Senica	Sodobni japonski pogledi na razvoj japonske antropološke misli v imperialnem obdobju (1869–1945) Contemporary Japanese Perspectives on the Development of Anthropological Thought in Imperial Japan (1869–1945)	
		Knjižne ocene in poročila	Book Reviews
90	Teja Turk	Folklorna skupina Val Resia: Rezija vësala: Musiche e canti dalla Val Resia Folk Dance Ensemble Val Resia: Happy Resia Valley: Music and Songs from Resia Valley	
91	Teja Turk	Brigita Tornič Milharčič: Pripoved o življenju in delu Miroslava Vilharja Brigita Tornič Milharčič: The Life and Work of Miroslav Vilhar	
92	Marko Terseglav	Marjetka Golež Kaučič: Slovenska ljudska balada Marjetka Golež Kaučič: The Slovenian Folk Ballad	
93	Primož Tanko	Anja Moric: Globoko v srcu jo čutimo – Deep in Our Hearts We Feel It – Tief im Herzen fühlen wir sie Anja Moric: Deep in Our Hearts We Feel It – Tief im Herzen fühlen wir sie.	
95	Iztok Ilich	Novi tiski na kratko Briefly on New Publications	
		Slovinci zunaj meja Republike Slovenije	Slovenians Living beyond the Borders of the Republic of Slovenia
96	Martina Piko-Rustia	Ziljski žegen in ziljska noša Untergaital/Zilja Valley Kirchtage Customs and Untergaital/Zilja Valley Costume	
		Društvene strani	Society Pages
100	Saša Poljak Istenič	15. Vzporednice med slovensko in hrvaško etnologijo: Nesovna dediščina med prakso in registri: Mojstrana, 24.–26. maj 2018 15th Parallels between Slovenian and Croatian Ethnology: Intangible Heritage between Practice and Registers: Mojstrana, 24–26 May 2018	
101	Jana Mlakar Adamič	Slavnostni govor Jane Mlakar Adamič, prejemnice Murkove nagrade za življenjsko delo v letu 2017: Slovesna podelitev Murkove nagrade, Murkovega priznanja in Murkovih listin za leto 2018, Katapult, Trbovlje, 11. november 2018	

		Acceptance Speech by Jana Mlakar Adamič, Winner of the 2017 Murko Lifetime Achievement Award: Award Ceremony of the 2018 Murko Award, the Murko Special Recognition Award, and the Murko Certificate for Special Achievements, Katapult, Trbovlje, 11 November 2018	
104	Saša Renčelj Škedelj, Helena Rožman	Grajski detektiv: Sledi tiskarjev (Mala šola etnologije): Kulturni dom Krško, enota Grad Rajhenburg, 24. november 2018 The Castle Detective: Printers' Traces (Ethnology 101): Krško Cultural Centre, Rajhenburg Castle Unit, 24 November 2018	
105	Jerneja Ferlež	Etnološki večer z Murkovo nagrajenko 2018 dr. Majo Godina Golija: Slovenski etnografski muzej, Ljubljana, 18. december 2018 Ethnological Evening with the Murko Award Winner 2018, Dr Maja Godina Golija: Slovene Ethnographic Museum, Ljubljana, 18 December 2018	
107	Alenka Černelič Krošelj, Stanka Glogovič	Poročilo o delu Slovenskega etnološkega društva: Januar–december 2018 Work Report of the Slovene Ethnological Society: January–December 2018	
		Odmevi	Echoes
112	Tomaž Simetinger	Odgovor Mojci Ravnik ali neko področje je treba najprej poznati, preden o njem sodiš A Reply to Mojca Ravnik or in Other Words 'One Needs to Be Familiar with a Certain Field before One Can Judge It'	
		Poročila	Reports
115	Manca Filak	Mednarodni festival etnografskega filma NAFA 2018: Cluj-Napoca, Romunija, 11.–15. september 2018 International Ethnographic Film Festival NAFA 2018: Cluj-Napoca, Romania, 11–15 September 2018	
117	Marjana Strmčnik	Poročilo s simpozija o Janezu Bleiweisu: Ljubljana, 20. in 21. november 2018 Symposium on Janez Bleiweis – Report: Ljubljana, 20 and 21 November 2018	
120	Mojca Tercej Otorepec	Poročilo Delovne skupine etnologov konservatorjev Zavoda za varstvo kulturne dediščine Slovenije za leto 2018 2018 Report of the Work Group of Ethnologists-Conservators of the Institute for the Protection of Cultural Heritage of Slovenia	
		Nekrolog	Eulogy
123	Naško Križnar	Asen Balikci (1929–2019) Asen Balikci (1929–2019)	
		Etnologija je povsod	Ethnology Is Everywhere
125	Valentin Skubic	Stari načini zdravljenja domačih živali The Old Ways to Treat Domestic Animals	
		Razpisi, vabila, obvestila	Tenders, Invitations, Notices
128		Razpis za podelitev Murkove nagrade, Murkovega priznanja in Murkove listine za dosežke v etnologiji na Slovenskem za leto 2018/2019 Tender for the Bestowing of the Murko Award, the Murko Special Recognition Award, and the Murko Certificate for Special Achievements in Ethnology in Slovenia for 2018/2019	
129		Navodila za avtorje Instructions for Authors	
131	Mojca Ravnik	Popravek datuma Date Correction	

NOVI PRISTOPI ZA RAZUMEVANJE NAČINOV ŽIVLJENJA

Gostujoči uvodnik

Predgovor | 1.20

Datum prejema: 13. 3. 2019

Matematičarka Hannah Fry v knjigi *Pozdravljen, svet* (*Hello World*, W. W. Norton & Company, 2018) predstavi številne zgovorne primere, kako ljudje naivno in slepo sledimo napotkom naprav, ki naj bi nam pomagale v življenju in nas usmerjale na poti. Med drugim opiše avtomobilista, ki je slepo sledil navigacijski napravi in zavozil z glavne ceste, zapeljal na kolovoz in se potem skoraj po čudežu ustavil tik pred prepadom, pa še to samo zato, ker so ga zadržale neprenehne veje. Naslednji primer, ki ga opiše Hannah Fry, je še bistveno bolj srhljiv. Predstavi Stanislava Petrova, častnika sovjetske vojske, ki je leta 1983, v času hladne vojne, rešil svet pred jedrskim spopadom. Sovjetski računalniki so namreč pomotoma sprožili alarm, saj so zaznali približevanje ameriških izstrelkov, ki jih dejansko ni bilo. Razsodni Petrov takrat ni obvestil svojih nadrejenih, ki bi sprožili protinapad, temveč je dvajset minut počakal in nato prijavil tehnične motnje na računalniku.

Takšne resnične zgodbe kažejo, kako prepletena so postala naša življenja s tehnologijami in kako usodno lahko algoritmi vplivajo na naš vsakdan. V tematskem bloku *Glasnika Slovenskega etnološkega društva* – nastal je na podlagi posveta, ki sta ga maja 2018 sopriredila Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU in Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani – se posvečamo tovrstnim vsakodnevnim interakcijam naprav in ljudi ter ugotavljamo, kako se v tem procesu spreminja etnografija kot temeljna raziskovalna metoda antropologije, etnologije in nekaterih drugih družboslovnih in humanističnih področij. Poleg tega skušamo pojasniti, ali je »klasična« etnografija v informacijski dobi še smiselna za razumevanje človeških navad in praks – in ali je pravzaprav sploh mogoča. Velik del medosebnih stikov in družbene komunikacije ter oblikovanja družbenih skupin namreč poteka z uporabo naprav, kot so pametni telefoni, tablice in računalniki, zato sodobnih raziskav o načinih življenja skoraj ni več mogoče izvajati brez digitalne etnografije in etnografije digitalnega, pri čemer prvo razumemo kot raziskovanje z digitalnimi pristopi, drugo pa kot etnografsko raziskovanje digitalnih svetov in prostorov.

Ajda Pretnar se v svojem prispevku posveča pregledu razvoja računske antropologije in razloži, kaj je podatkovna etnografija. Pojasnjuje še, kako lahko povežemo kvalitativne in kvantitativne pristope ter tako nadgradimo in po-

sodobimo »klasične« antropološke metode. Novi pristopi po njenem ne pomenijo konca etnografije. Prav nasprotno: s kombiniranjem računskih metod in etnografije lahko antropologijo in nasploh družboslovje in humanistiko obogatimo in opolnomočimo.

V naslednjem članku tematskega bloka se Rajko Muršič posveča razmerju med analogno in digitalno vsakdanjostjo, in sicer skozi algoritme, improvizacijo, prostorsko izkušnjo in etnografsko raziskovanje. V prispevku pojasni, da algoritmi niso nepristranski, temveč so vrednostno opredeljeni; na ljudi vplivajo in delujejo kot pomembni »aktanti« v sodobnem pletežu ljudi in tehnologij. Tudi zato se mora po njegovem antropologija bolj doslej zavzeti za preučevanje tehnologij in njihove vsakdanje uporabe in se poleg tega bolj posvetiti uporabi digitalnih tehnologij za razvoj antropološke metodologije.

Muršičev apel k nadgradnji metodologije dopolnita Blaž Bajič in Sandi Abram v prispevku o čutnobiografskih sprehodih. Njun članek opiše metodo, ki biografsko pripoved čutnozaznavnih izkušenj sodelujočih prepleta s sekundarno analizo zvočno-vizualnega gradiva s posnetih sprehodov. Kombinacija etnografske potopitve v doživljanja posameznika in analize posnetkov z udeleženci ponuja plodno izhodišče za prenovo etnografije.

Dan Podjed se od opisovanja usmeri k spreminjanju načinov življenja s pomočjo tehnologij. V članku se posveča razvoju tehnoloških rešitev, utemeljenih na etnografskih spoznanjih, pri čemer poudari razvoj mobilne aplikacije za spodbujanje trajnostne mobilnosti. Takšne rešitve so po njegovem mnenju lahko bistveno bolj prilagojene lokalnim specifikam in različnim družbeno-kulturnim okoljem, poleg tega pa so dolgoročno smiselne z vidika posameznika in skupnosti.

Tehnologije lahko na življenje ljudi vplivajo še drugače. Ajda Pretnar in Marko Robnik-Šikonja v zadnjem prispevku tematskega bloka predstavita sodobne pristope s področja umetne inteligence na treh primerih. Prvi prikaže možnosti samodejnega prepoznavanja metastaz z medicinskih slik, drugi opiše določanje spolne usmerjenosti s fotografij obrazov, tretji pa razloži, kako lahko tehnike strojnega učenja uporabimo za analizo sentimenta spletnih uporabniških vsebin. Kot pojasnita, je za smiselno in kakovostno interpretacijo izsledke tovrstnih pristopov treba

* Dan Podjed, dr. etnologije, docent, znanstveni sodelavec, ZRC SAZU, Inštitut za slovensko narodopisje, Novi trg 2, 1000 Ljubljana; dan.podjed@zrc-sazu.si.

** Ajda Pretnar, doktorska kandidatka na Univerzi v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, raziskovalka na Univerzi v Ljubljani, Fakulteta za računalništvo in informatiko, Večna pot 113, 1000 Ljubljana; ajda.pretnar@fri.uni-lj.si.

obogatiti z družboslovnimi in humanističnimi znanji, sicer lahko z njimi ljudem bolj škodimo kot koristimo.

Prispevki v tematskem bloku torej z različnih zornih kotov obravnavajo vprašanje, kakšne so in bodo metode, ki nastajajo na presečišču antropologije in računalništva, oziroma tam, kjer se stikajo ljudje in naprave. Poleg tega se bomo morali vprašati še, kdo bo pri prenovljeni metodologiji imel vajeti v rokah – naprava ali človek? Kdo bo

koga obvladoval in nadziral? Pri tovrstnih razmislekih je bolje, da ne zatavamo preveč, sicer se od znanosti hitro premaknemo k znanstveni fantastiki in strašljivim distopijam, kakršne prikazujejo filma *Matrica* in *Terminator* ter televizijska serija *Črno ogledalo*. Prihodnost etnografije in nasploh raziskovanja in razumevanja načinov življenja je po našem vendarle bolj rožnata.

RAČUNSKA ANTROPOLOGIJA

Razvoj področja in metodološki izzivi

Pregledni znanstveni članek | 1.02
Datum prejema: 29. 11. 2018

Izveček: Računska antropologija je podpodročje računskega družboslovja, ki se ukvarja s celostnim proučevanjem človeškega vedenja, kultur in družbenih procesov s pomočjo računskih metod. V prispevku avtorica predstavi razvoj področja od začetkov v šestdesetih letih prejšnjega stoletja do današnjega navdušenja nad »velikimi podatki« in prehoda v podatkovno etnografijo. Računski pristopi in delo s kvantitativnimi podatki postavljajo tako etične kot metodološke izzive, ki so v prispevku obravnavani z antropološkega zornega kota. Kot možno rešitev avtorica predlaga sintezo kvalitativnih in kvantitativnih pristopov, ki nudi plodno metodološko izhodišče in dopolnjuje klasične antropološke metode.

Ključne besede: računska antropologija, podatkovna etnografija, metodologija, krožne mešane metode, digitalna antropologija

Abstract: Computational anthropology is a branch of computational social science that uses computational methods for a holistic study of human behaviour, cultures and societal processes. The paper follows the development of the field from its beginnings in the 1960s to today's excitement about 'big data' and the transition towards data ethnography. Computational techniques and quantitative data pose ethical and methodological challenges, which are addressed within the context of anthropology. As a possible solution, the author proposes a synthesis of qualitative and quantitative approaches, which becomes a fruitful methodological base and a complement to traditional anthropological methods.

Keywords: computational anthropology, data ethnography, methodology, circular mixed methods, digital anthropology

Uvod

Kvantitativne metode niso prva stvar, na katero antropolog pomisli pri snovanju raziskave. Še manj pomisli na računalniške programe za obdelavo podatkov, na matematiko in statistiko. A antropologiji tovrstne metode niso popolnoma tuje. V dvajsetih letih prejšnjega stoletja se je najprej začela uveljavljati matematična obravnava naravnih jezikov, nato pa se je postopoma uveljavilo tudi 'računsko družboslovje' (angl. *computational social sciences*). V antropologiji so sredi šestdesetih let prejšnjega stoletja (z vrhuncem v osemdesetih letih) začele nastajati raziskave, ki so sprva vključevale zlasti digitalizacijo in urejanje terenskih zapiskov, pozneje pa se je področje razširilo tudi na modeliranje kultur, družbenih razredov in sorodstvenih sistemov. Danes se to področje znova uveljavlja in postaja pomembno za analizo velikih količin podatkov, najsi bodo to spletna besedila, množice dokumentov, povezave na družbenih omrežjih, senzorske meritve, arhivsko gradivo ali slikovni material.

'Računska antropologija' (angl. *computational anthropology*) je podpodročje računskega družboslovja, ki se ukvarja s celostnim proučevanjem človeškega vedenja, kulturnih specifik in razvoja družbe s pomočjo računskih metod. V bistvu je to antropologija, katere metode so tudi računske in ne več (samo) kvalitativne, obsegajo pa analizo družbenih omrežij, podatkovno rudarjenje, obdelavo naravnega

jezika in interpretacijo ter modeliranje družbenih fenomenov. Pristopi računske antropologije so uporabni zlasti takrat, ko je množica podatkov prevelika za ročno obdelavo (npr. nabor tвитov, arhivsko gradivo v muzeju), ko želimo hkrati opazovati različne spremenljivke, oziroma ko bi radi pojave sočasno spremljali na več različnih lokacijah in z več udeleženci (npr. senzorski podatki in pametne naprave), ali ko šele spoznavamo teren oziroma temo ter želimo oblikovati raziskovalna vprašanja (npr. demografski profili ciljne populacije, analiza besedil).

Vendar računske metode nudijo le enega od možnih pogledov na preučevani pojav ali populacijo. Drugo, dodatno perspektivo nam omogočata etnografija in terensko delo, s čimer podatke osmislimo in jih postavimo v kontekst, iz katerega smo jih pridobili. Združevanje kvalitativnih in kvantitativnih pristopov nudi plodno metodološko osnovo, saj se problema hkrati lotimo z različnih, a komplementarnih izhodišč. Nove metode dopolnjujejo klasične antropološke metode, nove perspektive pa so dodatni vir informacij.

Zgodovina računske antropologije

Med prvimi, ki je razmišljal o uporabi računalnikov za potrebe antropologije, je bil Claude Lévi-Strauss. Pri analizi univerzalne strukture mitov si je Lévi-Strauss miteme, osnovne »gradbene enote« mitov, zapisoval na kartice. Ker je bilo teh mitemov mnogo, med seboj pa so bili

* Ajda Pretnar, doktorska kandidatka na Univerzi v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, raziskovalka na Univerzi v Ljubljani, Fakulteta za računalništvo in informatiko, Večna pot 113, 1000 Ljubljana; ajda.pretnar@fri.uni-lj.si.

različno povezani, si je zaželel naprave, ki bi omogočala večdimenzionalno strukturiranje podatkov. Lévi-Strauss je celo eksplicitno zapisal, da bi za to potrebovali računalnike ter da bi bilo dobrodošlo sodelovanje z matematiki (1955: 436). Podobno je tudi Edmund Leach razmišljal o matematični formalizaciji družbenih struktur, ki so kljub svoji kompleksnosti zapisane kot binarne kode.¹ Kot strukturalist je trdil, da obstajajo splošni strukturni vzorci, ki so povezani v topologijo družbe (1961: 7); čeprav vsaka družba zavzame svojo specifično obliko (topologijo), so njeni vzorci v ozadju enaki. Oba, tako Lévi-Strauss kot Leach, sta računalnik razumela bolj kot konceptualni pripomoček pri mišljenju o strukturi družbe in ne kot konkretno orodje za operiranje z množico empiričnih podatkov (glej Spletni vir 1).

Pozneje se je z dostopnostjo osebnih računalnikov tudi v antropologiji, podobno kot na drugih humanističnih in družboslovnih področjih (npr. korpusna in računska lingvistika, računska sociologija), uveljavila računska antropologija, ki za raziskovanje uporablja digitalno tehnologijo, za analizo pa računske metode. V začetku je bilo največ zanimanja za sistematizacijo terenskih zapiskov, urejanje baz podatkov in sprotno zapisovanje na terenu (Kuzara, Mead in Dixon 1966; Podolefsky in McCarty 1983; Kippen 1988). Pozneje se je nekaj raziskovalcev lotilo tudi uvajanja matematičnih in računalniških metod v antropologijo, zlasti za modeliranje kompleksnih družbenih sistemov, vpeljavo splošnih modelov kultur(e) (Dobbert idr. 1984) in topografske študije (Furbee in Benfer 1983). Tovrstne raziskave so stremele k vzpostavljanju splošnih modelov, ki pa zaradi kompleksnosti človeškega vedenja niso možni niti z današnjo tehnologijo. Prvi, ki so hitro in uspešno posvojili računske metode, so bili lingvistični antropologi, ki so hkrati z drugimi jezikoslovci začeli uporabljati programe za obdelavo naravnega jezika (Voegelin 1955; Goodenough 1964; Pierce 1962; Bradley idr. 1990). Sočasno z njimi je v šestdesetih in sedemdesetih letih oživelo zanimanje za analizo družbenih omrežij, ki jo je konceptualno vzpostavil Barnes (1954), teoretsko pa so jo opredelili Mitchell (1974) ter Whitten in Wolfe (1974; za pregled področja glej tudi Wolfe 2011). Analiza družbenih omrežij temelji na ideji družbe kot mreže ekonomskih, socialnih, kulturnih, družinskih in drugih interakcij, kjer se ravni medsebojno prepletajo in spremembe v enem delu mreže vplivajo horizontalno na druge dele mreže ter vertikalno na druge ravni. Primer raziskave, ki združuje etnografijo in matematično analizo omrežij, sta Schweizerjevi študiji obdarovanja med ljudstvom !Kung ter ritualnih praznovanj v javanski vasi (Schweizer 1997). Ti študiji sta dober primer sinteze etnografskih in matematičnih pristopov, kjer statistična analiza grafov interakcij omogoča podrobne in nove poglede v družbeno

strukturo preučevanih skupnosti. Analiza družbenih omrežij je hitro postala samostojno področje, ki združuje heterogena interdisciplinarna znanja v enotno metodologijo.

Precejšen vpliv na razvoj računske antropologije je imela tudi sociologija, natančneje 'utemeljena teorija' Glaserja in Straussa (angl. *grounded theory*, Glaser in Strauss 1967). Utemeljena teorija izhaja iz predpostavke, da je razumevanje družbenih pojavov možno zgolj, če izhajajo iz sistematične analize podatkov oz. so na njej utemeljeni. Podatki, ki jih pridobivamo v več fazah, so osrednja os raziskave, z njihovim rekurzivim zbiranjem pa se osredotočamo na teme, ki vzniknejo na terenu oziroma iz podatkov samih. Z vračanjem na teren potrjujemo hipoteze in odkrite vzorce, ki jih lahko dodatno dopolnimo z novimi podatki.

Čeprav je utemeljena teorija izšla iz sociologije, sta jo Glaser in Strauss zasnovala prav na podlagi etnografskega dela. Podatki, ki so temelj teorije, so v njenem primeru kvalitativni, terenski podatki, metoda pa iterativna etnografija. Utemeljitev teorij na podatkih je enako pomembna tudi za kvantitativne podatke in pristope. Zlasti ciklično pridobivanje podatkov in iskanje pomena rezultatov pri sogovornikih sta povezana z računsko antropologijo in predvsem s predlaganimi krožnimi mešanimi metodami, ki jih obravnavam v nadaljevanju.

Računska antropologija danes

Metodološki razvoj računske antropologije je dvodelen. Prvi sklop se dotika paradigmatičnih sprememb, kjer prihaja do vključevanja matematičnih in statističnih pristopov za analizo podatkov. Drugi sklop je tehnološki, kjer nam napredek, in to tako na področju strojne kot programske opreme, omogoča nove načine zbiranja in obdelave podatkov. Napredek je pomemben tudi za kvalitativne analize, na primer pri zbiranju podatkov s kamero, fotoaparati in z digitaliziranjem zgodovinskih arhivov ter pri uporabi programov za obdelavo kvalitativnih podatkov. Primer so komercialni programi NVivo, Atlas.ti in MaxQDA (glej Mckether in Friesse 2016) ter odprtokodni program RQDA, pri katerih se analizo izvede s kodiranjem besedil ter s pomočjo konkordanc in pomenskih mrež.

Računska antropologija pa je v marsičem drugačna od računalniško podprte kvalitativne analize. Predvsem je utemeljena na svojevrstni epistemologiji, ki sicer izhaja iz znanosti o podatkih, a se zavestno umešča v antropologijo. S tega vidika jo lahko razumemo kot dediščino pozitivizma, ki znanstveno vedenje išče v empirično pridobljenih, kvantificiranih podatkih, s pomočjo katerih odkriva splošne zakonitosti. K antropologiji se vrnemo z zavedanjem, da pozitivizem namerno spregleda kompleksnost človeške izkušnje in zavrača metafizične in normativne vidike družb (Kitchin 2014). Združevanje obeh pristopov je tako bistveno drugačno od tehnološko podprte kvalitativne analize, saj navidezno diametralno nasprotno epistemologije poveže v enotno metodološko paradigmo.

¹ Tukaj ni jasno, ali je Leach mislil binarne spremenljivke ali zgolj spremenljivke, zapisane v inherentno binarni strukturi računalnika.

Poleg epistemološkega vidika je kvalitativna analiza podatkov drugačna tudi s tehničnega vidika. Pri tovrstni analizi je treba podatke najprej ročno zakodirati ali jih pretvoriti v nove kategorije (Gläser in Laudel 2013), kar zahteva precejšen časovni vložek. Običajno se obdeluje besedila, fotografije, avdio ter video posnetke in ne tabelarnih podatkov. Čeprav so končni rezultati lahko kvantificirani, so statistike osnovane na podlagi kodirnega postopka, ki je temeljno orodje analize. Nasprotno je pri računski antropologiji večji poudarek na kvantitativnih metodah, statistični analizi in odkrivanju znanj iz podatkov, kjer predhodno kodiranje ni potrebno. Zlasti nas zanima, kakšni so prevladujoči vzorci v podatkih, katere spremenljivke najpomembneje prispevajo k odkritim vzorcem in napovedim ter kako lahko modeliramo in opišemo vedenje ljudi. Pri tem ni nujno, da so podatki besedilni, lahko so tudi povsem tabelarni, na primer meritve iz senzorjev in pametnih naprav, interakcije na družabnih omrežjih ali slikovno gradivo. Računska antropologija se tesno povezuje s strojnim učenjem,² saj metode področja, na primer združevanje v skupine, zmanjševanje dimenzij, analizo časovnih vrst in klasifikacijske modele, uporablja na antropoloških podatkih.

V družboslovju sicer kar nekaj raziskav računske pristope uporablja za analizo spletnih družbenih omrežij (Procter, Vis in Voss 2013), na antropološkem področju pa se na te pristope osredotoča le peščica raziskovalcev. Univerza MIT v svojem tehnološkem poročilu Technology Review občasno objavi prispevke s področja računske antropologije (Spletni vir 2; Yang idr. 2017) in predstavi možnosti uporabe računskih metod za razumevanje delovanja družb (Spletni vir 3). Anderson in sodelavci (2009) so razvili pristop, ki podatkovno rudarjenje baz in terensko delo združuje v skupno metodologijo; imenujejo jo »etno-rudarjenje«. Blok in Pedersen (2014) ob analizi digitalnih zapisov (oziroma »sledil«, kot jim pravita avtorja) družbenih odnosov med študenti Danske tehniške univerze razmišljata o preseku kvantitativnih »velikih podatkov« in kvalitativnih etnografskih podatkov kot o gonilni sili nove veje družboslovja, ki bi ji lahko rekli kar računska antropologija (glej tudi Hjorth idr. 2017). Krieg, Berning in Hardon (2017) v svojem prispevku preproste statistične analize besedil dopolnijo z mrežami sopojavitvev besed ter souporabe drog na primeru analize poročil o uporabi drog s portala Erowid. Ta primer uspešno pokaže, kako lahko antropologi izkoristijo spletne vire za raziskovanje občutljivih tem, kadar je dostop do ciljne populacije otežen, ter kako lahko s pomočjo vizualizacij izluščijo zanimive vedenjske vzorce ter razkrijejo razmerja in povezave med ljudmi.

Povečano zanimanje za »digitalno« se kaže tudi v krepitvi področja digitalne humanistike, ki zajema presek računskih zanesenjakov humanističnih oddelkov. V kontekstu antropologije je na tem področju najbolj zastopana folkloristika (Strle in Marolt 2014a; 2014b), ki se ukvarja z algoritmično analizo folkloristčnih besedil (Tangherlini 2016), čemur je pot odprla že prej omenjena lingvistična antropologija. Zanimanje za uvedbo digitalnih tehnologij in računske analize se krepi tudi v muzeologiji (Arnold in Kaminski 2014). Nove tehnologije namreč omogočajo digitalizacijo obstoječih virov materialne (artefakti, snovna dediščina) in nematerialne kulture (zapis in metapodatki o nesnovni dediščini) ter s tem spodbujajo raziskave in analize digitaliziranih objektov (Pretnar idr. 2018).

Digitalna antropologija

Marsikdo bo na tem mestu opozoril na pomembno področje digitalne antropologije. Ta se posveča uporabi digitalnih tehnoloških rešitev in njihovi vpletenosti v vsakdanje življenje (Bell 2006; Bell in Kaye 2002), virtualnim svetovom in identitetam (Boellstorff 2008; Nardi 2010; boyd 2014) ter odnosu med digitalnim in materialnim (Horst in Miller 2012). V tem smislu je digitalna antropologija bistveno drugačna od računske antropologije. Slednja namreč računske metode, algoritme in modele uporablja za raziskovanje človeških družb in kultur, medtem ko se digitalna antropologija osredotoča na kvalitativno raziskovanje virtualnih svetov, identitet in razmerja med virtualnim in stvarnim. Kot zanimivost lahko omenimo, da obstaja še matematična antropologija, ki se analizi matematičnih konstruktov in logičnega razmišljanja posveča zlasti (a ne izključno) pri ljudstvih brez pisave (Eglash idr. 2006). V slovenski digitalni antropologiji se je Podjed (2011, 2012) s pomočjo kombinacije »tradicionalne« in spletne etnografije ukvarjal s samopromocijo po spletu in z razumevanjem vsakdanjega sporazumevanja po družbenih omrežjih, Šimenc (2017) pa že vrsto let raziskuje družbene kompleksnosti, ki vznikajo ob digitalizaciji zdravstvenega sistema.

Obetaven projekt Data Ethnographies Lab, ki ga je vodila Sarah Pink, je pozicioniran na preseku digitalne in računske antropologije. Člani laboratorija preko delavnic in diskusij z etnografskimi pristopi raziskujejo nastanek, razvoj in naravo podatkov ter posledice uporabe t. i. 'velikih podatkov' (angl. *big data*) za raziskovalce in tiste, ki jih raziskujejo. Teme segajo od (meta)materialnih vidikov podatkov (Pink idr. 2016a) do etike zbiranja in uporabe velikih podatkov (Pink idr. 2016b).

Na prehodu med vedama sta ključna dva vidika. Prvi je razmislek o naravi podatkov, ki so s človekom dejansko v zelo intimnem odnosu. Človek podatke ustvarja, jih prireja, nalaga v strežnike na oblaku in na pametne naprave in jih v sklenjenem krogu tudi konzumira (Pink idr. 2017, 2018). Antropolog je tako lahko glavni posrednik in prevajalec med človekom in podatki, saj s pomočjo etnografije

2 Strojno učenje je področje umetne inteligence, ki se ukvarja z oblikovanjem in uporabo algoritmov; ti se na podlagi vhodnih podatkov naučijo reševati ciljni problem, ne da bi bili specifično zasnovani za reševanje tega problema.

podatke postavi v kontekst, jih osmisli in razloži. Pri tem je zelo pomembna etika zbiranja, analiziranja in deljenja podatkov. Ni namreč samoumevno, da lahko podatke analiziramo zgolj zato, ker imamo do njih dostop. Javno dostopne informacije, na primer, niso nujno podane z dovoljenjem za analizo in interpretacijo. Še več, pri interpretaciji podatkov, ki je do neke mere vedno subjektivna, moramo ravnati z veliko mero pozornosti in odgovornosti do subjektov raziskave. Vse to globoko posega na področje etike podatkov in podatkovnih praks.

Etični vidiki

Etika znanosti o podatkih je ključno področje računske antropologije in računskega družboslovja nasploh. V grobem zajema tri področja, in sicer etiko podatkov, etiko algoritmov in etiko raziskovalnih praks (Floridi in Taddeo 2016). Etika podatkov obsega etično uporabo podatkov ter vprašanja o zasebnosti, transparentnosti, nadzoru, varovanju, shranjevanju in odnosu do podatkov. Etika algoritmov se posveča etičnemu snovanju in predvsem uporabi algoritmov, etika podatkovnih praks pa se veže na konkretne podatkovne prakse, ki vključujejo zbiranje in uporabo podatkov ter diseminacijo rezultatov. Raziskovalci nismo omejeni zgolj s splošnimi uredbami o varovanju osebnih podatkov, temveč tudi z etiko raziskovalnega dela, ki nam nalaga posebno odgovornost do udeležencev v raziskavi, v računski antropologiji pa še z omenjenimi etičnimi vidiki znanosti o podatkih.

Odgovornost do raziskovalnih subjektov, torej ljudi, nujno vključuje posebno pozornost v zvezi z zagotavljanjem anonimnosti, dostopanjem do podatkov in oblikovanjem algoritmov (Mittelstadt idr. 2016) ter obdelavo podatkov. Prav slednje je posebej pomembno. Refleksija o pomenu in vlogi podatkov mora namreč biti ključni sestavni del vsake raziskave s področja računske antropologije. Kako so bili podatki zbrani? Kdo jih je uredil in na kakšen način? Kako so bili surovi podatki obdelani? Treba se je zavedati, da smo lahko pristranski v kateremkoli od naštetih delov procesa. Če smo podatke zbirali le na množici, ki si lahko privoščijo dostop do tehnologije (npr. uporabniki Twitterja), je to pomembno zabeležiti in upoštevati pri analizi. Če smo podatke pridobili s strani podjetja, je treba vedeti, ali so to res surovi podatki ali pa je podjetje že predhodno izključilo del za objavo neprimernih podatkov. Če smo podatke obdelali sami, je treba opozoriti, kako smo jih predprocesirali in obdelali ter česa nismo upoštevali.

Previdnost je potrebna tudi pri interpretaciji podatkov. Vsak nabor podatkov, ki zajema družbene pojave in skupine, izhaja iz specifičnega družbenega, političnega, ekonomskega, zgodovinskega, geografskega in kulturnega konteksta. Formulacija teorij mora zato nujno izhajati iz razumevanja omenjenih kontekstov in umestiti empirične ugotovitve v družbeno realnost, iz katere so podatki izšli, kar velja tako za kvantitativne kot za kvalitativne pristope.

Raziskovalec lahko pri tem vedno izhaja predvsem iz sebe in interpretacijo podaja preko lastnega spoznanja.

Možnost znanstvene objektivnosti je odvisna od predpostavke o vsebini objektivnosti. Objektivnost po Reissu in Sprengerju (2017) obsega zvestobo dejstvom, odsotnost normativne zavezanosti oziroma odsotnost vrednot ter pristranskosti. Zvestobo dejstvom je mogoče doseči z etično naravnostjo in nenehnim preverjanjem dejstev. Za odsotnost pristranskosti se moramo najprej te sploh zavedati, da jo potem stalno preverjamo in jo odvezujemo iz interpretacije. Odsotnost vrednot pa je zelo vprašljiva, saj so vrednote tako globoko vpete v naše razumevanje sveta, da je njihovo zanikanje v bistvu nemogoče. V izogib moralnemu kulturnemu relativizmu se tako opremo na metodološki kulturni relativizem (primerjaj Feyerabend 1993), ki pomeni praktično varovalo pred spontanim obsojanjem in instantnimi vrednostnimi sodbami ter zagovarja komparativno metodo kot osnovo za oblikovanje znanstvenih odkritij. Oziroma, kot je že leta 1949 zapisal Clyde Kluckhohn:

Medtem ko ohranja zdrav skepticizem o večnosti katerekoli vrednote, ki jo ceni neko ljudstvo, antropologija teoretsko ne zanika obstoja moralno absolutnega. Nasprotno, uporaba komparativne metode nudi znanstven način odkrivanja absolutnega. Če vse preživele družbe razumejo nekatere omejitve vedenja svojih članov za neobhodne, to ponuja močan argument za to, da so ta moralna načela nepogrešljiva. (Kluckhohn 1949: 41)

V fazi interpretacije analitičnih rezultatov podatke umeščamo v družbeni kontekst in jim dajemo (pozitivno ali negativno) vrednost. Tako kot pri kvalitativni analizi se je tudi pri kvantitativni pomembno zavedati lastne subjektivnosti, saj je le z zavedanjem mogoče reflektirati, ali subjektivnost spodbuja ali ovira objektivno razumevanje (Ratner 2002). Tako antropologija izobrazila raziskovalca v metodološkem relativizmu, ki je pravzaprav tudi podlaga za uspešno delo s podatki. Z razumevanjem konteksta, iz katerega podatki prihajajo in v katerega se njihova analiza vrača, se antropolog umešča kot posrednik med znanostjo in družbo. Objektivnost je ideal, h kateremu stremimo, se ga trudimo doseči, čeprav je popolna objektivnost nemogoča. Prav zato, ker je objektivnost nedosegljiva, lahko dosežemo vsaj nepristranskost, ki je relativistično usmerjeno prepoznavanje in poznavanje lastne tradicije (Škof in Pirc 2016). Dokler dejavno reflektiramo lastne omejitve, smo v največji možni meri zadostili kriterijem znanosti.

Metodologija podatkovne etnografije

Nove raziskovalne možnosti vodijo v nove metodologije oziroma v novo kombinacijo obstoječih metod. Antropologija ni zgolj bivanje na terenu in pisanje monografij in člankov, je tudi analiza podatkov, najsi bodo ti zgodovinski, demografski, ekonomski, politični, vedenjski ali pa kombinacija naštetega. Antropološke raziskave so sicer

pretežno kvalitativne, saj s pomočjo etnografije in terenskih izkušenj spoznavamo različne poglede na izbrano temo, lokacijo, skupnost. Tovrstne raziskave se poglobljajo v določen problem, preverjajo koncepte in stereotipe, predstavljajo pripovedi o načinih življenja in črpajo iz posameznika ter njegovega razumevanja družbenega sveta. Del raziskave se vedno dotakne tudi kvantitativnih podatkov, na primer štetja populacije, smrtnosti, rodnosti, migracijskih tokov, razporeditve časa za določena opravila, družinska drevesa ... Kljub temu so taki podatki običajno sekundarni vir, analiza pa zelo osnovna.

Lažji dostop do kvalitativnih podatkov in množica preprostih orodij za njihovo analizo sta razširila nabor možnih pristopov za antropološke raziskave. Ker se raznoliki načini življenja nenehno spreminjajo, morajo tudi tehnike raziskovalnega dela dohajati te spremembe (Muršič 2011: 7). Z vse večjo prepletenostjo digitalnega življenja s fizičnim življenjem mora antropolog po eni strani usvojiti tehnike preučevanja digitalnih sledi, po drugi pa se soočiti s porastom obsega podatkov, do katerih lahko v sodobnosti dostopamo.

Metodološki principi področja so izrazito interdisciplinarni. Kombinacija različnih tehnik, tako kvantitativnih kot kvalitativnih, sodi med mešane metode. Raziskave z mešanimi metodami naslavlajo različna stališča, perspektive, pozicije in izhodišča (Johnson, Onwuegbuzie in Turner 2007), zato so po naravi vključujoče in celostne. Tehnike, ki izhajajo iz mešanih metod, običajno kombinirajo statistične pristope in odkrivanje znanj iz podatkov z etnografskimi opisi ter opazovanjem z udeležbo. Anderson in sodelavci (2009) predlagajo 'etno rudarjenje' (angl. *ethno-mining*), pri čemer elementi kvalitativnih in kvantitativnih tehnik niso ločeni oziroma so celo neločljivi. Etno rudarjenje gradi na odprti, celostni, sodelovalni etnografiji, empirični in analitski elementi pa so pri tem obogatitev antropološke perspektive. Avtorji so v raziskavi uporabe računalnikov uporabili kombinacijo vizualizacij senzorskih podatkov ter etnografije. Udeležence v raziskavi so namreč prosili, da sami interpretirajo svoje podatke, kar je omogočilo heterogeno razumevanje interakcij s tehnologijo, namesto zgolj vpogleda v »povprečnega uporabnika«. Blok in Pedersen (2014) sta v interdisciplinarni ekipi sledila digitalnim sledem družbenih interakcij vseh prvih letnikov na Danski tehnični univerzi. V članku zagovarjata komplementarnost obeh pristopov, in čeprav izhajata iz socioloških 'kvali-kvantitativnih metod' (angl. *quali-quantitative methods*), sočasno zagovarjata obogatitev »velikih« (računskih) podatkov z »majhnimi« (etnografskimi) [sic], saj lahko po njunem le tako dobimo dovolj podrobne podatke o preučevanem pojavu. V drugem, poznejšem članku (Blok idr. 2017) s sodelavci podrobneje opišeta metodološki pristop za raziskovanje socialnih interakcij na primeru študentske zabave. Študenti so med eksperimentom z Bluetooth oddajnikom na svojih telefonih

zbirali podatke o številu drugih telefonov v desetmetrskem radiju, pri čemer so bili podatki opremljeni še z zapisom časa, geolokacije ter števila klicev in sporočil. Ti podatki so bili podlaga za izgradnjo omrežij odnosov in analizo družbenih interakcij. Ker pa različni parametri predprocesiranja podatkov in gradnje omrežij pomembno vplivajo na končne rezultate analize, so raziskovalci za kalibracijo parametrov in interpretacijo ugotovitev uporabili etnografske podatke. Združevanje procesualnega fokusa etnografije s prostorsko širokim fokusom kvantitativnih raziskav poimenujejo 'vezovanje' (angl. *stitching*), saj navidezno nepremostljive paradigme premoščajo s prepletanjem različnih vrst podatkov.

Dihotomijo izhodišč presegata tudi Bornakke in Due (2018), ki se osredotočata na združevanje analitičnih rezultatov, pridobljenih s kvalitativnimi in kvantitativnimi metodami, in ponujata konkretne metodološke usmeritve. Njuni 'zliti prostori' (angl. *blended spaces*) prav s pomočjo 'zlivanja' (angl. *big-thick blending*) rezultatov analiz velikih in bogatih podatkov omogočajo odkrivanje novih pomenov in informacij. »Zlivanje« prikazeta na primeru izboljševanja uporabniške izkušnje v eni od poslovalnic danske verige optik. V tem primeru sta s kombiniranjem rezultatov video sledenja ljudi po prostoru in posnetkov komunikacije oseba s strankami identificirala ključne problemske točke. Z analizo premikanja oseb po poslovalnici sta avtorja identificirala tista vedenja, ki velikokrat ostanejo neizrečena (npr. stranke se večinoma ne zadržujejo pred vhodom v prostor), z intervjuji in opazovanjem pa sta določila različne tipe vedenja strank in opisala konkretne probleme pri obisku poslovalnic (npr. nerazumljivi diagrami). »Zlivanje« razumeta kot snovanje generičnega prostora z dveh izhodišč (veliki in bogati podatki), kjer so nove ideje utemeljene na vznikajočem »zlitem« konceptualnem polju.

Podobno tudi tehnika krožnih mešanih metod (Pretnar in Podjed 2018), ki simultano izhaja iz obeh izhodišč, vključuje večkratno reformulacijo hipotez in ugotovitev na podlagi analize podatkov ter etnografskih pripovedi. Podatkovna analitika omogoči splošen pregled raziskovane skupnosti in snovanje statistično veljavnih ugotovitev, medtem kot etnografija podatke razloži, osmisli in postavi v družbeni kontekst. Tovrstni pristop olajša časovno (zgodovinsko) ter horizontalno (kategorično) primerjavo med skupinami ljudi, z vizualizacijami podatkov pa dobimo odlično orodje za primerjalno in kontrastivno analizo ter za poenostavljene predstavitve kompleksnih interakcij.

Izhodišči kvantitativnih in kvalitativnih pristopov sta bistveno drugačni. Prvo je razlagalno oziroma pozitivistično, drugo pa pojasnjevalno oziroma interpretivistično (Muršič 2011: 32). Ti dve paradigmi pa se v kontekstu posamezne raziskave vendarle lahko dopolnjujeta. Vsaka raziskava začrta problemski kontekst, v katerem je izpeljana (Star 1983). To velja tako za naravoslovne kot za

družboslovne raziskave. Niti laboratorijskih eksperimentov ne moremo povsem posplošiti na dejanske razmere, saj smo v laboratoriju lahko odstranili celo kopico dejavnikov (npr. sonce, zrak, druge snovi) in s tem problem izolirali. V družboslovju, ki preučuje kompleksno človeško družbo, je to še toliko težje. V obeh primerih je potrebna določena mera abstrakcije in poenostavitve problema. V družboslovnih in humanističnih raziskavah lahko s poenostavitvijo izgubimo veliko več dragocenih informacij kot pri laboratorijskem eksperimentu, zato so posplošitve toliko redkejše (ali morda sploh nemogoče, prim. Larsson 2009). Če izhajamo iz dejstva, da v obeh primerih raziskujemo v začrtanih okvirih, spoznamo, da sta oba pristopa le dve različni poti k istemu cilju, namreč k razumevanju preučevanega pojava ali skupine. Kvantitativni, naravoslovni pristop išče splošne vzorce, pogoste interakcije in osamelce, medtem ko kvalitativni pristop vzorce in interakcije pojasnjuje ter kontekstualizira, osamelce pa razlaga in vrača v družbeni okvir. Informacije, ki vzniknejo ob kateremkoli od obeh pristopov, se združijo v celostno interpretacijo, ki ima prav zaradi inovativne metodološke kombinacije večjo posplošitveno moč.

Razliko med kvantitativnimi in kvalitativnimi pristopi lahko razumemo tudi kot razliko med 'velikimi' in 'bogatimi podatki' (angl. *big data* in *thick data*). Veliki podatki so množične longitudinalne podatkovne zbirke več milijonov ljudi, vključno z lokacijo, s finančnimi transakcijami in komunikacijami (Lazer idr. 2009), in so ena od fokusnih točk računske antropologije. Velike podatke lahko obdelamo zgolj računsko, saj je njihov obseg za ročno obdelavo nemogoč analitski izziv. Čeprav gre pri velikih podatkih običajno za količino informacij, ki je ne zmore obdelati procesor navadnega osebnega računalnika, in čeprav ima antropolog redko dostop do takih podatkov, je že 10.000 meritev za antropologijo pravzaprav veliko. Pri tem nam lahko računske metode močno olajšajo delo, saj v kratkem času ter s pomočjo zgoščenih predstavitev (npr. vizualizacij) podajo informacijo o populaciji ali pojavu.

Kot protiutež velikim podatkom se je oblikovala zamisel o 'bogatih podatkih' (angl. *thick data*), na katero je Clifford Geertz (1973) namignil v izrazu »bogat opis«, v kontekst sodobnih podatkovnih analiz pa jo je postavila Tricia Wang (2013). Bogati podatki so s podrobnostmi bogate informacije, ki jih je pogosto nemogoče kvantificirati. Če so veliki podatki »široki«, torej obsegajo širok časovni okvir ali pa veliko število posameznikov, so bogati podatki »globoki« in definirajo časovni kontekst, v katerem je bila posamezna meritev opravljena, ali pa razložijo motivacijo za posamezno dejanje. Veliki podatki odgovarjajo predvsem na vprašanja »kdo«, »kje« in »kaj«, bogati podatki pa nam povedo, »zakaj« ljudje nekaj počno.

Podobna je analogija z emskim in etskim, če koncepta razumemo kot »izkušnji bližnji« in »izkušnji oddaljeni« pristop (Geertz 1975) oziroma emsko kot konkretno in etsko

kot splošno. Seveda vlečenje tovrstnih vzporednic ni povsem neproblematično, saj lahko tudi kvantitativni podatki opisujejo konkretne dogodke, medtem ko je etnografija lahko komparativna in splošna. V tem kontekstu imamo lahko v mislih bolj analitske ravni, pri čemer kvantitativne analize razkrijejo vzorce, ki veljajo v podatkih in so tako splošni za populacijo, medtem ko kvalitativne analize definirajo vzročnosti in motivacije na terenu. Razkrivanje vzročnosti je sicer tudi ena od prednosti kombiniranja obeh pristopov. S kvantitativnimi pristopi lahko identificiramo visoko korelirane spremenljivke, s kvalitativnimi pa potrdimo ali ovržemo njihovo vzročno povezanost. Tudi v antropologiji, tako kot v vsaki drugi znanosti, poskušamo najprej »opisati pojav, ki nas zanima, nato »razložiti, kaj ga povzroča«, in na koncu predvideti oziroma napovedati, kaj ta pojav povzroča (Bernard 1994: 27; glej tudi Muršič 2011: 53). Kvantitativni pristopi pojav opišejo, kvalitativni razložijo, kaj ga povzroča (in tudi zakaj do njega prihaja), končne napovedi pa lahko preverimo tako z računskimi modeli kot tudi z etnografijo.

Zavedati se moramo, da vsaka raziskava ni primerna za računsko analizo, vendar je vedno več primerov, kjer nam lahko računalniški programi in statistika učinkovito pomagajo. Prvi primer so večje količine podatkov, ki jih še tako vesten raziskovalec ne more predelati sam. Pri tem imamo v mislih več sto, tisoč ali milijon primerov, na primer zbirko tvitov, arhivskih zapisov, meritev iz pametnih naprav itn. V sodobnem času ni nerealno pričakovati, da bo antropolog posegel tudi po tovrstnih podatkih, zlasti ker so bogati z informacijami in dostopni v trenutku. Čeprav podatki niso bili zbrani za raziskovalne namene, lahko z njimi poglobimo naše razumevanje določenih fenomenov ali pa odkrijemo nepričakovane relacije in vzorce.

Drugi primer so pojavi, ki jih želimo opazovati na različnih lokacijah ob istem času, česar en sam antropolog prav tako ne zmore. Pri tem nam lahko pomagajo senzorji, video posnetki in podatki iz aplikacij, ki sočasno merijo rezultate. Z longitudinalno analizo vzporednih meritev, zlasti za daljša časovna obdobja, odkrivamo in definiramo kratko- in dolgoročne procese, hkrati pa komparativno preverjamo razlike in podobnosti med posamezniki in skupinami. Ker so podatki pogosto podrobni, lahko neovirano prehajamo med splošnim pregledom fenomena in manjšimi analitskimi enotami (npr. časovnimi izseki, posamezniki, podskupinami, posameznimi dogodki).

Tretji primer je nekoliko bolj metodološki. Računske metode nam namreč omogočajo tudi predhodno analizo terena, oblikovanje hipotez in snovanje raziskovalnih vprašanj (Krieg idr. 2017). Pred vstopom na teren lahko raziskovalec z analizo podatkov razbere, kakšna je demografska sestava ljudi in katere tematike tam prevladujejo. Predhodno lahko celo oceni, kakšna so razmerja moči. Slednja dva primera se specifično vežeta na analizo besedil v družbenih omrežjih, medtem ko

pri drugih vrstah podatkov, na primer pri tistih, ki jih pridobimo s pomočjo senzorjev, lahko izvedemo že prvo terensko raziskavo. S pomočjo analize velike množice podatkov lahko odpremo nova vprašanja, ki jih potem preverimo na terenu. Poiščemo lahko značilne vzorce vedenja, ki nas pozneje vodijo pri terenskem delu, in identificiramo posameznike, ki so posebej zanimivi za nadaljnje intervjuje. Predhodna analiza terena ni iskanje bližnjic, temveč nujno potrebna seznanitev z delovanjem neke skupnosti. Takšna analiza je pomembna tudi za kreativno oblikovanje hipotez, ki jih na terenu lahko relativno hitro zožimo na nekaj najbolj pomembnih in potem dolgotrajno ohranjamo in preverjamo.

Sklep

Oksimoronski prizvok računske antropologije je v sodobnem času nepotreben. Po prvem valu navdušenja nad novimi tehnologijami in računskimi pristopi konec prejšnjega stoletja je podpodročje antropologije znova v vzponu, sodobne raziskave pa potrjujejo njegov raziskovalni potencial. Lažji dostop do podatkov in programski paketi, ki jih raziskovalci zlahka uporabljajo na svojem prenosnem računalniku, omogočajo antropologom nove raziskovalne priložnosti in interdisciplinarno povezovanje. S prepletanjem različnih metodoloških pristopov in tehnik lahko pojave sočasno spremljamo in opazujemo z več zornih kotov ter tako pridobimo raznoliko ter hkrati poglobljeno in široko znanje.

Z vključitvijo kvantitativnih metod lahko raziskovalci učinkoviteje raziskujemo določene teme, pogledamo na teren z nove perspektive in si olajšamo tehnične vidike raziskave. Zlasti učinkovito je ciklično kroženje med terenom in podatki, ki jih z etnografijo osmišljamo, razlagamo in dopolnjujemo. Vsak korak namreč prispeva nove informacije. Kvantitativni pogled poda širšo sliko družbene skupine in razkrije zanimive vzorce v podatkih, kvalitativni pogled pa odkrite informacije razloži in osmisli. Stalno prehajanje med velikimi in bogatimi podatki tako postane točka sreč(ev)anja računskih in etnografskih pristopov ter plodno metodološko izhodišče. Oziroma, kot pravi Muršič: »Če hočemo dobro razumeti pojav, ki nas zanima, v raziskovalnem delu pridobivamo in uporabljamo tako kvalitativno kot tudi kvantitativno zbrane podatke. Natančnost in relevantnost ugotovitev sta pogosto odvisni od obojestranskega načina merjenja oz. opazovanja« (2011: 44). Kvalitativni pristopi v antropologiji ne zavračajo klasičnih etnografskih pristopov, temveč jih obogatijo in opolnomočijo. Računska antropologija je praktično orodje, s katerim lahko raziskovalci pridobijo splošen pregled nad terenom in oblikujejo raziskovalna vprašanja, pridobljene uvide pa kontekstualizirajo in obogatijo z etnografijo. Pri tem je nujno obdržati etično rahločutnost, izsledke pa podajati z veliko skrbjo za udeležence v raziskavi. Etika je povezana tudi z zavezanostjo k smiselni in pravilni analizi podatkov,

pri čemer ni pomembno zgolj dobro poznavanje statistike, temveč predvsem razumevanje, da korelacija še ne pomeni vzročnosti. Odkrivanje vzročnosti je tudi ena največjih prednosti kombiniranja obeh metod.

Novi metodološki pristopi nudijo zanimive raziskovalne možnosti tako v digitalnih kot fizičnih skupnostih (in njihovih prepletih in povezavah), etična vprašanja znanosti o podatkih pa postavljajo antropologe v osrednjo vlogo posrednikov med podatki, tehnologijami in družbo. Raziskovalcem ni treba ostati v vlogi opazovalcev, ki »od daleč« spremljajo nastajanje novih pristopov in metod. Namesto tega lahko z usvajanjem in uporabo novih metodologij ter s poglobljenim razumevanjem sveta podatkov postanejo aktivni udeleženci, ki bodo znanosti in različnim strokam ponudili ključne veščine in edinstven pristop za reševanje tako teoretskih kot tudi praktičnih problemov, hkrati pa pridobili tudi boljši vpogled v družbene svetove in kulturne prakse.

Literatura

- ANDERSON, Ken idr.: Numbers Have Qualities Too: Experiences with Ethno-Mining. *EPIC 2009 Proceedings* 1 (1), 2009, 123–140.
- ARNOLD, David in Jaime Kaminski: 3d Scanning and Presentation of Ethnographic Collections –Potentials and Challenges. *Journal of Museum Ethnography* 27, 2014, 78–97.
- BARNES, John A.: Class and Committees in a Norwegian Parish. *Human Relations* 7 (1), 1954, 39–58.
- BELL, Genevieve in Joseph Kaye: Designing Technology for Domestic Spaces: A Kitchen Manifesto. *Gastronomica* 2 (2), 2002, 46–62.
- BELL, Genevieve: Satu Keluarga, Satu Komputer (One Home, One Computer): Cultural Accounts of ICTs in South and Southeast Asia. *Design Issues* 22 (2), 2006, 35–55.
- BERNARD, Russell H.: *Research Methods in Anthropology: Qualitative and Quantitative Approaches*, (2. izdaja). Thousand Oaks: Sage, 1994.
- BLOK, Anders idr.: Stitching Together the Heterogeneous Party: A Complementary Social Data Science Experiment. *Big Data & Society* 4 (2), 2017, 1–15.
- BLOK, Anders in Morten A. Pedersen: Complementary Social Science? Quali-Quantitative Experiments in a Big Data World. *Big Data & Society* 1 (2), 2014, 1–6.
- BOELLSTORFF, Tom: *Coming of Age in Second Life: An Anthropologist Explores the Virtually Human*. Princeton University Press, 2008.
- BORNACKE, Tobias in Brian L. Due: Big-Thick Blending: A Method for Mixing Analytical Insights from Big and Thick Data Sources. *Big Data & Society* 5 (1), 2018, 1–16.
- BOYD, danah: *It's Complicated: The Social Lives of Networked Teens*. Yale University Press, 2015.
- BRADLEY, Candice idr.: A Cross-Cultural Historical Analysis of Subsistence Change. *American Anthropologist, New Series* 92 (2), 1990, 447–457.

- DOBBERT, Marion L. idr.: An Application of Dimensional Analysis in Cultural Anthropology. *American Anthropologist* 86 (4), 1984, 854–884.
- EGLASH, Ron idr.: Culturally Situated Design Tools: Ethnocomputing from Field Site to Classroom. *American Anthropologist* 108 (2), 2006, 347–362.
- FEYERABEND, Paul: *Against Method*. London: Verso, 1993.
- FLORIDI, Luciano in Mariarosaria Taddeo: What is Data Ethics? *Philosophical Transactions A* 374, 2016, 1–5.
- FURBEE, Louanna in Robert A. Benfer: Cognitive and Geographic Maps: Study of Individual Variation Among Tojolabal Mayans. *American Anthropologist* 85 (2), 1983, 305–334.
- GEERTZ, Clifford: *The Interpretation of Cultures*. New York: Basic Books, 1973.
- GEERTZ, Clifford: On the Nature of Anthropological Understanding. *American Scientist* 63 (1), 1975, 47–53.
- GLASER, Barney G. in Anselm L. Strauss: *The Discovery of Grounded Theory: Strategies for Qualitative Research*. Chicago: Aldine, 1967.
- GLÄSER, Jochen in Grit Laudel: Life With and Without Coding: Two Methods for Early-Stage Data Analysis in Qualitative Research Aiming at Causal Explanations. *Forum: Qualitative Social Research* 14 (2), 2013; <http://www.qualitative-research.net/index.php/fqs/article/view/1886>, 6. 8. 2018.
- GOODENOUGH, Ward H.: Cultural Anthropology and Linguistics. V: Dell H. Hymes (ur.), *Language in Culture and Society*. New York: Harper and Row, 1964, 1–24.
- HJORTH, Larissa idr. (ur.): *The Routledge Companion to Digital Ethnography*. New York: Taylor & Francis, 2017.
- HORST, Heather A. in David Miller: Normativity and Materiality: A View from Digital Anthropology. *Media International Australia* 145 (1), 2012, 103–111.
- JOHNSON, R. Burke, Anthony J. Onwuegbuzie in Lisa A. Turner: Toward a Definition of Mixed Methods Research. *Journal of Mixed Methods Research* 1 (2), 2007, 112–133.
- KIPPEN, James: On the Uses of Computers in Anthropological Research. *Current Anthropology* 29 (2), 1988, 317–320.
- KITCHIN, Rob: Big Data, New Epistemologies and Paradigm Shifts. *Big Data & Society* 1 (1), 2014, 1–12.
- KLUCKHOHN, Clyde: *Mirror for Man: The Relation of Anthropology to Modern Life*. New York: University of Arizona Press, 1949.
- KRIEG, Lisa J., Moritz Berning in Anita Hardon: Anthropology with Algorithms? *Medicine Anthropology Theory* 4 (3), 2017, 21–52.
- KUZARA, Richard S., George R. Mead in Keith A. Dixon: Seriation of Anthropological Data: A Computer Program for Matrix-Ordering. *American Anthropologist* 68 (6), 1966, 1442–1455.
- LARSSON, Staffan: A Pluralist View of Generalization in Qualitative Research. *International Journal of Research & Method in Education* 32 (1), 2009, 25–38.
- LAZER, David idr.: Life in The Network: The Coming of Age of Computational Social Science. *Science* 323 (5915), 2009, 721–723.
- LEACH, Edmund: *Rethinking Anthropology*. London: The Athlone Press, 1961.
- LÉVI-STRAUSS, Claude: The Structural Study of Myth. *The Journal of American Folklore* 68 (270), 1955, 428–444.
- MCKETHER, Wille L. in Susanne Frieze: Qualitative Social Network Analysis With ATLAS.ti Increasing Power in a Black Community. V: Susanne Frieze in Thomas Ringmayr (ur.), *Proceedings of the ATLAS.ti User Conference*. Berlin: Universitätsverlag der TU Berlin, 2015, 1–28.
- MITCHELL, J. Clyde: Social Networks. *Annual Review of Anthropology* 3, 1974, 279–299.
- MITTELSTADT, Brent D. idr.: The Ethics of Algorithms: Mapping the Debate. *Big Data & Society* 3 (2), 2016, 1–21.
- MURŠIČ, Rajko: *Metodologija preučevanja načinov življenja: Temelji raziskovalnega dela v etnologiji ter socialni in kulturni antropologiji*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, 2011.
- NARDI, Bonnie: *My Life as a Night Elf Priest: An Anthropological Account of World of Warcraft (Technologies of the Imagination: New Media in Everyday Life)*. Ann Arbor: University of Michigan Press, 2010.
- PIERCE, Joe E.: Possible Electronic Computation of Typological Indices for Linguistic Structures. *International Journal of American Linguistics* 28 (4), 1962, 215–226.
- PINK, Sarah idr.: Ethics and Data Futures. *Data Ethnographies* 2, 2016a; <https://dataethnographies.com/paper-ii-ethics-and-data-futures/>.
- PINK, Sarah idr.: Broken Data. *Data Ethnographies* 5, 2016b; <https://dataethnographies.com/paper-v-broken-data/>.
- PINK, Sarah idr.: Mundane Data: The Routines, Contingencies and Accomplishments of Digital Living. *Big Data & Society* 4 (1), 2017, 1–12.
- PINK, Sarah idr.: Broken Data: Conceptualising Data in an Emerging World. *Big Data & Society* 5 (1), 2018, 1–13.
- PODJED, Dan: Google vas gleda: Način življenja in mišljenja v panoptični družbi. *Emolok* 21, 2011, 17–34.
- PODJED, Dan: Slovenske instant zvezde: Ustvarjanje in ohranjanje slave po svetovnem spletu. *Glasnik SED* 52 (1–4), 2012, 72–81.
- PODOLEFSKY, Aaron in Christopher McCarty: Topical Sorting: A Technique for Computer Assisted Qualitative Data Analysis. *American Anthropologist* 85 (4), 1983, 886–890.
- PRETNAR, Ajda idr.: Power of Algorithms for Cultural Heritage Classification: The Case of Slovenian Hayracks. V: Daria Spampinato (ur.), *AIUCD 2018: Cultural Heritage in the Digital Age*. Bologna: Associazione per l'Informatica Umanistica e la Cultura Digitale, 2018, 212–215.
- PRETNAR, Ajda in Dan Podjed: Data Mining Workspace Sensors: A New Approach to Anthropology. V: Darja Fišer in Andrej Pančur (ur.), *Jezikovne tehnologije in digitalna humanistika*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2018, 227–233.

PROCTER, Rob, Farida Vis in Alex Voss: Reading the Riots on Twitter: Methodological Innovation for the Analysis of Big Data. *International Journal of Social Research Methodology* 16 (3), 2013, 197–214.

RATNER, Carl: Subjectivity and Objectivity in Qualitative Methodology. *Forum: Qualitative Social Research* 3 (3), 2002.

REISS, Julian in Jan Sprenger: Scientific Objectivity. *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (ur. Edward N. Zalta); <https://plato.stanford.edu/archives/win2017/entries/scientific-objectivity/>, 3. 8. 2018.

SALGANIK, Matthew J.: *Bit by Bit: Social Research in the Digital Age*. Princeton University Press, 2017.

SCHWEIZER, Thomas: Embeddedness of Ethnographic Cases: A Social Networks Perspective. *Current Anthropology* 38 (5), 1997, 739–760.

STAR, Susan L.: Simplification in Scientific Work: An Example From Neuroscience Research. *Social Studies of Science* 13 (2), 1983, 205–228.

STRLE, Gregor in Matija Marolt: Novi pristopi: Odkrivanje semantičnih struktur v etnoloških vsebinah. *Glasnik SED* 54 (1–2), 2014a, 17–21.

STRLE, Gregor in Matija Marolt: Računalniška folkloristika: Semantična analiza in vizualizacija tematske porazdelitve pesemskih tipov. *Glasnik SED* 54 (3), 2014b, 36–43.

ŠIMENC, Jana: Sinhronizacija digitalnosti v medicinski praksi. *Glasnik SED* 57 (1–2), 2017, 45–53.

ŠKOF, Nika in Tadej Pirc: Nedosegljivost ideala znanstvene objektivnosti. *Analiza* 20 (3), 2016, 55–68.

TANGHERLINI, Timothy R.: Big Folklore: A Special Issue on Computational Folkloristics. *The Journal of American Folklore* 129 (511), 2016, 5–13.

VOEGELIN, Charles F.: On Developing New Typologies, and Revising Old Ones. *Southwestern Journal of Anthropology* 11 (4), 1955, 355–360.

WANG, Tricia: Big Data Needs Thick Data. *Ethnography Matters* 13, 2013.

WHITTEN, Norman E., ml. in Alvin W. Wolfe: Network Analysis. V: John Honigmann (ur.), *Handbook of Social and Cultural Anthropology*. Chicago: Rand McNally, 1974, 717–746.

YANG, Zimo idr.: Indigenization of Urban Mobility. *Physica A: Statistical Mechanics and its Applications* 469, 2017, 232–243.

Spletni viri

Spletni vir 1: SEAVER, Nick: Structuralism: Thinking With Computers, 21. 5. 2014; <https://savageminds.org/2014/05/21/structuralism-thinking-with-computers/>, 22. 1. 2019.

Spletni vir 2: Technology Review: The Emerging Science of Computational Anthropology, 10. 6. 2014; <https://www.technologyreview.com/s/528216/the-emerging-science-of-computational-anthropology/>, 8. 4. 2018.

Spletni vir 3: Technology Review: Computational Anthropology Reveals How the Most Important People in History Vary by Culture, 23. 2. 2015; <https://www.technologyreview.com/s/535356/computational-anthropology-reveals-how-the-most-important-people-in-history-vary-by/>, 8. 4. 2018.

Computational Anthropology: Its Development and Methodological Challenges

Computational anthropology is a field of social sciences that uses computational methods to study human behaviour, cultural specifics and social development. It is different from a traditional qualitative analysis, where a text needs to be manually encoded or transformed into new categories. Instead, computational anthropology focuses more on quantitative methods, statistical analysis and data mining.

The key area of computational anthropology and computational social sciences in general is the ethics of data science. It encompasses roughly three subfields, namely the ethics of data, the ethics of algorithms and the ethics of practices. The ethics of data considers the ethical use of data and questions on privacy, transparency, security, storage and relationship to data, the ethics of algorithms addresses ethical design and the use of algorithms, and the ethics of practices focuses on a concrete data practice, which includes data collection, analysis and dissemination of results.

New research possibilities lead to new combinations of existing methods. The techniques that originate in mixed methods combine statistical approaches and data mining with ethnographic descriptions and participant observation. The data analysis enables a general overview of the researched community and formation of statistically valid findings, while ethnography explains the data, gives them meaning and puts them into a social context. Such approaches allow a historical and categorical comparison of social groups, while visualisations provide a tool for a comparative and contrastive analysis and concise representation of complex interactions.

Not every research is appropriate for computational analysis, but there are more and more cases where software and statistics can be of help. The first example are large data collections that are impossible to analyse manually. The second example are phenomena that occur in different places at the same time, which cannot be observed by a single individual. The third example is methodological. Computational methods enable a preliminary analysis of the field, generate hypotheses and help with establishing research questions.

By incorporating quantitative methods, researchers can study certain topics more effectively, observe the field from a new perspective and facilitate the technical aspects of the research. It is particularly fruitful to go back and forth between the field and the data, which are (re-)contextualized, explained and supplemented with ethnography in each pass. Continuous traversing between big and thick data becomes a nexus of computational and ethnographic approaches and a fruitful methodological starting point.

IZKUŠNJA IMPROVIZACIJE V OBJEMU ALGORITMOV

Digitalna vmesnost in preddigitalna trirazsežnost vsakdanjega življenja

Izvorni znanstveni članek 1.01

Datum prejema: 14. 1. 2019

Izvleček: Prispevek razmerje med »analogno« in »digitalno« vsakdanjostjo obravnava skozi algoritme, improvizacijo, prostorsko izkušnjo in etnografijo. Odnos med preddigitalnimi in digitalnimi izkušnjami v raziskavi izkušnje mestnega okolja v treh evropskih mestih uvede razprava o algoritmih kot temelju človeške kulture s predstavitvijo algoritemskih glasbenih praks, predvsem v učenju in razvijanju slogov jazzovske improvizacije. Preučevanje sodobnega življenja zadeva tri razsežnosti izkušnje: internetno, algoritemsko in digitalno. Vsakdanja uporaba digitalnih algoritmov narekuje tudi premislek o etnografskem raziskovanju. Odgovor se skriva v vmesnosti prostorskih in časovnih izkušenj digitalne etnografije.

Ključne besede: izkušnja, algoritem, improvizacija, vsakdanje življenje, digitalna etnografija, prostor

Abstract: The paper discusses the relationship between "analogue" and "digital" everyday life through algorithms, improvisation, spatial experience and ethnography. The relationship between pre-digital and digital experiences introduces a discussion on algorithms as the foundation of human culture in rituals and a presentation of algorithmic music practices in the use of algorithms in learning and developing styles in jazz improvisation. Studying the present-day life includes three dimensions of experience: Internet, algorithmic and everyday-digital. The everyday use of digital algorithms dictates reflection on ethnography. The answer lies in the in-betweenness of spatial and time experiences of digital ethnography.

Keywords: experience, algorithm, improvisation, everyday life, digital ethnography, space

Uvod

Vsakdanje človeško življenje je bilo že odkar naša vrsta izvaja rituale, preprejeno z algoritmi, torej z ravnanji, ki za izvajanje posameznih korakov oziroma dejanj upoštevajo pravila. Kaj pa je ritual drugega kot občasno ponavljanje točno določenih gibov in ravnanj? Z ritualnimi dejanji kot temeljem za zmožnost simboljenja, značilnega za človeško vrsto (White 1959: 231, 239; White in Dillingham 1973: 1), se je začel neustavljiv pohod naše vrste po vsej zemeljski obli (Knight 1991; Power 2004), z uvajanjem digitalnih algoritmov pa je človeštvo le še dodatno dopolnilo to primarno »analogno« izkušnjo. Pri tem ne ritualov ne drugih algoritmov ne smemo razumeti kot memov (Dawkins 1979), ki naj bi prenašali temeljne enote kulturne izkušnje. Nasprotno: to so dinamični simbolni pojavi, ki jih le navidezno ločujemo od vsakdanjih praks, v resnici namreč omogočajo strukturiranje »strukturiranih struktur« (Bourdieu 1977).

V pričujočem prispevku, ki postavlja nekaj teoretskih temeljev pri raziskavi doživljanja in mediiranja urbanega okolja v daljšem časovnem obdobju,¹ me zanima razmerje med »analogno« in »digitalno« vsakdanjostjo. Izhodišč-

ni premislek raziskave, ki poteka v Turkuju, Brightonu in Ljubljani, je očaranost uporabnikov mobilnih telefonov z omenjeno tehnologijo v mestnem okolju. Ker raziskava še poteka, se ne morem sklicevati na njene končne izsledke, razpravljam le o odnosu med digitalno posredovanimi in preddigitalnimi izkušnjami. Pri tem se dotikam algoritemske produkcije glasbe in digitalizirane izkušnje glasbenih prireditev, v sklepnem delu besedila pa postuliram vmesnost kot kategorijo, s katero moramo obravnavati specifično izkušnjo sodobnih prostorov, obogatjenih z digitalnimi materialnostmi (Pink, Ardèvol in Lanzeni 2016).

Virtualna komunikacija s svojim družbenim krogom namreč »digitalne domorodce«, in vse bolj tudi preddigitalne generacije, vodi – tudi med hojo in gibanjem – v vse bolj intenzivno »buljenje« v zaslon telefona. Domnevamo lahko, da to novo očaranost v komajda razčaranem svetu v največji meri krojijo neopazni algoritmi, ki v mobilnih napravah nastopajo kot nevidna bitja s svojo voljo: čeprav niso zares živa, tudi niso povsem mrtva in negibna. Zato v prvem delu besedila nakazujem povezavo med širšim pojmovanjem algoritmov in starodavnimi kulturnimi praksami, predvsem ritualnimi, nato pa se dotikam njihove »algo-ritmičnosti«, kot se manifestira v človeških in tehnoloških ritmičnih vsakdanjega življenja (prim. Lefebvre 2013). Te ritme v nadaljevanju besedila, sledeč raziskavam Eitana Wilfa (2013a, b), prikazujem s pomočjo uporabe glasbenih robotov, ki lahko v realnem času ob igranju glasbenikov v živo imitirajo slog izvajanja znamenitih

¹ Besedilo je nastalo v okviru projekta Sensotra (Čutne transformacije in transgeneracijski odnosi do okolja v Evropi med letoma 1950 in 2020) pod vodstvom Helmi Järviluoma Mäkela na Univerzi Vzhodne Finske; projekt financira Evropski raziskovalni svet (SENSOTRA ERC AdG 2015 694893).

* Rajko Muršič, dr. etnologije, redni profesor, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo in Univerza Vzhodne Finske, Joensuu, Filozofska fakulteta, Šola za humanistiko; rajko.mursic@ff.uni-lj.si.

mojstrov jazzovske improvizacije. Navidezno živost takšnih algoritemskih strojev v sklepnem delu besedila, ki se dotakne tudi sodobne etnografske izkušnje, da ne bi ostala sinonim za pogovarjanje z »informatorji« ali zbiranje (in »rudarjenje«) njihovih pripovedi, naslavljam z obravnavo sodobnega izkustvenega prostora, ki ga poleg »virtualnih« resničnosti dopolnjujejo tudi druge vmesne razsežnosti sodobnega vsakdanjega življenja.

Ojačani z večmedijsko komunikacijo, digitalni algoritmi ključno sooblikujejo specifične sodobne izkušnje prostora, ki sega onkraj klasičnih evklidskih razsežnosti – pravzaprav dobesedno med njih. Ta specifični prostor vmesnih razsežnosti zapolnjujejo najrazličnejši podaljški in odsevi človeške ustvarjalnosti, ki s svojo navidezno živostjo obujajo animistične predstave, čeprav v teh vmesnih prostorih ne živijo več duhovi trirazsežnih predmetov in bitij, temveč vmesnorazsežni avatarji, aktanti in roboti.

Sodobno vsakdanje življenje je – paradokсно – prav zaradi »algoritmiranja« njegovih ritmov vse bolj prežeto s profano ritualnostjo, pravzaprav z banalno rutino ritmov vsakdanjih opravil; te ritme pa vse bolj uravnavajo algoritemski stroji. Pri tem ne gre več zgolj za habituirane družbene prakse telesanja, ki trpno in tvorno oblikujejo učinkovito improviziranje vsakdanjega življenja brez dirigenta (Bourdieu 1977: 72), temveč za njihovo obogateno obliko. Zato po obravnavi »strojnih« improvizacij v jazzu obravnavam »vmesnost« sodobnih prostorskih praks, kolikor jih sooblikuje uporaba digitalnih tehnologij.

Če tehnologijo jemljemo kot podaljšek človeških organov, torej kot razširitev orodij, ki so na voljo našemu telesu, moramo digitalno tehnologijo jemati tudi kot razširitev našega 'mišljenjskega' (*res cogitans*) in vse bolj tudi 'čutnega sistema' (*res extensa*). Oba sistema doživljamo drugače kot v Descartesovih in Kantovih časih, ko sta estetski kategoriji prostora in časa še lahko nastopili kot transcendentna pogoja mišljenja (in bivanja). Danes se mišljenje in bivanje mešata v prostoru-času družbenih in kulturnih »vmesnosti«, kot jih je nekoč za »postmoderno« družbeno pozicioniranost opredelil Homi Bhabha (1994). Ne gre za to, da so nas šele sodobne digitalne tehnologije pripeljale v to vmesnost: to se je zgodilo že s prvimi homininskimi začetki ustvarjanja in rabe tehnologij. Šele v zadnjem obdobju, in še zlasti od začetkov digitalne dobe – čeprav so še vedno zgolj in predvsem stvaritev človeških rok in pameti – vse bolj delujejo samostojno in lahko nastopajo tudi kot samostojni in samodejni »aktanti« (Latour 2005). Prav zato, ne le zaradi njihovega bolj ali manj očitnega vplivanja na dejanske vsakdanje prakse njihovih uporabnikov (ali žrtev), morajo algoritmi – tako kot nekoč rituali – (p)ostati torišče družboslovnih in humanističnih ved, med njimi še zlasti etnologije oziroma antropologije.

Ritualni ples digitalne dobe: večrazsežna algoritmčnost glasbene improvizacije

V informacijski družbi vse več odločitev in izbir, predvsem pa vsakdanjih ravnanj in opravil, prevzemajo algoritmi. Ti na primer priporočajo, klasificirajo, filtrirajo in profilirajo, priporočajo, avtonomno zbirajo in izbirajo podatke ter jih tudi osmišljajo ali v njih iščejo pravilnosti; učeči se stroji lahko preverjajo ustreznost znanja, a zmorejo identificirati tudi zavajajoče, pristransko ali neustrezno znanje (Mittelstadt idr. 2016: 1). Nedvomno so uporabni, toda enako kot katerakoli druga tehnologija, ki jo uporabljamo, ostajajo vpeti v obvladovanje človeškega sveta, čeprav morda niso vedno tako zelo odločilni, kot pišejo mediji (Kavanagh 2018; Laterza 2018), in v njegovo potencialno uničevanje.

Algoritem je, najenostavneje rečeno, navodilo za računanje. Je matematična konstrukcija s končno in z učinkovito sestavo, ki dani namen doseže pod danimi pogoji (Hill po Mittelstadt idr. 2016: 2). Besedo algoritem smo podedovali iz arabskega oziroma muslimanskega sveta. Učinkovit sistem računanja je v 9. stoletju razvil oziroma predstavil Al-Khwārizmī – poslovenjeno Al Horizmi – perzijski matematik iz Horezma v današnjem Uzbekistanu. Ob prevajanju njegovega dela o umetnosti računanja pri Indijcih oziroma *Algoritmi de numero Indorum* v latinščino se je njegov latinizirani priimek prijel kot oznaka za načine računanja (Spletni vir 1).

Algoritem je v splošnem navodilo za ravnanje glede na dane začetne pogoje in upoštevanje pravil. V resničnem življenju pač prej kot o preračunavanju govorimo o preračunljivosti: o ravnanju v skladu s svojimi ozkimi interesi. Kljub vsemu pa je ob vse bolj splošni rabi algoritmov v računalniškem programu vedno bolj nejasno, kaj so algoritmi in kako delujejo, saj vsakdanje rabe te besede hodijo po svojih poteh. Ker v njihovi vsakdanji rabi ni več v ospredju fleksibilna procedura oziroma izvajanje določenih korakov, ampak ga vse bolj enačimo s procesom odločanja (Hill po Mittelstadt idr. 2016: 3), trčimo tudi na njihove očitne neosebne in manj očitne »(ne)družbene« odgovornosti. Odločanje, sklepanje, razsojanje in izbiranje so v človeškem svetu dejanja, vpeta v družbenozgodovinske kontekste, če ne neposredno v sfero etičnega ravnanja, vsakdanjega življenja in politike. Uporaba teh orodij gre svojo pot, ki jo sicer spremljajo različne deklaracije in politični ukrepi (glej npr. Spletni vir 2; Spletni vir 3), življenje pa gre svojo pot. Delegiranje različnih odločitev strojem je torej povezano z razširitvijo domene človeškega v tehnične naprave. Uporabo tehnike so v celotni zgodovini spremljali premisleki celotnega človeškega etičnega ravnanja, in tudi danes ni nič drugače.

V pričujočem besedilu uporabljam tudi bolj splošno, poljudno razumevanje besede algoritem za katerikoli postopek ali proces odločanja (Hill po Mittelstadt idr. 2016: 3)

oziroma za tista ravnanja ljudi, ki izhajajo iz dovolj jasno postavljenih navodil. Navodila za ravnanje v družbenih situacijah so skozi zgodovino kazala svojo moč in nemoč. Njihova glavna moč je povezana z učlovečevanjem človeštva ob simbolizaciji sistemov navodil, družbeno najbolj učinkovito v ritualih. Toda ne smemo spregledati, da ritual učinkuje predvsem, če ga ne razumemo ali v njem ravnamo tako nesmiselno, da ni več česa razumeti (kot na primer ob pustovanju). V antropologiji še kako dobro vemo, da morajo ljudje v ritualnem življenju slediti navodilom, ki jih večinoma ne razumejo, tudi če jih znajo še kako lucidno osmišljati s pripovedmi in pojasnili. Ritualnost kot algoritemsko ravnanje naj bo tema nekega drugega premisleka, v pričujočem besedilu pa me zanimajo predvsem spremembe, ki jih rutinska raba digitalnih algoritmov v vsakdanje življenje vnaša na primeru nekaterih umetniških praks kot indikatorja poznejših družbenih dogajanj.

Čeprav jih obravnavamo kot neodvisne od človeka, so algoritmi »neizogibno vrednostno nabit« (Mittelstadt idr. 2016: 1) in »nujno sprejemajo pristranske odločitve« (prav tam: 7). To se še najbolj kaže v sodnih procesih, na katerih »objektivni« stroji v Združenih državah Amerike sodnikom in poroti »pomagajo« odločati. Jasno da na škodo manjšin, predvsem temnopoltih. Vera v objektivnost učečih se algoritmov, kolikor zadevajo »presojo« človeških zadev, je še zlasti tvegana. Ne le zato, ker so ti »pametni« strojčki še daleč od tega, da bi se naučili tudi lastne odgovornosti, temveč zaradi vrzeli nad nadzorom, ki jo imajo nad algoritmi njihovi ustvarjalci, in odgovornostjo, ki spremlja njihovo avtonomno »ravljanje« oziroma »odločitve« (prim. Mittelstadt idr. 2016: 11). Zato jih nikakor ne bo mogoče uporabljati brez temeljnega etičnega premisleka, ki mora obsegati same matematične konstrukcije, njihovo tehnološko implementacijo ter družbeno rabo (prav tam: 2). Na koncu koncev slabe posledice vendarle izhajajo iz slabe zasnove (prav tam: 11), zato je »algoritemska odgovornost« (Caplan idr. 2018) pri njihovem snovanju in uporabi tako rekoč samoumevna nujnost. Tehnologije pač ne moremo in ne smemo prepustiti zgolj tehnikom in inženirjem.

Algoritme lahko razumemo tudi kot naprave, s katerimi ločujemo med zaželenimi in nezaželenimi gradivi. Toda algoritmi za družbene interakcije morajo, tako v zasnovi kot po načinu razvrščanja, ostati v temelju družbeni (Kockelman po Gershon 2018: 242). Avtonomno delujoči in učeči se stroji lahko vendarle pomagajo na pravo mesto postavljati nekatere samoumevnosti pri preučevanju človeških načinov življenja; lahko jih poudarijo na prav neverjetno jasen način. V nadaljevanju pokažem, na kakšen način nam algoritemsko delovanje dodatno osvetli možnost improviziranja kot po definiciji manj predvidljivo dejavnost.

Toda ali se stroji lahko učijo na podoben način kot ljudje? Do določene mere lahko rečemo, da lahko, če strojno učenje razumemo kot »katerokoli metodologijo in katerikoli niz tehnik, ki lahko uporabijo podatke, da pridemo

do novih vzorcev in znanja ter generiramo modele, ki jih je mogoče uporabiti za učinkovito napovedovanje o teh podatkih« (Van Otterlo v Mittelstadt idr. 2016: 3). S tem pridemo do »zmožnosti za avtonomno opredeljevanje ali spreminjanje pravil sprejemanja »odločitev« (Mittelstadt idr. 2016: 3). Da se vzpostavijo razredi, ki jih je mogoče posplošiti onkraj podatkov iz urjenja, to najpogosteje izvajata dve komponenti, 'učeči se del' (*a learner*) in 'klasifikacijski del' (*a classifier*) (prav tam). Soočanje z 'zgoščenimi podatki' (termin *thick data* je skovala Tricia Wang; po Hsu 2014) nas lahko pripelje tako daleč, da strojno učenje privede do izidov, ki jih ne moremo več ne razumeti ne nadzorovati: človeški upravljevalec lahko pride do točke, ko ne more več ponuditi algoritemske reprezentacije (Matthias v Mittelstadt idr. 2016: 6).

Nič novega torej. Če bi izide dejanskih ravnanj v družbi razumeli vse od načel do končne izvedbe, bi že zdavnaj obvladali katerikoli družbeni kolos, ki ga v vsakem zgodovinskem času drugače interpretiramo. Med najbolj temeljnimi človeškimi dejavnostmi, ki jih ne razumemo, a jim vedno znova pripisujemo pomene, ki jih ni v njih samih, je glasba, zato predstavljam le nekaj drobcev iz uporabe algoritmov v glasbi. Eitan Wilf je ob opisovanju Syrusa, humanoidnega robota, ki igra marimbo in lahko, zahvaljujoč računalniškemu algoritmu, ob ustrezni vadbi imitira slog različnih jazzovskih mojstrov (Wilf 2013a: 716), prišel do »slogov stiliziranja slogov« (prav tam: 719). S to razširitvijo nadomestimo tradicionalno dojetje kultur, ki naj bi jih označeval en sam fiksni slog. Algoritmi, ki se učijo slogov, narekujejo premislek o sami konstituciji človeške kulture, ne le njenih ritualnih temeljev, in ne zadevajo le širše uporabe samoučečih se in rekurzivno naravnanih algoritmov, ki jih lahko učinkovito uporabimo v tistih igrah, katerih pravila so jasna, njihov izid pa nikoli predvidljiv.

Pri igrah, kot sta npr. šah ali go, so digitalni stroji že nekaj časa uspešnejši od ljudi. Je glasba v tem smislu kaj bistveno drugačna? Glasba je morda med vsemi ustvarjalnimi dejavnostmi s svojima repetitivnostjo in igro s temeljnimi ritmičnimi, melodičnimi in harmonskimi vzorci v marsičem algoritemska praksa, zato morda tudi najpriročnejša za preizkušanje računalniško generiranih modelov, s katerimi bi se lahko povsem približali človeškemu muziciranju. In res se sodobni digitalni stroji brez večjih težav kosajo ne le s proizvajanjem novih glasbenih del po vzoru obstoječe glasbene produkcije (glej npr. Spletni vir 4; Spletni vir 5), temveč se kot interaktivni roboti odlično obnesejo tudi v glasbeni improvizaciji (Wilf 2013b), za katero bi morali domnevati, da je zaradi spontanosti zadnja, v kateri bi lahko »pametni« stroj dohitel ali prehitel človeka. Pred predstavitvijo improvizacijskih veščin učečih se glasbenikov in stroja, ki ga je opisoval Eitan Wilf (2010, 2011, 2012, 2013a, 2013b, 2014), naj omenim, da vsak slog v kulturi sledi logiki omejenega nabora izhodiščnih postavk, dokler se ne razvije do konca in potem, ko ga povozijo čas,

počasi potone. V glasbi je to morda še najbolj očitno, še zlasti v popularni glasbi, ki temelji na razvoju zvrsti in sloga, njuni eksploataciji in zatonu ter njunih poznejših obujanjih v novih kontekstih. Zato je raziskava o evoluciji glasbenih 'zank' (*loops*) z uporabo umetnega sistema za preučevanje glasbene evolucije, imenovanega »Darwin Tunes« (Darwinske melodije), ki so ga izvedli Robert M. MacCallum, Matthias Mauch, Austin Burt in Armand M. Leroi (MacCallum idr. 2012), odličen pokazatelj možnosti modeliranja družbenega življenja glasbe.

V raziskavi so izvedli modeliranje možnega razvoja glasbenih zank, ki so jih razvijali z evolucijsko zasnovanim programjem, v katerem so kratke zvočne zanke »parili« med seboj. Rezultate »parjenja«, nove zanke, so dali poslušati poslušalcem, ki so se na podlagi njihovih estetskih ocen odločili, katere so godne za nadaljnji »razplod«, in nadaljevali proces. Pri tem je 6931 uporabnikov podalo 85.553 ocen zank. Te ocene so podajali skozi 2513 zaporednih generacij v njihovem razvoju. Med razvojem je tako nastalo skupaj 50.480 novih glasbenih zank (MacCallum idr. 2012: 12081). Estetsko evolucijo so vzeli kot kompleksno »naravno okolje« (12081), v katerem je tehnologija vzpostavitve glasbene informacije (*Music Information Retrieval*; glasbenega oziroma zvočnega rudarjenja) omogočala avtomatično opazovanje nekaterih značilnosti zahodne popularne glasbe s pomočjo presoje poslušalcev, s katero so v glasbenih zankah prepoznavali določene značilnosti te glasbe, od ritmičnih vzorcev naprej (prav tam: 12082). Izkazalo se je, da se vzorci glede na podane ocene, ki so jih vključevali v njihov nadaljnji razvoj, pospešeno razvijajo v kakšnih 500 do 600 generacijah, potem se ustalijo. Skratka: glasba se razvija, vendar ne neskončno (prav tam: 12083). Ta poskus je pokazal, da se vsaka glasbena oblika, zvrst, slog ali smer prej ali slej izpoje. Tako kot se na neki točki konča razvoj samega glasbenega izraza, se konča tudi navdušenje poslušalcev nad njim (prav tam: 12083). Poznavalci zgodovine glasbe to tako ali tako vemo, vendar je »objektiviziran« poskus pokazal, da odmrtnje neke glasbene zvrsti ali sloga ni povezano le z nasičenostjo poslušalstva in zgodovinskimi spremembami, temveč se težave skrivajo tudi v upoštevanju pravil tvorjenja posameznih skladb, skratka, strukturno.

Preučevalci kulture tudi brez računalniškega modeliranja še kako dobro vemo, da razvoj nekega sloga, kolikor slog poenotimo z značilno umetniško izraznostjo posameznika ali skupine in vidnimi ter trajnimi znaki njihove enotnosti in celote (Shapiro 1972: 255), doslej ni bil poljuben ali neskončen. Toda vprašanje se nanaša tudi na improvizacijo in skladanje, ne le v glasbi, temveč improvizacijo in ustvarjalnost v celotnem življenju. Ali je torej mogoče skladati glasbo brez skladatelja? Odgovor je pritrdilen (glej MacCallum idr. 2012: 12085), vendar se stvar brez spreminjanja začetnih pogojev in pravil prej ali slej konča. Podatkovno rudarjenje po glasbenih slogih, obdobjih in

zvrsteh je fascinantno (glej npr. Nakamura in Kaneko 2018) in odpira povsem nove razsežnosti razumevanja človeške ustvarjalnosti in življenja, predvsem kulturne evolucije, a za zdaj izsledki le redko prispevajo kaj takšnega, česar ne bi humanistični raziskovalci in raziskovalke prepoznavali tudi »ročno«. Konec koncev se moramo vendarle zavedati, da so načini, na katere intertekstualnost igra vlogo v digitalnih kontekstih, tako kompleksni, da popolno kartiranje njihovega terena ni mogoče (LaFave in Mainz 2018: 198).

Poskusi uporabe računalnikov v glasbi so stari skoraj toliko kot sami računalniki. Njihova računska moč pa je za »sodelovanje« v improvizaciji dovolj zrasla šele v osemdesetih in devetdesetih letih 20. stoletja, ko so razvili prva orodja za generiranje glasbenega izvajanja v improvizacijskem slogu (glej npr. Biles 1994). V glasbeni improvizaciji je mogoče z ustreznimi algoritmi, ki se učijo iz obstoječih posnetkov, dovolj dobro posnemati slog izvedbe posameznih glasbenih mojstrov. V primeru jazza lahko govorimo o nepredvidljivosti in spontani improvizaciji, ki pa vendarle ostaja prepoznavna (Brenneis 2013: 620). Eitan Wilf je v spremljanju »algoritemskih oblik družabnosti« (Wilf 2013a) spremljal igranje računalniško-robotske marimbe, ki je v realnem času v vzajemnem dialogu ob odzivanju na njihovo improvizacijo igrala skupaj z živimi glasbeniki. Z algoritmi je mogoče takšnega robota »naučiti« rutiniziranega odzivanja in analoškosti.

Eitan Wilf je preučeval, kako je mogoče razumeti ustvarjalne prakse, ki temeljijo na uporabi računalniških algoritmov. James, kot imenuje enega od vodij laboratorija, kjer so izdelali glasbenega robota Syrusa, je opozoril, da skoraj vsi jazzovski glasbeniki, ki prihajajo iz neverjetnega števila glasbenih šol po Ameriki (in po svetu), zvenijo praktično enako. Zanimalo ga je, ali lahko zasnuje napravo, ki bi generirala nove glasbene zamisli; ljudje jih očitno ne razvijajo več. S tem je po mnenju Eitana Wilfa nakazal velik paradoks: inovativni stroj je razvil zato, ker so ljudje postali kvazi stroji (Wilf 2013a: 721).

In kako naj razumemo družbo, ki zahteva ustvarjalnost? Po njegovem mnenju smo v antropologiji pri obravnavanju kulture prevzeli model ustvarjalnega romantičnega genija, ki je preživel praktično vse premene v pojmovanju kulture, toda

sodobne, računalniško posredovane, algoritemske oblike družbenega postavlja pod vprašaj dolgo in prevladujočo tradicijo v kulturni antropologiji, predstavo umetniškega sloga, s katero teoretično obravnavajo kulturo kot sorazmerno samostojno, koherentno in trajno konfiguracijo vedenjskih dispozicij. (Wilf 2013a: 716)

S tem Wilf ob spremljanju računalniškega improviziranja postavi pod vprašaj zamisel romantičnega genija (glej 2010, 2012) in pogled na kulturo kot slog. V sodobnem posredovanju družbenega z računalniškimi algoritmi, s katerimi

»rutinsko analizirajo človeške sloge vedenja kot statistične verjetnosti«, lahko posamezniki te sloge predvidijo in preoblikujejo (Wilf 2013a: 719). V našem zgodovinskem trenutku namreč nimamo fiksnega nabora slogov, ampak nekaj, kar Wilf imenuje »slogi stiliziranja slogov« (prav tam: 728), zato je treba v računalniškem obdobju pod lupo vzeti algoritemske prakse stiliziranja slogov (prav tam: 719).

Če vzamemo improvizacijo kot generativno, relacijsko, časovno in kot način, kako ljudje delujemo (Hallam in Ingold 2007: 3), je povsem vseeno, ali improviziramo ljudje ali pošljemo v akcijo naše naprave. Edino pri ritmičnih izvajanja korakov so stroji bistveno bolj metronomski od ljudi.

Sledenje tempu, upoštevanje harmonskih pravil in melodičnih variacij je mogoče sprogramirati. Če vzamemo vse znane posnetke igranja jazzovskih glasbenikov in njihovih improviziranih solov ter siceršnjega igranja, na primer Charlieja Parkerja, Milesa Davisa, Dizzieja Gillespieja ali Johna Coltrana, je ob analizi izvajanja mogoče izluščiti vzorce njihovega muziciranja. Dovolj zmogljiv računalnik lahko ob dobro zasnovani analizi dostopnih gradiv načeloma izvede podobne korake kot računalnik ob igranju šaha ali goja: »predvidi« možne nadaljnje korake in jih sproti prilagaja. Prav to so programerji »naučili« Syrusa, z računalnikom povezano marimbo, ki lahko igra v slogu enega ali drugega mojstra iz zgodovine jazza: »Zaznavni algoritmi omogočajo Syrusu »poslušati« glasbo, ki jo izvajajo glasbeniki, tako da je lahko v stiku z njo skozi digitalni vmesnik in da v tej glasbi odkriva številne smiselne razsežnosti« (Wilf 2013b: 613).

Ne glasbeniki, ki igrajo v živo, ne občinstvo ne morejo razločiti med igranjem »umetne inteligence« in resničnih glasbenikov. Kljub temu ostaja odprto vprašanje, ali je mogoče sprogramirati tudi kreolsko mešanje praks in zamisli, še bolj izzivalno pa ostaja vprašanje, ali je res mogoče zanemariti družbene okoliščine glasbene komunikacije, ki ne poteka zgolj z razvijanjem sloga in učenjem iz izkušenj, s pozabo in z napačnim razumevanjem situacij, temveč tudi v družbenem kontekstu, ki lahko vzpostavlja nove in nepredvidene situacije, na katere se morajo odzivati »avtonomni« akterji. Glasba je pač v enaki meri družbena dejavnost, kot je tudi neubesedljiva zvočna igra (glej Muršič 1993).

Na improvizaciji utemeljena ustvarjalnost še zdaleč ni zgolj domena ljudi. To še bolj velja za naša vsakdanja srečevanja z glasbo v družabnih medijih in pri spletnih ponudnikih glasbe, kjer algoritmov, ki nam izbirajo glasbo, ne moremo kar tako izključiti. Izjemno pomembno vlogo pa igrajo tudi pri sodobni glasbeni produkciji, ne le elektronske plesne glasbe, o kateri pišejo prispevki v tematski številki revije *Dancecult* z naslovom *Algorithmic Electronic Dance Music* (Algoritemska elektronska plesna glasba; Knotts in Collins 2018). Postajamo torej ljudje nepotrebni tudi v umetnosti, najbolj značilno človeškem torišču našega obstoja? Če bi se gibali zgolj v začrtanih tirnicah eno-, dve- ali trirazsežnega sveta v oblaku algoritemskih možnosti, morda res. V

resnici pa šele vmesnorazsežne večrazsežnosti omogočajo človeštvu premike v povsem nove vmesne prostore, v katerih lahko razvijamo svoje nove modalne, intermodalne ali multimodalne (Hsu 2014) izkušnje.

Izkušnja sodobnega vsakdana ter digitalni »res cogitans« in »res extensa«

Primerjava čutnih transformacij in transgeneracijskega odnosa do mestnega okolja v Evropi med letoma 1950 in 2020 v Ljubljani, Turkuju in Brightonu obsega tudi ugotavljanje vpliva tehnologij(e) na neposredno doživljanje urbanega prostora. Med preliminarnimi izsledki raziskave, ki jo od oktobra 2017 s čutnobiografskimi sprehodi izvajamo tudi v Ljubljani, je domneva, da se mlajši, rojeni po letu 1990, med iskanjem nekega določenega mesta v prostoru znajdejo bolj točkovno kot zvezno. V prelomljeni enorazsežni, pogosto zelo zamotani črti, se gibljejo po prikazanem, spreminjajočem se začasnem dvorazsežnem zemljevidu in locirajo svoje točkaste »cilje« dejanskega trirazsežnega prostora, ki se zanje pravzaprav ves čas nahajajo nekje vmes med črto in ravnino ter med ravnino in prostorom. Objekti in značilna mesta se v njihovi predstavi pač nahajajo »nekje tam«, kaj se nahaja vmes, pa zanje ni bistveno. Starejši udeleženci in udeleženke kljub občasni pomoči mobilnih aplikacij ohranjajo trirazsežno zvezno orientacijo svojega telesa v prostoru, ki izhaja iz njihovega lastnega gibanja v tem prostoru, torej v bolj »analognem« smislu neposredne projekcije telesne izkušnje, še zlasti opazovanja prostora, v preslikavo na dvorazsežni (zemljevidni) projekciji trirazsežne izkušnje prostora.

Pri preučevanju življenja v sodobnem svetu moramo obravnavati tri dimenzije oziroma razsežnosti izkušnje. Prvo narekuje vse bolj rutinska in predmetno avtonomna raba interneta z vsakdanjim mrežnim povezovanjem (z ljudmi, s skupinami ali z napravami in s kompleksnimi povezavami med njimi). Druga razsežnost sodobnega tehniziranega življenja so algoritmi in »umetna inteligenca«, ki uravnavajo vse več delov našega življenja. Pri etnografskem spremljanju teh premikov in spremljanju vsakdanje uporabe tehnoloških proizvodov ne govorimo več o zapletenosti, temveč o kompleksnostih sodobnega okolja. Predvsem ne gre več le za poslovna okolja ter tržne kulturne vrednosti in vrednote v stalnem pretoku kot nujne posledice digitalizacije družbe (Anderson, Salvador in Barnett 2013: 235). Najprej ekspertna, nato poslovna izkušnja digitalnega je postala vsakdanja. Digitalnost je tretja in vse bolj samoumevna razsežnost našega vsakdana. V tej razsežnosti poteka tudi tehnološko in še zlasti digitalno razširjanje naših čutnih izkušenj ob samodejni ali načrtovani uporabi senzorjev ter naraščajoči uporabi avtonomnih strojev in naprav, povezanih v nove »megasenzorične« komplekse človeške vsakdanje izkušnje z vse bolj prodorno uporabo t. i. pametnih naprav in internetom stvari.

Omrežje omrežij, ki ga pojmuje kot internet (medmrežje), je izjemno zgovoren podaljšek, če ne kar podoba specifično človeške kulture. Čeprav je informacija do svojega zadnjega bita umetno ustvarjena tvorba, internet dojemamo kot nekaj naravnega oziroma normativnega (glej Miller in Horst 2012: 28, 30), in si ga, enako kot je človeštvo naredilo z naravo, prisvajamo. To je preverjen način neslutene bogatenja tistih, ki zakoličene dele vseprisotnega internetnega prostora prvi vpišejo kot svoje premoženje. Zato je pravno upravljanje z internetom ter s storitvami, povezanimi z njim, ključno ideološko, politično in preživetveno torišče družbenih bojov sodobnega časa. Tukaj že dolgo ne gre več le za apropiacijo intelektualne lastnine, torej za gibanje proti sekundarnemu prisvajanju (Amrute 2014: 104), temveč za bolj dramatične učinke same tehnologije v njeni družbeni prezenci.

Če je Walter Benjamin na rušilne družbene učinke neskončne reprodukcije umetnin z nujnim vznikom filmskih zvezd in fašizma (glej Benjamin 1996) opozarjal na podlagi tehnološkega razvoja fotografije in filma, je danes, ko z digitalnimi tehnologijami ne ustvarjamo več le neskončno reproduktivnih kopij, temveč tudi njihove neskončne verzije, ki lahko vse postanejo ne le odsev resničnosti, temveč tudi njen model ali izmišljena dejanskost sama, treba razviti teoretska orodja, ki bodo temu potencialno rušilnemu razvoju tehnologij sploh še kos. Ne gre več le za to, da te tehnologije krepijo podedovana družbena razmerja in nasprotja (glej Castells 1989), temveč jih tudi naturalizirajo na načine, ki jih ni mogoče več obvladati zgolj s humanistično kritiko in z razkrinkavanjem dejanskih odnosov med ljudmi v krogih odtujenih proizvodov in menjalnih ekvivalentov, ki s kroženjem proizvajajo družbene učinke, kot je to še lahko naredil Marx predvsem v drugi in tretji knjigi *Kapitala* (glej Marx 1973). Humanisti po novem potrebujemo tudi tehnološke veščine, če ne tudi vsaj nekaterih tehnoloških znanj. Materialne prakse ostajajo primarne, tudi če se teoretsko zavedamo družboslovne ujetosti v razgaljanje in preučevanje »odnosov med odnosi«, po katerih univerzalnost denarja kot menjalnega ekvivalenta spominja na univerzalnost Turingovega univerzalnega računskega stroja (Kockelman po Gershon 2018: 141).

Pri tem bržkone stara orodja humanistike (kritično branje tekstov) in družboslovja (analiza dejanskih družbenih odnosov od mikro- do makroravni) ne morejo priti prav do dna internetnemu omrežju digitalnih mrež, ne samo zato, ker se internet, podobno kot kapital, neprestano spreminja in nastopa kot samostojna sila, temveč tudi zato, ker v svoji kompleksnosti za nekaj razredov presega enorazsežnost teksta (ne le jezikovnega besedila), prav tako pa presega tudi dvorazsežno raven slike in trirazsežno prezenco zvoka: internet ni le intertekstualen (takšna pa je nujno tudi etnografija; LaFave in Mainz 2018: 185), torej vmesen in medbesedilen, temveč je tudi intermedialen: razširja dom etnografiki doslej ustvarjenega medija.

Digitalni svet je enako realen oziroma materialen (Miller in Horst 2012: 4) kot tisti, ki ga večinoma dojemamo kot dejanskega. Če ne bi bilo tako, v Izraelu ne bi poskrbeli ne za Ministrstvo za propagando ne med prvimi uvedli posebne enote vojske za internetno bojevanje. Vojaškopropagandne sile v kritičnih trenutkih nadzorujejo pošiljanje in prejemanje informacij, predvsem pa svoje informacije plasirajo ciljno in uspešno. Nekoč smo temu rekli specialna vojna. Primer (ali način) delovanja kiberpropagande izraelske države je »Hasbara« (prim. Spletni vir 6). Čeprav so antropologi doslej preučevali predvsem resnični fizični svet in vstopali tudi v različne neresnične, virtualne svetove mitov in verovanj, je treba poleg digitalno neresničnega (skratka, digitalnega kot izmišljenega, kar je pač prevladujoče mnenje) upoštevati še dve možnosti, ki ju je začrtal Tom Boellstorff v matriki digitalne resničnosti, to je digitalno in resnično ter fizično in neresnično (Boellstorff 2016: 388).

Verjetno ga zaradi tega v vsakdanjem življenju uporabljamo kot popolno nasprotje kompleksnosti: kot sredstvo za izražanje najelementarnejših vzgibov. Edini res enostavni so njegovi temelji: Boolova algebra, tj. uporaba najpreprostejših možnih algebrskih temeljev z ničlami in enicami (Miller in Horst 2012: 5), ter v njej izraženi elementarni logični stavki. Tako internet, mrežno povezani računalniki, kot digitalni algoritmi, ki delujejo v »strojnem jeziku« enic in ničel, temeljijo na uporabi logičnih operacij in operatorjev. Boolova algebra se prav v ničemer ne ločuje od drugih vrst algebre – razen v tem, da so njeni operativni elementi zreducirani na minimum. Podobno velja za logične operacije, na katerih slonijo sodobni digitalni algoritmi. Vstop jezika Boolove algebre v vsakdanje življenje prinaša specifične izkušnje in izzive pri antropološkem soočanju z vsakdanjim življenjem.

Med uporabo digitalnih naprav se srečujemo z Boolovo algebro v njeni informacijski prezenci. Kopičenje informacij na internetu je mogoče razumeti kot entropijo, naraščanje nereda. Stalno naraščanje količine informacij se, ne glede na njene učinke v resničnem svetu naprav, kaže kot stalna rast tistega, kar je Descartes imenoval *res cogitans*, 'mišljenine'. Na prvi pogled je to umetna mišljenina, mišljenina strojev. In prav res se marsikdaj tako tudi pokaže. V najboljšem primeru je nekje vmes: ni več povsem človeška, a obenem še ni niti povsem »strojna«. Ta informacijska mreža, potencialno neskončna informacijska entropija, je v resnici brutalen pokazatelj obsojenosti na kartezijski dualizem ne le ljudi, ampak tudi izdelanih strojev. Kajti resnica digitalne *res cogitans* je njena materialna podlaga, tehnološko (ne)nadzorovano utripanje elektronskih vezij. Kaj pa je 'mišljenjska stvar' (*res cogitans*) drugega kot tista kolosalna struktura, ki smo jo ustvarili z Boolovo algebro? Ob soočenju s kolosom informacijskega vesolja, ki ga je ustvarilo človeštvo, preprosta človeška bitja onemijo: enako kot pred tistim, ki ve vse.

Z uporabo interneta, ne le družabnih omrežij, pristajamo na filtracijo informacij. Pristajamo na mešanico cenzure in usmerjene manipulacije v slogu Velikega brata, ki na zaslonih vsakdanje »komunikacije« z internetom filtrira informacije in neopazno (ali ob našem izrecnem pristanku) kolonizira naši predstavnost in podzavest (glej Pariser 2011). Ker ljudje ne zmoremo panoptičnega nadziranja drugih, smo ta nad-nadzor prepustili neživim orodjem.

Vmesne prostorske kategorije: modalne izkušnje vmesnosti

Prvotno navdušenje nad obeti popolne svobode v kibernet-skem svetu je kar hitro splahnelo (Lessing po Amrute 2014: 114), čeprav jih je še vedno mogoče doživljati kot možne svetove, vsaj nekoliko bolj svobodne od tistih, v katerih živimo s svojim telesom. Podobno velja tudi za programje (Amrute 2014: 116), čeprav bo morda to zadnje oporišče digitalnih sanjačev in upornikov (Coleman 2013, 2014).

Preučevanje razlik v izkušnjah mestnega okolja, tj. realnega prostora v različnih časih, preddigitalnih in digitalnih, ki jih s čutnobiografskimi sprehodi evidentiramo v treh manjših evropskih mestih, Ljubljani, Turkuju in Brightonu (za preliminarne rezultate te raziskave glej besedilo Bajiča in Abrama v pričujoči številki *Glasnika SED*), se dotika ključnih razsežnosti sodobnega življenja, to je z digitalnimi tehnologijami prenetene izkušnje vsakdanjega življenja, ki kar kliče po refleksiji in empiričnem preučevanju. Digitalna okolja, ki odslikujejo materialne in predstavne svetove, narekujejo radikalno redefiniranje vsake izkušnje, še zlasti pa dveh temeljnih kantovskih »estetskih kategorij«: prostora in časa (Kant 2001). Razširjanje kompleksa čutne zaznave z zaznavo novih prostorov in drugačnih časov (imaginarni, mitski, umetnostni in drugi predstavnostni prostori postajajo tudi čutni; časovna montaža postaja naša realnost: preteklost je sedaj, prihodnosti ni več ...) se je šele začelo. Digitalno moramo, kot Wendy S. Hsu, razumeti kot »razširitev naših fizičnih čutov« (Hsu 2014). Digitalno ni porušilo naše analogne in holistične zaznave, ampak ji je dalo nove impulze. Dobesedno nas je potisnilo v nove vmesnosti, ki jih moramo najprej pre-izkusiti, nato reflektirati, analizirati in razumeti. Vprašanje je le, ali nas razvoj čutil in senzorjev oziroma tipal vodi v posthumanost (Pyyhtinen in Tamminen 2011), v kateri bodo glavno vlogo prevzeli aktanti, ali v nove oblike razširjene družbenosti, v kateri se bomo šele prav zavedli njene neizprosne simbolne podlage. Bojim se, da smo od tega še najbolj oddaljeni. Ob vstopu v digitalno dobo smo vstopili tudi v obdobje zloma reprezentacije in na njej temelječih teoretskih modelov (prim. De Landa 2006; Gregg in Seigworth 2010; Bennett 2010). Prav zato je toliko pomembnejše preučevati vplive računalniških tehnologij na družbeno življenje in medije z »dokumentiranjem, s skupno rabo, čutenjem, z označevanjem, umeščanjem, izmenjavo, s sinhroniziranjem, filtriranjem, z avtomatizacijo, s premešanjem in z rudarjenjem vsakdanjih izkušenj« (Hsu 2014).

Izkušnja digitalnega prostora, ne le v smislu njegovega oplemenitenja, s sličicami na digitalnih napravah, je v svojem bistvu medprostorska. Govorimo o izkušnji vmesnosti, ki sicer telesno še vedno poteka v evklidskem trirazsežnem prostoru (ali štirirazsežnem, če mu dodamo še čas), toda nove prostorske prakse stare prostorske reprezentacije s pomožnimi predstavami, spomini in posredovanimi izkušnjami plemenitijo v spletnem »medprostoru«. Stare reprezentacije prostora (Lefebvre 1991) odmorejo ali zaplodijo povsem nove, hibridne izkušnje vmesnosti jih namreč pregnetejo v nekaj, kar presega zgolj telesne spomine in metafore. Ne obsegajo novega in drugačnega neposrednega čutnega zaznavanja, ampak brišejo meje med neposrednim čutnim zaznavanjem in izkušnjo zaznavanja drugih. V tem smislu digitalne informacije prežemajo načine bivanja, ki narekujejo modalni pristop h kakršnemu-koli pojmovanju sodobnega načina življenja.

Dober primer takšne vmesne izkušnje je obiskovanje koncertov današnje popularne glasbe. V medmrežje povezane kamere mobilnih telefonov namreč močno vplivajo na doživljanje glasbenih koncertov (Spletni vir 7), ki jih ne doživljamo več nujno samo »tukaj in sedaj«, temveč ne nujno niti tukaj niti sedaj. Mar nas zaradi novih načinov doživljanja situacij »tukaj in sedaj« ne čaka nekaj podobnega tudi v etnografski praksi? V vmesnost prostorske izkušnje, ki jo narekujejo sodobne digitalne tehnologije, s svojim dosedanjim etnografskim telesanjem ne moremo vstopiti. Kljub temu pa moramo programje kot infrastrukturo in materialnost prizorišče naših raziskav jemati resno (Hsu 2014).

Poraja se vprašanje, ali naj digitalne svetove pregledujemo in obdelujemo na enak način kot obdelujemo etnografska polja dejanske vsakdanje izkušnje ali pa naj za digitalno etnografijo zasnujemo posebne digitalne etnografinje in etnografe, digitalne strojčke, ki bodo v digitalnem svetu samostojno in samodejno, a skladno z našimi premisleki, opazovali s soudeležbo. Utopija ali nočna mora? Internet je tako ali tako smiselno razumeti kot kulturo ter kot orodje in funkcijo (LaFave in Mainz 2018: 200).

Digitalnih tehnologij ne smemo razumeti le kot uporabna raziskovalna orodja ali zgolj kot predmete raziskovanja, temveč tudi kot »porajajočo se platformo zbiranja, preučevanja in izražanja etnografskih gradiv« (Hsu 2014) in obenem izhodišče za bolj učinkovito javno predstavitev antropoloških spoznanj (Benton in Bonilla 2017). Digitalna orodja namreč omogočajo bistveno bolj učinkovito beleženje, hranjenje in predstavljanje čutne izkušnje preučevanega življenja (Spletni vir 8) kot orodja, ki so nam bila na voljo do sedaj. Karkoli se bo na tem polju dogajalo z »etnorudarjenjem« in s sledenjem vedenju: digitalno je treba razumeti kot izziv za vitalnost etnografije, predvsem pri njeni zmožnosti prepoznavanja sprememb in pojavljajočih se vzorcev v kulturnih in družbenih praksah (Anderson, Salvador in Barnett 2013: 242–243). Pri tem je vseeno, ali govorimo o digitalnih (Miller 2018), medijskih, virtualnih ali drugačnih

etnografijah, tudi 'mrežografijah' (*netnography*; glej npr. Caliandro 2014). Etnografsko polje – kot tudi izkustveno – se v vsakem primeru razpira v vmesnosti.

Sklep: senzoričnost v objemu digitalnega časa

Muziciranje algoritemsko zvežbanega Syrusa zastavlja vprašanje, koliko je mogoče z roboti razširiti družbeno izkušnjo in s tem pozicioniranost same družbenosti. Glasbene igre – in druge algoritemsko utemeljene igre, ki se jih igramo v vsakdanjem življenju, kjer se na različne načine križajo z ritualnim – nas opozarjajo, da naša vsakdanja izkušnja prostora in časa nikakor ni tako samoumevna kot se nam dozdeva. Lahko pa predvidevamo, da bomo za njeno obvladovanje aktivirali enak nabor orodij kot za obvladovanje človeških svetov v dolgi evoluciji človeške kulture. V vmesnih svetovih, v katerih so nekoč nastopali akterji narave in mitološka nadnaravna bitja, sedaj gledamo digitalna bitja (algoritme oziroma programske artefakte, ki jih uporabljamo pri procesiranju podatkov; Mittelstadt idr. 2016: 5), katerih ontološke podlage ne doživljamo, vemo pa, da se z njimi srečujemo le v medprostorih dejanskega življenja, ki postajajo vse bolj temeljni prostori naše vsakdanje izkušnje.

Če sledimo Lefebrovemu trojstvu človeške izkušnje prostora, nam opazovane »prostorske prakse« in procesi »reprezentiranja prostora«, še manj pa same »prostorske reprezentacije« (Lefebvre 1991) najmlajših in najstarejših generacij, kolikor smo jih doslej lahko spremljali v Ljubljani, zlepa ne razkrijejo ključnih razlik v doživljanju mestnega okolja pri starejših in mlajših generacijah. V obeh primerih pa razlike med pripovedmi in neposrednimi načini vodenja čutnobiografskega sprehoda med pripadniki in pripadnicami različnih generacij kažejo, da vsakdanja uporaba digitalnih tehnologij omogoča doživljati tudi vmesne razsežnosti prostora. Izkušnje prostora s pomočjo digitalnih tehnologij niso ne enorazsežne, česar se je nekoč bal Marcuse za celotno moderno družbo (1989), niti dvorazsežne (zemljevidne in stereotipne) ali trirazsežne (telesno-predstavne), temveč so nekje vmes (ali onkraj treh razsežnosti). Naše izkustvene predstave razsežnosti razbijajo evklidsko preprostost z neevklidskimi vmesnimi prostori in njihovimi možnimi navidezno-izkustvenimi razsežnostmi.

Toda te vmesnosti niso niti liminalne niti začasne, in za njimi se ne skrivajo novi položaji in novi načini ureditev ali podreditev. Nismo na pragu nečesa, česar še ne razumemo, temveč smo se znašli sredi nečesa, kar presenetljivo hitro postaja banalno in normirano. Virtualni svetovi ne posredujejo med kraji, ampak so sami kraji, ne glede na to, ali jih ljudje s prijavo (logiranjem) naselijo ali ne (Boellstorff 2016: 394). Vprašanje je le, ali bomo znali v teh svetovih novih in vmesnih resničnosti opredeliti temeljna pravila ravnanja, da bomo lahko, skupaj z algoritemsko utemeljenimi akterji, uživali v skupni igri.

Digitalizirana, z algoritmi obogatena izkušnja prostora je v svojem bistvu medprostorska, je izkušnja vmesnorazsežnih prostorov, o katerih so nekoč govorili predvsem teoretiki kaotičnih in kompleksnih sistemov. Zgovoren primer takšne »vmesnosti« so grafi Mandelbrotove enačbe, s katero je mogoče prikazati kompleksne podobe (glej npr. Gleick 1991). Digitalne metode, ne le raba digitalnih naprav, bogatijo naše fizične čute, kot so zvok, slika in zaznavanje prostora (Hsu 2014). Z novimi orodji so npr. postali dostopnejši tudi načini izkustvene vednosti skozi plasti zvoka, ki ga je mogoče snemati, urejati in revidirati, kar Steven Feld imenuje »akustemične stratigrafije« (Feld 2010).

Antropologija kot veda mora s preučevanjem digitalnih tehnologij ter njihove družbene uporabe in uporabe v sami antropološki metodologiji vključevati »svetove, ki v preteklosti niso bili niti precedenčni niti mogoči« (Miller 2018: 2). Digitalna etnografija pa se kljub vsemu bistveno ne razlikuje od klasične etnografije: »Ta mnogoterost – v čutih, modalnostih, virih informacij, jezikih, kategorijah, vrstah podatkov in okvirih analize – zagovarja stik, na katerem tehnologija spreminja obliko in vsebino našega družbenega življenja« (Hsu 2014).

Do kod nas lahko pripeljejo klasične metode, ki temeljijo na evidentiranju čutno-sprehajalnih biografij z etnografskimi algoritmi hoje in dialoga, in digitalna obdelava zbranih vizualnih in zvočnih posnetkov, pa bom lahko več povedal po analizi gradiv, ki jih v raziskavah v Ljubljani, Turkuju in Brightonu šele zbiramo.

Literatura

AMRUTE, Sareeta: Proprietary Freedoms in an IT Office: How Indian IT Workers Negotiate Code and Cultural Branding. *Social Anthropology* 22 (1), 2014, 101–117.

ANDERSON, Ken, Tony Salvador in Brandon Barnett: Models in Motion: Ethnography Moves from Complicatedness to Complex Systems. *Ethnographic Praxis in Industry Conference Proceedings (EPIC)* 1, 2013, 232–249; <http://doi.wiley.com/10.1111/j.1559-8918.2013.00020.x>, 6. 5. 2018.

BENJAMIN, Walter: *Izbrani spisi*. Ljubljana: Studia humanitatis, 1998.

BENNETT, Jane: *Vibrant Matter: A Political Ecology of Things*. Durham in London: Duke University Press, 2010.

BENTON, Adia in Yarimar Bonilla: Rethinking Public Anthropologies in the Digital Age: Toward a New Dialogue. *American Anthropologist* 119 (1), 2017, 154–156.

BHABHA, Homi K.: *The Location of Culture*. London in New York: Routledge, 1994.

BILES, John A.: GenJam: A Genetic Algorithm for Generating Jazz Solos. V: *Proceedings of the 1994 International Computer Music Conference*, 1994, 131–137; <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download;jsessionid=B0604C2A77817590F168C6FD E18C1997?doi=10.1.1.55.6146&rep=rep1&type=pdf>, 6. 1. 2019.

BOELLSTORFF, Tom: For whom the Ontology Turns: Theorizing the Digital Real. *Current Anthropology* 57 (4), 2016, 387–407.

- BOURDIEU, Pierre: *Outline of a Theory of Practice*. Cambridge, New York in Port Chester: Cambridge University Press, 1977.
- BRENNEIS, Don: Trading Fours: Creativity, Analogy, and Exchange. *American Ethnologist* 40 (4), 2013, 619–623.
- CALIANDRO, Alessandro: Ethnography in Digital Spaces: Ethnography of Virtual Worlds, Netnography & Digital Ethnography. V: Rita Denny, Mary Taylor in P. L. Sunderland (ur.), *Handbook of Anthropology in Business*. Walnut Creek, California: Left Coast Press, 2014, 658–680.
- CAPLAN, Robyn idr.: A Primer. *Data & Society*, 2018; https://datasociety.net/pubs/alg_accountability.pdf, 24. 5. 2018.
- CASTELLS, Manuel: *The Informational City: Information Technology, Economic Restructuring, and the Urban-regional Process*. Oxford in Cambridge: Blackwell, 1989.
- COLEMAN, Gabriella E.: *Coding Freedom: The Ethics and Aesthetics of Hacking*. Princeton in Woodstock: Princeton University Press, 2013.
- COLEMAN, Gabriella E.: *Hacker, Hoaxer, Whistleblower, Spy: the Many Faces of Anonymous*. London in Brooklyn: Verso, 2014.
- DAWKINS, Richard: *Sebični gen*. Beograd: Vuk Karadžić, 1979.
- DE LANDA, Manuel: *A New Philosophy of Society: Assemblage Theory and Social Complexity*. London: Continuum, 2006.
- FELD, Steven: Acoustemic Stratigraphies: Recent Work in Urban Phonography. *Sensate: A Journal for Experiments in Critical Media Practice* 1, 2010; <http://sensatejournal.com/steven-feld-acoustemic-stratigraphies/>, 28. 2. 2019.
- GERSHON, Ilana: Sieving Sieves: The Art of Interpretation in the Age of Computation. By Paul Kockelman. Oxford: Oxford University Press, 2017; *Current Anthropology* 59 (2), 2018, 241–242.
- GLEICK, James: *Kaos: Rojstvo nove znanosti*. Ljubljana: DZS, 1991.
- GREGG, Melissa in Gregory J. Seigworth (ur.): *The Affect Theory Reader*. Durham, NC: Duke University Press, 2010.
- HALLAM, Elizabeth in Tim Ingold (ur.): *Creativity and Cultural Improvisation*. Oxford: Berg, 2007.
- HSU, Wendy F.: Digital Ethnography toward Augmented Empiricism: A New Methodological Framework. *Journal of Digital Humanities* 3 (1), 2014, 1–19; <http://journalofdigitalhumanities.org/3-1/digital-ethnography-toward-augmented-empiricism-by-wendy-hsu/>, 14. 12. 2014.
- KANT, Immanuel: *Kritika čistega uma 1/4*. Ljubljana: Društvo za teoretsko psihoanalizo, 2001.
- KAVANAGH, Chris: Why (Almost) Everything Reported about the Cambridge Analytica Facebook ‘Hacking’ Controversy is Wrong. *Medium*, 25. 3. 2018; <https://medium.com/@CKava/why-almost-everything-reported-about-the-cambridge-analytica-facebook-hacking-controversy-is-dbf8af2d042>, 31. 3. 2018.
- KNIGHT, Chris: *Blood Relations: Menstruation and the Origins of Culture*. New Haven: Yale University Press, 1991.
- KNOTTS, Shelly in Nick Collins (ur.): Algorithmic Electronic Dance Music. *Dancecult: Journal of Electronic Dance Music Culture* 10 (1), 2018; <https://dj.dancecult.net/index.php/dancecult/issue/view/104/showToc>, 24. 11. 2018.
- LAFAVE, Andrew L. in Elizabeth A. Mainz: Engaging with the Syuzhet: A New Methodological Approach to Analyzing and Visualizing Internet Discourse. *Ethnography* 19 (2), 2018, 183–203.
- LATERZA, Vito: Cambridge Analytica, Independent Research and the National Interest. *Anthropology Today* 34 (3), 2018, 1–2.
- LATOURETTE, Bruno: *Reassembling the Social: An Introduction to Actor-Network-Theory*. Oxford: Oxford University Press, 2005.
- LEFEBVRE, Henri: *The Production of Space*. Oxford in Cambridge: Blackwell, 1991.
- LEFEBVRE, Henri: *Rhythmanalysis: Space, Time, and Everyday Life*. London, Oxford, New York, New Delhi in Sydney: Bloomsbury Academic, 2013.
- MACCALLUM, Robert M. idr.: Evolution of Music by Public Choice. *PNAS (Proceedings of the National Academy of Sciences)* 109 (30), 2012, 12081–12086; <https://www.pnas.org/content/pnas/109/30/12081.full.pdf>, 3. 4. 2013.
- MARCUSE, Herbert: *Čovjek jedne dimenzije: Rasprave o ideologiji razvijenog industrijskog društva*. Sarajevo: Veselin Masleša in Svjetlost, 1989 [1964].
- MARX, Karl: *Kapital: Kritika politične ekonomije*. Tretji zvezek. Tretja knjiga. Celotni proces kapitalistične produkcije. Izdal Friedrich Engels. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1973.
- MILLER, Daniel: Digital Anthropology. V: F. Stein idr. (ur.), *The Cambridge Encyclopedia of Anthropology*, 2018; <https://www.anthroencyclopedia.com/printpdf/462>, 30. 8. 2018.
- MILLER, Daniel in Heather A. Horst: The Digital and the Human: A Prospectus for Digital Anthropology. V: Heather A. Horst in Daniel Miller (ur.), *Digital Anthropology*. London: Berg, 2012, 3–35.
- MITTELSTADT, Brent Daniel idr.: The Ethics of Algorithms: Mapping the Debate. *Big Data & Society* 3 (2), 2016, 1–21; <http://journals.sagepub.com/doi/10.1177/2053951716679679>, 15. 8. 2018.
- MURŠIČ, Rajko: *Neubesedljive zvočne igre: Od filozofije k antropologiji glasbe*. Maribor: Katedra, 1993.
- NAKAMURA, Eita in Kunihiko Kaneko: Statistical Evolutionary Laws in Music Styles. *Physics and Society*, 2018, 1–23; <http://arxiv.org/abs/1809.05832>, 23. 2. 2019.
- PARISER, Eli: *The Filter Bubble: What Internet is Hiding from You*. New York: The Penguin Press, 2011.
- PINK, Sarah, Elisenda Ardévol in Débora Lanzeni (ur.): *Digital Materialities: Design and Anthropology*. London, Oxford, New York, New Delhi in Sydney: Bloomsbury Academic, 2016.
- POWER, Camilla: Women in Prehistoric Art. V: Günter Bergthaus (ur.), *New Perspectives on Prehistoric Art*. Westport in London: Praeger Publishers, 2004, 75–103.
- PYYHTINEN, Olli in Sakari Tamminen: We Have never Been only Human: Foucault and Latour on the Question of the Anthropos. *Anthropological Theory* 11 (2), 2011, 135–152.
- SHAPIRO, Meyer: Stil. V: Alfred L. Kroeber (ur.), *Antropologija danas*. Beograd: Vuk Karadžić, 1972, 255–279.

WHITE, Leslie A.: The Concept of Culture. *American Anthropologist* 61 (2), 1959, 227–251.

WHITE, Leslie A. in Beth Dillingham: *The Concept of Culture*. Minneapolis: Burgess Publishing Company, 1973.

WILF, Eitan: Swinging within the Iron Cage: Modernity, Creativity and Embodied Practice in American Postsecondary Jazz Education. *American Ethnologist* 37 (3), 2010, 563–582.

WILF, Eitan: Sincerity vs. Self-expression: Modern Creative Agency and the Materiality of Semiotic Forms. *Cultural Anthropology* 26 (3), 2011, 462–484.

WILF, Eitan: Rituals of Creativity: Tradition, Modernity, and the ‘Acoustic Unconscious’ in a U.S. Collegiate Jazz Music Program. *American Anthropologist* 114 (1), 2012, 32–44.

WILF, Eitan: Toward an Anthropology of Computer-Mediated, Algorithmic Forms of Sociality. *Current Anthropology* 54 (6), 2013a, 716–739.

WILF, Eitan: Sociable Robots, Jazz Music, and Divination: Contingency as a Cultural Resource for Negotiating Problems of Intentionality. *American Ethnologist* 40 (4), 2013b, 605–618.

WILF, Eitan: *School for Cool: The Academic Jazz Program and the Paradox of Institutionalized Creativity*. Chicago in London: University of Chicago Press, 2014.

Spletni viri

Spletni vir 1: THE EDITORS OF ENCYLOPAEDIA BRITANNICA: Al-Khwārizmī. *Encyclopaedia Britannica*, 2017; <https://www.britannica.com/biography/al-Khwarizmi>, 12. 1. 2019.

Spletni vir 2: BOŽIČ, Kristina: Gangsterski digitalni habitat, ki ogroža demokracijo. *Večer*, 23. 2. 2019; <https://www.vecer.com/gangsterski-digitalni-habitat-ki-ogroza-demokracijo-6665847>, 26. 2. 2019.

Spletni vir 3: DECLARATION, Declaration by the Committee of Ministers on the manipulative capabilities of algorithmic processes (Adopted by the Committee of Ministers on 13 February 2019 at the 1337th meeting of the Ministers' Deputies). *Svet Evrope*, 2019; https://search.coe.int/cm/pages/result_details.aspx?objectid=090000168092dd4b, 28. 2. 2019.

Spletni vir 4: KALEAGASI, Bartu: A New AI Can Write Music as Well as a Human Composer: The Future of Art Hangs in the Balance. Spletni portal *Futurism*, 9. 3. 2017; <https://futurism.com/a-new-ai-can-write-music-as-well-as-a-human-composer/>, 15. 12. 2017.

Spletni vir 5: BIGGS, John: Mumford & Sons Beware! An AI Can Now Write Indie Music. *TC (TechCrunch)*, 2018; <https://techcrunch.com/2018/09/17/mumford-sons-beware-an-ai-can-now-write-indie-music/?guccounter=2>, 29. 9. 2018.

Spletni vir 6: LANDMAN, Lea: Winning the Battle of the Narrative: Herzliya Report. Institute for Policy and Strategy (IPS), Lauder School of Government, Diplomacy and Strategy, Interdisciplinary Center (IDC) Herzliya, 2010; https://www.idc.ac.il/he/research/ips/Documents/2010/%D7%A0%D7%99%D7%99%D7%A8%D7%95%D7%AA/Winning_Battle2010.pdf, 26. 2. 2018.

Spletni vir 7: BENNETT, Lucy: Disrupting Engagement? Live Music, Mobile Technology and Fandom. *Live Music Exchange Blog*, 2013. Internetni vir: <http://livemusicexchange.org/blog/disrupting-engagement-live-music-mobile-technology-and-fandom-lucy-bennett/>, 3. 3. 2018.

Spletni vir 7: HSU, Wendy F.: Ethnography Beyond Text and Print: How the Digital Can Transform Ethnographic Expressions. *Ethnography Matters*, 2013; <http://ethnographymatters.net/blog/2013/12/09/ethnography-beyond-text-and-print-how-the-digital-can-transform-ethnographic-expressions/>, 21. 10. 2015.

Experiencing Improvisation in the Embrace of Algorithms: Digital In-betweenness and Pre-digital Three-dimensionality of Everyday Life

In this paper, the author is not interested only in the relationship between “analogical” and “digital” everyday lives, but also in the algorithms and their “algo-rhythmics” as manifested in human and technological rhythms of everyday life, especially in a specific contemporary spatial experience.

Contemporary everyday life is – paradoxically – precisely due to “algorithmization” of its rhythms increasingly pervaded with rituality, albeit without recognising the very ritual practices in banal rhythms of everyday routine. Algorithmic machines regulate rhythms of our activities more and more. Reflection of contemporary (increasingly digital) ethnography leads through the consideration of spatial practices, as far as transformed by the use of digital technologies. Additionally, following the ethnographic studies of Eitan Wilf, the paper presents improvisation algorithms and their use in learning and developing jazz improvisation.

In the digital age, algorithmic machines operate increasingly autonomously and automatically, despite the fact that they are still merely, and above all, a creation of human hands and minds. As factors, neither alive nor dead, they introduce into the recently disenchanted world a fascination and imagination of the animistic kind. This is why algorithms – just as rituals did – have to become a domain of ethnology/anthropology. In studying life in the contemporary world, it is necessary to take into consideration three dimensions of experience: Internet, algorithmic, and everyday digital.

The everyday use of digital devices, i.e. algorithms, demands a reflection on an ethnographic experience and the development of ethnographic research. The answer might lie in the “in-betweenness” of spatial and time experiences with manifold challenges for digital ethnography.

ČUTNOBIOGRAFSKI SPREHODI

Med antropologijo čutov in antropologijo digitalnih tehnologij[†]

Izvirni znanstveni članek | 1.01

Datum prejema: 26. 11. 2018

Izveček: Avtorja v članku predstavitava čutnobiografske sprehode ter jih postavita v razmerje z umetniškimi prisvajanja hoje, saj so prav ta posredno ali neposredno vplivala na nastanek omejenih metode, pa tudi z drugimi, v zadnjih letih priljubljenimi sorodnimi metodami. Orišeta tudi nekatera etična vprašanja, ki jih implicirata zbiranje in hramba podatkov v času, ko je uporaba digitalnih tehnologij tako med ljudmi, ki jih raziskujeta, kot tudi kot metodološkega pripomočka vseprisotna. Avtorja v sklepu poudarita, da do čutnih zaznav nimamo neposrednega dostopa in da moremo spoznati le ubeseditve teh zaznav.

Ključne besede: čutnobiografski sprehodi, antropologija čutov, digitalne tehnologije, hoja v umetnosti in humanistiki, metodologija

Abstract: The article describes sensobiographic walks and outlines artistic appropriations of walking, since these directly or indirectly influenced the emergence of the said method, as well as other related methods that have recently become popular. It addresses some of the ethical issues implied by collection and storage of data at a time when the use of digital technologies, both among the people studied and as a methodological aid, is ubiquitous. The article concludes by stressing that no immediate access to sensory perception is available and that it is possible to know only the verbalizations of these perceptions.

Keywords: sensobiographic walks, anthropology of the senses, digital technologies, walking in art and humanities, methodology

Uvod

Elementarno spoznanje antropologije čutov je, da se v času in prostoru spreminjajo tako sodbe, ki jih imajo ljudje o čutih in čutnozaznavnem, kot tudi način, na katerega ljudje individualno in kolektivno zaznavajo svoje neposredno okolje, in to kljub temu, da je razpon možnih načinov zaznavanja transcendentno in biološko omejen. Med dejavnike, ki vplivajo – ne pa tudi določajo – na načine čutne zaznave, moramo prišteti tudi tehnologijo v najširšem pomenu besede (Hansen 2012 po Venäläinen v tisku). Rečeno preprosto, čutna zaznava je (tudi) kulturno in družbeno pogojena (npr. Csordas 1994; Classen 1997; Howes 2003; Le Breton 2017). V zadnjih treh desetletjih sta se v zvezi s proučevanjem čutne zaznave izoblikovali dve prevladujoči usmeritvi, 'antropologija čutov' (angl. *anthropology of the senses*) in 'čutna antropologija' (angl. *sensory anthropology*), ki si kljub nekaterim skupnim podmenam na nekaterih mestih nasprotujeta (glej Pink 2010a, 2010b; Howes 2010a, 2010b, 2011a, 2011b; Ingold 2011a, 2011b).²

Le s težavo spregledamo tektonske premike v genetskem inženiringu, medicinski biotehnologiji, ki med drugim – vsaj na videz – razbijajo »naravne« omejitve človekove zaznave ali to obljudljajo. Ob tem je treba nujno poudariti, da se je tovrstna »visoka« tehnologija, kar nikakor ni presenetljivo, izkazala za izvrstno gojišče vsakovrstnih fantazem.³ Sočasno pa smo bili priče tudi nizu na videz drobnih novosti, ki so prepojile naša vsakdanja življenja (Horst in Miller 2006). V mislih imava tako rekoč vsepri-

človekovega udejstvovanja zavezana čutnozaznavnemu in materialnosti, pa se, če poenostavimo, razhajajo v konceptiji subjekta in kulture ter posledično v poudarkih svojih interpretacij: za prve so posamezniki in posameznice utelešenja edinstvene in bolj ali manj koherentne kulture, ki omogoča osmišljanje čutnozaznavnega, za druge pa so posamezniki in posameznice obenem univerzalna in singularna telesa, ki med opravljanjem dejavnosti nenehno razvijajo svoje čutnozaznavne zmožnosti, pri čemer je pojem kulture odveč. Če na katerokoli izmed omenjenih usmeritev pogledamo s stališča ene od njiju, se zgodba seveda precej zaplete – a o tem kdaj drugič. Čeprav ne slediva Davidu Howesu, ki (slabo utemeljeno) trdi, da antropologija čutov zaobjema tudi čutno antropologijo, sva se za termin »antropologija čutov« odločila, ker ga razumeva kot širši pojem, ki označuje vsakršno usmeritev v antropologiji, ki v svojem raziskovanju in premisleku družbenega in kulturnega življenja posebno pozornost namenja čutni zaznavi.

3 Kako je internet buril domišljijo, najlepše kažejo znanstvenofantastična dela. Kot paradigmatski primer omenjava zgolj roman *Nevromant* Williama Gibsona iz leta 1984, ki je nastal veliko pred množično uporabo svetovnega spleta.

1 Članek je nastal v raziskovalnem projektu »SENSOTRA – Čutne transformacije in transgeneracijski okoljski odnosi v Evropi med letoma 1950 in 2020« (ERC-2015-AdG 694893), ki ga financira program za raziskave in inovacije Obzorje 2020 Evropskega raziskovalnega sveta (ERC).

2 Če se tako predstavniki prve (npr. Howes, Classen) kot druge (npr. Pink, Ingold) usmeritve strinjajo s tezo, da so prav vsa področja

* Blaž Bajič, dr. etnologije, kulturne in socialne antropologije, Univerza Vzhodne Finske, Filozofska fakulteta, Šola za humanistiko, Yliopistokatu 2, FI-80101 Joensuu, Finska; blaz.bajic@uef.fi.

** Sandi Abram, mag. socialne in kulturne antropologije, Univerza Vzhodne Finske, Filozofska fakulteta, Šola za humanistiko, Yliopistokatu 2, FI-80101 Joensuu, Finska; sandi.abram@uef.fi.

sotne mobilne telefone s funkcijami »tekstanja«, »četa-nja«, »snepanja«, »šeranja«, »storijev« in opremljanja z različnimi ključniki,⁴ dostopnosti do svetovnega spleta ter javnih Wi-Fi točk, najrazličnejših aplikacij s podporo integriranih senzorjev gibanja, temperature, pritiska, svetlosti, prenosnih predvajalnikov glasbe, fotoaparatom in kamer, čitalcev kartic, prstnih odtisov in retine – danes praviloma združenih v eni sami napravi. Da so (in bodo) tovrstne tehnologije pomembno zaznamovale življenje na vseh koncih planeta, je hitro postalo jasno, a določenih učinkov se začnemo zavedati šele sedaj, ko odraščajo generacije, ki življenja brez svetovnega spleta in »pametnih« mobilnih telefonov sploh ne poznajo. Pomislimo samo, kako svoje neposredno okolje zaznava in kakšne pomene mu pripisuje tisti, čigar izkušnje sooblikujejo vsakdanje digitalne tehnologije (o pojmu vsakdanje tehnologije glej Michael 2001). Po drugi strani pa se danes poslavljajo ljudje, ki so se rodili, odraščali in se postarali brez omenjenih tehnologij oziroma so jih začeli uporabljati šele v tretjem življenjskem obdobju. Ob omenjenem razmahu vsakdanje digitalne tehnologije ter t. i. generacij 'digi-rodcev' in 'digi-seljencev'⁵ se je treba zavedati, da so pripadniki in pripadnice različnih generacij zaradi neenakih dispozicij tehnologije sprejeli na sebi lastne načine.⁶

4 Omenjeni izrazi opisujejo oblike in načine komunikacije, ki jih omogočajo različna spletna družbena omrežja oziroma aplikacije na t. i. pametnih mobilnih telefonih (Facebook, Snapchat, Viber, Instagram, WeChat itd.). Same izraze uporabljajo predvsem mlajši uporabniki in uporabnice družbenih omrežij.

5 S terminom 'digi-rodci' prevajava izraz *digi-native*, pri čemur slediva že ustaljenemu prevodu *digital natives* in *digital immigrants* v 'digitalni domorodci' oziroma, še bolje, v 'digitalni domačini' in 'digitalni priseljenci' (npr. Luther in Oblak Črnič 2015; Stanojev in Florjančič 2018). Večina literature nereflektirano uporablja termin 'domorodec' (za kritično razpravo glej Thomas 2011), predlagani prevod 'digi-rodec' je zato po eni strani ironičen in figurativen, po drugi pa jemlje v zakup kolonialno in rasistično prtljago termina. Digitalne 'priseljence' bi po analogiji lahko prevajali kot 'digi-seljence'.

6 Opažanje očitanih sprememb v zgodovini Evrope je spodbudilo nastanek projekta »SENSOTRA – Čutne transformacije in transgeneracijski okoljski odnosi v Evropi med letoma 1950 in 2020«. Osrednji cilj raziskave je s primerjavo spominov in izkušenj pripadnikov in pripadnic dveh različnih generacij, živečih v treh srednje velikih mestih, ustvariti novo razumevanje okoljskih odnosov v evropskih mestih, in sprememb, ki so se zgodile v preteklih sedmih desetletjih. Pri raziskovanju kulturne zgodovine čutnega v Evropi posebno pozornost namenjamo prav vlogi digitalne tehnologije, se pravi vprašanju, kako je digitalna tehnologija vplivala na zaznavo in dožemanje urbanega prostora. Predvideva se, da bo razlika v zaznavi in dožemanju okolja med pripadniki in pripadnicami različnih generacij najopaznejša prav v zvezi z vprašanjem vpliva digitalnih tehnologij. Projekt sicer sestavljajo relativno avtonomni raziskovalni segmenti, ki naslavljajo specifična, a komplementarna področja (glej Spletni vir 1). Prvi del je posvečen preobrazbam in posredovanju čutnozaznavnih izkušenj na ravni vsakdanjega življenja, drugi je namenjen proučevanju prepleta utelešenega spominjanja tako s čutno zaznavo kot prostorsko in časovno umeščeno dejavnostjo, tretji del pa 'čutni skupnini' (*sensory commons*; Venäläinen v tisku), se pravi temu, kako lahko čutno zaznavanje proučujemo kot skupno, kolektivno in ne zgolj kot zasebno, individu-

V pričujočem prispevku se osredotočava na metodo čutnobiografskih sprehodov in omenjava »pomožni« metode, poglobljeni intervju in analizo sekundarnega gradiva. Poleg tega orisujeva zgodovino umetniških prisvajanj hoje, saj so prav ta posredno ali neposredno vplivala na nastanek čutnobiografskih sprehodov, pa tudi drugih, sorodnih metod (Järviluoma 2016: 201). Navsezadnje pa se posvečava še nekaterim etičnim razsežnostim, če ne kar paradoksom, ki jih tovrstno zbiranje in hramba podatkov implicirata v času vseprisotnosti uporabe multimedijskih tehnologij. Preden se posvetiva navedenemu, še beseda o izbranem pristopu.

Zelo kratka metodološka opomba

Čeprav prve ugotovitve še vedno trajajoče raziskave lahko pričakujemo sredi leta 2019, si osrednje metodološko orodje v projektu »SENSOTRA«, če ne zaradi drugega, zaradi svoje inovativnosti in zanimive genealogije, zasluži nekaj pozornosti. Podobno velja za etične vidike raziskave, saj imata snemanje in hramba velikanskih količin podatkov določene implikacije, s katerimi se pri etnografskem terenskem raziskovanju običajno ne srečamo.

Nadaljnji opis čutnobiografskih sprehodov temelji na dolgotrajnem sodelovanju in neposredni udeležbi v raziskavi v vseh njenih pojavnih oblikah. Kot raziskovalca sva se do sedaj skupaj s sodelujočimi udeležila 44 čutnobiografskih sprehodov; kot intervjuvancā – sprehajalca pa sva se podala vsak na »svoj« čutnobiografski sprehod. Pri tem sva ves čas ostajala »instrument opazovanja v danem času in prostoru« in prakticirala »etnografijo z vsemi svojimi čuti« (Muršič 2006: 52); ta je raziskovala čute, čutne zaznave in spominjanje ter izkušnje pripadnikov in pripadnic dveh generacij, povečini živečih v Ljubljani. Ob tem sva tematično spoznavala z branjem literature, s pripravo in z analizo najrazličnejših gradiv (soglasij, medijskih najav, pravil za transkribiranje, vabil in dopisov za sodelovanje, slikovnega gradiva ipd.), z neformalnimi pogovori in druženjem z zaposlenimi. Kar sledi, je, če uporabiva Cliffordov (1986) izraz, delna resnica, saj bi drugi sodelujoči, tako zaposleni kot sogovorniki – sprehajalci, projekt in njegove sestavine bržčas reprezentirali drugače.

O čutnobiografskih sprehodih v raziskavi »SENSOTRA«

Preden se posvetiva metodam zbiranja podatkov, se pravi, metodi čutnobiografskih sprehodov, poglobljenih in-

alno početje. V raziskavo, ki poteka v Ljubljani, Turkuju na Finskem in Brightonu v Veliki Britaniji, so vključene osebe, rojene pred letom 1950 ter med letoma 1990 in 2005. Z namenom doseganja zastavljenih ciljev je vodja raziskave, finska etnomuzikologinja in kulturologinja Helmi Järviluoma, razvila metodo čutnobiografskih sprehodov (Järviluoma 2016). Raziskava v Ljubljani in Turkuju še poteka, v Brightonu pa se je začela jeseni 2018.

tervjujev in analizi sekundarnega gradiva, še nekaj besed o naboru in izboru sodelujočih. Raziskava poteka v treh mestih treh držav. V vsakem mestu načrtujemo 64 čutnobiografskih sprehodov z 32 pari, z vsako osebo iz transgeneracijskega para opravimo sprehod, ki ta ga vodi po lastni izbiri (več o poteku čutnobiografskih sprehodov v nadaljevanju). V celotnem projektu bomo skupno izvedli 192 sprehodov po Ljubljani, Turkuju in Brightonu, pri čemer bomo vse sprehode zvočno posneli z mikrofonom Zoom H2n, ki zajame tudi okoljske zvoke, slikovno pa s kamero Olympus Tough TG-Tracker. Udeleženci in udeleženke si kamero namestijo na telo, tako da ta okolico snema z njihove perspektive. Poleg tega občasno uporabljamo tudi sferično kamero Ricoh z opcijo 360-stopinjskega snemanja in fotografiranja.

Polovica vseh sodelujočih v raziskavi so umetniki in umetnice. Poraja se namreč vprašanje, ali niso nemara umetniki najbolj dojemljivi 'čutni pričevalci' (angl. *sensewitnesses*; Jarviluoma 2016) zgodovinskih obdobij in sprememb. Kot nakazuje pojem čutni pričevalci, nas umetniki in umetnice zanimajo zaradi njihove specializirane »uporabe« čutov. Pri tem je treba poudariti, da smo izbrali izjemno »demokratičen« kriterij, kdo je umetnik in po čem je umetnik: umetnik je vsak, ki se tako sam opredeli. Bolj formaliziran umetniško-zgodovinski ali umetniško-kritični kriterij bi vnaprej izključil ne le tiste, ki, na primer, nimajo ustrezne izobrazbe – zakaj bi, denimo, v akademskem glasbeniku videli izostreno uho, v tonski tehničarici pa ne? – pač pa tudi tiste, izurjene v rabi čutov, ki jih navadno ne povezujemo z umetnostjo, na primer parfumarje in kuharje kot posebej večje vohanja in okušanja. Zlasti relevantna so umetniška dela, ki pa jih ne obravnavamo na običajen historicističen način (interpretacija dela na temelju zgodovinskega konteksta, v katerem so nastala), temveč, sledeč Walterju Benjaminu (1998), dialektično, kjer, narobe, umetniško delo ponuja ključ za razumevanje določenega zgodovinskega obdobja in sprememb. Jasno je, da neposredni dostop do preteklega čutnozaznavnega ni mogoč, skozi umetniška in estetska⁷ dela pa lahko prav z njihovim razlikovanjem – med drugim tudi na ravni »struktur občutenja« (Williams 1977) – v odnosu do poznejših del in njihovih obdobij zakoličimo zgodovinske spremembe v čutnozaznavnem. Tako lahko različna pretekla obdobja nemara razumemo bolje kot bi jih, če bi jih obravnavali posamezno, s »potopitvijo« v partikularnosti konteksta. Ker so si umetniki in raziskovalci v 20. stoletju hojo prisvajali na raznolike načine (Careri 2017; o antropološkem razumevanju prisva-

Slika 1: Razglednica SENSOTRA. Fotomontaža: Sandi Abram, 2017.

janja v umetnosti glej Schneider 2003), se hoja kot način ustvarjanja ali kot umetniško delo tako kar sama ponuja kot kontrapunkt čutnobiografskim sprehodom (o hoji v umetnosti več v nadaljevanju). Na enak način obravnavamo tudi dela tistih sodelujočih, ki se sicer nimajo za umetnike, a so z nami pripravljene deliti svoje stvaritve.

Ker se v raziskavi osredotočamo na izkušnje oziroma spominjanje pripadnikov in pripadnic dveh različnih starostnih skupin, smo k rekrutaciji pristopili na podlagi predpostavke, da bomo mlajše lažje dosegli z digitalnimi mediji, starejše pa s »klasičnimi« prijemi razpečevanja po množičnih javnih občilih in s tiskovinami (z razglednicami, s plakati, z vabili). V ta namen smo denimo izdelali razglednico z upodobitvijo križišča Gosposvetske ceste in Dalmatinove ulice s Slovensko cesto s pogledom na kavarno Evropa. Na sprednji strani razglednice se prekrivajo elementi mestne krajine iz šestdesetih oziroma sedemdesetih let 20. stoletja in donedavne sedanosti (glej Slika 1), na zadnji strani pa so navedene ključne prvine raziskave in kako se vključiti vanjo. Potihoma smo se nadejali, da bodo razglednice zaokrožile po Ljubljani, ljudje pa bi se nato prijavi k sodelovanju. To se, ob eni samcati izjemi, ni zgodilo. Ko pa smo po slabšem odzivu starejših poskusili še z oglasom na družbenem omrežju Facebook, v katerem smo uporabili isto podobo, je na naše presenečenje oglas nemudoma prejel prve vseečke, tem pa je kmalu sledila kopica komentarjev. Ščasoma se je nabralo lepo število vseečkov, med komentatorji pa se je razvila pravcata razprava o tem, kaj je bilo na upodobljenem kraju in v njegovi neposredni okolici mogoče videti, slišati, okusiti, zavonjati in potipati v preteklosti (glej Slika 2). Pozneje, ko smo z nekaterimi razpravljavci z družbenega omrežja Facebook osebno govorili in tudi opravili čutnobiografske sprehode, smo izvedeli, da je bila zanje in za to, da so se odzvali tako na Facebooku kot tudi na vabilo k sodelovanju v raziskavi, ključna upodobljena lokacija. Prav vsi, s katerimi smo govorili, so namreč svojo mladost preživljali na omenjeni lokaciji oziroma jo pogosto obiskovali (na primer določ-

⁷ Treba je poudariti, da izraz estetika, ki ga je v 18. stoletju sicer formuliral Alexander Baumgarten in ga danes razumemo predvsem v zvezi s kategorijo lepega oziroma, splošneje, s sodbami okusa, izvira iz starogrškega *aistetikós* (αισθητικός), ki v dobesednem prevodu pomeni 'čuten, zaznaven'. Estetika nas torej vselej napeljuje na čutnozaznavno, in splošneje, in telesno razsežnost človeške izkušnje (Eagleton 1990: 13).

Sensotra · 8 May ·

Kaj je bilo v Ljubljani včasih moč vohati, okusiti, slišati, tipati in videti? Ste rojeni v obdobju 1930-1949 in bi želeli z nami deliti svoje spomine na preživljanje vaše mladosti v Ljubljani? Vabimo vas, da se udeležite raziskave, v kateri nas zanima zgodovina čutnega zaznavanja okolja in vplivov digitalne tehnologije.

Raziskava poteka v obliki sprehodov po vaših priljubljenih poteh. Sprehodi potekajo v pari, v katerih sodelujeta pripadnika dveh generacij. K sodelovanju pa lahko povabite tudi vaše vnuke oziroma vnukinje in druge mlajše sorodnike, rojene med 1990-2005. Vaše udeležbe bomo izjemno veselili!

UEF.FI

Čutne transformacije Sign Up

Vabilo k sodelovanju v mednarodnem raziskovalnem projektu

64 · 21 Comments · 5 Shares

Like · Comment · Share

Nuša · Zivela sem od rojstva 1946 na Go sposovetski 10, zraven Lovca, Slamica, nasproti Leva, dela vskega doma kjer so imeli pokalico, kr aherle brez alk. pija. ca, otroškega igrice a, nasproti Slamica pekarna, zraven slasticarna i.t.d. pr elepi spomini. 2

Jurje

Rajko · tu so pekli najboljše pečenoce, ko mulci nismo imeli denarja nam je prodajalka dovolila da smo namakali kruh v zos in jedli bilo je super 3

Tanja · Na poti s telovadbe v Narodnem domu sem na vogalu nasproti Name kupovala krompirček...mmm kako je dišal... 3

Marko · V Evropejčku nas je natakarioa, če si bil preglašen, špricala s sifonom! 1

Slika 2: Prirojeni posnetek zaslona razprave na družbenem omrežju Facebook med potencialnimi sodelujočimi, 8. 1. 2018.

no obdobje stanovali v okolici, zahajali v kavarno Evropa, obiskovali gostilno Figovec). Ob njeni upodobitvi, ki, kot rečeno, (ra)združuje »takrat« in »danes«, pa so spomini na takratno obdobje in najrazličnejše čutne zaznave ter z njimi povezane pripetljaje privreli na dan tako rekoč sami od sebe, komentarji drugih pa so tok spominjanja le še dodatno spodbudili.

Očrtani razvoj dogodkov v zvezi z razglednico in njenim prenosom v digitalni svet je zanimiv iz dveh razlogov: prvič zato, ker ruši poenostavljene, pogosto esencializirane predstave o digitalni nepismenosti starejših (Buckingham 2011; Thomas 2011), in drugič zato, ker v sebi zgošča nekatere ključne mehanizme delovanja čutnobiografskih sprehodov. Pri vsakem sprehodu – poleg najmanj enega raziskovalca – sodelujeta dve osebi, rojeni v različnih obdobjih. Vsaka sodelujoča oseba v enem od sprehodov prevzame vodilno vlogo. Oseba, ki vodi sprehod, določi pot, ki si jo bodisi izbere vnaprej bodisi se na kraju samem spontano odloči, kje bomo pot nadaljevali oziroma jo končali. Udeležence in udeleženke prosimo, naj nas popeljejo po poteh, ki so bile oziroma so iz nekega razloga zanje še vedno pomembne in jih nanje vežejo spomini. Četudi nas večina izbranih poti pelje po ulicah, trgih, brežinah in parkih Ljubljane, to seveda ne izključuje obiska zaprtih prostorov, denimo kavarn, restavracij, javnih ustanov, notranjih dvorišč ali njihovih domov. Čeprav poudarjamo, da nas zanima osebna, biografska pripoved, se kljub temu včasih pripeti, da nas sprehajalke in sprehajalci namesto po »osebnih« poteh popeljejo na »turistični« ogled, denimo »Plečnikove Ljubljane« – a tudi takšna odločitev je za nas relevantna.

Stava čutnobiografskih sprehodov je naslednja: s tem ko bomo udeležence in udeleženke raziskave med sprehodom soočili s kraji oziroma prostori, zanje pomembnimi v preteklosti in/ali sedanjosti, jih bomo spodbudili k spominjanju in pripovedovanju. Pomembna komponenta mehanizma je njegov transgeneracijski moment: nemalokrat se med sprehodi namreč zgodi, da imata tako mlajša kot starejša oseba izkušnje, povezane s specifičnim krajem oziroma prostorom. Primerjava teh izkušenj spodbudi nadaljnje spominjanje in pripovedovanje (glej Muršič v tisku). Situacije, v katerih so si pripovedi sosprehajalca ali sosprehajalke tuje, niso nič manj učinkovite, saj prav njihova nenavadnost deluje kot spodbuda za nadaljevanje pogovora. Večkrat se denimo zgodi, da starejši mlajšim želijo predstaviti obdobje, ki ga, kot radi poudarijo, ni več in ki ga mladi preprosto ne poznajo. Medgeneracijski razkorak pa se dogaja tudi v obratni smeri, na primer ko mlajši opisujejo dejavnosti, ki jih starejši ne poznajo. Specifične čutne zaznave na kraju samem (ali njihovo umanjkanje) sprožajo spomine in asociacije tako na enkratne, neobičajne izkušnje kot tudi na tiste bolj pogoste, vsakdanje, ki se kljub temu da so osebne, vselej navezujejo na družbenozgodovinska obdobja, v katerih nastajajo. Spominjanje oziroma pripovedovanje o spominih, kot potekata v kon-

tekstu čutnobiografskih sprehodov, pa tudi sicer, seveda ne prikažeta čutnih zaznav in obdobij, v katerih so nastala, kot so se »dejansko« zgodila, temveč omogočita osebno pripoved, ki nastaja tukaj in zdaj. Spominjanje je namreč situirana dejavnost, razpeta med preteklost in sedanost (Karalajnen 2009; Järviuoma 2016).

Ker so čutnobiografski sprehodi dinamični in se kljub ustavljanju na ključnih mestih včasih odvijajo prehitro, da bi utegnili povedati vse, kar je treba, jih sklenemo s kratkim polstrukturiranim intervjujem in tako »nadoknadimo« manjkajoče. Iz podobnih razlogov izvajamo tudi poglobljene intervjuje, ki so namenjeni temu, da udeležence in udeleženke spodbudimo k podrobnejšemu opisu njihovega zaznavanja in doživljanja okolja, javnih in zasebnih prostorov, enkratnih pripetljajev in ponavljajočih se dogodkov v preteklosti oziroma sedanosti. Te bova opravila s tretjino vseh udeležencev in udeleženek. Intervjuji namreč pomagajo pri razumevanju pomena, ki ga imajo čuti in čutne zaznave v življenjih sogovornikov. V razpravi o izvajanju čutne etnografije je Sarah Pink (2009) med drugim zapisala, da je intervju veččutni dogodek in kontekst 'umeščenega védenja' (angl. *emplaced knowing*). Sarah Pink obenem intervju opiše kot »proces, skozi katerega lahko (na več načinov) izvemo, kako udeleženci raziskave reprezentirajo in kategorizirajo svoje izkušnje, vrednote, moralne vrednote, druge ljudi in stvari /.../ tako, da smo pozorni na njihove obravnave čutov« (2009: 81). Prav to je bistvo tovrstnih poglobljenih intervjujev, pri čemer pogovor dopolnjujemo oziroma sploh začenjamo z iztočnicami, ki jih ponujajo čutnobiografski sprehodi kot primeri konkretnih interakcij z okoljem. Skupaj s sodelujočimi si ogledamo izbrane odlomke posnetkov sprehodov, ki odpirajo posebej relevantna vprašanja, odgovore nanje pa iščemo s pogovorom in z refleksijo.

Tako kot čutnobiografski sprehodi so tudi poglobljeni intervjuji prostor spominjanja in pripovedovanja oziroma umeščenega védenja (Pink 2009). V nasprotju s sprehodi, kjer nujno in vselej sodelujeta dve osebi različnih starosti, poglobljene intervjuje izvajamo tako z obema sodelujočima naenkrat kot tudi z vsakim posebej. Upoštevati je namreč treba medosebni odnos in dinamiko med sodelujočima v posameznem paru. Zgodi se, da se enakovredno dopolnjujeta, pa tudi, da eden težje pride do besede.

Dodaten vpogled v »čutne režime« (Howes 2003) nam omogoča obravnava t. i. sekundarnega gradiva. Gre za izdelke, ob katerih se moramo »soočiti« s čuti in ki imajo ukodirane določene moduse čutne zaznave, kot taki pa nam lahko veliko povedo o času njihovega nastanka. Pogosto se moramo s tovrstnimi izdelki soočiti večmodalno, se pravi z uporabo več čutov, čeprav je res, da mnogokrat prevladuje vidna, slušna, okušalna, vohalna, tipalna ali kinestetična dimenzija. Upoštevamo lahko najrazličnejša umetniška dela, vsakovrstne spletne izdelke (objave na družbenih omrežjih, bloge, vloge, fotografije, sebke

itn.), dnevniške zapiske, pisma, besedila v javnih občilih, razglednice, pijače, hrano itn. Ugotavljamo, da ne le fotografije (glej Degen in Rose 2012), temveč vsakršno sekundarno gradivo spodbudi pogovor o čutnih zaznavah in izkušnjah. Ogleđ posnetkov čutnobiografskih sprehodov med poglobljenimi intervjuji nudi naknadno priložnost, da partikularne umeščene čutne in telesne izkušnje ter vednje izbranih udeležencev še dodatno raziščemo.

Čutnobiografski sprehodi in uporaba različnih snemalnih naprav ter branje najrazličnejših izdelkov se vpisujejo v razpršeno, večplastno »tradicijo« hoje v umetnosti in – predvsem zadnje desetletje ali dve – humanistiki. Naslanjanje metode čutnobiografskih sprehodov na omenjeno »tradicijo« hoje je tako eksplicitno (na primer v razmerju do zvočnega sprehajanja skladateljice in »zvočne ekologije« Hildegard Westerkamp [Spletni vir 2]) kot implicitno (denimo v primeru psihogeografije). Nekatere tokove te »tradicije« in njeno genealogijo v najbolj grobih potezah oriševa v naslednjem razdelku.

O prednikih in sorodnikih metode čutnobiografskih sprehodov

Predhodnike sodobnega zanimanja za hojo lahko iščemo tudi v navdušenju angleških romantikov nad naravo; v hoji v naravi in na podeželju so videli rešitev »estetskih težav, ki jih je povzročila hitra industrializacija« (Wallace po Edensor 2000: 83). V 18. in 19. stoletju, v času širitve železniškega omrežja in industrijskih mest, so hojo postopoma prenehali povezovati z revščino, s kriminalnostjo in z norostjo ter jo začeli dojemati kot način povezovanja z izgubljenimi koreninami, estetskimi in moralnimi vrednotami, inherentnimi naravi, z modusom individualistične gradnje jaza ter kontemplacije posameznikove vloge v stvarstvu. Hoja je postala »prostor« izrazitega refleksivnega opazovanja (in nadzorovanja, se pravi discipliniranja, ki pa ni bilo prepoznano) posameznikovih telesnih občutkov, čutnih zaznav in dojemanja okolja. Jasno je, da »romantični duh« preveva dobršen del sodobnega antropološkega raziskovanja čutne zaznave (predvsem v t. i. čutni antropologiji), kjer je ta precej naivno postavljena kot področje avtentičnega in neodtujenega bivanja v nasprotju z jezikom in reprezentacijo kot sfero postvarele in odtujene abstraktnosti (glej Bajič 2016: 22–24). Razlika med »klasičnimi« in antropološkimi romantiki je v tem, da slednji zavračajo vsakršno distinkcijo med naravo in kulturo, »dom« pa najdevajo prav povsod.

Skoraj sočasno z romantiki je o hoji in hodcih oziroma natančneje o *flânerie* in *flâneur*-jih, 'postopačih' in 'opazovalcih', pa tudi 'sanjavcih' ter življenju na ulicah in v arkadah Haussmanovega Pariza, mnogo bolj »trezno« pisal Charles Baudelaire. Njegovo pisanje o *flânerie* je pomembno vplivalo na nekatere filozofske, avantgardne umetniške in politične podvige (Coverly 2006), ki so »resnico« sodobnega

življenja povečini iskali v urbanem in ne naravnem oziroma ruralnem kontekstu.⁸

Francesco Careri (2017) je v pregledu umetniških prisvajanj hoje v 20. stoletju identificiral tri ključne momente: dadaistično-nadrealističnega, leteristično-situacionističnega ter moment med minimalizmom in landartom (krajinsko oziroma zemeljsko umetnostjo).⁹ Kljub propadu ideje »laičnega romanja« dadaistov v začetku dvajsetih let je njihov poziv k opazovanju opazovanja, k naključnim in nesmiselnim srečanjem na pohajanjih, prepričal Aragona, Bretona in Soupaulta, da so se kmalu lotili desetdnevnega pohajkovanja-popisovanja-sanjarjenja. Svojo metodo so vzporejali s psihoanalizo in iskali »nezavedno mesto«, ki je navedenim umetnikom ponudilo snov za več leposlovnih del, ta pa so nadalje vplivala na leteriste in situacioniste. Če je bila ključni element nadrealističnih *déambulations* igra naključij, pa so leteristi, predhodniki Situacionistične internacionale, dobrih trideset let pozneje v hoji prepoznali način spodbijanja družbenopolitičnega *statusa quo*. To prepoznanje je svojo paradigmatsko različico dobilo v teoriji in praksi psihogeografije, ki jo je Guy Debord (Spletni vir 3) opredelil kot »proučevanje natančnih zakonitosti in posebnih učinkov geografskega okolja, zavestno urejenega ali ne, na čustva in vedenje posameznikov«.

Porajajoča ekološka vprašanja so spodbudila nastanek landarta (najprej se je pojavil v ZDA in Veliki Britaniji, a se je hitro prijel tudi drugod). Ta je velikokrat vključeval hojo: umetniško delo je zahtevalo, da se po njem oziroma skozenj hodi (npr. Carl Andre), je skozi hojo sploh nastaja (npr. Richard Long), ali pa je bila hoja sama umetniško delo (npr. Robert Smithson). Kot miselni pripomoček je landart zaradi neposrednega angažmaja z materijo na prostem, izpostavljenosti elementom in »zobu časa«, pozornosti med privrženci novega materializma (Parikka 2015) deležen tudi v antropologiji (na primer Ingold 2011c); toda ponovno je ekologizacijo estetike nadomestila estetizacija ekologije.¹⁰ Takšno ali drugačno zanimanje za hojo in telesno gibanje nasploh je v zadnjih dvajsetih letih doživelo pravi razcvet tudi v humanistiki. Toda poudariti morava, da je v zvezi z obravnavnimi tematikami meja med umetnostjo in humanistiko velikokrat predvsem stvar »poklicne pripadnosti« in ne toliko dejanske prakse. Na to navsezadnje kažejo že

primer psihogeografije in tudi primeri ukvarjanja z zvočnimi krajinami, ki so neposredno vplivali na čutnobiografske sprehode. Skladateljica Hildegard Westerkamp je leta 1974 predlagala metodo 'zvočnih sprehodov' (angl. *soundwalks*). Te je opisala kot »vsakršno ekskurzijo, katere primarni namen je poslušati okolje« (Spletni vir 2). Po njenem mnenju gre za »dialog z okoljem«, saj tudi sprehajalci s svojimi koraki, z dihanjem itn. ustvarjajo zvok. Menila je, da smo zanemarili sluh in zvočno krajino, zvočne sprehode pa razumela kot začetek ponovnega odkrivanja in senzibilizacije naših ušes ter razvoja kakovostnejših zvočnih krajin naših mest.

Na eni strani je hoja kot specifična telesna tehnika in praksa, vpeta v različne družbenokulturne kontekste, postala predmet proučevanja (in poučevanja) v humanistiki, po drugi stani pa je postala ključni element novih metod, ki s pomočjo hoje raziskujejo človeška življenja. V luči prejšnjih in sočasnih paradigmatskih trendov v (post)humanistiki – v mislih imava zanimanje za telo in čute, t. i. prostorski obrat in obrat k mobilnosti, teorijo afekta, novi materializem, ne-representacijsko teorijo – je relevantnost hoje vsekakor razumljiva. Proučevanje hoje oziroma proučevanje »skozi« hojo se je uveljavilo v kulturni geografiji (Butler 2006; Lorimer 2010; Middleton 2010), kulturni antropologiji (Ingold in Lee Vergunst 2008a; Lee in Ingold 2006; Low 2015; Pink 2009; Degen in Rose 2012; Repič 2014) pa tudi v sociologiji (Trček 2011; Vannini, Waskul in Gottschalk 2012: 68–73; Thibaud 2013; Bates in Rhys-Taylor 2018), etnomuzikologiji (Järviluoma 2016), arhitekturi in urbanizmu (Imai 2010). V temelju raziskovanja hoje in novih metod, ki vključujejo hojo, gre za poskus, da bi »naše ideje o družbenem in simbolnem umestili v neposredne vsakodnevne dejavnosti, ki povezujejo prakso in reprezentacijo, 'delanje' [angl. *doing*], razmišljanje in govorjenje, ter tako pokazali, da vse, na nek način, poteka med gibanjem« (Ingold in Lee Vergunst 2008b: 3).

Res prednjači zanimanje za hojo – bržčas zaradi njene (relativne) pogostosti in enostavnosti – a je kljub temu le ena izmed telesnih oblik gibanja, ki so postale predmet raziskovanja in način raziskovanja v že omenjenih vedah. Kadar raziskovanje poteka »skozi« katero izmed oblik telesnega gibanja, ki so obenem razumljene kot specifični načini vzpostavljanja odnosov z okoljem, predvsem v anglosaškem svetu radi govorijo o mobilnih metodah oziroma 'vštrčnih metodah' (angl. *go-along methods*; Spinney 2015), katerih stava je, podobno kot pri čutnobiografskih sprehodih, v tem, da bo veččutna, telesna dejavnost na kraju samem in v družbi drugih spontano proizvedla bolj holistične, bogate, neodtujene in »demokratične« ugotovitve. Vprašanje pa je, ali ne gre pri tovrstnih »novih« metodah zgolj za obliko akademskega znamčenja, ki reciklira starejše raziskovalne prakse, med drugimi in predvsem opazovanje z udeležbo.

Podobno kot velja, da je bilo v socialni oziroma kulturni antropologiji telo vselej prisotno, ni pa bilo vselej posta-

8 Omeniva, da je Baudelairejevo delo, ki opisuje prehodno in razdrobljeno naravo življenja v metropoli, za temelj premisleka v svoji monumentalni *Passagenwerk* vzel Walter Benjamin (1998).

9 Landart je konceptualistično umetniško gibanje, ki se je deloma kot odgovor na industrijski videz minimalizma, deloma kot pobeg pred galerijsko belo kocko in poblagovljenjem umetnosti začelo konec šestdesetih let prejšnjega stoletja. Prizadevalo si je zblížiti umetnost in naravo, ponovno poiskati izgubljeni stik z naravo, premestiti umetnost nazaj v naravno ali kulturno krajino ipd.

10 Med novjšimi umetniškimi prisvojitvami hoje omenimo zgolj Janet Cardiff in njene *audio walks*. V njih tematizira čutno zaznavo, afekt, spominjanje, domišljijo ter vprašanje, kako so te dejavnosti prepletene v kolektivnem oblikovanju pripovedi na specifičnih krajih.

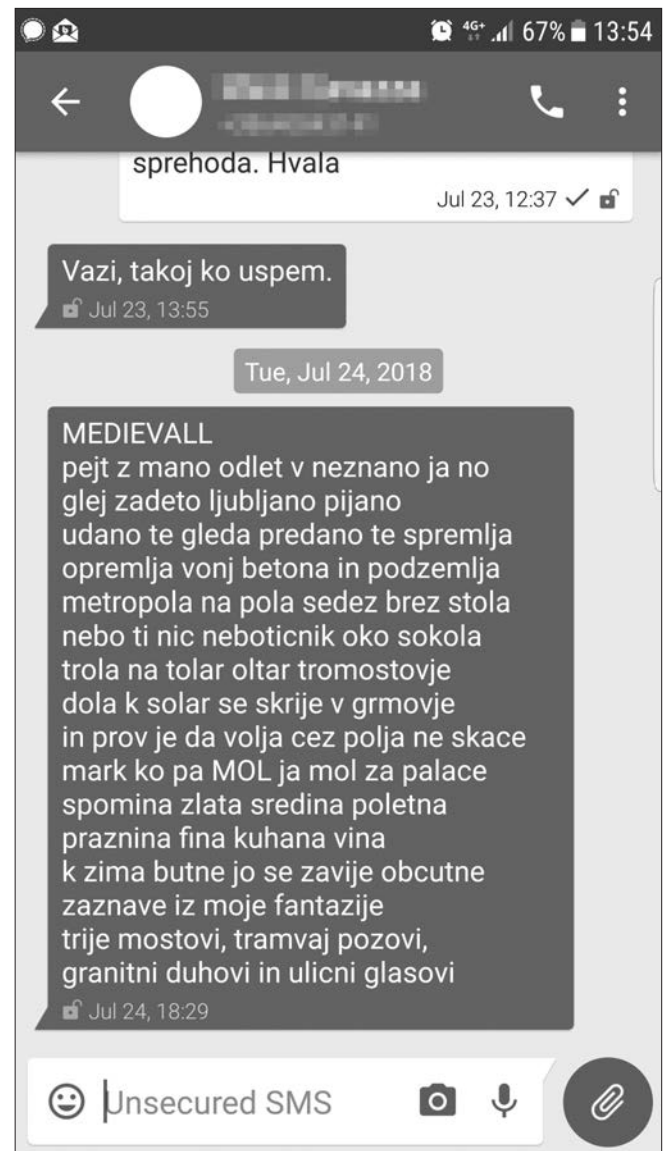
vljeno v ospredje in prevpraševano ali problematizirano (Csordas 1999: 172), lahko rečemo, da je bila hoja tako rekoč od samega začetka del etnografske prakse, a je bila kot ustrezna redko, če sploh, pripoznana (Lee in Ingold 2006; Ingold in Lee Vergunst 2008b). Kljub zajetnemu kupu literature na temo telesa, ki se je nakopičil v devetdesetih letih in ki k vprašanju telesa pristopa z različnih teoretskih izhodišč ter v najrazličnejših družbeno-kulturnih kontekstih, pa je v teh opisih dejstvo, da telo ni nepremično, ampak da se premika oziroma giblje – najpogosteje ravno hodi – večkrat zbledelo (Farnell 1999).

To seveda ne pomeni, da so analize hoje in njene vloge v družbenem in kulturnem življenju pa tudi raba hoje kot »proto-metodološkega« orodja v antropologiji ali humanistiki popolna novost. Posamezne primere najdemo v opisu telesnih tehnik oziroma telesne *hexis* kot izraza partikularnega *habitus*a (Bourdieu 1977; Mauss 1996), pa pri razmisleku o »taktikah« »navadnih« ljudi in »strategijah« oblasti in kapitala (de Certeau 2007). Da moderna (vele) mesta prežemajo človeške čute ter zahtevajo posebno večščino opazovanja in »slalomiranja« med raznoraznimi preprekami, so ugotavljali tudi že nekateri sociološki klasiki (npr. Goffman 1971).

Sodobni raziskovalci in raziskovalke, ki svoje delo tako ali drugače vežejo na hojo, poudarjajo, da hodci sveta ne prečijo, temveč so v njem dejavno udeleženi prav s svojimi telesi in čuti, da ga izkušajo oziroma doživljajo glede na raznolike in spremenljive fizikalne oziroma fizične razmere – od vremena in letnega časa do svetlobe in konkretne oblike prostora (Ingold 2011c). Med vsakdanjimi dejavnostmi ljudje ustvarjajo prostore in spreminjajo okolja kljub pogosto nenaklonjenim kulturnim, družbenim, gospodarskim in političnim razmeram (ali pa prav zaradi njih), gibanje iz enega kraja v drugega pa je obenem tudi gibanje iz družbene skupine in/ali identitete k drugi. To je tudi izhodišče topobiografije (Karjalainen 2009), načina opisovanja človeških življenj v njihovem razmerju do krajev in prostorov, ki je pomembno vplivalo na razvoj čutnobiografskih sprehodov. Skratka, ko v sodobni humanistiki govorimo o proučevanju hoje oziroma »skozi« hojo, nujno govorimo tudi o proučevanju čutnoznavnega in »prostorjenja« (Muršič 2006), pogosto pa tudi spominjanja in povezave naštetega z različnimi vsakodnevnimi digitalnimi tehnologijami.

Čutnobiografski sprehodi na križišču novih tehnologij in raziskovalnih metod

Čutnobiografsko sprehajanje ponuja predlogo za raziskovanje osebnih in medgeneracijskih izkušenj (Tiainen, Aula in Järviluoma v tisku), ki jih spreminjajo nove informacijsko-komunikacijske tehnologije, nova urbana ekonomija in intenzivne prenovne mest. Pomembno vprašanje pa je, kako tovrstne spremembe doživljajo pripadniki in pripadnice različnih generacij.

Slika 3: SMS sporočilo s pesmijo MEDIEVALL, ki ga je na svoj mobilni telefon prejel eden izmed avtorjev članka, 24. 7. 2018.

Oglejmo si primer vprašanja čutnih izkušenj v spreminjajoči se urbani krajini in v odnosu do nove informacijsko-komunikacijske tehnologije. Uprostorjene in umrežene vizualnosti (Pink in Hjorth 2012), družbeno vpete estetike (Degen 2008), ujete v spominske celice mobilnih elektronskih naprav, lahko orišemo kar z etnografskim primerom. Po čutnobiografskem sprehodu, na katerem sta sodelovala mlajši udeleženec in njegova babica, sva mlajšega udeleženca med krajšim intervjujem v kavarni ob ljubljanskem lutkovnem gledališču vprašala, ali ga čuti in čutnoznavno kadarkoli navdihnejo za umetniško ustvarjanje. Vedela sva namreč, da je mlajši udeleženec nadobudni raper. V odgovor na najino vprašanje je z drsenjem prsta po zaslonu odklenil svoj pametni telefon, ki ga uporablja za zapisovanje verzov, izbrskal shranjene beležke ter odrepal osnutek pesmi MEDIEVALL (glej Slika 3). Po recitaciji

je eden izmed raziskovalcev prosil mladega raperja, ali bi bil pesem pripravljen deliti z raziskovalci tudi v zapisani, digitalni obliki. Po privolitvi je pesem prek SMS sporočila posredoval enemu od raziskovalcev.¹¹

Znanstveni simpozij Etnografija 2.0: Novi pristopi za razumevanje načinov življenja, ki je spodbudil pričujočo razpravo, je naslovil vprašanje digitalne nadgradnje, nikakor pa ne nadomestitve »klasičnih« etnografskih metod. Kakor opominja Tom Boellstorff (2012: 39), je danes (digitalna) tehnologija vsenavzoča, in redko, če sploh še kateri etnografski podvig, si lahko privoščijo neupoštevane obdajajočih tehnoloških sprememb. Pri terenskemu delu se tako ne zanašamo več zgolj na lastno telo, terensko beležko, nalivnik, fotoaparati ali videokamera, temveč nas spremlja pametni telefon: klici, sporočila, avdio-video snemanje, beleženje geolokacije ali shranjevanje kratkih zaznamkov so skoraj dobesedno na dlani (glej Pink 2009: 97–114). Med izvajanjem obogatene čutne etnografije (glej Podjed 2017) postane oprema za pridobivanje podatkov komplementarni pripomoček. Pri tem si ne smemo delati utvare, da so podatki, pridobljeni s katerimikoli tehničnimi sredstvi, docela nepristranski in celostni, sploh ko raziskujemo čutno zaznavo, izkušnje prostora in življenja posameznikov oziroma – natančneje rečeno – njihov govor o navedenem. Etnografija, pa čeprav se osredotočamo na čute in čutno zaznavo, nas ponovno vklene v prisilni plašč jezika, kjer je čutno izkustvo ubesedeno skozi singularno biografsko pripoved – posameznik stvari retroaktivno sestavi v zanj smiselno celoto.

Antropologija se že od samega začetka medmrežnih povezav v devetdesetih letih odziva na svet, vse bolj prepleten z digitalno tehnologijo, in se nanj »priklaplja« z novimi raziskovalnimi metodami. Naj spomniva, da je leta 1991 prve korake k proučevanju kiberprostora naredil zbornik *Cyberspace: First Steps* (Benedikt 1991), leta 1994 pa se je Arturo Escobar (1994) zavzel za oblikovanje »antropologije kiberkulture« (Haverinen 2015: 80–82). Po preteklih burnih debatah o poimenovanju nove veje antropološkega raziskovanja in raziskav novih digital(izira)nih terenov se danes srečujemo s produktivnimi sodelovanji med humanistiko in računalništvom. Dediščino etnografskih metod (in raziskovalnega instrumentarija) pri preučevanju izbrane resničnosti lahko obogati odpiranje, ne pa zatiskanje oči pred izzivi, ki nam jih postavljajo nove tehnološke (z)možnosti. Tako lahko denimo algoritme vprežemo v klasifikacije kulturne dediščine za razvrščanje slovenskih kozolcev (Pretnar idr. 2018) ali z njimi poganjamo na temelju etnografske raziskave razvite mobilne aplikacije (Spletni vir 4).

11 Digitalne sledi ponovno odpirajo vprašanja hrambe in anonimizacije podatkov: Je (bil) osebni pametni telefon, na katerega je bilo besedilo pesmi poslano, dovolj dobro zavarovan za hrambo sporočila? Kako ukrepati v primeru kraje ali izgube telefona?

Vse kaže, da je poziv Tricie Wang (po Haverinen 2015), naj se raziskave, ki vključujejo t. i. velike podatke, dopolnijo z geertzevskimi gostobesednimi opisi, naletel na plodna tla. Metodološko sintezo (Curran 2013; Boellstorff in Maurer 2015) najdemo na primer v članku *Vonjski zemljevidi: Digitalno življenje urbanih krajin vonjav* (Spletni vir 5), v katerem se informatizirana geolingvistika sreča z urbano etnografijo čutno zaznavnega. Avtorji omenjenega članka kvalitativno in kvantitativno obravnavanje urbanih 'krajin vonjav' (*smellscapes*; glej Porteous 1985) združijo predvsem v Barceloni in Londonu. Metodološko se raziskovanja težko ulovljivih vonjav lotijo na tri načine. Najprej s pomočjo olfaktometra določijo štiri glavne značilnosti vonja: značaj, jakost, trajanje in pogostost. Nato v sedmih evropskih in ameriških mestih med čutnimi sprehodi udeleženci z dejavnim osredotočanjem na olfaktorno okolje identificirajo njim izrazite vonjave. Pri tretjem načinu zbiranja podatkov pa zapisi o vonjavah nastanejo s pomočjo podatkovnega rudarjenja družbenih omrežjih Flickr, Instagram in Twitter. Nabor velikih podatkov je zajel več milijonov geolociranih fotografij, videov in tvi-tov, povezanih z Barcelono oziroma Londonom, ki so jih nato preslikali na zemljevide omenjenih mest. Na temelju prejšnjih korakov so tako dobili zemljevide, ki prikazujejo koncentracije posameznih ljudem bolj ali manj ljubih vonjav. Ugotovitve raziskave so uporabne tako v akademskem kot umetniškem pa tudi aplikativnem kontekstu (Spletni vir 5).

Pravnoformalno dojemanje znanstvenih metod, kot ga ukvirjajo nacionalne in nadnacionalne direktive, postavlja tudi nove, prej še neznane »etične« zagate, sploh ko se govori o zbiranju, hrambi in procesiranju (digitaliziranih) podatkov – prav o teh pa piševa v nadaljevanju.

Etični vidiki: med formalizmom, zakonodajo in terenskim delom

Začenjava z najbolj temeljnim antropološkim etičnim imperativom: sogovorniki nam zaupajo informacije z mislijo, da jim te ne bodo škodovale ali jih ogrozile. Kot raziskovalci in raziskovalke moramo to prepričanje jemati z največjo resnostjo in pridobljenih informacij ne smemo uporabiti na način, ki bi sogovornikom lahko škodoval (Bernard po Muršič 2011: 97). Zaupanja seveda ne bodo pričarale zapletene zakonske direktive, privolitvena soglasja ali kakšna druga dovoljenja, če ob tem ne bomo zvesti osnovnim etičnim načelom. Pa vendar je dandanes formaliziran etični ustroj vključen v vsako družboslovno in humanistično raziskovanje ter neizogibno narekuje pravne vidike produkcijskih pogojev in raziskovalnih načinov, s katerimi se lotevamo dela – še zlasti, če delujemo v mednarodni raziskavi in delamo z mladoletnimi osebami. Raziskovanje se v današnjem času nenehno srečuje s protislovjem med zahtevami po objavljanju v prosto dostopnih publikacijah (OpenAccess) in z vedno strožjimi

obveznostmi evropske zakonodaje na področju varovanja osebnih podatkov (npr. s Splošno uredbo o varstvu podatkov 2016/679); poleg tega so priporočila po objavljanju v prosto dostopnih znanstvenih revijah postala prvi pogoj za financiranje raziskav (Järviuoma in Ruotsalainen 2018).

Posebno pozornost zahteva sodelovanje mladoletnih (Alderson in Morrow 2011; Sargeant in Harcourt 2012). Na konkretnem primeru je vključevanje otrok in mladostnikov v raziskovalne sprehode pomenilo, da za soglasje za sodelovanje v raziskavi ne pridobimo le podpisa skrbnikov, temveč da otrokom na njim razumljiv način razložimo cilje in metode raziskave.¹² Seveda je morala pred tem zeleno luč prižgati še tripartitna etična komisija (Univerze Vzhodne Finske, Univerze v Brightonu in Univerze v Ljubljani).

Da etične komisije marsikomu povzročajo sive lase, ne preseneča pretirano. Steinar Parker (v Kvale 2011: b. n. s.) je na etične komisije v Združenem kraljestvu naslovil kritiko, da dajejo prednost kvantitativnim metodam pred kvalitativnimi in tako posredno preprečujejo oblikovanje novih raziskovalnih metod, ki niso ukodirane v »ples ničel in enic« (Muršič 2018). Nekaj podobnega velja na drugi strani Atlantika za institucionalne 'revizijske odbore' (angl. *review boards*) in njihove napotke za etične raziskave ljudi, saj napenjajo jadra novega metodološkega konservativizma (Lincoln v Kvale 2011: b. n. s.). Etika okostenele pravniške logike ima več z moraliziranjem in s pravno-formalističnimi omejitvami, ki v ljudeh vidijo največkrat zgolj številke in nevarnost tožb, kot pa z iskreno skrbjo za dobrobit raziskovanih ljudi. Skrb tako ni namenjena ljudem, ki jih raziskujemo, niti raziskovalcem, ki opravljajo svoje delo, temveč varovanju institucij, pod okriljem katerih se raziskave izvajajo.

Vprašanje, ki ga morava postaviti na tem mestu, je vprašanje anonimnosti in anonimizacije. V nasprotju s preteklostjo je danes anonimizacija v vsakem antropološkem prizadevanju razumljena kot nekaj nujnega. Če vsi člani in članice raziskovalne ekipe potrebujejo dostop do vseh transkripcij oziroma prevodov opravljenih pogovorov, in če je vseh posnetkov na stotine ur, izvirne zvočne posnetke po navadi transkribirajo zunanji izvajalci.¹³ Ti se morajo pisno zavezati k molčečnosti in skrbnemu ravnanju z gradivom (da ga ne delijo naprej tretjim osebam, da ga po opravljeni transkripciji izbrisejo s svojih računalnikov

ipd.). Toda če je anonimizacija sodelujočih popolnoma izvedljiva pri transkribiranem gradivu, kako, če sploh, anonimizirati plejado avdio- in videoposnetkov čutnobiografskih sprehodov in intervjujev, da bo te mogoče uporabiti v produkciji etnografskih filmov, radijskih programov in interaktivnih spletnih aplikacij, h kateri se je projekt »SENSOTRA« v prijavi zavezal? Multimedijska, interaktivna predstavitev raziskovalnih rezultatov pa tudi t. i. popularizacija raziskave s sprotimi objavami preliminarnih ugotovitev na družbenih omrežjih je namreč ena izmed postavk pri prijavi raziskav na evropske razpise. Trčile so izbrane raziskovalne metode in pravnoformalne omejitve, ki jih nalagajo univerzitetna, nacionalna in nadnacionalna etična telesa. Rešitev nakazanega paradoksa prav gotovo ne more biti v popolnem uničenju neanonimiziranih podatkov, pridobljenih na čutnobiografskih sprehodih, kakor je svetovalo etično telo ene izmed univerz, lahko pa v vseh gradivih konsistentno uporabljamo psevdonimizacije, pristop, pri katerem osebna imena in druge identifikacijske podatke zamenjamo s psevdonimi, na vizualnih posnetkih zameglimo obraze sodelujočih ipd.

Beseda je dala besedo

Kakor se na prvi pogled zdi, da je zastavitev raziskovalne metode čutnobiografskih sprehodov enostavna in neproblematična, pa poglobljen pogled razkrije pestro genealogijo, ki po eni strani črpa navdih v heterogenih umetniških praksah, po drugi pa se kali na polju, ki je dozdevno presešlo domnevne omejitve kartezijanske tradicije, reducirajoče osredotočanje na jezik in reprezentacijo.

Njena zakoreninjenost v umetniških praksah, humanističnem premisleku čutov in prostora omogoča razumevanje mesta, ki ni zavezano diskurzivni analizi (mesto kot tekst), temveč se predvsem naslanja na interpretacije čutnoprostorskih vtisov (mesto kot tekstura). V tem smislu čutnobiografski sprehodi v polni maniri upoštevajo poziv Paula Stollerja (1997) po 'čutnem proučevanju' (angl. *sensuous scholarship*), se pravi proučevanju – teoriji in metodologiji – čutnega skozi čute in za čute (Vannini, Waskul in Gottschalk 2012: 62–63).

Toda metoda čutnobiografskih sprehodov spodbuja spominjanje in pripovedovanje, ki, čeprav individualno ostajata zavezana družbenemu in kulturnemu, pa kot taka ne moreta ubežati dejstvu, da ljudje govorimo in smo bitja simbolnega. Tako se zahteva po opustitvi 'jezika' (v smislu *langue*) kot relevantni kategoriji oziroma njeni identifikaciji z 'govorom' (v smislu *parole*) in celo s čutnozaznavnim izkaže kot nezadostna.

Da gre pri preučevanju čutnega skozi čute in za čute v resnici nemara zgolj za naivno ambicijo, postane jasno z neizbežno »lingvistično alkimijo«, ko »prevajamo« in »prešnavljamo« singularno čutno izkustvo in telesno zaznavo skozi in v jezik. V nekem elementarnem smislu to odvisnost tovrstnega čutnega proučevanja kot takega izdaja vsem na

12 Za povzetek antropoloških in etnoloških raziskav na Slovenskem, v katerih so sodelovale mladoletne osebe, glej Ramšak (2007) in Turk Niskač (2015).

13 Interdisciplinarno raziskovanje v mednarodnem projektu narekuje nenehno medmrežno izmenjavo in možnost dostopanja do podatkov (fotografij, video- in audiodosnetkov, transkripcij, prevodov, dnevnikov itn.). S tem se odpirajo nova vprašanja, kako zagotoviti varno hrambo ves čas dostopne velikanske količine anonimiziranega gradiva. Za hrambo podatkov in interno izmenjavo podatkov »SENSOTRA« uporablja bazo podatkov EUDAT B2ACCESS, ki uporabnikom pripadajočo infrastrukturo varne avtentikacije nudi z uporabo različnih poverilnic.

očeh skrito osredotočanje na tisto, kar so nam sogovorniki in sogovornice povedali, raziskovalci (oziroma zunanji sodelavci in sodelavke) pa transkribirali in prevedli.

Če kje, potem gre prav v tem, nikakor ne obrobno vidiku proučevanja, za izneverjenje Barthesovemu zrnju glasu, pa tudi zrnju čutnega. Toda kar se z vidika čutnega proučevanja kaže kot težava »nečutnega« proučevanja, ni v čutni zaznavi in telesu domnevno antitetičnem jeziku oziroma v mišljenju, ki priznava jeziku pomembno vlogo v človeških življenjih. Kvečjemu je težava prav v prizadevanju, da bi neposredno zajeli »stvar samo« – čutnozaznavno doživljanje prostora, čustva in afekte, ki se ob tem porajajo. Če odstranimo jezik, kaj od navedenega nam ostane? Metode, kot so čutnobiografski sprehodi, so tako lahko le orodje, s katerim omogočimo »dovolj dobro«, nemara celo »boljše« pripovedovanje, tj. ubesedovanje. To pa je navsezadnje tisto, kar moremo spoznati, kar seveda ne pomeni, da eksperimentiranje z najrazličnejšimi mediji ni mogoče ali dobrodošlo, ostaja pa vprašanje, ali se s tovrstnim početjem ne povrnemo k svojemu »izvoru« – umetniškemu udejstvovanju in predajanju estetskemu ugodju v sprehodih po mestih – in se v isti gesti ne odrečemo premišljevanju o njem.

Literatura

- ALDERSON, Priscilla in Virginia Morrow: *The Ethics of Research with Children and Young People: A Practical Handbook*. London: SAGE Publications, 2011.
- BAJIČ, Blaž: Gospoda Timothyja Ingolda prevrat znanosti. *Glasnik SED* 56 (3–4), 2016, 17–30.
- BATES, Charlotte in Alex Rhys-Taylor (ur.): *Walking Through Social Research*. New York in London: Routledge, 2018.
- BENEDIKT, Michael: *Cyberspace: First Steps*. Cambridge: MIT Press, 1991.
- BENJAMIN, Walter. *Izbrani spisi*. Ljubljana: Studia humanitatis, 1998.
- BOELLSTORFF, Tom: Rethinking Digital Anthropology. V: Heather A. Horst in Daniel Miller (ur.), *Digital Anthropology*. London, New York: Berg, 2012, 39–60.
- BOELLSTORFF, Tom in Bill Maurer (ur.): *Data, Now Bigger and Better!* Chicago: Prickly Paradigm Press, 2015.
- BOURDIEU, Pierre: *Outline of a Theory of Practice*. Cambridge: Cambridge University Press, 1977.
- LE BRETON, David: *Sensing the World: An Anthropology of the Senses*. London: Bloomsbury, 2017.
- BUCKINGHAM, David: Foreword. V: Michael Thomas (ur.), *Deconstructing Digital Natives: Young People, Technology, and the New Literacies*. New York in London: Routledge, 2011, ix–xi.
- BUTLER, Toby: A Walk of Art: The Potential of the Sound Walk as Practice in Cultural Geography. *Social & Cultural Geography* 7 (6), 2006, 889–908.
- CARERI, Francesco: *Walkscapes: Walking as an Aesthetic Practice*. Ames: Culicidae Architectural Press, 2017.
- DE CERTEAU, Michel: *Iznajdba vsakdanjosti: Umetnost delovanja*. Ljubljana: Studia Humanitatis, 2007.
- CLASSEN, Constance: Foundations for an Anthropology of the Senses. *International Social Science Journal* 49 (153), 1997, 401–412.
- CLIFFORD, James: Introduction: Partial Truths. V: James Clifford in George E. Marcus (ur.), *Writing Culture: The Poetics and Politics of Ethnography*. Berkeley, University of California Press, 1986, 1–26.
- COVERLY, Merlin: *Psychogeography*. Herts: Pocket Essentials, 2006.
- CSORDAS, Thomas J. (ur.): *Embodiment and Experience: The Existential Ground of Culture and Self*. Cambridge: Cambridge University Press, 1994.
- CSORDAS Thomas J.: The Body's Career in Anthropology. V: Henrietta Moore (ur.), *Anthropological Theory Today*. Cambridge: Polity, 1999, 172–205.
- CURRAN, John: Big Data or 'Big Ethnographic Data'? Positioning Big Data within the Ethnographic Space. *Ethnographic Praxis in Industry Conference Proceedings*, 2013, 62–73.
- DEGEN, Mónica Montserrat: *Sensing Cities: Regenerating Public Life in Barcelona and Manchester*. London: Routledge, 2008.
- DEGEN, Mónica Montserrat in Rose Gillian: The Sensory Experiencing of Urban Design: The Role of Walking and Perceptual Memory. *Urban Studies* 49 (15), 2012, 3271–3287.
- EAGLETON, Terry: *The Ideology of the Aesthetic*. Malden, Oxford in Carlton: Blackwell Publishers, 1990.
- EDENSOR, Tim: Walking in the British Countryside: Reflexivity, Embodied Practices and Ways to Escape. *Body & Society* 6 (3–4), 2000, 81–106.
- ESCOBAR, Arturo: Welcome to Cyberia. Notes on the Anthropology of Cyberculture. *Current Anthropology* 35 (3), 1994, 211–231.
- FARNELL, Brenda: Moving Bodies, Acting Selves. *Annual Review of Anthropology* 28, 1999, 341–73.
- GOFFMAN, Erving: *Relations in Public*. Piscataway: Transaction Publishers, 1971.
- HAVERINEN, Anna: Internet Ethnography: The Past, the Present and the Future. *Ethnologia Fennica* 42, 2015, 79–90.
- HORST, Heather in Daniel Miller: *The Cell Phone: An Anthropology of Communication*. Oxford in New York: Berg, 2006.
- HOWES, David: *Sensual Relations: Engaging the Senses in Culture and Social Theory*. Ann Arbor: University of Michigan Press, 2003.
- HOWES, David: Response to Sarah Pink. *Social Anthropology* 18 (3), 2010a, 333–336.
- HOWES, David: Response to Sarah Pink. *Social Anthropology* 18 (3), 2010b, 338–340.
- HOWES, David: Reply to Tim Ingold. *Social Anthropology* 19 (3), 2011a, 318–322.
- HOWES, David: Reply to Tim Ingold. *Social Anthropology* 19 (3), 2011b, 328–331.

- IMAI, Heide: Sensing Tokyo's Alleyways: Everyday Life and Sensory Encounters in the Alleyways of a City in Transition. V: Kalekin-Fishman Devorah in Kelvin E.Y. Low (ur.), *Everyday Life in Asia: Social Perspectives on the Senses*. Farnham: Ashgate, 2010, 63–84.
- INGOLD, Tim: Worlds of Sense and Sensing the World: A Response to Sarah Pink and David Howes. *Social Anthropology* 19 (3), 2011a, 313–317.
- INGOLD, Tim: Reply to David Howes. *Social Anthropology* 19 (3), 2011b, 323–327.
- INGOLD, Tim: *Being Alive: Essays on Movement, Knowledge, and Description*. London: Routledge, 2011c.
- INGOLD, Tim in Jo Lee Vergunst (ur.): Ways of Walking: Ethnography and Practice on Foot. Surrey: Ashgate, 2008a.
- INGOLD, Tim in Jo Lee Vergunst: Introduction. V: Tim Ingold in Jo Lee Vergunst (ur.), *Ways of Walking: Ethnography and Practice on Foot*. Aldershot: Ashgate, 2008b, 1–19.
- JÄRVILUOMA, Helmi: Art and Science of Sensory Memory Walking. V: Marcel Cobussen, Vincent Meelberg in Barry Truax (ur.), *The Routledge Companion to Sounding Art*. New York: Routledge, 2016, 191–204.
- JÄRVILUOMA, Helmi in Jari Ruotsalainen: Betoniporsaita avoimen tiedon valtatiellä: SENSOTRA-hanke tietosuojalainsäädännön murroksessa. *Elore* 25 (2), 2018, 141–151.
- KARJALAINEN, Pauli: Topobiography Remembrance of Places Past. *Nordia geographical publications* 38 (5), 2009, 31–34.
- KVALE, Steinar: *Doing Interviews*. London: SAGE, 2011.
- LEE, Jo in Tim Ingold: Fieldwork on Foot: Perceiving, Routing, Socializing. V: Simon Coleman in Peter Collins (ur.), *Locating the Field: Space, Place and Context in Anthropology*. Oxford: Berg, 2006, 67–86.
- LORIMER, Hayden: New Forms and Spaces for Studies of Walking. V: Tim Cresswell (ur.) *Geographies of Mobilities: Practices, Spaces, Subjects*. London: Ashgate, 2010, 19–34.
- LOW, Kelvin E. Y.: The Sensuous City: Sensory Methodologies in Urban Ethnographic Research. *Ethnography* 16 (3), 2015, 295–312.
- LUTHAR, Breda in Tanja Oblak Črnič: Medijski repertoarji in diskurzivne skupnosti. *Teorija in praksa* 52 (1–2), 2015, 7–30.
- MAUSS, Marcel: Telesne tehnike. V: Marcel Mauss (ur.), *Esej o daru in drugi spisi*. Ljubljana: ŠKUC, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1996, 203–226.
- MICHAEL, Mike: These Boots are Made for Walking ... : Mundane Technology, the Body and Human-Environment Relations. V: Phil Macnaghten in John Urry (ur.), *Bodies of Nature*. London, Thousand Oaks in New Delhi: Sage, 2001, 107–126.
- MIDDLETON, Jennie: Sense and the City: Exploring the Embodied Geographies of Urban Walking. *Social & Cultural Geography* 11 (6), 2010, 575–596.
- MURŠIČ, Rajko: Nova paradigma antropologije prostora: Prostorjenje in človeška tvornost. *Glasnik SED* 46 (3–4), 2006, 48–54.
- MURŠIČ, Rajko: *Metodologija preučevanja načinov življenja: Temelji raziskovalnega dela v etnologiji ter socialni in kulturni antropologiji*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2011.
- MURŠIČ, Rajko: The Touch of Memory: Ljubljana in Sensobiographic Walks. *Ars & Humanitas* (v tisku).
- MURŠIČ, Rajko: Informacijska entropija in vsakdanje življenje: Izkušnja prostora in senzorična revolucija (neobjavljeno predavanje). *Etnografija 2.0: Novi pristopi za razumevanje načinov življenja: Znanstveni simpozij*. Ljubljana, 31. maj 2018.
- PARIKKA, Jussi: Earth Forces: Contemporary Land Arts, Technology and New Materialist Aesthetics. *Cultural Studies Review* 21 (2), 2015, 47–75.
- PINK, Sarah: *Doing Sensory Ethnography*. Thousand Oaks: Sage Publications, 2009.
- PINK, Sarah: The Future of Sensory Anthropology / the Anthropology of the Senses. *Social Anthropology* 18 (3), 2010a, 331–333.
- PINK, Sarah: Response to David Howes. *Social Anthropology* 18 (3), 2010b, 336–338.
- PINK, Sarah in Larissa Hjorth: Emplaced Cartographies: Reconceptualising Camera Phone Practices in an Age of Locative Media. *Media International Australia* 145, 2012, 145–155.
- PODJEJ, Dan: Augmented Ethnography on the Road. V: Dan Podjed in Simona Bezjak (ur.), *Research on the Road: Methodology and Practice of Studying Traffic, Driving Habits, and Sustainable Mobility*. Ljubljana: ZRC SAZU, Inštitut za slovensko narodopisje, 2017, 15–41.
- PORTEOUS, J. Douglas: Smellscape. *Progress in Physical Geography: Earth and Environment* 9 (3), 1985, 356–378.
- PRETNAR, Ajda idr.: Power of Algorithms for Cultural Heritage Classification: The Case of Slovenian Hayracks. *AIUCD 2018: Patrimoni culturali nell'era digitale: Memorie, culture umanistiche e tecnologie: Settimo convegno annual*. Università di Bari Aldo Moro, 31. januar–2. februar, 2018, 212–215.
- RAMŠAK, Mojca: Etnološko preučevanje otrok v slovenski etnologiji in folkloristiki. *Etnolog* 17, 2007, 31–41.
- REPIČ, Jaka: Gibanje kot prostorske prakse in ekonomske strategije na primeru družinskega sirsarstva v Bohinju. *Ars & Humanitas* 8 (1), 2014, 38–57.
- SARGEANT, Jonathon in Deborah Harcourt. *Doing Ethical Research with Children*. New York: Open University Press, 2012.
- SCHNEIDER, Arnd: On 'Appropriation': A Critical Reappraisal of the Concept and Its Application in Global Art Practices. *Social Anthropology* 11 (2), 2003, 215–229.
- SPINNEY, Justin: Close Encounters? Mobile Methods, (Post) phenomenology and Affect. *Cultural Geographies* 22 (2), 2015, 231–246.
- STANOJEV, Sašo in Viktorija Florjančič: *Digitalna pismenost srednješolcev*. Koper: Založba Univerze na Primorskem, 2018.
- STOLLER, Paul: *Sensuous Scholarship*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1997.
- THIBAUD, Jean-Paul: Commented City Walks. *Wi: Journal of Mobile Culture* 7 (1), 2013, 1–32.
- THOMAS, Michael (ur.): *Deconstructing Digital Natives: Young People, Technology, and the New Literacies*. New York in London: Routledge, 2011.

TIAINEN, Milla, Inkeri Aula in Helmi Järviluoma-Mäkelä: Transformations in Mediations of Lived Sonic Experience: A Sensobiographic Approach. V: Friedlind Riedel in Juha Torvinen (ur.), *Atmosphere and Auditory Cultures: Essays on Feeling in Music and Sound*. London: Routledge (v tisku).

TRČEK, Franc: *Lomopohajkovelec: Nizkotehnoška globalna subkultura v dobi tehnokulture*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, 2011.

TURK NISKAČ, Barbara: Otroci in otroštvo v etnologiji in antropologiji. *Glasnik SED* 55 (1–2), 2015, 32–40.

VANNINI, Phillip, Dennis D. Waskul in Simon Gottschalk: *The Senses in Self, Society, and Culture: A Sociology of the Senses*. London: Routledge, 2012.

VENÄLÄINEN, Juhana: Aural Commons without an Aural Community? Notes on the Political Economy of Soundscapes. *Cultural Analysis* (v tisku).

WILLIAMS, Raymond: *Marxism and Literature*. Oxford: Oxford University Press, 1977.

Spletni viri

Spletni vir 1: JÄRVILUOMA, Helmi: Sensory Transformations and Transgenerational Environmental Relationships in Europe, 1950–2020. SENSOTRA Research Plan B2. ERC-ADG – Advanced Grant, 2015; <https://bit.ly/2DKxfTB>, 26. 11. 2018.

Spletni vir 2: WESTERKAMP, Hildegard: Soundwalking; <https://bit.ly/2IzyU1G>, 26. 11. 2018.

Spletni vir 3: DEBORD, Guy: Introduction to a Critique of Urban Geography; <https://bit.ly/2DYdPeF>, 26. 11. 2018.

Spletni vir 4: PODJED, Dan: Ethnography-based Smartphone App for Promotion of Sustainable Mobility and Healthy Lifestyle. *Critical Anthropology for Global Health*; <https://bit.ly/2ReZaPs>, 26. 11. 2018.

Spletni vir 5: QUERCIA, Daniele, Rossano Schifanella, Luca Maria Aiello in Kate McLean: Smelly Maps: The Digital Life of the Urban Smellscapes. Association for the Advancement of Artificial Intelligence, 2015; <https://bit.ly/2DOmrUD>, 26. 11. 2018.

Sensobiographic Walks: Between Anthropology of the Senses and Anthropology of Digital Technologies

The article focuses on the main method of the SENSOTRA – *Sensory Transformation and Transgenerational Environmental Relations in Europe between 1950 and 2020* research, namely the method of sensobiographic walks, and mentions the method of in-depth interviews and analysis of secondary material, which are, likewise, utilised in the project. After contextualising this research in the field of the anthropology of the senses, the article presents the demographic disposition of the research conducted in Ljubljana, Turku and Brighton. The article continues by describing in detail the method of sensobiographic walks. The walks are performed in pairs comprised of persons born in the 1930-1949 and 1990-2005 periods. It is the research participants who lead the walks along the paths of their own choosing. The method of sensobiographic walks confronts research participants with places important to them in the past and/or in the present, thus encouraging them to remember and describe their sensory experiences. Furthermore, the article outlines the history of artistic appropriations of walking, since these have directly or indirectly influenced the emergence of sensobiographic walks, as well as other, related methods that have become popular in recent years. These methods are characterised by their focus on the dynamic interweaving of physical movement, sensory perception, place, remembrance, narration, and digital technologies. The use of digital technologies, both among the people studied and as a methodological aid, raises a series of ethical issues, which are complicated by the requirement to anonymise personal information and the need to safely store the acquired data on the World Wide Web in a way that makes it accessible to other researchers. The article also addresses some of these issues and, in conclusion, briefly argues that no immediate access to sensory perception is available and that it is possible to know only the verbalizations of these perceptions.

RAZVOJ ETNOGRAFSKO UTEMELJENE TEHNOLOŠKE REŠITVE

Kratki znanstveni prispevek | 1.03
Datum prejema: 5. 12. 2018

Izvleček: Etnografija ni namenjena zgolj spoznavanju in razumevanju družbenih svetov in kulturnih specifik, temveč je pomembna tudi za razvoj tehnoloških rešitev, ki spreminjajo prakse in preoblikujejo človeške navade. Članek se posveča razvoju rešitev, utemeljenih na etnografskih spoznanjih. Poudarja razvoj mobilne aplikacije za spodbujanje trajnostne mobilnosti in ga primerja z oblikovanjem drugih tehnoloških rešitev, ki so jih razvili s podobnim pristopom. Predstavi možnosti za vključevanje ljudi, ki bodo nove rešitve uporabljali, v razvojne postopke ter opiše, kako lahko z etnografskim pristopom spodbujamo premik od ekspernega razvoja k razvoju tehnologij, usmerjenih k ljudem.

Ključne besede: nadgrajena etnografija, tehnološka rešitev, k ljudem usmerjeni razvoj, mobilna aplikacija, trajnostna mobilnost

Abstract: The purpose of ethnography is not only to understand the social worlds and their cultural specifics, but also to develop technological solutions that enable the transformation of human practices. The article focuses on the development of such solutions which are based on ethnographic findings. It presents the development of a smartphone application for promoting sustainable mobility and compares the app with other technological solutions designed with similar approaches. The article also presents the options for involving people who will be using the solutions in the development processes and describes how a move from the expert-oriented to the people-centered development can be made.

Keywords: augmented ethnography, technological solution, people-centered development, smartphone application, sustainable mobility

Uvod

Tehnološke rešitve so načeloma namenjene ljudem. Številne med njimi naj bi jim lajšale življenje in izboljševale njihov vsakdan. Razvoj teh rešitev je pogosto utemeljen na ekspertnih znanjih inženirjev, oblikovalcev, programerjev in drugih strokovnjakov; na ljudi, ki jih bodo uporabljali, pa med razvojem pogosto pozabijo. Posledično nastajajo tehnološke rešitve, ki ljudem, namesto da bi ga poenostavile, življenje otežujejo. V članku pojasnujem, kako se lahko od ekspertnega razvoja, utemeljenega na inženirskem znanju, premaknemo k razvoju, usmerjenemu k ljudem. Pri tem poudarjam etnografijo kot metodo, ki ni koristna le za zbiranje podatkov o navadah, praksah in načinih življenja, temveč jo lahko uporabimo tudi za vključevanje posameznic in posameznikov ter širših skupnosti v snovanje ljudem prijaznih tehnoloških rešitev. Če so ljudje dejavno vključeni v razvoj in razvijalci upoštevajo njihove želje, potrebe in pričakovanja ter skušajo razumeti njihov način življenja, so novonastale rešitve lahko bolj uporabne za posameznika, smiselne za skupnost in pomembne za okoljevarstvenega vidika.

V članku poudarjam razvoj tehnološke rešitve za spodbujanje trajnostne mobilnosti, ki smo jo razvili v triletnem raziskovalno-razvojnem projektu DriveGreen, v katerem smo antropologijo povezali z inženirstvom na področjih telekomunikacij in informatike. Pri tem so sodelovale tri organizacije: ponudnik telematskih rešitev CVS Mobi-

le, Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti in Fakulteta za elektrotehniko Univerze v Ljubljani.¹ Osrednji namen projekta je bil razvoj intuitivne in do uporabnika prijazne aplikacije za mobilne telefone, ki s spodbujanjem trajnostnega in okoljsko odgovornega načina prevoza pomaga zmanjševati izpuste toplogrednih plinov. Mobilno aplikacijo smo razvili na podlagi primerjalne etnografske raziskave v Ljubljani, Beogradu, Budimpešti, Newcastlu in Durhamu, med katero smo ugotavljali, kateri pristopi za spodbujanje trajnostne mobilnosti so najprimernejši v urbanih središčih.²

Izkazalo se je, da je bil poudarek na etnografiji ključen za uspešno izvedbo aplikativnega projekta in razvoj tehnološke rešitve, ki je bila nekoliko drugačna od prvotno zasnovane. Sprva smo si v projektni skupini namreč zamislili, da bomo izdelali aplikacijo za pametne telefone, ki bo med vožnjo vplivala na navade voznikov osebnih vozil in pomagala zmanjšati izpuste toplogrednih plinov ter škodljivih mikrodelcev. Med primerjalno raziskavo v

1 Spletna stran projekta: www.drivegreen.si.

2 V projektni prijavi je bila terenska raziskava predvidena tudi v turškem Carigradu. Tam zaradi poskusa vojaškega udara julija 2016 raziskave nismo izvedli. Ker je med tem dogodkom umrlo na stotine ljudi, smo ocenili, da bi bila preveč tvegana. Načrtovano trimesečno raziskavo v Turčiji smo s pomočjo štipendije Univerze v Durhamu med aprilom in julijem 2016 nadomestili z raziskavo vožnje, prometa in trajnostne mobilnosti v Združenem kraljestvu.

omenjenih petih mestih pa se je pokazalo, da je izhodiščna zamisel v marsičem zgrešena. Glavna težava je bila, da večina ljudi, s katerimi smo se pogovarjali in z njimi sodelovali, ni pogrešala dodatnega pripomočka na mobilnem telefonu, ki bi izboljšal njihov način vožnje in jim pokazal, koliko goriva prihranijo. Da bi dosegli zastavljeni cilj, smo na podlagi etnografskih spoznanj in s pomočjo k ljudem usmerjenega razvojnega pristopa prilagodili razvojni načrt in začeli snovati mobilno aplikacijo za spodbujanje hoje, teka, kolesarjenja in rabe javnega prevoza. Tako smo poudarili dejanske potrebe ljudi, ki so sodelovali v raziskavi, njihova implicitna in eksplicitna priporočila pa smo upoštevali pri snovanju funkcionalnosti in videza nove tehnološke rešitve.

Raziskovalna metodologija

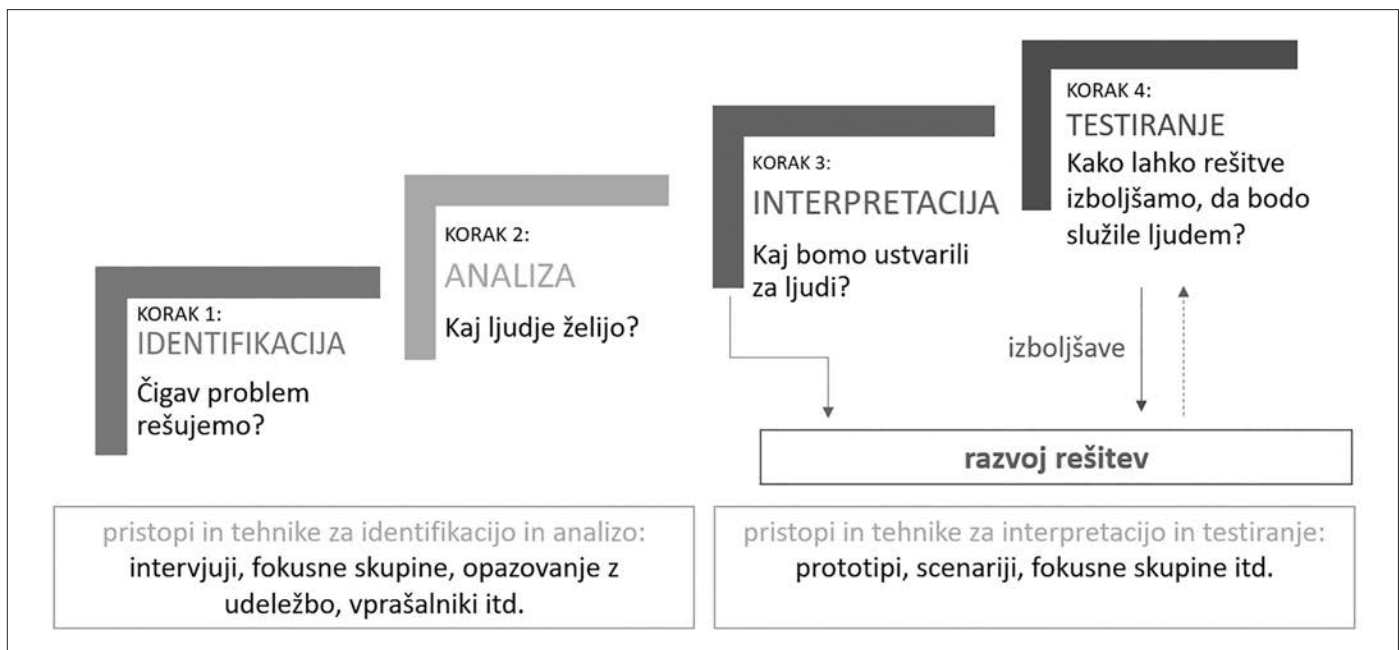
Kako se ljudje vedejo v prometu? Kako lahko vplivamo na vozniške navade in spodbujamo okoljsko odgovorno mobilnost? To sta bili dve izhodiščni vprašanji, na kateri smo skušali odgovoriti z etnografsko raziskavo v projektu DriveGreen. Pri raziskovanju smo izhajali iz predpostavke, da vožnja ni posameznikova navada, temveč praksa, ki se izoblikuje v skupnosti in širši družbi. Vozniki namreč posnemajo drug drugega, se učijo formalnih in neformalnih pravil v prometu in prilagajajo situaciji na cesti ter med sabo komunicirajo, s čimer se oblikuje vozniški habitus (Bourdieu 2003; Kuipers 2012; Podjed in Babič 2015). Kar se ljudje naučijo kot člani skupnosti, postane del njihovih »utelešenih praks«, ki se v interakciji z okoljem utrjujejo, a tudi spreminjajo in preoblikujejo (prim. Csordas 1990). V projektu smo ugotavljali, kako lahko na te prakse vplivamo ter s tehnološkimi rešitvami spodbujamo trajnostne oblike mobilnosti (za podrobnejše izsledke glej Podjed in Bezjak 2017).

V projektni skupini smo najprej skušali prepoznati temelje, na katerih se v mestih formirajo navade voznikov in spoznati dnevno mobilnost v petih mestih. V Ljubljani smo etnografsko raziskavo izvajali med julijem 2014 in septembrom 2015, v Beogradu med septembrom in decembrom 2015, v Budimpešti med januarjem in marcem 2016, v Durhamu in Newcastleu, ki sta v Združenem kraljestvu, pa med aprilom in julijem 2016. Etnografija se je med raziskavami in pozneje med razvojem pokazala kot primerna in pomembna metoda. Vsako mesto, kjer smo opravljali raziskavo, je z vidika spodbujanja trajnostne mobilnosti drugačno, in sicer zaradi specifičnih navad in praks, ki so povezane tako z družbeno-kulturnimi dejavniki in političnoekonomskimi posebnostmi kot tudi z geografskimi danostmi, s podnebnimi razmerami, prometno infrastrukturo, stanjem voznih parkov itd. Vseh teh dejavnikov raziskovalke in raziskovalci nismo mogli poglobljeno spoznati drugače, kot da smo raziskavo izvedli na različnih lokacijah, se pogovarjali z ljudmi, opazovali njihove navade v prometu ter se pridružili vožnji z različ-

nimi vozili – od avtomobilov in koles do javnega prevoza. Primerjalno etnografijo smo podkrepili z meritvami načinov vožnje s telematskimi napravami za lociranje vozil in s podatki, pridobljenimi z drugimi tehnološkimi rešitvami, kot so visokoločljivostne kamere in merilniki srčnega utripa, s katerimi smo analizirali počutje voznikov (izsledki so objavljeni v Burger idr. 2017). Pri tem smo skušali poiskati pravo razmerje med kvalitativnimi in kvantitativnimi pristopi ter pokazati, kako jih lahko prepletemo v mešano oziroma združeno metodo (glej npr. Brannen 2005; Creswell in Plano Clark 2011; Lobe 2006; Morgan 2014; Morse in Niehaus 2009; Teddlie in Tashakkori 2009). Združena metoda, ki smo jo za namene projekta poimenovali nadgrajena etnografija, se je pokazala kot učinkovita in koristna za projekt. Z napravami in s senzorji smo lahko zbrali veliko informacij o tem, kje in kako se ljudje vozijo; odgovore na vprašanja, zakaj se ljudje vozijo in prevažajo tako, kot se, pa smo pridobili predvsem z intervjuji, s fokusnimi skupinami, z opazovanjem z udeležbo in drugimi etnografskimi pristopi (za praktične primere in podrobnejši metodološki opis glej Podjed 2017). Podatke, pridobljene z meritvami, smo torej »preverili« z vprašanji, ki smo jih zastavili ljudem, hkrati pa smo informacije ljudi sproti verificirali z meritvami. S tovrstnim pristopom, primerljivim s krožno mešano metodo (Pretnar in Podjed 2018), smo vzpostavili povezavo med kvantitativnimi in kvalitativnimi izsledki, hkrati pa smo s tehnološkimi pristopi in meritvami posodobili in nadgradili etnografijo.

Razvojni pristop, usmerjen k ljudem

Bistvo projekta *DriveGreen*, v katerem smo snovali aplikacijo za spodbujanje trajnostne mobilnosti, je bilo vključevanje ljudi, ki bodo to rešitev uporabljali, v razvojne postopke. Da bi ta proces spodbudili, smo uporabili k 'ljudem usmerjeni razvojni pristop' (angl. *people-centred development approach*). Raziskovalno-razvojne skupine, ki uporabljajo tovrstni pristop, skušajo v čim večji meri upoštevati želje, potrebe in pričakovanja ljudi v različnih družbeno-kulturnih kontekstih in tako razvijati ljudem prijazne in intuitivne izdelke, storitve in rešitve. Pionirsko so pristop v sedemdesetih letih prejšnjega stoletja preizkusili v podjetju Xerox, in sicer pri razvoju prvega fotokopirnega stroja (Suchman 1987). V devetdesetih letih sta pristop uporabila Boeing pri razvoju letala 787 Dreamliner in Microsoft pri preizkušanju operacijskega sistema Windows XP, skupina antropologov in drugih družboslovcev in humanistov v Intelovem raziskovalnem laboratoriju za uporabniške izkušnje pa je s tem pristopom raziskovala in razvijala 'vseprisotno računalništvo' (angl. *ubiquitous computing*) in podobne v prihodnosti pomembne tehnologije (Dourish in Bell 2011). Številne mednarodne korporacije, kot so Google, General Motors, Motorola, Nynex, General Mills, Nissan, Volvo, Adidas, Carlsberg, Novo Nordisk in Samsung, se pri razvoju izdelkov in storitev

Štiri faze razvoja, usmerjenega k ljudem.

prav tako opirajo na antropološke metode in uporabljajo pristop, ki je utemeljen na etnografiji in usmerjen k ljudem (glej Podjed, Gorup in Bezjak Mlakar 2016).

Kako pristop deluje v praksi? Okvirno ga lahko razdelimo na štiri temeljne faze.³ Prva je identifikacija, kjer opredelimo, kdo so posamezniki in družbene skupine, ki so pri razvoju novega izdelka, storitve ali rešitve v središču pozornosti. V drugi fazi izvedemo raziskave med ljudmi in analiziramo njihove potrebe, pri čemer uporabimo in združujemo različne družboslovne in humanistične metode in pristope, od intervjujev, fokusnih skupin in opazovanja z udeležbo, do meritev, vprašalnikov in eksperimentov. Tako se seznanimo z izkušnjami, s praksami in z navadami ljudi ter ugotovimo, kaj potrebujejo in želijo. Tretji korak je interpretacija. Na podlagi raziskovalnih izsledkov in v sodelovanju z razvijalci pripravimo priporočila za izboljšanje delovanja in oblikovanja. Pomembna zamisel k ljudem usmerjenega pristopa je, da so uporabniki vključeni tudi v to razvojno fazo, s čimer se iz informatorjev in posrednikov informacij prelevijo v partnerje in soustvarjalce. V četrti fazi, med testiranjem, jim omogočimo še preizkušanje novih rešitev, pri čemer skušamo izboljšati njihove uporabniške izkušnje. V tej fazi, ko že imamo na voljo prototip izdelka ali storitve, je osrednje vprašanje zakaj, kako in če sploh

³ Bruce Hanington v prispevku o dizajnu in raziskavah, usmerjenih k ljudem, predstavi podobno shemo, le da ima njegova tri faze, ki se med sabo prekrivajo: prva je raziskovalna, druga generativna, tretja ocenjevalna (Hanington 2010). Podobne faze vključuje tudi t. i. 'dizajnersko razmišljanje' (angl. *design thinking*), ki se je že od šestdesetih let 20. stoletja uveljavilo na različnih področjih, od arhitekture do inženirskega snovanja tehnoloških rešitev (glej npr. Merholz idr. 2008; Cross 2011).

so nove rešitve pomembne in smiselne za posameznika in skupnost. Prototipe testiramo v sodelovanju z ljudmi, identificiranimi v prvem koraku, pri čemer, da ocenimo njihovo ustreznost in uporabnost ter na podlagi izsledkov pripravimo priporočila za izboljšave, lahko uporabimo različne pristope, npr. scenarije in fokusne skupine.

K ljudem usmerjeni razvoj je iterativen proces, kar pomeni, da se razvijalci in raziskovalci, da bi natančneje spoznali, kako nastajajoče rešitve ustrezajo njihovim potrebam in željam, nenehno vračajo k uporabnikom izdelkov ali storitev. V tem procesu lahko torej izvedemo več ponovitev celotnega postopka, identificiramo nove potencialne uporabnike, spoznavamo njihove navade ter jih po potrebi naknadno vključujemo v razvoj in testiranje. Bistveno je, da vključimo ljudi v vse faze razvojnega procesa, s čimer jih iz pasivnih uporabnikov spremenimo v aktivne soudeležence pri nastajanju storitev, izdelkov in rešitev.

Raziskovalni izsledki

V prvih dveh fazah razvojnega pristopa, usmerjenega k ljudem, ki smo mu sledili v projektu DriveGreen, smo uporabili predvsem nadgrajeno etnografijo, s katero smo najprej skušali identificirati ljudi, za katere smo pozneje razvili novo rešitev, nato pa smo se lotili analize njihovih navad in praks, povezanih z vožnjo in mobilnostjo. Terenske raziskave v petih mestih, med katerimi smo izvedli etnografsko analizo voznških navad in praks, so potrdile našo izhodiščno domnevo, da vožnja ni zgolj posameznikova navada, temveč tudi družbena praksa. Ugotovili smo, da se vozniki dejansko posnemajo in vožnjo prilagajajo situaciji na cesti, pri čemer se bolj ali manj držijo tako formalnih kot neformalnih pravil. Med raziskavo se je izkazalo še, da se

mesta, kjer smo opravljali raziskavo, z vidika infrastrukture, stanja voznih parkov in tudi po simbolnem pomenu, ki ga imajo vozila na različnih lokacijah, bistveno razlikujejo. Izkazalo se je, da je v nekaterih mestih, recimo v Beogradu in Durhamu, kolesarjenje in hojo veliko težje spodbujati kot v drugih obravnavanih mestih, v njih je namreč malo kolesarskih stez, teren pa je zelo razgiban.

Pomemben dejavnik, ki vpliva na izbiro prevoza in zapostavljanje kolesarjenja, je tudi »piramida« družbene stratifikacije, ki je postavljena po načelu: »si tisto, kar voziš« (Vanderbilt 2008; Babič in Podjed 2016). »Pri nas ima prednost tisti, ki je hitrejši, močnejši in bolj naglas preklinja,« mi je, ko sem leta 2015 prišel raziskovat v mesto in spočetka še nekoliko skeptično sprejemal tovrstne komentarje, neformalno beograjsko prometno pravilo opisala sogovornica. Pravila premikanja po beograjskih cestah in ulicah sem v avtoetnografskem procesu (glej npr. Reed-Danahay 1997; Holt 2003; Ellis 2004) zares doumel šele, ko sem med vožnjo z udeležbo na lastni koži občutil, kako se z obrobja prebijaš v središče mesta, in to tako v avtomobilu kot tudi kot pešec, udeleženec v javnem prometu in kolesar. V povezavi s kolesarjenjem je bila prelomna izkušnja, ko sem se s takrat devetletnim sinom udeležil protestne akcije Kritična masa, ki jo v Beogradu prireajo vsak mesec ter opozarjajo na slabo kolesarsko infrastrukturo. Med vožnjo s kolesom se mi je razkrila nova perspektiva mestnega prometa, hkrati pa sem ugotovil, kako nebogljeni in podrejeni so lahko beograjski kolesarji. Ko sva se s sinom vrnila domov, sem stresno izkušnjo zabeležil v terenski dnevnik. V daljšem zapisu sem med drugim omenil naslednje:

Najprej sva hitela skozi nek podvoz in se takoj srečala z dilemo, kje naj se sploh peljeva. Trikoten znak naju je svaril, da se morajo kolesarji peljati po cesti, ampak tega midva nisva hotela. Avtomobili in tramvaji so namreč drveli mimo naju, kot da ne obstajava. Zato sva raje zapeljala na pločnik, ki se je zdel bolj varna izbira. Tam pa so naju spregledali pešci, ki so se v hordah valili nasproti. Ja, nič, vseeno bolje ostati živ in biti nekomu v napoto kot pa tvegati glavo na cestišču. (Terenski dnevnik, Beograd, 31. oktober 2015)

Povsem drugačne izkušnje sem imel v Ljubljani, ki sem jo kot kolesar že v preteklosti dobro spoznal, in v Budimpešti, ki se je zaradi izjemne samoorganiziranosti kolesarjev v nekaj letih bistveno spremenila. Leta 2008 so v tem mestu namreč priredili največjo Kritično maso na svetu, ki se je udeležilo skoraj 80.000 kolesarjev, s čimer so mestne oblasti opozorili na pomen kolesarjenja. Sogovornice in sogovorniki v Budimpešti so bili tudi sami presenečeni, kako hitro se je mesto preoblikovalo, in nenavadno se jim je zdelo, da cestam ne vladajo več avtomobili. Vožnja z izposojenim kolesom po budimpeštanskih cestah, po katerih me je peljal eden od osrednjih zagovornikov urbanega kolesarjenja v tem mestu, je bila zato precej bolj prijetna kot

v Beogradu. V odlomku dnevniškega zapisa sem izkušnjo zabeležil takole:

Najprej sva se peljala ob donavskem sprehajališču, kjer so speljali novo linijo tramvaja, potem pa sva zavila čez znameniti verižni most (Széchenyi lánchíd). Vožnja s kolesom mi je odprla povsem novo perspektivo, ko sva ga prečkala, pogled na mesto pa je bil fascinanten. (Terenski dnevnik, Budimpešta, 23. februar 2016)

Kot je razvidno, je zapis precej manj dramatičen kot tisti iz Beograda, razlika med mestoma pa se je pokazala tudi v številnih pogovorih z domačini. Medtem ko so se Beograjčani pogosto pritoževali nad stanjem v mestu in grajali mestno oblast, ki ne poskrbi za red na cestah, so ljudje v Budimpešti hvalili premik na bolje, pritoževanja pa je bilo med pogovori slišati precej manj.

Podobno pomembne za razumevanje prometnih navad v prometu so bile izkušnje iz javnih prevoznih sredstev, denimo iz tramvajev, trolejbusov in avtobusov. Tudi na tem področju je bilo izkušanje prometne situacije na lastni koži vsaj tako pomembno kot intervjuji in fokusne skupine. Med vožnjo so se namreč pokazala neformalna pravila, ki se jih domačini pogosto niti ne zavedajo, za prišleka pa so presenetljiva in nenavadna. V Beogradu sem tako pogosto izkusil medsebojno pomoč in solidarnost na javnem prevozu, in to predvsem zato, ker sem bil med terensko raziskavo v mestu s svojimi otroki, takrat starimi devet, štiri in eno leto. Skoraj brez izjeme so mi domačini priskočili na pomoč pri vkrcanju v vozilo, ki se je ustavilo na postaji; pomagali so mi nositi otroški voziček, otroke pa so prijeli za roko, jih popeljali do sedežev in jih celo posadili potnicam v naročje, da so jih med vožnjo držale. V Ljubljani in Budimpešti se je to zgodilo precej bolj poredko, v Durhamu pa se mi je pripetilo celo nasprotno: na skoraj prazen avtobus me voznik ni spustil, ker sem imel s sabo otroški voziček, saj je tam dovoljeno imeti v vozilu samo dva vozička – in toliko se jih je že vkrcalo pred mano. Formalna pravila so, kot sem pogosto izkusil, tam precej bolj upoštevali, improvizacije pa je bilo v prometu manj kot v Srbiji. Med primerjalno raziskavo se je pokazalo, da je v nekaterih mestih, recimo v Beogradu in Durhamu, trajnostne oblike mobilnosti težje spodbujati kot v drugih obravnavanih mestih, na primer v Ljubljani, Budimpešti in Newcastlu, in sicer zaradi infrastrukturnih posebnosti in specifik terena. Pomemben dejavnik, ki vpliva na izbiro prevoza, pa je poleg infrastrukture in geografskih danosti še omenjena piramida socialne stratifikacije. V Beogradu je tako na vrhu simbolne tvorbe pogosto še vedno velik črn avtomobil nemške blagovne znamke, pod njim so avtomobili drugih tujih znamk, nekje na sredini so vozila, ki jih imajo v Srbiji za najbolj »naša« (prim. Živković 2014), vključno z Yugom, ki ga je izdelovalo srbsko podjetje Zastava (glej Podjed 2016), pod temi so uporabniki javnega prevoza, torej avtobusov, trolejbusov in tramvajev, najnižje pa se

umeščajo pešci in kolesarji. V zvezi s kolesi so Beograjčani pojasnili, da jih domačini ne uporabljajo tudi zaradi prevladujočega mnenja, da kolesarijo le »reveži«, namreč tisti, ki si ne morejo privoščiti niti avtobusne vozovnice, kaj šele, da bi si kupili avto (več o tej temi v Babič in Podjed 2016). Na odločitev, kateri način prevoza si bo izbral posameznik in kateri bo prevladal v mestni skupnosti, pomembno vpliva tudi »kultura udobja«, o kateri je pisala projektna članica Tatiana Bajuk Senčar (2017); ta zaznamuje piramido socialne stratifikacije in pomaga določiti piramido prometne politike.

Razvojni postopki

Kako naj v prometno, kulturno in infrastrukturno povsem različnih mestih spodbujamo obrat k trajnostni mobilnosti in preobrnemo omenjeno piramido na glavo, in to ne le s prometnimi politikami, temveč tudi s pristopi »od spodaj navzgor«, ki izvirajo od ljudi? To je bil glavni izziv za raziskovalno-razvojno skupino. Kot se je pokazalo med raziskavo, se takšnega obrata verjetno ne da doseči z univerzalnimi tehnološkimi rešitvami in spodbudami, temveč morajo biti te prilagojene različnim kulturnim okoljem in lokalnim praksam. Pri razvoju rešitev za spodbujanje trajnostnega načina življenja smo zato poleg inženjskih zamisli skušali upoštevati izsledke družboslovja in humanistike (Bezjak 2017), na tej podlagi pa smo pripravili razvojni načrt mobilne aplikacije, ki je morala biti po eni strani dovolj univerzalna, da jo lahko uporablja kdorkoli in kjerkoli, po drugi strani pa prilagodljiva lokalnim specifikam in potrebam ljudi.

Raziskava je poleg lokalnih izsledkov pokazala naslednje univerzalne ugotovitve, ki so veljale za vseh pet mest: 1) uporaba mobilnih telefonov v vozilih je nevarna in prepovedana, česar se ljudje vse bolj zavedajo; 2) podatek o izpušnih toplogrednih plinov je neprimeren za motiviranje, saj so ljudje na deklarativni ravni sicer pripravljene spreminiti svoje navade, a dejansko tega ne storijo; 3) stroški goriva za voznike osebnih vozil večinoma niso pomemben motivacijski dejavnik za zmanjšanje porabe goriva (Spletni vir 1). Poleg tega so sogovorniki in sogovornice, ki so predstavili svoje dnevne opravke in poti z osebnimi vozili, v vseh petih mestih avtomobile podobno opisovali kot zasebno-javne prostore, v katerih se težko sprostijo, posebej med jutranjimi zastoji na cesti, a kljub temu dan za dnem sedajo vanje in nato v prometu preklinjajo, gestikulirajo, hupajo ali kako drugače izražajo jezo in bes (Podjed in Babič 2015).

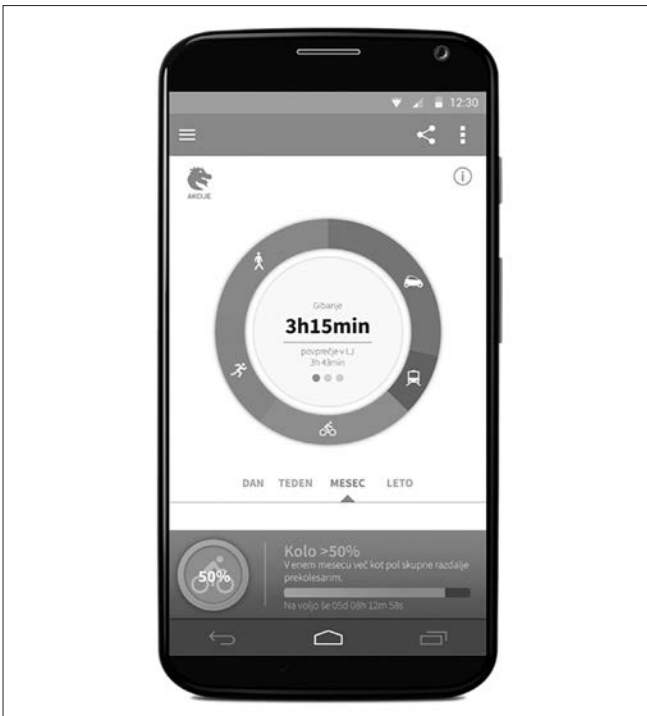
Omenjene splošne ugotovitve so bile tako pomembne, da smo začeli pripravljati razvojni načrt ter razvijati mobilno aplikacijo, ki ima sicer skupno osnovo, hkrati pa jo lahko na podlagi etnografskih izsledkov prilagodimo različnim mestom in situacijam. Težava je bila, da smo imeli informacij s terena preveč, ne pa premalo, saj je etnografske podatke na terenu zbiralo šest raziskovalk oziroma razi-

Logotip prve različice aplikacije 1, 2, 3, prirejene za Ljubljano.

skovalcev, pri čemer se je vsak posvetil nekoliko drugačni temi. Ključni za analizo so bili zato sestanki raziskovalno-razvojne skupine, ki smo jih skušali dopolnjevati s fokusnimi skupinami, v katere smo vključili potencialne uporabnike mobilne aplikacije. Ta srečanja so se izkazala kot pomembna in produktivna, saj smo skupaj z ljudmi, ki jim je aplikacija namenjena, pripravili idejno zasnovo za razvoj aplikacije; poimenovali smo jo 1, 2, 3. Z imenom smo skušali poudariti dinamičnost in tri temeljne »korake« do trajnostne mobilnosti (hoja, kolesarjenje, javni prevoz). Tehnološka rešitev, ki smo jo razvili, namenoma ni prirejena merjenju dosežkov kjerkoli po svetu, temveč deluje v posameznih mestih – prva različica, denimo, v Ljubljani. Ljudje se, kot se je izkazalo, namreč bolj identificirajo z lokalnim okoljem in so se v dosežkih bolj pripravljene pomeriti proti someščanom in z njimi tudi sodelovati.

Mobilna aplikacija s pomočjo senzorjev v telefonu samodejno zazna, ali uporabnik hodi, teče, kolesari, uporablja javni prevoz oziroma se vozi z avtomobilom, te dejavnosti pa po deležih prikaže na zaslonu. Pod njimi uporabnik vidi svoj osebni rezultat in ga primerja s povprečjem vseh uporabnikov v mestu. Tako lahko ugotovi, ali je bil njegov dan nadpovprečno ali podpovprečno dejaven. Preveri lahko skupno opravljeno razdaljo in prihranke izpušnih plinov, ki jih doseže z okolju prijaznimi načini gibanja. Pomemben del aplikacije so t. i. akcije, med katerimi so nekatere namenjene posameznikom, druge pa skupnosti. Prve niso posebna novost, saj jih po načelih »poigritve« (Salen 2003; McGonigal 2011; Zichermann in Cunningham 2011) v obliki izzivov uporabljajo številne podobne aplikacije, ki so namenjene spodbujanju športnih dejavnosti in zdravega načina življenja. Bistvena novost aplikacije, ki je nastala v projektu DriveGreen, so skupinske akcije, s katerimi se ljudje na poti do skupnega cilja povežejo in sodelujejo. Te akcije smo utemeljili po načelu, ki smo ga poimenovali indirektna mikrodonacije. To pomeni, da vsi uporabniki aplikacije določeno čas, recimo teden dni, tekmujejo proti predstavniku mesta, na primer županu ali drugemu ugle-

Aplikacija 1, 2, 3 samodejno prikazuje deleže različnih načinov gibanja.

dnemu predstavniku mestnih oblasti. Ta se javno – po možnosti v medijih – zaobljubi, da se bo pomeril proti meščanom v, recimo, kolesarjenju. Če ga meščani, ki uporabljajo aplikacijo, s svojim povprečnim rezultatom v kolesarjenju prekosijo, mora določen znesek iz lastnega žepa nameniti za izboljšanje kolesarske infrastrukture v mestu; če pa premeta meščane, je seveda »prost«. S takšnim pristopom, ki se je izkazal kot dobro motivacijsko sredstvo za ljudi, da izberejo bolj trajnostno obliko prevoza (na primer da sedejo na kolo ali gredo peš v službo), smo skušali doseči dvoje: najprej povezati ljudi za doseganje skupnega cilja, tj. prehod k trajnostni mobilnosti, potem pa še pomagati preobrniti piramido socialne stratifikacije »na glavo« in pokazati, da tudi predstavniki oblasti uporabljajo trajnostne oblike transporta.⁴

Kot se je izkazalo med pogovori s predstavniki mestnih oblasti, je mobilna aplikacija, ki smo jo razvili, lahko pomembna tudi za mestne skupnosti in institucije, saj lahko spremljajo, kateri infrastrukturni ukrepi so uspešni in kateri ne, v katerih delih dneva se ljudje največ gibljejo itd. Ob kombiniranju podatkov z etnografijo lahko upravljavci pridobijo celovitejše odgovore na vprašanja, zakaj se ljudje zjutraj usedejo v avtomobil, namesto da bi se odpravili na pot peš ali z javnim prevozom, in zakaj javni prevoz v nekaterih mestih deluje dobro, drugje pa slabo. Kombinacija kvantitativnih podatkov, ki jih pridobimo s tehnologijami, in kvalitativnih podatkov, ki jih zberemo z etnograf-

skimi pristopi, je lahko torej pomembna pri transformaciji mobilne aplikacije v orodje za spremljanje in izboljšanje delovanja mestnega prometa ter spodbujanje okoljsko odgovornega načina življenja.

Prenos znanja v druge projekte

Etnografija se je pri razvoju mobilne aplikacije v projektu DriveGreen pokazala kot koristna še zato, ker so bila mesta, kjer smo izvedli terensko raziskavo, z vidika spodbujanja trajnostne mobilnosti projektni skupini precejšnja neznanca. Pokazalo se je, da številnih dejavnikov, ki vplivajo na način vožnje in vsakodnevno mobilnost, v razmeroma kratkem času, ki smo ga imeli na voljo za raziskave, ne bi mogli spoznati in razumeti drugače, kot da smo se pogovarjali z ljudmi, opazovali njihove navade v prometu, uporabljali javni prevoz, se z avtomobilom peljali v nakupovalno središče ter se na pot do mestnega središča odpravili s kolesom. Promet v mestih smo, da smo ga tudi razumeli, morali izkusiti na lastni koži.

Pomemben dosežek projekta je še spoznanje, da lahko inženirji in antropologi uspešno in enakovredno sodelujejo pri razvoju novih tehnologij ter da etnografija kot temeljna antropološka metoda ni nujno privesek interdisciplinarnih raziskovalno-razvojnih projektov, temveč ima lahko v njih tudi vodilno vlogo. V projektni skupini z ducatom raziskovalcev, ki jo je sestavljala približno polovica inženirjev in polovica etnologov oziroma antropologov, smo tako uporabljali telematske rešitve za sledenje vozil, ki delujejo s pomočjo sledenja po GPS, s katerimi smo spremljali, kako se razlikujejo slogi vožnje v različnih mestih in kako se ljudje v tujem okolju prilagajajo prometu, hkrati pa s svojimi navadami in praksami vplivajo na druge voznike. Z visokoločljivostnimi kamerami, nameščenimi v vozila, smo snemali, kaj se dogaja zunaj voznikovega vidnega polja ter kakšna so razmerja med udeleženci v prometu, denimo med kolesarji, pešci in avtomobilisti. Z merilniki srčnega utripa smo spremljali, kako posameznik v osebni vozilu doživlja promet in katere situacije so zanj najbolj stresne. Poleg vseh teh tehnologij pa smo ohranili in dejansko celo poudarili »klasične« etnografske pristope – od intervjujev do opazovanj z udeležbo – in vse skupaj povezali v pristop, ki smo mu rekli 'vožnja z udeležbo' (angl. *participant driving*), pri katerem raziskovalci sočasno zbirajo, analizirajo in prepletajo kvalitativne ter kvantitativne podatke in ugotovitve o načinih vožnje in gibanja (Podjed 2017). Pri zbiranju povratnih informacij o uporabi aplikacije, ki smo jo razvili v projektu, smo se prav tako oprli na kombinacijo kvalitativnih in kvantitativnih pristopov – od merjenja premikov oči s posebnim merilnikom (angl. *eye tracker*) po zaslonu (Burger, Pogačnik in Guna 2017a, 2017b) do informacij, zbranih z vprašalniki in intervjuji (Bezjak 2017).

⁴ Za primere podobnih inovativnih shem spodbujanja trajnostne mobilnosti v Bologni in Talinu glej Spletni vir 2; Spletni vir 3.

Deset razvojnih zapovedi projekta MOBISTYLE, temelječih na etnografskih izsledkih.
Vir: Tisov idr. 2017.

Štirifazni pristop za razvoj ljudem in okolju prijaznih tehnologij smo v projektu DriveGreen temeljito preizkusili, nato pa smo ga prenesli v številne druge interdisciplinarne in aplikativne projekte. Med njimi je evropski projekt MOBISTYLE, v katerem mednarodna skupina razvija rešitev za spodbujanje zdravega načina življenja in zmanjševanja energije v stavbah.⁵ V tem projektu se je etnografija izkazala kot posebej koristna pri oblikovanju začetnih razvojnih priporočil, ki smo jih oblikovali na podlagi intervjujev, fokusnih skupin in opazovanja z udeležbo v petih državah: v Sloveniji in Italiji ter na Danskem, Nizozemskem in Poljskem (razvojne »zapovedi« so podrobneje predstavljene v Tisov idr. 2017).

Podoben mednarodni projekt, ki je namenjen spodbujanju renovacije stavb v Evropski uniji, je TripleA-reno.⁶ V njem projektna skupina izhaja iz spoznanja, da se moramo za temeljite spremembe na tem področju posvetiti predvsem ljudem, torej uporabnikom stavb, namesto da se zanašamo predvsem na tehnološke rešitve. Cilj mednarodnega projekta je spodbuditi zanimanje in odločitve za ljudem privlačne celovite obnove stavb. Zato pa je treba razumeti motive posameznikov ter razumeti vedenje in navade v skupnosti, in to predvsem v povezavi z uporabo energije ter načinom odločanja za celovito prenovu stavb.

Nevidno življenje odpadkov je najnovejši projekt, ki sledi načelom razvoja, usmerjenega k ljudem. Glavni cilj trile-

tnega aplikativnega projekta je razvoj tehnološke rešitve, ki bo spremljala in prikazovala, kje in kako v gospodinjstvih nastajajo odpadki, in spodbujala zmanjševanje njihove količine. Tudi ta rešitev nastaja na podlagi primerjalne raziskave o ravnanju z odpadki v šestih mestih, in sicer v Ljubljani, Gradcu, Trstu, Zagrebu, Oslu in Dubaju. Etnografska raziskava omogoča vpogled v življenje in delo »nevidnih« akterjev, npr. smetarjev, delavcev na smetiščih in ljudi, ki delajo v obratih za recikliranje, hkrati pa popisuje in analizira lokalne navade, povezane z odpadki, ter stvari, ki jih zavržemo, predstavlja kot pomemben dejavnik v globalnem omrežju proizvodnje in potrošnje. Podobno kot v projektu DriveGreen bo rešitev, ki nastaja na podlagi etnografskih izsledkov, spodbujala sodelovanje v gospodinjstvih in med njimi ter na področju ravnanja z odpadki in njihovega zmanjševanja prispevala tudi k povezovanju na mestni ravni. Ker se načini ravnanja z odpadki in s tem povezana zakonodaja med državami in mesti razlikujejo, skuša raziskovalno-razvojna skupina tudi v tem primeru preseči uniformiran in univerzalen razvojni pristop po načelu »ena velikost za vse«. Tehnološke rešitve, ki bodo spodbujale bolj smiselno ravnanje z odpadki, bodo zato prav tako prilagojene različnim lokacijam, nastajajo pa na podlagi primerjalnih študij uporabniških navad, ki se osredotočajo na potrebe, želje in prakse ljudi v različnih okoljih.

5 Spletna stran projekta: www.mobistyle-project.eu.

6 Spletna stran projekta: www.triplea-reno.eu.

Sklep

V vseh navedenih projektih smo etnografijo uporabili kot temeljno orodje za razvoj novih tehnoloških rešitev, ki so – sledeč štirim fazam razvojnega pristopa, usmerjenega k ljudem – utemeljene na potrebah in pričakovanih ljudi. Kot sem pokazal v prispevku, lahko s takšnim pristopom spodbudimo premik od ekspertnega razvoja, utemeljenega na znanjih strokovnjakov, k razvoju, ki upošteva pričakovanja in želje potencialnih uporabnikov. Rešitve, ki nastanejo na podlagi takšnega pristopa, so bolj prilagojene lokalnim specifikam in različnim družbeno-kulturnim okoljem, kar pomeni, da so z vidika posameznika in skupnosti tudi dolgoročno smiselne.

Če utemeljimo razvoj na etnografiji, lahko dosežemo pomemben premik tudi v raziskovalno-razvojni ekipi; ta začne bolj upoštevati mnenje in zamisli ljudi, ki so jim nastajajoče rešitve namenjene. V DriveGreen in drugih projektih, omenjenih v pričujočem članku, so se z etnografskimi pristopi seznanili tudi inženirji; izvedli so intervjuje, moderirali fokusne skupine in se ob spremstvu antropologov podali na teren, pri čemer so se na lastne oči prepričali, kaj v vsakdanjem življenju počnejo ljudje in kakšne storitve in izdelke uporabljajo. Tudi tako dosežemo, da se v projektnih skupinah manj poudarjajo izrazi, kot so »uporabniki«, »kupci« in »stranke«, v ospredje pa stopijo posamezniki in skupnosti, skratka ljudje (glej Hale 2018).

Premik od ekspertnega razvoja k razvoju, usmerjenemu k ljudem, je še začetek razvoja novih družbeno in okoljsko odgovornih rešitev. Naslednji premik, ki ga bomo morali nujno izvesti v dobi, ki ji nekateri strokovnjaki pravijo antropocen (glej npr. Crutzen in Stoermer 2000), je razvoj izdelkov in storitev, ki poleg človeka v središče postavljajo tudi druga živa bitja in nasploh okolje. Kako bomo ob tem premiku prilagajali etnografijo, pa bo verjetno osrednja tema kakšne druge razprave.

Zahvale

Zahvaljujem se financerjem v članku navedenih projektov. Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije je iz državnega proračuna sofinancirala projekta DriveGreen: Razvoj aplikacije za spodbujanje eko-vožnje pri prehodu v nizkoogljično družbo (L7-6858) in Nevidno življenje odpadkov: Razvoj etnografsko utemeljene rešitve za upravljanje z odpadki v gospodinjstvih (L6-9364). Evropska unija je v programu Erasmus+ sofinancirala projekt PEOPLE (574832-EPP-1-2016-1-SI-EPPKA2-KA), v katerem smo definirali štiri faze razvojnega pristopa, usmerjenega k ljudem. EU je v programu Obzorje 2020 financirala tudi projekta MOBISTYLE (H2020-EE07-2016) in TripleA-reno (H2020-EE-2017-CSA-PPI), ki imata za cilj razvoj etnografsko utemeljenih in ljudem ter okolju prijaznih tehnoloških rešitev. Zahvaljujem se še Univerzi v Durhamu, ki mi je s stipendijo COFUND Senior Fel-

lowship omogočila raziskovanje voznških navad in spodbujanja trajnostne mobilnosti v Newcastlu in Durhamu.

Literatura

- BABIČ, Saša in Dan Podjed: Vozila in stereotipi: Primerjava Ljubljane in Beograda. *Glasnik SED* 56 (1–2), 2016, 74–84.
- BAJUK SENČAR, Tatiana: Kultura udobja in razvoj trajnostne prometne infrastrukture. *Glasnik SED* 57 (3–4), 2017, 66–74.
- BEZJAK, Simona: Greening Society: Social Science Approaches for Encouraging Pro-environmental Behaviors and Lifestyles. V: Dan Podjed in Simona Bezjak (ur.), *Research on the Road*. Ljubljana: Založba ZRC, 2017, 169–190.
- BOURDIEU, Pierre: *The Logic of Practice*. Stanford: Stanford University Press, 2003.
- BRANNEN, Julia: Mixing Methods: The Entry of Qualitative and Quantitative Approaches into the Research Process. *International Journal of Social Research Methodology* 8 (3), 2005, 173–184.
- BURGER, Gregor, Matevž Pogačnik in Jože Guna: Študija orodij za sledenje pogleda na primeru študije meritve uporabniške izkušnje mobilne aplikacije 1, 2, 3 Ljubljana. *Elektrotehniški vestnik* 84 (4), 2017a, 173–180.
- BURGER, Gregor, Matevž Pogačnik in Jože Guna: Uporabnost nizkocenovne naprave za sledenje pogledov za izvedbo študije uporabniške izkušnje mobilne aplikacije. V: Andrej Žemva in Andrej Trost (ur.), *Zbornik šestindvajsete mednarodne Elektrotehniške in računalniške konference ERK 2017*. Ljubljana: IEEE, 2017b, 138–141.
- BURGER, Gregor idr.: Methodology Recommendations for Subjective and Objective Assessment of Driving Styles. V: Dan Podjed in Simona Bezjak (ur.), *Research on the Road: Methodology and Practice of Studying Traffic, Driving Habits, and Sustainable Mobility*. Ljubljana: Založba ZRC, 2017, 81–109.
- CRESWELL, John W. in Vicki L. Plano Clark: *Designing and Conducting Mixed Methods Research*. Los Angeles: Sage, 2011.
- CROSS, Nigel: *Design Thinking: Understanding How Designers Think and Work*. Oxford in New York: Berg, 2011.
- CRUTZEN, Paul in Eugene F. Stoermer: The “Anthropocene”. *IGBP Newsletter* 41, 200, 17–18.
- CSORDAS, Thomas J.: Embodiment as a Paradigm for Anthropology. *Ethos* 18 (1), 1990, 5–47.
- DOURISH, Paul in Genevieve Bell: *Divining a Digital Future: Mess and Mythology in Ubiquitous Computing*. Cambridge in London: MIT Press, 2011.
- ELLIS, Carolyn: *The Ethnographic I: A Methodological Novel about Autoethnography*. Walnut Creek: AltaMira Press, 2004.
- HALE, Tamara: People are not Users. *Journal of Business Anthropology* 7 (2), 2018, 163–183.
- HANINGTON, Bruce M.: Relevant and Rigorous: Human-Centered Research and Design Education. *Design Issues* 26 (3), 2010, 18–26.
- HOLT, Nicholas L.: Representation, Legitimation, and Autoethnography: An Autoethnographic Writing Story. *International Journal of Qualitative Methods* 2 (1), 2003, 1–22.

- KUIPERS, Giseline: The Rise and Decline of National Habitus: Dutch Cycling Culture and the Shaping of National Similarity. *European Journal of Social Theory* 16 (1), 2012, 17–35.
- LOBE, Bojana: Združevanje kvalitativnih in kvantitativnih metod – stara praksa v novi preobleki? *Družboslovne razprave* 22 (53), 2006, 55–73.
- MCGONIGAL, Jane: *Reality is Broken: Why Games Make us Better and how they can Change the World*. New York: Penguin Press, 2011.
- MERHOLZ, Peter idr.: *Subject to Change: Creating Great Products and Services for an Uncertain World*. Peking in Cambridge: O'Reilly, 2008.
- MORGAN, David L.: *Integrating Qualitative and Quantitative Methods: A Pragmatic Approach*. Los Angeles: Sage, 2014.
- MORSE, Janice M. in Linda Niehaus: *Mixed Methods Design: Principles and Procedures*. Walnut Creek: Left Coast Press, 2009.
- PODJED, Dan: Yugo med sramom in ponosom. *Dialogi* 52 (9), 2016, 28–43.
- PODJED, Dan: Augmented Ethnography on the Road. V: Dan Podjed in Simona Bezjak (ur.), *Research on the Road: Methodology and Practice of Studying Traffic, Driving Habits, and Sustainable Mobility*. Ljubljana: Založba ZRC, 2017, 15–41.
- PODJED, Dan in Simona Bezjak: Introduction: Understanding and Changing Habits on the Road. V: Dan Podjed in Simona Bezjak (ur.), *Research on the Road: Methodology and Practice of Studying Traffic, Driving Habits, and Sustainable Mobility*. Ljubljana: Založba ZRC, 2017, 9–14.
- PODJED, Dan, Meta Gorup in Alenka Bezjak Mlakar: Applied Anthropology in Europe: Historical Obstacles, Current Situation, Future Challenges. *Anthropology in Action* 23 (2): 53–63, 2016.
- PODJED, Dan in Saša Babič: Crossroads of Anger: Tensions and Conflicts in Traffic. *Ethnologia Europaea* 45 (2), 17–33.
- PRETNAR, Ajda in Dan Podjed: Data Mining Workspace Sensors: A New Approach to Anthropology. V: Darja Fišer in Andrej Pančur (ur.), *Zbornik konference jezikovne tehnologije in digitalna humanistika*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2018, 227–233.
- REED-DANAHAY, Deborah E. (ur.): *Auto/Ethnography: Rewriting the Self and the Social*. Oxford in New York: Berg, 1997.
- SALEN, Katie: *Rules of Play: Game Design Fundamentals*. Cambridge: MIT Press, 2003.
- SUCHMAN, Lucy: *Plans and Situated Actions: The Problem of Human-Machine Communication*. New York: Cambridge University Press, 1987.
- TEDDLIE, Charles in Abbas Tashakkori: *Foundations of Mixed Methods Research: Integrating Quantitative and Qualitative Approaches in the Social and Behavioral Sciences*. Thousand Oaks: Sage, 2009.
- TISOV, Ana idr.: People-Centred Approach for ICT Tools Supporting Energy Efficient and Healthy Behaviour in Buildings. V: Zia Lennard (ur.), *Proceedings of the 5th Annual Sustainable Places International Conference 7*. Middlesbrough: MDPI, 2017, 675.
- VANDERBILT, Tom: *Traffic: Why we Drive the Way we do (and what it Says about Us)*. New York in Toronto: Alfred A. Knopf, 2008.
- ZICHERMANN, Gabe in Christopher Cunningham: *Gamification by Design: Implementing Game Mechanics in Web and Mobile Apps*. O'Reilly Media, 2011.
- ŽIVKOVIĆ, Marko: Little Cars that Make us Cry. V: David Lipset in Richard Handler (ur.), *Vehicles: Cars, Canoes, and other Metaphors of Moral Imagination*. New York in Oxford: Berghahn, 2014, 111–132.

Spletni viri

- Spletni vir 1: PODJED, Dan: Ethnography First! Promoting Sustainable Lifestyles through Locally Meaningful Solutions. *EPIC: Perspectives*; <https://www.epicpeople.org/ethnography-first-promoting-sustainable-lifestyles/>, 16. 7. 2017.
- Spletni vir 2: MOSSA, Bella: Another Reason to Love Bologna. *More Time to Travel*. <https://www.moretimetotravel.com/what-is-bella-mossa/>, 24. 10. 2018.
- Spletni vir 3: GRAY, Alex: Estonia is Making Public Transport Free. *World Economic Forum*, <https://www.weforum.org/agenda/2018/06/estonia-is-making-public-transport-free/>, 1. 6. 2018.

Development of an Ethnography-Based Technological Solution

The article describes the development of an intuitive and user-friendly smartphone application that helps reducing greenhouse gas emissions and promotes sustainable mobility. The application was developed in the *DriveGreen* interdisciplinary project on the basis of a comparative ethnographic study carried out in Ljubljana, Belgrade, Budapest, Newcastle and Durham, during which the researchers identified which approaches for promoting sustainable mobility are best suited to these urban centres. On the basis of ethnographic findings, the project team designed a smartphone application for promoting walking, running, cycling and using public transport. Thus, the actual needs of the people who participated in the research were highlighted, and their implicit and explicit recommendations were taken into account in designing the functionalities and visual appearance of the new technological solution.

The article presents in detail the four stages of the people-centred approach, which was implemented in the project. The first phase is the identification, as part of which researchers and developers define the individuals and social groups that are in the centre of attention for developing a new product, service, or solution. In the second phase, they conduct research among people and analyse their needs by combining various methods and approaches, ranging from interviews, focus groups and participant observation to measurements by means of IT devices. In this phase, they learn about people's experiences, practices and habits and find out what people need and want. The third step is interpretation. Based on research findings and in collaboration with future users, the research and development team makes recommendations for designing a product or service. In the fourth phase, i.e. during testing, they try to improve the user experience. At this stage, when a prototype of a product or service is already available, the central question is why, how and if at all the new solution is important and meaningful to people who will be using it.

The *DriveGreen* project and other related projects, presented in the article, are important as recognition of the fact that engineers and anthropologists can successfully and equally participate in the development of technologies. In such cooperation, ethnography is not merely an addition to interdisciplinary research and development projects; in fact, it can play a crucial role and can become the basis for the development of technological solutions that are tailored to people, meaningful to the community and important for the protection of the environment.

ANALIZA SLIK IN BESEDIL S PRISTOPI UMETNE INTELIIGENCE

Priložnosti in dileme

Pregledni znanstveni članek | 1.02
Datum prejema: 27. 11. 2018

Izveček: Napredek umetne inteligence, zlasti na področju nevronske mreže, odpira mnogo etičnih dilem. Zmožnosti strojnega učenja umetnih nevronske mreže članek prikaže na treh primerih. Prvi je diagnostika tumorjev z medicinskih slik, drugi določanje spolne usmerjenosti s fotografij obrazov in tretji analiza sentimenta na podlagi besedil. Izbrani primeri pokažejo prednosti novih tehnologij, opozorijo na njihove nevarnosti in osvetlijo možnosti uporabe za razumevanje velikih zbirk podatkov. Prispevek poudarja tudi etične dileme in vprašanja, ki se porajajo ob uporabi tehnik globokega učenja.

Ključne besede: umetna inteligenca, računalniški vid, obdelava naravnega jezika, analiza sentimenta, globoke nevronske mreže

Abstract: Recently, in the media, there has been a lot of news about artificial intelligence, its new capabilities in solving difficult problems, and related ethical dilemmas. The news mostly results from developments in the area of deep neural networks, which combine many layers of relatively simple computational units in an attempt to simulate the working of the biological brain. The machine learning capabilities of deep neural networks are demonstrated on three used cases: diagnostics of tumors from medical images, detection of sexual orientation from facial images, and sentiment analysis from texts. The chosen cases show the advantages of new technologies, their dangers, and the necessity of their use to understand large data sets. Furthermore, some ethical dilemmas and questions related to the use of deep learning are pointed out.

Keywords: artificial intelligence, computer vision, natural language processing, sentiment analysis, deep neural networks

Uvod

Nova odkritja in tehnologije so v mnogočem vplivale na človeka in družbo, zato so pogosto predmet poglobljenih antropoloških raziskav, za to področje pa se zanimajo tudi mediji. V zadnjih letih poročajo o razvoju umetne inteligence in opisujejo njene zmožnosti, hkrati pa opozarjajo na morebitne nevarnosti. Antropologi so v tem kontekstu primerni sogovorniki za področje etike pri uporabi novih tehnoloških rešitev, hkrati pa lahko pomembno prispevajo k razumevanju vpliva tehnologij na družbo ter snovanju novih rešitev, ki so smiselne za ljudi in koristne za varovanje okolja (Tisov idr. 2017).

Medijske reprezentacije in interpretacije umetne inteligence so večinoma senzacionalistične. Moderni preroki in (samo)promotorji, kot je poslovnež Elon Musk, napovedujejo skorajšnji zaton človeštva (Spletni vir 1). Z nastankom t. i. splošne umetne inteligence in samorazvijajočih se programov naj bi se pojavili novi in boljši sistemi, ki bodo razvijali še pametnejše stroje, ti pa bodo ljudi prej ko slej preseglji. Ko bi dosegli to t. i. točko tehnološke singularnosti,¹ naj bi naš um in telo postala odvečna (glej

Shanahan 2015). Ljudje bi se lahko rešili tako, da bi se združili s stroji in se naprej razvijali kot kiborgi. Večina tovrstnih domnev, ki temelji na razvoju splošne umetne inteligence, je prej rezultat skupinskih in individualnih strahov kot dejanske znanstvene, tehnološke in družbene realnosti. Nanje se je z znanstveno razlago odzval znani raziskovalec s področja robotike, Rodney Brooks (Spletni vir 2), ki je opisal nekaj napačnih načinov razmišljanja o umetni inteligenci in dejanske tehnološke omejitve pri njenem razvoju. Da bi se izognili pretiranemu senzacionalizmu, je treba razumeti temeljna načela umetne inteligence, poznati družbeni kontekst, v katerem je bila zasnovana, upoštevati pa je treba tudi kontekst, v katerem se bo uporabljala.

V članku prikazujeva tri primere uporabe strojnega učenja, obravnavava njihove predpostavke in rezultate ocenjujeva z antropološkega vidika. Izbrani primeri pokrivajo predvsem področje analize slik in besedil, kjer je bil v zadnjem času s pristopom globokih nevronske mreže dosežen največji tehnološki napredek. S prvima primeroma računalniške analize slik oziroma fotografij želiva prikazati spekter možnih uporab tehnično enakih postopkov, razdelati etiko dela s podatki ter demonstrirati pomanjkljivost interpretacij, ki ne upoštevajo sodobnih družboslovnih ugotovitev. S tretjim primerom, s katerim predstavljava analizo sentimenta na veliki množici besedil, želiva pokazati možnosti

¹ Tehnološka singularnost je hipoteza o umetni superinteligenci, ki naj bi nenadzorovano tehnološko rast s samoizboljšavami sprožila brez človeškega posredovanja.

* Ajda Pretnar, doktorska kandidatka na Univerzi v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, raziskovalka na Univerzi v Ljubljani, Fakulteta za računalništvo in informatiko, Večna pot 113, 1000 Ljubljana; ajda.pretnar@fri.uni-lj.si.

** Marko Robnik-Šikonja, dr. računalništva in informatike, redni profesor, Univerza v Ljubljani, Fakulteta za računalništvo in informatiko, Večna pot 113, 1000 Ljubljana; marko.robnik@fri.uni-lj.si.

uporabe strojnega učenja tudi za antropološke namene. Trije izbrani primeri med sabo niso neposredno primerljivi, kar niti ni najin namen, saj želiva opozoriti predvsem na prednosti in pomanjkljivosti novih pristopov, utemeljenih na umetni inteligenci.

Izbira primerov

S področja računalniške analize slik sva izbrala dve raziskavi, ki za svoje delovanje uporabljata podobno tehnologijo strojnega učenja, vendar je tehnologija uporabljena za drugačen namen, analiza in interpretacija pa sta bistveno drugačni tudi z etičnega vidika. Razlog najine izbire je prav diametralno nasprotje družbenih implikacij njune uporabe. Prvi primer predstavlja uspešno uporabo umetne inteligence za prepoznavanje rakavih celic na histoloških slikah (Bejnordi 2017). Uspešnost prepoznavanja bolezenskih znakov na podlagi umetne inteligence v tem primeru presega zdravnike specialiste. Rutinska uporaba te tehnologije potencialno lahko reši številna življenja in pripomore h kakovostnejšemu in pravočasnemu zdravljenju. Umetna inteligenca, ki temelji na globokem učenju, pristopu, ki uporablja večnivojske nevronske mreže, se zato v medicinski diagnostiki in biomedicini vse bolj uspešno uporablja.

Za drugi primer sva izbrala razvrščanje fotografij obrazov glede na spolno usmerjenost fotografiranih oseb (Wang in Kosinski 2018). Gre za medijsko izpostavljeno in kontroverzno raziskavo, ki nas izzove, da premislimo o mejah uporabe tehnologije pa tudi o etiki, zasebnosti in digitalnih sledih, ki jih namerno ali nenamerno puščamo bodisi pri lastni rabi digitalnih tehnologij (npr. s komentiranjem na družbenih omrežjih) bodisi pri širitvi uporabe tehnologij v družbi (npr. rutinsko snemanje z varnostnimi kamerami). Primer je zlasti zanimiv, ker predstavi sporno uporabo podobne tehnološke rešitve, kot je bila uporabljena v prvem primeru. V nadaljevanju kontrastno primerjava obe raziskavi in ju obravnavava tudi z etičnega vidika.

Tretji primer, ki ga obravnavava v članku, je analiza besedil. Pri tem predstaviva raziskavo na področju analize sentimenta, kjer iz zapisanega samodejno ugotavljava pozitivno, negativno ali nevtralno stališče pisca. Tovrstne raziskave omogočajo vpogled v veliko množico besedil, ki so jih ustvarili ljudje in jih objavili na spletu, njihova analiza pa bi bila brez tehnoloških pripomočkov skoraj nemogoča. Primer je lahko izhodišče za razmislek o novih možnostih, ki jih za antropološke raziskave strojno učenje ponuja zlasti na področjih digitalne, lingvistične ter zgodovinske antropologije.

Izbrani primeri prikažejo, kakšne so možnosti za uporabo globokega učenja. V temeljih so primeri podobni, imajo pa povsem različne družbene implikacije. Postopek, ki se uporablja za odkrivanje rakavih celic pri prognostiki raka na dojki, se lahko uporabi tudi za napovedovanje spolne usmerjenosti. Pri slednjem sta poleg tehnološke rešitve

ključna še družbeni kontekst in razumevanje koncepta spolne usmerjenosti. Razdvojenost naravoslovja in tehniških ved ter družboslovja in humanistike ter pomanjkanje interdisciplinarnih raziskav simptomatično prispevata k zavajanju javnosti glede dejanskih zmožnosti umetne inteligence in njenih omejitev. V članku opozarjava na nevarnosti tovrstnega razdvajanja in prikaževa posledice vzajemnega nepoznavanja obeh področij.

Umetna inteligenca

Umetna inteligenca je zmožnost strojev (običajno računalnikov) za inteligentno delovanje. Natančneje to pomeni, da lahko pravilno prepoznajo vhodne podatke, se iz njih učijo in rezultate uporabijo za doseganje podanih ciljev. Če računalniku npr. podamo zdravstvene podatke o pacientih z rakom in pacientih brez raka, bo dobro naučeni model² lahko za novega pacienta na podlagi njegovih meritev napovedal, ali ima raka ali ne. Za področje umetne inteligence je pomembna tudi zamisel o splošni umetni inteligenci, torej sistemu, ki bi zmožel opravljati katerokoli nalogo tako inteligentno, kot jo opravlja človek. Zaenkrat smo še precej oddaljeni od kakršnekoli oblike splošne umetne inteligence, saj so uspešni modeli trenutno naučeni le za opravljanje specifičnih nalog (npr. napovedovanje raka, ne pa tudi ledvičnih kamnov).

Znanstveno področje umetne inteligence je v zadnjih letih doseglo velik napredek pri reševanju prej nerešljivih problemov. Največji napredek se je zgodil na področjih računalniškega vida (prepoznavanje obrazov je npr. že enakovredno človeškemu (Lu in Tang 2015)), igranja iger (leta 2015 je program premagal človeškega prvaka v igri go (Silver idr. 2017)) in razumevanja naravnega jezika (odlično strojno razpoznavanje govora in vse boljši rezultati strojnega prevajanja (Wu idr. 2016)). Ti uspehi so večinoma rezultat napredka na področju globokih nevronske mreže (Goodfellow idr. 2016). Umetne nevronske mreže so modeli, sestavljeni iz velike zbirke povezanih računskih enot, imenovanih umetni nevroni, ki nekoliko posnemajo delovanje nevronov v možganih. Umetni nevroni podatke na svojem vhodu seštejejo in na izhod prenesejo nelinearno preslikavo vsote, kar celotni mreži omogoča, da simulira poljubno matematično preslikavo vhoda (Hornik 1991). V zadnjem času lahko raziskovalci v nevronske mreže učinkovito dodajajo vse več plasti »neuronov«. Tako imenovana globoka omrežja s številnimi sloji nevronov za uspešno učenje zahtevajo velike zbirke rešenih primerov in hitre ter vzporedno delujoče računalnike. Raziskovalci

2 Model je končni rezultat učenja, kjer učni algoritem iz vhodnih podatkov prepozna relevantne vzorce in na njihovi podlagi formulira matematično reprezentacijo problema. Model za prepoznavanje rakavih celic npr. najprej prejme množico slik, ki je označena z »rakavo« in »ne-rakavo«, nato pa se postopno nauči, kako obe vrsti celic čim bolj točno razlikovati. Tak model nato lahko za nove slike napove, ali je neka celica rakava ali ne.

imamo danes na razpolago oboje in se lahko zato lotimo mnogo težjih izzivov kot v preteklosti.

Metode umetne inteligence in podatkovnega rudarjenja

Umetna inteligenca je znanstveno področje, ki povezuje računalništvo, matematiko, psihologijo in nevroznanost. Njen cilj je ustvariti stroje, ki posnemajo človekove kognitivne funkcije, kot sta učenje ali reševanje problemov. Zgodovinsko gledano so uspehom umetne inteligence pogosto sledila razočaranja, ki so jih v veliki meri povzročile preveč optimistične napovedi tehnoloških vizionarjev. Tako je eden od ustanoviteljev področja umetne inteligence, Herbert Simon, v šestdesetih letih prejšnjega stoletja napovedal: »Stroji bodo v prihodnjih dvajsetih letih sposobni opraviti katerokoli delo, ki so ga zmožni ljudje« (Simon 1965). Marvin Minsky, pionir raziskav umetnih nevronske mreže, je bil leta 1968 še bolj neposreden: »V eni generaciji bo problem snovanja umetne inteligence dejansko rešen« (po Crevier 1993). Oba sta se pozneje zavedala pretiranega optimizma in težavnosti splošne umetne inteligence.

Med pomembnimi novejšimi dosežki umetne inteligence je treba poudariti napredek na področju globokih nevronske mreže, sistemov strojnega učenja, ki se na podlagi velike in običajno kompleksne množice podatkov sami naučijo reševati podano nalogo. V tehničnem smislu nevronska mreža sestavlja velika množica povezanih računskih enot, imenovanih umetni nevroni. Da bi tako omrežje naučili reševati probleme, mu moramo podati veliko že rešenih primerov. Mrežo denimo učimo z zbirko slik tkiva, v kateri so posamezne slike označene z diagnozo »rak« ali »ne-rak«. Vsako sliko iz zbirke pošljemo skozi mrežo, ki izračuna verjetnost, da je tkivo rakavo. Nato izračunamo razliko med napovedanim in pravilnim rezultatom ter uteži povezav med nevroni popravimo tako, da mreža vrača pravilnejše rezultate. Proces računanja napovedi in popravljanja povezav velikokrat ponovimo, vse dokler mreža pravilno ne napove večine slik. Tak postopek učenja imenujemo 'vzratno razširjanje napake' (angl. *backpropagation*). Naučena umetna nevronska mreža bo sposobna opraviti delo, ki ga običajno opravljajo patologi, in bo na novih slikah zmožna prepoznati rakavo tkivo. Na podoben način se znanj in veščin priučimo tudi ljudje. Otroci se npr. igranja instrumenta učijo z vajo in s ponavljanjem skladbe, dokler igranje ni dovolj dobro. Umetna nevronska mreža hrani naučene spretnosti, a shranjenega znanja, ki je dostopno v obliki omenjenih uteži na povezavah, ni enostavno razložiti in ga interpretirati v razumljivem jeziku.

Sodobne večnivojske nevronske mreže, ki so vse pomembnejše za področje umetne inteligence, so postale praktično uporabne šele po letu 2009, ko so raziskovalci z uporabo tisočev procesorjev na grafičnih karticah, ki se uporabljajo za njihovo učenje, dosegli dovolj hitro procesiranje. Naslednji pogoj za uspešnost globokega učenja so

velike zbirke označenih podatkov. Raziskovalci so velike množice besedil in slik med drugim pridobili s pomočjo spleta, družbenih omrežij in Wikipedije. Tako so omogočili strojno prepoznavanje objektov na slikah, razpoznavanje govora in strojno prevajanje. Nekatere od teh računalniško izvedenih nalog sicer že dosegajo in presegajo človeka, a je kljub temu uspešno delovanje umetne inteligence še vedno omejeno le na posamezne naloge in nekatera področja. Za zdaj je npr. le malo napredka pri razumevanju pomena slik in besedil. Če preprosto karikaturamo naučeni nevronske mreže, bo prepoznala oblike, objekte in aktivnosti, ne bo pa razvozlala pomena, medsebojnih odnosov, zlasti pa ne humorja.

Nevronske mreže seveda niso edini model strojnega učenja. Obstaja vrsta različnih modelov, ki so pri reševanju nekaterih problemov uspešnejši, hitrejši oziroma potrebujejo manj učnih podatkov (Murphy 2012). Teorem zastojnega kosila (Wolpert in Macready 1997), poenostavljeno povedano, celo trdi, da ne obstaja model strojnega učenja, ki bi bil primeren za reševanje vseh problemov. Številne raziskave so zato posvečene razvoju novih modelov in iskanju najustreznejših za posamezne pomembne probleme in aplikacije. Uspešne primere rabe umetne inteligence zasledimo npr. v medicini, farmaciji, financah, športu, telekomunikacijah, zavarovalništvu, bioinformatiki, marketingu, sociologiji, jezikoslovju itn.

Analiza slik z metodami globokega učenja

V pričujočem razdelku najprej predstavlja raziskave s področja medicine, v katerih je avtorjem s pomočjo globokega učenja uspelo doseči boljšo klasifikacijsko točnost histoloških slik, kot jo dosežejo zdravniki specialisti. Podobne tehnike globokega učenja za analizo slik nato predstavlja še na primeru raziskave, v kateri so s fotografij oseb, objavljenih na spletnem mestu za zmenke, skušali napovedati njihovo spolno usmerjenost. Ti raziskavi sva izbrala kot dva skrajna primera uporabe umetne inteligence. Po eni strani lahko s pomočjo modela za analizo slik žensk z rakom na prsih zdravniki uspešneje in hitreje prepoznajo rakava obolenja pri novih pacientkah, kar rešuje življenje in olajša medicinsko diagnostiko. Po drugi strani pa obstaja model, ki s fotografije obraza precej natančno prepozna spolno usmerjenost osebe, kar izzove kopico etičnih vprašanj tako o sami raziskavi kot tudi o možnostih uporabe (in zlorabe) tovrstnih modelov. Drugi primer podrobneje obravnavava z vidika metodologije in etike ter opozarjava na bistvene razlike med medicinskim in »fiziološkim« modelom.

Analiza medicinskih slik

Kot primer uspešne analize slik najprej nekoliko podrobneje predstavlja študijo uspešnosti diagnostike metastaz limfnih vozlišč pri ženskah z rakom dojke (Bejnordi idr. 2017). Avtorji so preizkusili uspešnost avtomatskih algo-

ritmov globokega učenja pri odkrivanju metastaz v tkivu limfnih vozlišč pacientk z rakom dojke in jo primerjali z uspešnostjo specialistov patologov. Študija temelji na znanstvenem izzivu Cancer Metastases in Lymph Nodes Challenge 2016 (CAMELYON16), ki je potekal novembra leta 2016 in pri katerem je sodelovalo 32 predlaganih algoritmov. Udeleženci izziva so iz univerzitetnih medicinskih centrov Redbound in Utrecht na Nizozemskem za učenje dobili 110 slik z metastazami in 160 slik brez njih. Zgrajene rešitve so bile ovrednotene na neodvisni testni množici 129 slik (49 z metastazami in 80 brez). Isto testno množico je ocenilo tudi 11 nizozemskih patologov, ki so bili v simulaciji običajnega delovnega procesa časovno omejeni na dve uri, in en patolog brez časovnih omejitev, ki je za natančno analizo porabil 30 ur. Zanesljivost svojih napovedi so patologi ocenili z ocenami zanesljivo normalno, verjetno normalno, nedoločno, verjetno tumor in zanesljivo tumor. Študija primerja uspešnost algoritmov in patologov pri dveh nalogah, identifikaciji posameznih metastaz in binarni klasifikacijski nalogi (prisotnost ali odsotnost metastaz na celotni sliki). Točnost klasifikacije študija poroča z mero AUC (Area Under the ROC curve), kjer vrednost 0,81 na primer pomeni, da je pri dveh naključno izbranih slikah z in brez metastaz klasifikator pravilno izbral sliko z metastazami v 81 odstotkih primerov.

Najboljši algoritem je uspešno identificiral 80,7 odstotka metastaz (nobene napačno), patolog brez časovnih omejitev pa 72,4 odstotka (prav tako nobene napačno). Pri binarni nalogi je bila klasifikacijska uspešnost najboljšega algoritma (AUC = 0,994) bistveno višja od povprečja časovno omejenih patologov (AUC = 0,810), ki so sicer metastaze prepoznavali z uspešnostjo med 0,738 in 0,884. Uspešnost najboljšega algoritma je povsem primerljiva s patologom brez časovne omejitve (AUC = 0,966). Najboljših sedem algoritmov je statistično značilno preseгло klasifikacijsko točnost časovno omejenih patologov. Avtomatski pristopi so uporabljali iz literature znane arhitekture globokih nevronskih mrež (GoogLeNet, ResNet-101, VGG-16).

V primerjavi z dejanskim stanjem ima študija nekatere omejitve. Za vsakega pacienta je bila npr. na voljo le ena slika, medtem ko lahko v bolnišnični praksi patologi v dvomljivih primerih zahtevajo dodatne slike; podobno tudi časovna omejitev na dve uri za 129 slik, čeprav je dokaj realna, ne odraža dejanskega delovnega postopka v bolnišnici. Kljub temu pa ima tehnologija globokih nevronskih mrež očitno velik potencial za praktično uporabo v medicinski diagnostiki. Sorodne študije kažejo na njihovo uspešnost pri odkrivanju diabetične retinopatije s slik očesnega ozadja (Gulshan idr. 2016), kožnega in drugih vrst raka (Esteva idr. 2017), v klinični praksi pa so modeli strojnega učenja vse bolj koristen pripomoček za uspešno in hitro diagnostiko nekaterih bolezni.

Etične implikacije te študije so povezane zlasti z zbiranjem občutljivih zdravstvenih podatkov. Podatki so bili

pridobljeni na javnem natečaju, pri čemer so organizatorji navedli tudi njihov vir (dva nizozemska univerzitetna medicinska centra). Univerzitetna medicinska centra sta pridobila soglasje pacientk, slike pa so bile posredovane brez informacije o pacientkah, le s podatkom o njihovem zdravstvenem stanju (z metastazami ali brez). Cilj študije je bil omogočiti boljše in hitrejšo diagnostiko in po najini oceni ustreza tudi antropološki raziskovalni etiki, ki upošteva človekovo dostojanstvo, avtonomijo, zaščito, maksimizira koristi in minimizira škodo ter spodbuja spoštovanje in pravičnost (Spletni vir 3; Halford 2017).

Napovedovanje spolne usmerjenosti

Wang in Kosinski (2018) sta zmožnosti globokega učenja demonstrirala na kontroverznem problemu določanja spolne usmerjenosti s fotografij obrazov. Študija odpira številna metodološka in etična vprašanja; del teh vprašanj obravnava v nadaljevanju. Avtorja sta poskušala na nekatere ugovore in najbolj pereča vprašanja odgovoriti v posebnem spletnem dokumentu (Spletni vir 4). Med drugim poudarjata, da številne vlade in podjetja globoke nevronske mreže že uporabljajo za analizo obrazov in se dobro zavedajo zmožnosti te tehnologije za identifikacijo oseb in njihovih občutljivih lastnosti. Ker pa se tega ne zavedajo splošna javnost, zakonodajalci in znanstveniki, jih avtorja s svojo raziskavo želita ozavešiti o realnosti tveganj in jih pojasniti; istospolna usmerjenost je mnogo kje po svetu še vedno preganjana in celo kazniva.

Omenjena raziskava preverja hipotezo o informativnosti fiziognomije, ki trdi, da obstajajo povezave med našim značajem in videzom. Hipoteza se pri tem najbolj osredotoča na obliko in poteze obraza, pa tudi na roke in druge dele telesa. Začetki te hipoteze segajo v antiko, ko sta se fiziognomiji posvečala Aristotel in Pitagora. Hipoteza je bila zavržena in tabuizirana v 20. stoletju (Livingstone 1962; Molnar 1983; Smedley 2012), vendar obstajajo nekatere raziskave, ki kažejo, da ljudje z majhno, vendar značilno višjo verjetnostjo od naključne z obraza prepoznavamo nekatere lastnosti, kot so spol, starost, čustvena stanja, osebnostne lastnosti, spolna usmerjenost, politično prepričanje ali celo možnost zmage na volitvah. Znanstveni temelj te hipoteze je, da na obrazne poteze, npr. lahko vplivajo predporodna in poporodna izpostavljenost hormonom, okoljski in genetski vplivi itd. Temelj za prepoznavanje spolne usmerjenosti s fotografij obrazov je prav t. i. predporodna hormonska teorija, ki trdi, da istospolno orientiranost povzroča premajhna izpostavljenost moškega ali prevelika izpostavljenost ženskega fetusa moškemu spolnim hormonom; isti hormoni naj bi povzročili tudi spolno diferenciacijo obraza, s čimer bi se pokazala spolna usmerjenost osebe. Po tej teoriji bi imeli istospolni moški manjše čeljusti in lica, tanjše obrvi, daljši nos in večje čelo (obratno za ženske); spolno atipični naj bi bili tudi oblačenje, frizura, nega obraza itd.

Hipotezo je v praksi skušala preveriti omenjena študija. Vir informacij za določanje spolne usmerjenosti z obratnih slik so bile fotografije s spletnega mesta za zmenke. Avtorja sta spolno usmerjenost oseb določila na podlagi zabeleženega spola in spola iskanega partnerja oziroma partnerice. V začetni zbirki sta zbrala 130.741 fotografij 36.630 moških in 170.360 slik 38.593 žensk, starih med 18 in 40 let. V zbirki je bilo enako število homo- in heteroseksualnih oseb. Po nadaljnjem čiščenju podatkov s programom Face++ in s pomočjo množičenja na portalu Amazon Mechanical Turk (AMT), pri čemer sta izločila vse premajhne, nagnjene in nestandardne fotografije ter fotografije vseh nebelopoltih oseb, jima je ostalo 35.326 fotografij s približno enako zastopanimi moškimi in ženskami ter enako zastopanimi isto in različno spolno usmerjenimi osebami. Fotografije sta skalirala na velikost 224 x 224 točk, za vsako osebo pa sta v zbirki obdržala od ene do pet fotografij.

Globoko nevronska mrežo sta avtorja uporabljala za ekstrakcijo značilnk z obratnih slik, in sicer sta uporabila že vnaprej naučeno nevronska mrežo VGG-Face, ki je namenjena problemu prepoznavanja obrazov in je naučena na 2,6 milijona slik. Mreža je z vsake fotografije generirala 4096 značilnk. Po redukciji značilnk s postopkom SVD sta ohranila 500 značilnk. Na njih sta kot klasifikator uporabila logistično regresijo z regularizacijo LASSO. Rezultate sta statistično ovrednotila z 20-kratnim prečnim preverjanjem. Kot klasifikacijsko točnost poročata mero AUC (Area Under the ROC curve), kjer vrednost 0,81 pomeni, da je med naključno izbranimi pari homo- in heteroseksualnih oseb klasifikator pravilno ugotovil spolno usmerjenost v 81 odstotkih primerov (interpretacija je enaka kot pri Wilcoxonovem testu s predznačenimi rangi). V raziskavi sta avtorja skušala empirično odgovoriti na naslednja vprašanja:

1. Je mogoče na podlagi obratnih slik med seboj ločiti homoseksualne moške od heteroseksualnih in homoseksualne ženske od heteroseksualnih?
2. Kateri deli obraza so pomembni za ločevanje?
3. Kakšen je tipičen obraz isto- in različno spolno usmerjenih oseb?
4. Kako dobro spolno usmerjenost prepoznavamo ljudje?

Rezultati so pokazali, da pri eni fotografiji obraza na osebo nevronska mreža za fotografije moških doseže AUC = 0,81, za fotografije žensk pa AUC = 0,71. Pri petih fotografijah vrednosti pri moških narastejo na 0,91 in pri ženskah na 0,83. Kot pomembni deli obraza za ločevanje so se s pomočjo skrivanja posameznih obratnih delov in preverjanja uspešnosti klasifikacije izkazali usta, nos in brada. Za merjenje uspešnosti prepoznavanja ljudi sta avtorja v raziskavi preizkusila 35 človeških ocenjevalcev, ki so za moške dosegli AUC = 0,61, za ženske pa 0,54. Avtorja menita, da rezultati podpirajo veljavnost predporodne

hormonske teorije, po kateri imajo homoseksualni moški in ženske za svoj spol netipično obrazno morfologijo in izraz, stil frizure itd.

Rezultati te raziskave imajo lahko pomembne posledice za razumevanje spolne usmerjenosti in omejenosti človeške zmožnosti prepoznavanja obrazov. Ob njej pa se postavljajo nekatere metodološke omejitve. Prvič, fotografije niso nujno reprezentativne, saj jih kurirajo uporabniki. Zbirka vsebuje samo podatke odprto istospolno usmerjenih ljudi, ki so svoje fotografije objavili na spletnem mestu za zmenke. Zelo verjetno je, da odprto istospolno usmerjeni zunanji izgled prilagodijo lažji identifikaciji pri iskanju partnerjev. Fotografije splošne populacije bi bile lahko drugačne. Drugič, na fotografijah so bili samo belopolti kandidati. Ta omejitev je stvar vnaprejšnje odločitve avtorjev študije, da bi zmanjšali potreben napor pri zbiranju in označevanju slik. Študije prepoznavanja obrazov sicer kažejo, da je uspešnost prepoznavanja ob zadostni učni množici enaka za vse barve polti, vendar pa ni podatkov o uspešnosti prepoznavanja spolne usmerjenosti na celotnem spektru morfoloških tipov. Tretjič, slabša uspešnost ljudi, ki naj bi demonstrirala superiornost tehnik umetne inteligence v primerjavi z ljudmi pri razpoznavanju informacij iz obrazov, je lahko posledica tega, da ljudje običajno nimamo na razpolago tako velike in na tak način označene učne množice ter da se za spolno usmerjenost neznancev v vsakdanjem življenju ne zanimamo. Četrto, spolna identiteta je v tej študiji razumljena binarno, izpuščeni pa so primeri kompleksnejših identifikacij. Raznolikost spolnih identitet je, skratka, povsem poenostavljena.

Opisana študija tako ne sporoča nujno, da lahko algoritmi uspešno prepoznajo spolno usmerjenost ljudi na podlagi njihovih profilnih fotografij, temveč predvsem, da je mogoče z globokim učenjem doseči zadovoljivo uspešnost prepoznavanja spolne identifikacije na zelo omejenem vzorcu in z nekaj pomembnimi predpostavkami. Kljub temu da je primer zanimiv opomnik na potencialne zlorabe tehnologije, izpušča ključne sociološke ugotovitve s področja spolnih študij, ki bi raziskavi dale pravi kontekst in opozorile na omejitve aplikacije modela. Z etičnega vidika ta študija posega tudi v dostojanstvo ljudi in ne poskrbi za minimiziranje škode, napačno razumljeni rezultati imajo namreč lahko resne posledice za skupnost LGBTIQ, hkrati pa tudi nasploh za sodobno družbo, ki naj bi bila utemeljena na pravičnosti in enakopravnosti.

Analiza besedil s strojnim učenjem

Čeprav za velike zbirke označenih besedil v zadnjem času prevladuje pristop z globokimi nevronskimi mrežami, so pri manjših količinah podatkov mnogokrat uspešnejše klasične metode strojnega učenja, kot so metoda podpornih vektorjev, naivni Bayesov klasifikator ali logistična regresija. V nadaljevanju predstavljava problem analize določanja sentimenta iz besedil. Najin namen je predstaviti eno

ogostih aplikacij strojnega učenja na besedilnih podatkih, ki je lahko zanimiv metodološki pristop za družboslovne in humanistične raziskave.

Analiza sentimenta

Analiza 'mnenj v besedilih' (angl. *opinion mining*), v ožjem kontekstu poimenovana tudi 'analiza sentimenta' (angl. *sentiment analysis*), je eno od področij tekstovnega rudarjenja (Liu in Zhang 2012). Ukvarja se z odkrivanjem piščevega mnenja o predmetu pisanja. Večinoma se uporablja polarna analiza, kar pomeni, da določamo pozitivno ali negativno mnenje. Naloga za avtomatske sisteme ni enostavna, saj je treba iz besedila izluščiti bistveno semantično informacijo, pri čemer so težave (večkratno) zanikanje, sarkazem, dvoumnost besedila, kontekstna odvisnost rabe besed itd. Pravilno določanje sentimenta je koristno za številne namene, npr. za napovedovanje uspešnosti izdelkov, izidov volitev ali v socioloških raziskavah. Zaradi vse širšega izražanja mnenj na internetu preko spletnih forumov, komentarjev novic, tвитov ter recenzij izdelkov in storitev postaja avtomatska analiza mnenj pomemben raziskovalni pripomoček.

Analizo sentimenta lahko izvajamo na različnih ravneh, od najbolj splošne, tj. na ravni celotnega besedila, do posameznih vidikov oziroma značilnosti, ki se v besedilu pojavijo (npr. piščevo mnenje o porabi goriva testnega avtomobila). Pri slednji ravni je velika težava že identifikacija entitet in vidikov. V nadaljevanju prikazujeva primer analize na ravni celotnega besedila. Takšni analizi sentimenta pravimo tudi klasifikacija sentimenta, saj podobno kot pri drugih nalogah klasifikacije besedil (npr. klasifikacija dnevnih novic v skupine, kot so gospodarstvo, šport ipd.) besedilo klasificiramo v eno od danih kategorij.

Pri analizi sentimenta sta se najbolj uveljavila dva pristopa; prvi je leksikalni, drugi pa temelji na strojnem učenju. Pri leksikalni metodi potrebujemo enega ali več leksikonov sentimenta, ki vključujejo besede in fraze s pozitivno in z negativno konotacijo. Pristop prešteje te besede in fraze v besedilu, ki ga želimo klasificirati. Če prevladujejo besede z negativno konotacijo, besedilo označi kot negativno, sicer kot pozitivno. Težava pristopa je, da je treba pripraviti leksikon, poleg tega pa se izrazoslovje postopno spreminja. Nekatere besede imajo različen sentiment v različnih kontekstih (npr. beseda majhen se pri opisu zaslona mobilnega telefona šteje kot negativna oznaka, pri opisu pomnilniškega ključka pa kot pozitivna), zato je ta pristop v praksi v zadnjem času skoraj vedno združen s strojnimi učenjem. Pri pristopu s strojnimi učenjem s pomočjo učne množice besedil, ki jim priredimo eno od sentimentnih kategorij (npr. pozitivno ali negativno), tvorimo učno množico, na podlagi katere zgradimo klasifikacijski model. Kljub temu da sentimentni leksikon za analizo s strojnimi učenjem ni nujen, so raziskave pokazale, da je dober leksikon koristen in da izboljša klasifikacijsko toč-

nost (Hu in Liu 2004). Za slovenščino je splošni sentimentni leksikon na podlagi leksikona (Hu in Liu 2004) večinoma ročno sestavil Kadunc (2016). Leksikon obsega 2646 pozitivnih in 6689 negativnih besed.

Kadunc in Robnik-Šikonja (2016) sta primerjala uspešnost napovedovanja sentimenta spletnih uporabniških vsebin. Sestavila sta korpus slovenskih spletnih komentarjev, zbranih s spletnih strani štirih medijev (RtvSlo, 24 ur, Finance in Reporter) in klasificiranih v štiri tematska področja (gospodarstvo, politika, šport in drugo). Korpus sestavlja 4777 spletnih komentarjev, ki so ročno označeni s trivalentnim sentimentom (pozitivno, negativno in nevtralnno). Ujemanje treh označevalcev, merjeno z mero Fleiss Kappa, je 0,38. Ta mera ocenjuje, koliko se ujemanje označevalcev razlikuje od ujemanja, ki bi ga dosegli z naključnim ocenjevanjem. Vrednost 1 pomeni, da se odločevalci popolnoma ujemajo, vrednost 0 pa, da ni razlike z naključnim dodeljevanjem ocen. Kot pri drugih tovrstnih študijah je celoten postopek večfazen in sestavljen iz priprave podatkov, tokenizacije (razbitja na besede oz. druge osnovne enote, npr. emotikone), ekstrakcije značilnk, testiranja uspešnosti različnih klasifikatorjev in statistične analize rezultatov z uporabo npr. prečnega preverjanja.

Kot najuspešnejši pristop za napovedovanje sentimenta se je izkazalo strojno učenje v kombinaciji s sentimentnim leksikonom. Ta je upoštevan tako, da se med značilke vključi tudi število besed, ki nastopajo v sentimentnem leksikonu (posebej število pozitivnih in negativnih besed). S tem pristopom je bilo sentiment mogoče klasificirati s približno 65-odstotno klasifikacijsko točnostjo, kar je glede na tri razrede in dokaj šibko ujemanje treh človeških označevalcev dober rezultat in primerljiv z rezultati analize sentimenta v drugih jezikih.

Naučene klasifikatorje sentimenta je mogoče uporabiti na velikih zbirkah besedil, ki so za ročno analizo preobsežne. Tako dobimo orodje, ki lahko poda odgovore na mnoga zanimiva raziskovalna in komercialna vprašanja. Še več, čeprav nimamo na razpolago označenih zbirk sentimenta, da bi modele lahko naučili strojnega učenja, nam obstoj sentimentnih leksikonov zagotavlja solidne klasifikacijske točnosti. To velja tudi za analizo sentimenta v slovenščini. Antropologi lahko tovrstne modele uporabljajo za hitro in učinkovito analizo družbenih omrežij, spletnih forumov, arhivskega gradiva ter navsezadnje tudi transkribiranih intervjujev. Poleg analize sentimenta so na podobnih principih utemeljene tehnike prepoznavanja tem v besedilih, gručenja dokumentov po podobnosti, luščenja informacij in podobno. Celotni spekter metod strojne analize besedil je lahko močno orodje raziskovalcev ne zgolj v jezikoslovju, temveč v celotni humanistiki.

Problem interpretacije rezultatov

»Ena mojih znanstvenih dolžnosti je, da če poznam nekaj, kar bi lahko obvarovalo ljudi pred škodo, moram to objaviti,« je izjavil Michal Kosinski, soavtor sporne študije o spolni usmerjenosti (po Spletni vir 5). Namen Kosinskega in Wangja pri objavi članka je bil, po njihovih besedah, na preprostem primeru predstaviti potencialne nevarnosti uporabe umetne inteligence. Z uporabo javno dostopnih orodij, kot je Face++, in z uveljavljeno metodologijo strojnega učenja sta pokazala, da lahko model z 81-odstotno natančnostjo loči med samoopredeljenim svetlopoltim homoseksualnim ameriškim moškim, starim med 18 in 40 let, ki išče istospolnega partnerja na spletnih portalih, ter statistično podobnim heteroseksualnim moškim.³ Ta poved je namenoma zapisana kompleksno, saj so kompleksni tudi zaključki njune raziskave.

Medtem ko ni nujno oporekati jasno definirani metodologiji, je treba temeljito premisliti in komentirati kontekst te raziskave. Nekaj omejitev je že navedenih v zgornjem poglavju pričujočega prispevka, obstaja pa še kopica dodatnih opozoril. Starostni vzorec preučevanih oseb je izrazito ozek in ne zajema celotne populacije. Spolna usmerjenost je definirana binarno, brez možnosti kompleksnih identifikacij (Middleton 2002). Uporabljeni model, kljub poskusom razlage vsebine, ni razumljiv in ne omogoča interpretiranja in preverjanja rezultatov. Študije 'pridobitvenih funkcij' (angl. *gain-of-function*) so sicer zanimive, saj simulirajo ekstremne situacije, ki jih, preden dobijo svoje mesto v dejanskem življenju, lahko premislimo. To naj bi bil tudi motiv za omenjeno raziskavo. Vendar pa ima vsak eksperiment, ki naslavlja družbene odnose in razmerja moči, tudi svoj družbeni kontekst. Avtorja uspešno uporabita standardne postopke iz raziskav o strojnem učenju, zanemarita pa pomemben del družboslovnih in humanističnih znanj, ki obravnavajo spolne identifikacije, morfološko pestrost človeške vrste ter samopredstavljanje na spletu. Brez tovrstnih znanj so študije kontekstualno okrnjene in v družbi dejansko niso uporabne (Dourish in Gómez Cruz 2018).

Da so modeli globokega učenja močno orodje, ki ga lahko uporabljamo na različne načine, sva pokazala na treh primerih. Kosinski in Wang sta pokazala, da je, kot pri vseh orodjih, zloraba možna tudi pri teh modelih. Po drugi strani pa lahko enaki analitični pristopi rešujejo življenja (Bejnordi idr. 2017) ter pomagajo pri analizi in razumevanju velikih množic podatkov (Kadunc in Robnik-Šikonja 2016). Globoki nevronske modeli se navsezadnje lahko uporabljajo tudi za klasifikacijo kulturne dediščine (Pretnar idr. 2018). Spekter uporabe teh modelov je širok in le podrobno poznavanje družbenega konteksta in kulturnih specifik lahko posamezni model umesti v znanstveno razpravo ter ga prenese v prakso.

Sklep

V prispevku predstavljava sodobne pristope s področja umetne inteligence, ki temeljijo na globokih nevronske mrežah, in jih podrobneje opisujeva na treh primerih. S prvim primerom predstavljava uporabo avtomatskega prepoznavanja metastaz z medicinskih slik, kjer so metode globokih nevronske mrež uspešnejše od zdravnikov patologov. Tovrstna raba lahko pomembno pripomore k uspešnosti zdravljenja in kakovosti življenja bolnikov. Drugi primer je določanje spolne usmerjenosti s fotografij obrazov, ki kaže, da lahko tehnologija resno krši pravice do zasebnosti in zlorablja občutljive informacije. Tretji primer, uporaba tehnik strojnega učenja na besedilih za analizo sentimenta spletnih uporabniških vsebin, pa prikazuje, kako je v času, ko ustvarjamo vse več velikih podatkovnih zbirk, uporaba sodobnih tehnologij nujna za uspešno raziskovalno delo in razumevanje načinov življenja.

Modeli globokega učenja in tudi drugi modeli strojnega učenja so pri obdelavi »naravoslovnih« podatkov, npr. medicinskih, bioloških ali genetskih, redko problematični. Običajno so neproblematični in zanimivi tudi v finančnih domenah, fiziki (Huertas-Company idr. 2018), geologiji, gradbeništvu, strojništvu, glasbi (Rehmeyer 2007) itd. Ko pa so modeli strojnega učenja naučeni na »družboslovnih« podatkih in imajo za cilj razumevanje in modeliranje kompleksne družbene realnosti, njihova analiza zahteva temeljit premislek o izvoru podatkov in njihovem širšem družbenem kontekstu. Ti podatki pogosto vsebujejo pomembne predpostavke o naravi družbenega, ki jih je pred zanesljivo uporabo različnih modelov treba najprej razkriti in upoštevati (Wagner-Pacifici, Mohr in Breiger 2015).

Za kakovostno interpretacijo rezultatov bo treba, zlasti pri modeliranju družbenih fenomenov, izsledke strojnega učenja obogatiti s sociološkimi in z antropološkimi znanji. Pogoji za to so tehnološko veščini družboslovci, ki razumejo delovanje algoritmov, ali tesno sodelovanje ekspertov s področja umetne inteligence in družboslovja. Samoumevno se zdi, npr., da bodo rezultate uporabe umetne inteligence na področju medicine interpretirali zdravniki. Zakaj bi bilo na področju proučevanja družbe drugače? S celostnim in z interdisciplinarnim pristopom se lahko izognemo senzacionalizaciji umetne inteligence ter naučene modele interpretiramo na način, ki upošteva kontekst podatkov in možnosti praktične uporabe modelov, hkrati pa opozarja na etično komponento vsake raziskave, ki obravnava družbene fenomene.

Literatura

- BEJNORDI, Babak idr.: Diagnostic Assessment of Deep Learning Algorithms for Detection of Lymph Node Metastases in Women With Breast Cancer. *JAMA* 318 (22), 2017, 2199–2210.
- CREVIER, Daniel: *AI: The Tumultuous Search for Artificial Intelligence*. New York, NY: BasicBooks, 1993.

3 Z manjšo točnostjo podobno velja tudi za ženske.

- DOURISH, Paul in Edgar Gomez Cruz: Datafication and Data Fiction: Narrating Data and Narrating with Data. *Big Data & Society*, 2018.
- ESTEVA, Andre idr.: Dermatologist-level Classification of Skin Cancer with Deep Neural Networks. *Nature* 542, 2017, 115–118.
- GOODFELLOW, Ian, Yoshua Bengio in Aaron Courville: *Deep Learning*. Cambridge, MA: MIT press, 2016.
- GULSHAN, Varun idr.: Development and Validation of a Deep Learning Algorithm for Detection of Diabetic Retinopathy in Retinal Fundus Photographs. *JAMA* 316 (22), 2016, 2402–2410.
- HALFORD, Susan: The Ethical Disruptions of Social Media Data: Tales from the Field. V: Kandy Woodfield (ur.), *Advances in Research Ethics and Integrity (Volume 2): The Ethics of Online Research*. United Kingdom: Emerald Publishing Limited, 2017, 13–25.
- HORNIK, Kurt: Approximation Capabilities of Multilayer Feed-forward Networks. *Neural Networks* 4 (2), 1991, 251–257.
- HU, Minqing in Bing Liu: Mining Opinion Features in Customer Reviews. V: Anthony G. Cohn (ur.), *Proceedings of the 19th National Conference on Artificial Intelligence (AAAI'04)*. AAAI Press, 2004, 755–760.
- HUERTAS-COMPANY, Marc idr.: Deep Learning Identifies High-z Galaxies in a Central Blue Nugget Phase in a Characteristic Mass Range. *Astrophysical Journal* 858 (2), 2018, 114.
- KADUNC, Klemen: *Določanje sentimenta slovenskim spletnim komentarjem s pomočjo strojnega učenja*. Diplomsko delo. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Fakulteta za računalništvo in informatiko, 2016.
- KADUNC, Klemen in Marko Robnik-Šikonja: Analiza mnenj s pomočjo strojnega učenja in slovenskega leksikona sentimenta. V: Tomaž Erjavec in Darja Fišer (ur.), *Konferenca Jezikovne tehnologije in digitalna humanistika*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2016, 83–89.
- LIU, Bing in Lei Zhang: A Survey of Opinion Mining and Sentiment analysis. V: Charu C. Aggarwal in ChangXiang Zhai (ur.), *Mining Text Data*. Boston, MA: Springer, 2012, 415–463.
- LIVINGSTONE, Frank B.: On the Non-Existence of Human Races. *Current Anthropology* 3 (3), 1962, 279–281.
- LU, Chaochao in Xiaoou Tang: Surpassing Human-Level Face Verification Performance on LFW with GaussianFace. V: Blai Bonet in Sven Koenig (ur.), *Proceedings of the Twenty-Ninth AAAI Conference on Artificial Intelligence (AAAI'15)*. Palo Alto, California: AAAI Press, 2015, 3811–3819.
- MIDDLETON, DeWight R.: *Exotics and Erotics: Human Cultural and Sexual Diversity*. Long Grove, IL, ZDA: Waveland PressInc, 2002.
- MOLNAR, Stephen: *Human Variation: Races, Types, and Ethnic Groups*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall, 1983.
- MURPHY, Kevin P.: *Machine Learning: A Probabilistic Perspective*. Cambridge, MA, ZDA: MIT Press, 2012.
- PRETNAR, Ajda idr.: Power of Algorithms for Cultural Heritage Classification: The Case of Slovenian Hayracks. V: Daria Spampinato (ur.), *AIUCD 2018: Patrimoni culturali nell'era digitale: Memorie, culture umanistiche e tecnologie*. Bologna: Università di Bari Aldo Moro, 2018, 212–215.
- REHMEYER, Julie J.: The Machine's Got Rhythm: Computers are Learning to Understand Music and Join the Band. *Science News* 171 (16), 2007, 248–250.
- SHANAHAN, Murray: *The Technological Singularity*. Cambridge, MA, ZDA: MIT Press, 2015.
- SILVER, David idr.: Mastering the Game of Go without Human Knowledge. *Nature* 550, 2017, 354–359.
- SIMON, Herbert A.: *The Shape of Automation for Men and Management*. New York: Harper and Row, 1965.
- SMEDLEY, Audrey in Brian D. Smedley: *Race in North America: Origin and Evolution of a Worldview*. New York: Westview Press, 2012.
- TISOV, Ana idr.: People-Centred Approach for ICT Tools Supporting Energy Efficient and Healthy Behaviour in Buildings. V: Zia Lennard (ur.), *Proceedings of the Sustainable Places 2017 (SP2017) Conference*. Middlesbrough, UK: MDPI, 2017, 675.
- WAGNER-PACIFICI, Robin, John W. Mohr in Ronald L. Breiger: Ontologies, Methodologies, and New Uses of Big Data in the Social and Cultural Sciences. *Big Data & Society*, 2015, 1–11.
- WANG, Yilun in Michal Kosinski: Deep Neural Networks are More Accurate than Humans at Detecting Sexual Orientation from Facial Images. *Journal of Personality and Social Psychology* 114 (2), 2018, 246–257.
- WU, Yonghui idr.: Google's Neural Machine Translation System: Bridging the Gap between Human and Machine Translation. *arXiv:1609.08144v2*.
- WOLPERT, David H. in William G. Macready: No Free Lunch Theorems for Optimization. *IEEE Transactions on Evolutionary Computation* 1 (1), 1997, 67–82.

Spletni viri

- Spletni vir 1: CLIFFORD, Catherine: Elon Musk: 'Mark my words – A.I. is Far More Dangerous than Nukes, 13. 3. 2018; <https://www.cnbc.com/2018/03/13/elon-musk-at-sxsw-a-i-is-more-dangerous-than-nuclear-weapons.html>, 24. 9. 2018.
- Spletni vir 2: BROOKS, Rodney: The Seven Deadly Sins of Predicting the Future of AI, 2017; <https://rodneymrooks.com/the-seven-deadly-sins-of-predicting-the-future-of-ai/>, 19. 9. 2018.
- Spletni vir 3: MARKHAM, Annette, Elizabeth Buchanan in AOIR Ethics Working Committee: Ethical Decision-making and Internet Research: Version 2.0, 2012; <http://www.aoir.org/reports/ethics2.pdf>, 12. 2. 2019.
- Spletni vir 4: KOSINSKI, Michal: A Word from the Coauthor about a Recent Peer-Reviewed Study, 13.09.2017; <https://www.gsb.stanford.edu/newsroom/school-news/word-coauthor-about-recent-peer-reviewed-study>, 20. 9. 2018.
- Spletni vir 5: LEVIN, Sam: LGBT Groups Denounce 'Dangerous' AI that Uses Your Face to Guess Sexuality, 9. 9. 2017; <https://www.theguardian.com/world/2017/sep/08/ai-gay-gaydar-algorithm-facial-recognition-criticism-stanford>, 24. 9. 2018.

Analysis of Images and Text with AI Methods: Opportunities and Dilemmas

In recent years, there has been a lot of mentioning in the media of artificial intelligence, both about its capabilities and potential dangers. The greatest progress was made in computer vision, playing games and understanding the natural language. These successes are mostly the result of progress in deep neural networks, which are large collections of connected computational units called artificial neurons that model neurons from the brain.

The first example of a successful use of artificial intelligence presented in the paper is identification of cancer cells in histopathology images. The accuracy of diagnostic assessment in this case surpasses medical specialists, meaning that a routine use of such technology potentially saves lives. Such models are a useful diagnostic tool in clinical praxis.

A contrasting example is detection of sexual orientation from photographs. The research tests the hypothesis of physiognomy, which claims there is a connection between character and appearance, where the focus is on the shape and features of the face. As a source of data the authors collected images from a dating website. They used a deep neural network to extract features from the images and trained a simple model to discriminate between hetero- and homosexual individuals. They achieved a high accuracy, but it is important to note that every experiment dealing with social relations has its particular context. The authors used standard computer science methodology, but neglected the findings from social sciences and the humanities.

Finally, the paper presents research on sentiment classification as an example of text analysis. Such research allows an efficient analysis of large data sets. Anthropologists can use these models for analysing social media, web fora, archival materials and interview transcripts.

The above examples are used to showcase different ways deep models can be used. Just like any tool, deep models can also be abused and misinterpreted. For a quality interpretation of the results, the authors argue for the enrichment of findings from machine learning through socio-anthropological knowledge, especially when modelling social phenomena.

MRTVEČE PESMI V PORABSKO-PREKMURSKEM PROSTORU¹

Izvirni znanstveni članek | 1.01
Datum prejema: 17. 9. 2018

Izveček: Prispevek obravnava tip mrliških pesmi, t. i. mrtveče pesmi, ki so bile v Prekmurju in Porabju še sredi 20. stoletja del obsmrtnih in pogrebnih ritualov. S pregledom repertoarja mrtvečih pesmi, njihovih objav in raziskovalnih pristopov prispevek želi biti podlaga za nadaljnja raziskovanja te teme, saj bo le tako mogoče nadaljevati študije o glasbeni ravni mrtvečih pesmi.

Ključne besede: mrtveče pesmi, pogrebni rituali, glasbena struktura, tonski sistemi, Prekmurje, Porabje

Abstract: The article discusses a type of funeral songs, the so called dirges – the song repertoire that was a living part of funeral rituals, in some parts also at the wakes in the region of Prekmurje and Raba Valley up until the mid-20th century. By analysing the dirge repertoire, their publication and research approaches, the article intends to provide a basis for further ethnomusicological research.

Keywords: dirges, music structure, tone systems, terminology, Prekmurje, Raba Valley

Uvod

Mrliške pesmi,² v pričujoči raziskavi imenovane mrtveče pesmi, so pesmi tistega tipa, ki so v ožjem pomenu besede namenjene petju ob različnih delih obsmrtnih in pogrebnih ritualov. To so funkcijske pesmi, ki se s svojo besedilno vsebino nanašajo na poslavljanje bližnjih in skupnosti od pokojnika pred in med pogrebom, obravnavajo poslavljanje pokojnika od tukajšnjega sveta in življenja. Primerjalno preučevanje pogrebnih praks in spremljajočega pesemskega repertoarja Prekmurja in Porabja razkriva precej razlik, pa vendar na tem mestu obravnavam oba prostora skupaj, saj imata zaradi zgodovinskih, kulturnih in drugih povezanosti številne podobnosti tudi v glasbenih praksah. Celoten proces obsmrtnega in pogrebnega poslavljanja zaznamujejo nekatera predpisana mesta, ki s pomočjo predmetov, gibov, molitev ipd. v prostoru in skupnosti vzpostavljajo posebne simbolne pomene. Nekatera izmed teh mest pa zaznamujejo uglasbene vsebine – mrliške pesmi, v Porabju in Prekmurju imenovane tudi mrtveče pesmi, ki pa so se v tem okviru kot ustaljena praksa izvajale do približno šestdesetih let 20. stoletja. V prispevku tem pesmim namenjam pozornost deloma z vidika etnografije in deloma z vidika glasbene analize.

Namen pričujočega prispevka je predstaviti pregled virov mrtvečih pesmi, ki v primerjavi s starejšimi tiskanimi in rokopisnimi besedilnimi pesmaricami obsegajo tudi zapise melodij ali zvočne posnetke. Vzporedno z analizo virov je utemeljeno vzpostaviti tudi pregled uporabljene narečne in strokovne terminologije ter okvir strokovnih razumevanj obravnavane tematike. Navsezadnje želim v prispevku na podlagi dosegljivih objav, arhivskih virov in terenskih podatkov raziskati glasbeni okvir mrtvečih pesmi, in sicer osnovne glasbenostrukturne značilnosti, izvajalce teh pesmi in njihove izvajalske posebnosti pa tudi vpetost mrtvečih pesmi v pretekla in sedanja obsmrtna in pogrebna dogajanja.

Mrtveče pesmi: problematika in raba poimenovanj

Raba pojma mrtveča pesem je dogovorna. Gre za enega od narečnih izrazov, ki je bil (in je ponekod še danes) v rabi v Porabju. Glede odločitve, kateri izraz uporabljati v strokovni obravnavi in v kakšnem pojmovnem obsegu, je ključen metodološki pristop k tematiki, ki odpira dva problemska vidika: kontekstualni in vsebinski.

Na kontekstualni ravni bi pojma pogrebna glasba in mrtveča pesem lahko enačili, saj gre funkcijsko v obeh primerih za glasbene in glasbeno-besedilne vsebine, katerih religiozna in emotivna sporočila so na družbeni ali individualni ravni prepoznana kot primerna za izvajanje v pogrebnem ritualu. V primerjavi s splošnejšim izrazom mrliška pesem pa z izrazom mrtveča pesem pojav opredelimo tudi časovno in geografsko.

Odnos družbe do pogrebnih vsebin se spreminja. Ker je bilo v drugi polovici 20. stoletja prav razmerje do vsebin kriterij, ključen za spremembe v repertoarju mrtvečih pesmi, se zdi

1 Besedilo je nastalo v okviru raziskovalnega projekta Spomini religioznega v arhivih ljudske glasbe, številka N6-0044, in raziskovalnega programa Folkloristične in etnološke raziskave slovenske ljudske duhovne kulture, številka T6-0111, ki ju sofinancira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

2 V besedilu sem se izognila izrazu »pogrebna« glasba/pesem, razen v primeru, ko želim opredeliti najbolj splošno zvrst, tj. pogrebno glasbo, sicer pa za krovno zvrst, kamor sodijo tudi mrtveče pesmi, uporabljam izraz »mrliške pesmi«.

ustreznejša opredelitev za vsebinsko in ne funkcijsko raven, posledično torej za rabo izraza mrtveča pesem. Izraz označuje določene pesmi, ki so vsebinsko nastajale in se izvajale prav za namen pogrebnega rituala, sporoča pa tudi prostorsko opredelitev, saj gre za glasbeno prakso, ki je bila (in je deloma še danes) zaradi zgodovinskih in kulturnih predispozicij specifična prav za Porabje in Prekmurje.

Poleg prostorske ravni izraz mrtveča pesem vsebuje tudi časovno raven, pri obeh pa igra pomembno vlogo vpliv tamkajšnjih sobivajočih ver, tj. evangeličanske in katoliške. Zaradi kompleksnosti področja, kulturnih in družbenih prepletanj in navsezadnje zaradi pomanjkljivih etnografskih podatkov je težko najti opredelitev, kakšno funkcijo je imelo petje mrtvečih pesmi pri evangeličanih in kakšno pri katolikih. Sodeč po uporabljenih tiskanih pesmaricah in prepisih v rokopisnih pesmaricah lahko zapišemo, da je bil repertoar izvajanih pesmi enoten, vendar pa je težko ugotoviti, kdaj je v repertoarju mrtvečih pesmi začelo prihajati do izrazitejših sprememb. Primerjava terenskih podatkov iz šestdesetih in sedemdesetih let 20. stoletja z današnjimi razkriva, da je do teh sprememb prišlo v zadnji tretjini 20. stoletja, in sicer zaradi sprememb tako v posvetnem kot tudi verskem življenju, upošteva-joč tudi formalizacijo spremenjenega odnosa do smrti v drugem vatikanskem koncilu (1962). Če je bila vsebina mrtvečih pesmi osredinjena na posmrtno življenje in na soočanje s smrtjo kot božjo voljo, pa se je pozornost poznejših pogrebnih pesmi preusmerila v objokovanje smrti in žalostčenje. Na tej, vsebinski ravni smemo tudi razumeti današnji prekmurski izraz žalostinke – to je izraz za pesmi, ki so v predpisanem sosedju pogrebnega rituala zamenjale mrtveče pesmi.³

Večina avtorjev, ki obravnava mrtveče pesmi, ne razkriva problemskih premislekov ter ne problematizira vsebinskih in kontekstualnih vprašanj. Prav tako raba pojmov pogosto ne razkriva jasnih opredelitev, saj avtorji ob svoji odločitvi ne razložijo, ali gre za pogrebno pesem v funkcijskem ali vsebinskem pogledu. Pri tem ne gre za kritiko avtorjev, saj bi bile nesporne opredelitve zapletene in bi zahtevale precej etnografskega, arhivskega in teoretskega dela; vloga posameznih pesmi je namreč odvisna od obdobja in prostora, zato ni mogoče podati enopomenskih pojmov in opredelitev. Medtem ko se v tiskanih pesmaricah za to vrsto pojavlja izraz »mrtvečne pesmi« (mrtvečne pesmi) (npr. Sijarto 1796), pa se je izraz mrtveča pesem – sicer le eden izmed številnih narečnih izrazov – najbolj uveljavil v folkloristič-

nem in etnomuzikološkem strokovnem besedišču. Tako sta obravnavani tip pogrebnih pesmi kot mrtveče poimenovali Zmaga Kumer (npr. 1963/64, 2003b) in Mira Omerzel-Terlep (1983/84: 8). V svoji najnovejši raziskavi o pesmaricah z mrtvečimi pesmimi (2018) ta izraz uporablja tudi Marjeta Pisk. France Cigan te pesmi na zvočnem posnetku imenuje »mrtveče« pesmi (Vir 2), Valens Vodušek omenja »mrtvečene« ali mrliške« ([1967?]: [2–3]), na drugem mestu tudi »mrtvečene« pesmi (Vir 7: 78), Marija Klobčar »mrtvečke« pa tudi »mrtvečne« in »mrtveče« pesmi (2010: 3, 13), medtem ko jih Marija Kozar-Mukič poimenuje »mrtvaške pesmi« (1999: 166), porabska pevka Vera Gašpar »mrliške pesmi« (2006: 4), Tomaž Rauch pa »mrtveče noute, mrliške oziroma pogrebne pesmi« (2006: 7). V zbirki porabskih pesmi *Poslušajte vsi ljudje* so mrtveče pesmi objavljene v razdelku Pri pokapanji (Kozar, ur. 2011: 10).

Najpodrobneje in najbolj sistematično se je s tematiko pesmi v obsmrtnih šegah – torej z zvrstjo mrliških pesmi – ukvarjala Zmaga Kumer. V svoji analizi je mrliške pesmi s kontekstualnega vidika ločila na sedem podzvrsti (Kumer 2003b). Med temi je prav zaradi posebnosti kot samostojno podzvrst prepoznala mrtveče pesmi, »ker so značilne samo za Prekmurje«,⁴ in poudarila, da obstajajo »posebna besedila za takrat, ko mrliča v *škrinjo polagajo* (v krsto), posebna za takrat, ko ob njem čujejo in posebna, ko ga v *jamo devlejo*« (nav. delo: 19).

Zapletenost rabe pojmov in kompleksnost prepletanja kontekstualnih, vsebinskih, časovnih in prostorskih ravni pogrebnih pesmi se razkriva tudi v naboru izrazov v monografiji Jelke Pšajd, kot so: mrtvaške pesmi, mrliške pesmi, tudi žalostinke (Pšajd 2017). V njej raba in pomen izrazov nista problemsko umeščena, torej ni jasno, znotraj katere kategorije – vsebinske ali kontekstualne – so pojmi uporabljeni.

V okviru zvočnega rekonstruiranja mrtvečih pesmi Tomaž Rauch mrtveče pesmi razume na vsebinski ravni, ko pravi, da so »t. i. »mrtveče noute« [...] v slovenskem jezikovnem prostoru nekako izumirajoča vrsta« (Rauch 2006: 7), torej jih razločuje od pesmi, ki so danes funkcijsko v vlogi pogrebnih pesmi.

Zgodovina zanimanja za mrtveče pesmi, za njihovo dokumentiranje in rekonstruiranje

Mrtveče pesmi v raziskavah

Ključni oviri pri izbiri metodologije in vodenju (etno)muzikološke analize mrtvečih pesmi sta pomanjkanje podatkov o glasbeni ravni te pevske prakse in odsotnost njihov-

3 Vsebinski okvir današnjih pogrebnih pesmi, v Prekmurju imenovanih žalostinke, je bistveno širši od vsebinskega okvirja starejših, mrtvečih pesmi. Da so v današnjem času primerne za enako funkcijsko uvrstitev v pogrebni ritual kot v preteklosti mrtveče pesmi, morajo biti na individualni (kot želja pokojnika ali svojcev) in/ali družbeni ravni (skupnosti) prepoznane kot vsebinsko primerne, zato v ta nabor sodijo cerkvene, nabožne, posvetne pesmi z žalostno vsebino idr. (več Prelovšek 2018: 112).

4 Zanimivo je, da se marsikateri zapis (npr. Zmage Kumer, Mire Omerzel-Terlep) nanaša le na terenske podatke iz Prekmurja, torej na prvo terensko dokumentiranje mrtvečih pesmi v Šalovcih leta 1958, medtem ko so bile raziskovalcem že leta 1970 znane tudi mrtveče pesmi in njihov kontekst v Porabju.

vih melodij v tiskanih in rokopisnih virih. Ta odsotnost je trajala vse do prvih zvočnih posnetkov, ki so nam na voljo šele po letu 1958. Za primerjavo naj navedem podatek, da je prva tiskana pesmarica z objavljenimi besedili mrtvečih pesmi izšla že leta 1796. Gre torej za več kot 150-letno obdobje, za katerega nimamo glasbenih zapisov.

V že omenjeni tiskani pesmarici *Mrtvečne pesmi* Štefana Sijarta⁵ iz leta 1796 je bila vsaka pesem po analogiji protestantskih pesmaric opremljena s podatkom, na katero melodijo (»na [...] nouto«,⁶ torej po že znani glasbeni predlogi) se poje, vendar pa je zaradi časovne oddaljenosti tega in drugih poznejših tiskov nemogoče sklepati, da bi bile te »noute« iste kot melodije, ki so jih v drugi polovici 20. stoletja posneli sodelavci Glasbenonarodopisnega inštituta ZRC SAZU.

V svoji bogati zbirki ljudskih pesmi, zbranih v Prekmurju, Josip Dravec ni objavil nobene mrtveče pesmi, prispeval pa je eno od redkih omemb petja pri mrliču in petja mrtvečih pesmi. O slednjem je prispeval pomemben zapis, ki postavlja te pesmi v drugačen, širši kontekstualni okvir izvajanja: »Tudi pri evangeličanih je ponekod običaj, da pojejo zvečer pri mrliču ne glede na starost umrlega. To so pesmi iz posebne knjige«⁷ (Dravec 1957: XLIX).

Če mrtveče pesmi razumemo kot enost besedila in glasbe, ki pa je hkrati še kontekstualno vpeta v obsmrtno in pogrebne rituale, je to snov, ki so ji muzikološke, folkloristične in etnološke raziskave namenile malo pozornosti. Kot večino pesemskih zvrsti je tudi mrtveče pesmi najpogodbeje in največkrat obravnavala raziskovalka Zmaga Kumer, pri čemer se je metodološko posvetila besedilni vsebini pesmi in njihovi funkcijski delitvi, torej položaju v pogrebnem ritualu. Njen članek iz let 1963/64 je nastal na podlagi terenskih izkušenj iz Prekmurja, torej pred snemanji v Porabju, kjer se je leta 1970 raziskovalcem razkrila še bogatejša tradicija petja mrtvečih pesmi:

Tam [na Goričkem] je med katoličani navada, da pojo mrtveče pesmi z lepimi, pretresljivimi in zelo dolgimi besedili, ki jih imajo prav za to spisane ali tiskane, med tem ko znajo napev na pamet. Pravijo, da imajo za vsako priliko drugo pesem: ena je za takrat, ko mrliča polagajo v rakev, druga za takrat, ko ga spuščajo v grob, drugače pojo mrtvi materi, drugače možu, sinu itd. (Kumer 1963/64: 118–119; prim. Vir 5: 13)

5 Prva pesmarica z objavljenimi mrtvečimi pesmimi je *Nouvi Gráduvál* Mihaela Bakoša iz leta 1789 (Pisk 2018: 27), vendar se v tem prispevku sklicujem na Sijartovo kot prvo, ki je objavila izključno mrtveče pesmi.

6 Navedbe so npr. »Na prvo Nouto«, »Na tou iszto Nouto« (Sijarto 1796).

7 V opombi navaja pesmarico *Mrtvečke pesmi* Štefana Sijarta iz leta 1796.

Najbolj podrobno se je etnografiji mrliških pesmi, obenem tudi etnografiji mrtvečih pesmi in njihovemu izvajanju prav v prekmursko-porabskem prostoru, posvetila Jelka Pšajd, in sicer v poglavju monografije o mrliških šegah v Prekmurju in Porabju (Pšajd 2017). Njena metodologija opazovanja te pesemske zvrsti je podobna tisti, ki so jo zavzeli prejšnji raziskovalci (npr. Josip Dravec, Zmaga Kumer, Valens Vodušek), pesmi namreč opredeljuje po njihovi funkcijski vključitvi v pogrebni ritual. Tako piše, da se je »mrtvaške pesmi« (verjetno gre vsebinsko za mrtveče pesmi) »pelo na dan pogreba«, in sicer kot »slovo od doma, med potjo in na pokopališču« (prav tam: 156).⁸

Zvočno dokumentirane mrtveče pesmi

1. Mrtveče pesmi v arhivu Glasbenonarodopisnega inštituta

Precejšen del zbirke zvočnih posnetkov Glasbenonarodopisnega inštituta je nastal prav s terenskim delom v Prekmurju in Porabju. Prvo, hkrati tudi najbolj ciljno usmerjeno in zato najbogatejše snemalno obdobje v Prekmurju sodi v čas med letoma 1958 in 1967. V ta zgodovinski in metodološki okvir uvrščamo tudi intenzivno terensko raziskovanje v Porabju v sicer kratkem, le triletnem obdobju med letoma 1970 in 1972. Obdobje po tem je bilo čas bolj naključnih, posamičnih terenskih obiskov, brez konkretnjših tematskih usmeritev. Leta 2017 se je Glasbenonarodopisni inštitut spet ciljno posvetil terenskemu raziskovanju v Prekmurju in Porabju, tokrat povezanim z raziskovalnim projektom Spomini religioznega v arhivih ljudske glasbe, s katerim se usmerja na pesmi in petje v religioznih kontekstih, s posebnim zanimanjem za mrtveče pesmi.

Glasbenonarodopisni inštitut je pogrebne pesmi prvič zvočno dokumentiral leta 1958, in sicer v Šalovcih v Prekmurju. Med raznolikim pesemskim repertoarjem je pevka Marija Janko, takrat stara 59 let, zapela štiri mrtveče pesmi:⁹ *Poslušajte, vi ljudje* (GNI M 22.094¹⁰), *Krištušovi verni* (GNI M 22. 095), *Jas idem u jamo* (GNI M 22.096) in *Jesuš sladko ime* (GNI M 22.097).¹¹ Dodatnega posnetega gradiva, to pomeni govora, na magnetofonskem traku ni. V terenskem zvezku je pri zadnjih treh pesmih zapisano

8 Pomembna tema raziskovanja, ki ga je v omenjenem poglavju nakazala Jelka Pšajd, so izvajalci mrtvečih pesmi. Gre za vidik, ki se mu dosedanja raziskovalci zaradi osredinjenosti na pesemsko gradivo skoraj niso posvetili in zahteva nadaljnje raziskave.

9 Nemogoče je določiti točno število mrtvečih pesmi, saj na njihovo klasificiranje vplivajo tudi kontekstualni in ne le vsebinski dejavniki, kot npr.: vseh pesmi z nabožno vsebino, dokumentiranih na terenu, ne spremljajo terenski podatki, ali se je določena pesem pela kot mrtveča ali ne; določena pesem je bila z objavo v pesmarici lahko kodificirana kot mrtveča, vendar se v praksi morda nikdar ni izvajala.

10 GNI M je oznaka za kataložsko številko zvočne enote v arhivu Glasbenonarodopisnega inštituta ZRC SAZU.

11 Več o omenjenem terenskem snemanju in osebnem doživetju raziskovalke Zmaga Kumer glej Kumer 1963.

le, da so »mrtveče«, s podatkom o funkcijskem položaju mrtveče pesmi v pogrebnem obredju (Vir 5: 13). Leta 1966 so sodelavci inštituta ponovno obiskali pevko Marijo Janko in posneli tri mrtveče pesmi: dve isti kot leta 1958¹² in eno novo, *Že vo veselje ta pojdem* (GNI M 27.811).

Mrtveče pesmi so postale pesemska zvrst, ki je – na podlagi terenskih izkušenj iz Prekmurja – postala eden izmed predmetov zanimanja tudi na poznejših terenskih raziskovanjih v Porabju. Tudi tam so se sodelavci metodološko ozirali na pesemske vsebine mrtvečih pesmi, na njihov funkcijski položaj v pogrebnem ritualu, na potek pogrebnih šeg, poleg tega pa so svoja vprašanja namenjali tudi virom, iz katerih so pevci peli mrtveče pesmi.¹³

Medtem ko so v Prekmurju sodelavci inštituta mrtveče pesmi posneli le pri eni pevki, pa so med raziskovanjem v Porabju na tovrstne pesmi naleteli kar trikrat. Prav zaradi kontekstualnega okvirja je treba omeniti, da so porabski posnetki opremljeni z več etnografskimi (posnetimi in zapisanimi) podatki, kar omogoča boljše, pa vendar še vedno zelo približno kontekstualno sliko mrtvečih pesmi v okviru pogrebnega rituala.

Na prvem terenskem snemanju, 5. marca 1970 v Gornjem Seniku (Vir 3), je skupina pevk zapela tri mrtveče pesmi: *Že spunjeno* (GNI M 31.461) s komentarjem Valensa Voduška, da to pojejo za »slovó«, torej kot slovo mrtvega od doma, »predno nesêjo škrinjjo [krsto] iz hiže« (Vir 7: 25); *Idem jaz že vu grob* (GNI M 31.462), ki se poje, »ko zdignejo [krsto in jo] pa v kraj nesêjo« (Vir 3); in pesem *O düša, idi k tvojemi Oči* (GNI M 31.463), pri kateri je Valens Vodušek pripisal, da se poje »na cintoru [na pokopališču]« (Vir 7: 25).

Enajstega novembra 1970 so sodelavci inštituta v Sakalovcih obiskali Jožefa Šraja. Le pri njem imamo med govornim gradivom dokaz, da je bil »profesionalni«¹⁴ pogrebni pevec, saj je na pogrebu pel on »sam pa pop [duhovnik]« (Vir 4). Šraj je zapel štiri mrtveče pesmi: pesem *Idem jaz že vo grob* (GNI M 32.615), ki se je pela, ko »škrinjjo notri spustijo« [dajo krsto v grob] (Vir 4; Vir 7: 79); za isto priložnost se je lahko izvajala tudi pesem *Ou düša, idi tvojemi Oči* (GNI M 32.616); pesem *O Bouk, reši meni* (GNI M 32.617; Vir 4) naj bi se pela »pred kapelo, da [ko krsto] doli dénejo« (Vir 7: 80); *Pokušan ti kak jaz* (GNI M 32.618) se je pela »po pouti h kapeli« (Vir 4; Vir 7: 80).

Na terenskem snemanju v Števanovcih 12. novembra 1970 (Vir 1) je pevka sodelavcem inštituta zapela tri mrtveče pesmi: *Jes idem vu jamo* (GNI M 32.787), ob kateri je Va-

lens Vodušek dopisal komentar, da se poje, »gda se [krsta] spušča v jamo« (Vir 7: 88); *Ki se človek vüjpaš svojoj jakosti* (GNI M 32.788; Vir 7: 88); *Stari ino mladi deca smrti ste* (GNI M 32.789), ki naj bi se pela pri »varovastüvanju« – bdenju.

Redki in pomanjkljivi podatki o kontekstualnem okviru mrtvečih pesmi so rezultat več dejavnikov. Eden med njimi je varčevanje s trakovi, zato so raziskovalci redko in parcialno snemali govor, ki vsebuje za razumevanje konteksta ključne podatke. Ti podatki so ponekod, prav tako parcialno, zapisani v terenskih zvezkih in so poleg posnetih edini, ki delno pojasnjujejo funkcijsko mesto mrtvečih pesmi, vlogo pogrebnih pevcev, potek pogrebnega rituala in petja v njem. Parcialnost dokumentiranih podatkov pa je posledica tudi takratnega zanimanja folkloristike, ki se je osredinjala na zbiranje pesmi, medtem ko so kontekstualna vprašanja ostajala drugotnega pomena.

V omenjenih terenskih raziskavah so sodelavci inštituta mrtveče pesmi snemali skupaj z drugim pesemskim gradivom, torej niso bili ciljno usmerjeni v iskanje prav te pesemske zvrsti. Tak raziskovalni cilj je prinesel šele mednarodni raziskovalni projekt Glasbenonarodopisnega inštituta ZRC SAZU in Muzikološkega inštituta Madžarske akademije znanosti z naslovom Spomini religioznega v arhivih ljudske glasbe, ki je potekal od leta 2016 do konca leta 2018. Do zdaj sta bili opravljeni dve obširnejši terenski raziskavi, in sicer prva avgusta 2017 s šestimi terenskimi obiski v Porabju, druga pa maja 2018 s šestimi terenskimi obiski v Porabju in šestimi v Prekmurju.¹⁵

Kljub raznorodnemu raziskovalnemu zanimanju in posledično pomanjkljivim podatkom o mrtvečih pesmih in pogrebnem obredju v prvem snemalnem obdobju, pa je bil to čas, ko so sodelavci inštituta dokumentirali še razmeroma popolno besedilno-glasbeno strukturo mrtvečih pesmi; posnete pesmi so bile ponekod še del živih ritualnih praks in aktualnega izvajalskega repertoarja ali pa vsaj kakovostni del spomina pevcev.

V nasprotju s prej opisanim obdobjem, njegovimi kvantitativnimi in vsebinskimi rezultati, pa snemalno obdobje, ki se je začelo leta 2017, odpira nove problemske prepreke. V primerjavi s kakovostjo in celovitostjo v prvem obdobju posnetih pesmi so se v pogovorih v zadnjih dveh letih razkrile precejšnje spominske vrzeli pevki in sogovornic, zato je bilo nujno intenzivno usmerjanje pogovorov in spodbujanje k rekonstruiranju časovno zelo oddaljenih spominskih drobcev. Pri tem so bili v pomoč podatki in pesemske

12 *Jaz idem vo jamo* (GNI M 27.810a) in *Kristušovi verni* (GNI M 27.815).

13 Zaradi razpršenega raziskovalnega zanimanja in osredinjenosti na pesemsko gradivo je izredno malo podatkov o virih, iz katerih so se pevci in kantorji učili ter na pogrebnih in terenskih obiskih peli mrtveče pesmi.

14 Z izrazom profesionalni želim poudariti, da je šlo za izvajalce, ki so ustaljeno nastopali v vlogi pogrebnih pevcev.

15 Slovensko-madžarska raziskovalna ekipa v sestavi Balázs Déri, Pál Richter, Rebeka Kunej in Urša Šivic je leta 2017 opravila terenska snemanja v Slovenski vesi, Verici-Ritkarovcih, Števanovcih in Sakalovcih ter na Gornjem Seniku, leta 2018 pa sva z Marijo Klobčar snemali v Slovenski vesi, Verici-Ritkarovcih, Števanovcih, Sakalovcih, Križevcih, Murski Soboti, Kančevcih, Dobrovniku in Črenšovcih ter na Gornjem Seniku.

vsebine, ki smo jih poznali že iz literature, oziroma tiste, ki smo jih sproti odkrivali na terenu.¹⁶

Ne le zbiranje etnografskih podatkov, tudi izvedba mrtvečih pesmi je bila včasih spontana, včasih pa naporno rekonstruiranje oddaljenih spominov. V večini primerov smo tako posneli le fragmente pesmi, npr. eno kitico, v primerih, ko so nam pevke zapele cele pesmi, so jih po navadi pele (oziroma brale¹⁷) iz pesmaric, največkrat iz pesmarice *Poslušajte vsi ljudje* (Kozar, ur. 2011).

Pri popisu mrtvečih pesmi se sklicujem le na snemanja v porabskih krajih, saj v Prekmurju mrtvečih pesmi, kot jih vsebinsko razumem v okviru tega prispevka, nismo dokumentirali. Bolj ali manj celovito oziroma fragmentarno smo dokumentirali štiri mrtveče pesmi, in sicer z več različicami: *Idem jaz že vo grob* (Vir 9/13; Vir 12/9; Vir 13/3; Vir 11/1), *Zaspala, mamica si zlata* (Vir 13/1), *O duša, idi k tvojemi Očeti* (Vir 13/4; Vir 8/3; Vir 14/1) in *O ti smrt nesmilena* (Vir 10/1).

Tako intenzivno usmerjanje pogovorov, kot je bilo potrebno na omenjenih terenskih obiskih, je prineslo razmeroma zadovoljivo količino podatkov in oblikovalo vsaj približno zadovoljivo predstavo o mrtvečih pesmih. Seveda pa se lahko prav v intenzivnem interveniranju skriva past, da dajo sogovorniki prenašane in s tem morda napačne izjave, saj so bile prakse in vsebine, ki so nas med terenskim raziskovanjem zanimala, za pevke sogovornice oddaljene tudi do petdeset let. Poleg petih vsebin smo v pogovoru poskušali zajeti podatke o posameznih delih pogrebnega rituala, o mestih, kjer so se pele mrtveče pesmi, o virih, iz katerih so pevci peli, in o tem, kdo jih je izvajal. Nemogoče si je bilo ustvariti enovito sliko o posameznih pesmih in njihovem položaju v pogrebnem ritualu, saj so se sogovornice – teh je bilo devet, rojenih med letoma 1937 in 1946¹⁸ – spominjale šeg v različnih obdobjih, predvsem pa v različnih krajih.

2. Posnetki mrtvečih pesmi Franceta Cigana

Med preteklimi terenskimi obiski – vse do vzpostavitve že omenjenega raziskovalnega projekta leta 2016 – Glasbenonarodopisni inštitut nikoli ni ciljno raziskoval in dokumentiral mrliških pesmi oziroma ožje zvrsti – mrtvečih pesmi. S tega vidika so mrtveče pesmi oziroma njihove prve kitice, ki jih je 25. julija 1966 v Šalovcih posnel duhovnik, glasbenik ter zbiralec in raziskovalec ljudskih pesmi

France Cigan, izjema, in imajo zato še posebno vrednost.¹⁹ Kot prvi so Ciganu zapeli t. i. »dijaki«, torej skupina »profesionalnih« pogrebnih pevcev; zapeli so mu 11 mrtvečih pesmi. Kot drugi pa mu je, prav tako 11 mrtvečih pesmi, zapel Franc Matoš iz Šalovcev (Vir 6: 38). Sklepamo lahko, da je šlo za »profesionalnega« pogrebnega pevca (podobno kot v primeru pevca Šraja iz Sakalovcev), saj je znal veliko pesmi, zapel pa jih je suvereno in kakovostno. Tudi France Cigan je prepoznal vrednost zvrsti mrtvečih pesmi, zato je na nekaterih mestih zvočno dokumentiral spremljajoče podatke o funkcijski umestitvi pesmi, o vlogi izvajalcev in virih, iz katerih so pevci peli.

Približna ocena števila mrtvečih pesmi iz arhiva Glasbenonarodopisnega inštituta, v Prekmurju in Porabju posnetih v obdobju 1950–2018 – upoštevajoč tudi posnetke Franceta Cigana (o teh več v nadaljevanju) – je okoli 30 primerov (brez variant).

Objave mrtvečih pesmi z melodijami

1. Mrtveče pesmi, z melodijami objavljene v tiskanih publikacijah

Mrtveče pesmi, ki so jih po letu 1958 sodelavci Glasbenonarodopisnega inštituta posneli v Prekmurju in Porabju, so pritegnile precej zanimanja. Raziskovalci so jih v primerjavi z gradivom iz osrednjeslovenskega prostora prepoznali kot posebne, zato so našle svoje mesto tudi v tiskanih izdajah. Zmaga Kumer je mrtveče pesmi uvrstila v dve pesmarici. V antološki zbirki *Pesem slovenske dežele* je objavila dve pesmi, ki ju je leta 1958 zapela Marija Janko, *Poslušajte vi ljudje* (GNI M 22.094) in *Jaz idem v jamo* (GNI M 22.096) (Kumer, ur. 1975: 551–552), v zbirki mrliških pesmi *Ena urca bo prišla* pa je v poglavju »mrtvečih pesmi« objavila tri pesmi iste pevke: *Poslušajte vi ljudje* (GNI M 22.094), *Jezoš, sladko ime* (GNI M 22.097) in *Jaz idem v jamo* (GNI M 22.096) (Kumer, ur. 2003a: 141–143).

Posebno mesto, predvsem v porabski lokalni skupnosti, ima pesemska zbirka *Poslušajte vsi ljudje* (Kozar, ur. 2011), ki v razdelku Pri pokapanju objavlja štiri mrtveče pesmi: *Idem jaz že v grob*, *Iz globine se glasi*, *Malo dete, kak si srečno* in *O duša idi k tvojemi Oči* (Kozar, ur. 2011: 279–285). Ta objava je danes v Porabju glavni vir za izvajanje mrtvečih pesmi.

16 Naj na tem mestu, poleg omenjenih okvirov in ovir, omenim še obojestransko težavo pri sporazumevanju v odnosu med porabskim narečjem in knjižno slovenščino. Zato je bilo za uspešnost terenskega raziskovanja ključno sodelovanje sodelavke GNI, Marije Klobčar, ki se je s sogovornicami sporazumevala v prekmurškem narečju.

17 Pesmarice (tudi tiste z objavljenimi melodijami) so pevcem največkrat v pomoč kot spominsko naslanjanje na besedilo, melodijo pa znajo na pamet.

18 Poleg teh so bile še nekatere mlajše sogovornice pevke cerkvenega pevskega zbora iz Števanovcev.

19 V arhivu GNI se pod številko GNI T 300 nahaja magnetofonski trak s presnetki mrtvečih pesmi Franceta Cigana, popis posnete vsebine pa v terenskem zvezku (Vir 6: 36–39). Medtem ko so bile melodije na magnetofonskem traku GNI T 300 dobro slišne, pa je bilo v besedilu nemogoče prepoznati kaj več kot nekaj začetnih besed. Prav zahvaljujoč tehnični obnovitvi teh presnetkov s pomočjo digitalnega restavriranja, ki ga je leta 2018 opravil sodelavec Glasbenonarodopisnega inštituta Drago Kunej, je bilo mogoče razbrati, za katere pesmi gre. Besedila nekaterih med njimi sta s pomočjo objav v tiskanih pesmaricah raziskovalki Marija Klobčar in Marjeta Pisk lahko rekonstruirali.

2. Mrtveče pesmi v zvočnih publikacijah

Tako kot v tiskanih so raziskovalci Glasbenonarodopisnega inštituta prepoznali vrednost mrtvečih pesmi tudi v zvočnih izdajah; do danes so objavili dva posnetka: kot prvi je bil na plošči objavljen posnetek pesmi *Jaz idem v jamo* (GNI M 22.096) iz Šalovcev s pevko Marijo Janko (B. n. a. [1967?], A/št. 10), na zgoščenki s prekmurskim pesemskim izročilom iz leta 2010 pa je objavljen posnetek mrtveče pesmi iste pevke, *Že vo veselje, ta pojdem* (GNI M 27.811), ponovno pa je bil objavljen njen posnetek pesmi *Jas idem v jamo* (GNI M 22.096; Klobčar idr. 2010, št. 33).

Po številu objavljenih mrtvečih pesmi med najbogatejše zvočne izdaje spada zgoščenka *Že spunjeno*, ki jo je leta 2006 izdala skupina Ljudskih pevcev z Gornjega Senika. Kot je po spoznavanju »terena« ugotovil že raziskovalec Tomaž Rauch, so te pesmi danes že dodobra izrinjene iz zavesti ljudi (Rauch 2006: 7) in obstajajo v njihovem spominu le še kot delci in materializacija spomina. Gre za posredno naučene pesmi, katerih vir je bila Vera Gašpar, pevka in vodja skupine, pogosto tudi sogovornica in pevka na snemanjih Glasbenonarodopisnega inštituta v začetku sedemdesetih let 20. stoletja. Med raznolikim pesemskim gradivom je na zgoščenki posnetih pet mrtvečih pesmi: *Za malo deco*, *Zaspála mamica si zláta*, *Oh ti smrt nesmilena si*, *Že spunjeno* in *Idem jaz žé vu grob* (Ljudski ... 2006).

Glasba mrtvečih pesmi

Tako kot se v diahronem pogledu spreminjajo pogrebna določila in z njimi spremljajoče navade, se spreminja tudi v pogrebnem ritualu uporabljena glasba. Zgodovinski, upravni, estetski in drugi vidiki so vplivali tudi na mrtveče pesmi: na njihov repertoar, število, besedilne in seveda glasbene vsebine. Raziskava današnjega stanja mrtvečih, prav tako pa širše stanje pogrebnih pesmi je naloga, ki čaka na nadaljnjo podrobnejšo obravnavo, na tem mestu pa me zanima zvočno gradivo, ki je shranjeno v arhivu Glasbenonarodopisnega inštituta in odraža preteklo stanje, referenčno za čas sredi 20. stoletja.

Da bi z genealoškega vidika smeli domnevati o tonskih lestvicah in strukturnih okvirih melodij mrtvečih pesmi, imamo premalo primerljivih virov in dokumentov. Iz podatkov, ki nam jih za sredo 20. stoletja razkrivajo posnetki Franceta Cigana in Glasbenonarodopisnega inštituta, ne moremo sklepati niti, kakšne so bile melodije strukturno, niti kakšna je bila dinamika spreminjanja glasbenih vsebin, saj je razpoložljivi vzorec melodij premajhen in časovno preveč omejen.

Ugotavljanje genealogije je zapleten postopek tudi v polju raziskav virov in prehajanj besedil, ne glede na to, da imajo raziskovalci tekstologi na voljo razmeroma veliko primerjalnega gradiva. V raziskovanju rokopisnih in tiskanih

pesmaric kot virov in vsebinskih povezav med njimi Marjeta Pisk ugotavlja naslednje:

Ohranjeni rokopisni zvezki izkazujejo večjo kontinuiteto stabilnosti in ohranjanja pesemskega repertoarja kot tiskane izdaje, katerih avtorji so s prevajanjem nemških, latinskih in predvsem madžarskih pesmi sprva želeli uvajati nove pesmi, na začetku 20. stoletju pa je prevladal recepcijski vidik in so se odločali za natis pesmi, ki so jih ljudje že poznali ter so jih pevci in organisti potrebovali kot pomoč pri petju na pogrebih. (Pisk 2018: 30)

Ugotovitve, podobne tistim o raziskovanju genealogije besedil, razkriva tudi analiza melodij mrtvečih pesmi, in sicer da so po melodiki mrtveče pesmi raznolike, saj so gotovo prihajale iz zelo različnih vsebinskih, kulturnih in časovnih virov. Domnevamo lahko, da so nekatere melodije nastajale na novo, namensko prav za mrtveče pesmi, druge so se prenašale iz že znanega izročila – ne le iz izročila mrtvečih pesmi, temveč tudi iz drugega liturgičnega ali posvetnega izročila, tako iz domene cerkvene kot tudi t. i. ljudske glasbene tradicije (Sławińska-Dahlig 2009: 333). Glede na dosegljive vire glasbenih vsebin mrtvečih pesmi je Tomaž Rauch zapisal, da pesmi razkrivajo mešanje »arhaičnih oblik do očitno mlajših, značajsko že plesnih melodij in do vmesnih različic, ki so slogovno bolj vezane na izrazito umetno cerkveno izročilo« (Rauch 2006: 11). Da so melodije mrtvečih pesmi bolj ali manj prehajale v spominu, lahko domnevamo iz dveh dejstev: v tiskanih pesmaricah so pogosto navzoča »navodila«, na katero »nouto«, torej že znano, ustaljeno melodijo se pesem poje; lastniki rokopisnih pesmaric, ki so bili najverjetneje pravi izvajalci mrtvečih pesmi, so gotovo sami ohranjali spominske kazalke na ustrezne melodije.

Način petja in melodične strukture razkrivajo vzporednice v skladu s siceršnjo prakso t. i. ljudskega petja in pesemskega repertoarja, vseeno pa je vredno opozoriti na nekaj posebnosti:

1. Melodika nekaterih mrtvečih pesmi jasno razkriva koralno strukturo.

♩ = 37

7 Star - ši člo - vek...

11

17

Slika 1: Primer koralne melodike (Šalovci, 1966).²⁰

Vir: ZRC SAZU, Glasbenonarodopisni inštitut, GNI M 33.370.

2. Primeri mrtvečih pesmi z melizmi so redki, pa vendar razkrivajo raznolikost virov melodij.

♩ = 37

7 O dū - ša, i - di k tvo - je - mi O - či, ki te je stvo - ru, če - Le
tū - di k Si ni bo - že - mi, ki - te - bi je od - kŭ - - po.

12 i - di k dŭ - hi sve - to - mi, ki - te - bi je po - sve - tu, naj -
te že vze - me kŭ - e - čno - mi ve - se - lje go - ri v ne - bo.

Slika 2: Primer melizmatične melodije (Gornji Senik, 1970).

Vir: ZRC SAZU, Glasbenonarodopisni inštitut, GNI M 31.463.

²⁰ Zaradi slabe razumljivosti besedila je nakazan le začetek pesmi.

3. Med terenskimi posnetki mrtvečih pesmi imamo na voljo izvedbi dveh pevskih skupin, od katerih je ena pela enoglasno (posnetki »dijakov« Franceta Cigana), ena pa dvoglasno. Slednji je primer dvoglasnega petja, ki razkriva način vodenja glasov v terciah s seksto v kadenci, ki je v skladu s siceršnjo pevsko prakso te skupine oziroma širšega kulturnega prostora (Šivic 2014: 32).

♩ = 48

I - dem jaz že vu grob, v ve - čno po - či - va - nje,
do so - dnje - ga dne - va de mi pre - bi - va - nje.

Slika 3: Primer terčnega dvoglasja s seksto v kadenci (Gornji Senik, 1970).

Vir: ZRC SAZU, Glasbenonarodopisni inštitut, GNI M 31.462.

4. V nasprotju z osrednjeslovenskim glasbenim izročilom, kjer je uporabljeni tonski sistem izključno durovski, pa je v porabskem in prekmurskem izročilu navzoč tudi molovski tonski sistem, in to tudi v repertoarju mrtvečih pesmi. V gradivu, ki ga je posnel France Cigan, molovski tonski sistem celo prevladuje, medtem ko med pesmimi, ki jih še danes v drobcih ali kot naučene najdemo med ljudmi, prevladuje durovski, vendar tudi z navzočnostjo molovskega tonskega sistema.

♩ = 37

Že vó ve - se - lje ta — poj - dèm,
v pa - ra - di - žon - ski — vrt i - dèm,
vó bó - žjih ró - kaj jaz bó - dem.

Slika 4: Primer melodije v molu (Šalovci, 1966).

Vir: ZRC SAZU, Glasbenonarodopisni inštitut, GNI M 27.811.

5. Okraševanje je ena od značilnosti, ki jih v slovenskem glasbenem izročilu, posnetem v drugi polovici 20. stoletja, skoraj ne zasledimo (več), zato so Ciganovi posnetki dijakov iz Šalovcev toliko vrednejši, saj nam posredujejo redke primere okraševanja, v tem primeru glissandiranja.²¹

♩ = 52

8 Pla - čna sr - ca, van - dra - rje ži - vo - či,

5 ó - vó mr - tvec, pred na - mi bo - do - či, ko - ga

10 je - vö - po - zvao ži - tka go - spo - d, ê - tak

14 je - ml'e od vas svo - jo slo - bod.

Slika 5: Primer okraševanja z glissandiranjem (Šalovci, 1960).
Vir: ZRC SAZU, Glasbenonarodopisni inštitut, GNI M 33.374.

Sklep

Iz razpoložljivih etnografskih podatkov o mrlških pesmih v porabsko-prekmurskem prostoru ter mrtvečih pesmi kot njihovega pomembnega vsebinskega dela težko oblikujemo jasne in enoznačne predstave, saj so nanje vplivali (in vplivajo še danes) številni dejavniki. Zaradi spremenjenih osebnih in družbenih navad v drugi polovici 20. stoletja, predvsem zaradi ukinjanja ležanja pokojnika na domu, so obsmrtni in pogrebne prakse, katerih del so bile tudi mrtveče pesmi, v spominu ljudi že zelo oddaljene; sogovorniki se danes težko spomnijo poteka preteklih dogodkov in izvajanih vsebin. Ne glede na vzporednice in podobnosti med porabskim in prekmurskim prostorom so se obsmrtni in pogrebne prakse razlikovale že med samimi sosednjimi vasi. Prav tako so pridobljeni podatki odvisni od generacije, ki ji pripada sogovornik, torej se etnografski podatki nanašajo na različna obdobja.

Kljub nepopolnosti in razpršenosti podatkov o obsmrtnih in pogrebnih praksah ter mrtvečih pesmih pa je mogoče reči, da je bilo izvajanje mrtvečih pesmi splošna praksa, jasna je osnovna kodificirana struktura s posameznimi

deli v poteku obreda, ki so (in tudi danes) določala glasbene vsebine mrtveče pesmi, npr. ob polaganju pokojnika v krsto, ob odhodu krste od doma, med potjo od doma k pokopališču, pri kapeli, na pokopališču in ob spuščanju krste v grob. Glasba tu nastopa predvsem kot »nosilka« besedila, ki ima v pogrebnem obredu na pomenski ravni ključno vlogo povezovalca dogodkov. Nekatere mrtveče pesmi so namreč vezane na posamezna dejanja, druge so v ubeseditvi (religioznega) odnosa med posameznikom in skupnostjo ter smrtjo bolj splošne.

Primerjava terenskih podatkov, pridobljenih v drugi polovici 20. stoletja, s tistimi, pridobljenimi v zadnjih dveh letih, utrjuje predstavo o nekdanjem mestu mrtvečih pesmi v obsmrtnem in pogrebnem obredju. Hkrati pa podatki iz sodobnosti razkrivajo, da v posameznostih še vedno obstajajo nekatere, čeprav v številu in raznolikosti že močno skrčene pričakovane kodificirane oblike in z njimi pesemske vsebine. Še dandanes se namreč v Porabju pojavljajo pogrebi, ki vključujejo katero od mrtvečih pesmi, medtem ko je v Prekmurju navzoča po funkciji primerljiva močna zvrst pogrebnih pesmi, t. i. žalostink, kar pa odpira vprašanja za nadaljnja terenska raziskovanja.

²¹ Okraski so sestavljeni iz trilčkov, povezanih v izrazite glissande.

Literatura

B. n. a.: *Slovenska ljudska pesem: Dokumentarni posnetki glasbeno-narodopisnega inštituta v Ljubljani*. Gramofonska plošča. Zagreb: Jugoton [1967?].

BAKOŠ, Mihael: *Nouvi Gráduvál, vu sterom sze vö zebráne, pobougsane, i zdaj vete nouvi réd posztávlene dühovne peszmi nahájajo szamomi Bougi na díko vö dáni*. Šopron: Samozaložba, 1789.

DRAVEC, Josip: *Glasbena folklorja Prekmurja: Pesmi*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1957.

GAŠPAR, Vera: Slovenska reč, pesem je moje vse. V: Ljudski pevci Zveze Slovencev Gornji Senik, *Že spunjeno*. Zvočni CD [z dodatnim PDF gradivom na nosilcu]. Murska Sobota: Pokrajinski muzej Murska Sobota, 2006, 2–5.

KLOBČAR, Marija: Pesemske pripovedi Prekmurja ali O čem je pela Katica. V: Marija Klobčar, Peter Vendramin in Urša Šivic, *Spejvaj nama, Katica: Ljudske pesmi Prekmurja*. Zvočni CD. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2010, 2–13, 18–28, 31.

KLOBČAR, Marija, Peter Vendramin in Urša Šivic: *Spejvaj nama, Katica: Ljudske pesmi Prekmurja*. Zvočni CD. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2010.

KOZAR, Ciril (ur.): *Poslušajte vsi ljudje: Porabska pesmarica*. Gornji Senik: Državna slovenska samouprava, 2011.

KOZAR-MUKIČ, Marija: Seniška pesmarica iz 1864. *Traditiones* 28 (1), 1999, 165–170.

KUMER, Zmaga: Neznane vrednote: »Mrtveča« pesem iz Prekmurja. *Glasnik Slovenskega etnografskega društva* V/1, 1963, 1.

KUMER, Zmaga: Fekonja: Primer prevrstitve mrliške pesmi v pripovedno. *Slovenski etnograf* 16/17, 1963/64, 115–132.

KUMER, Zmaga (ur.): *Pesem slovenske dežele*. Maribor: Založba Obzorja, 1975.

KUMER, Zmaga (ur.): *Ena urca bo prišla: Mrliške pesmi na Slovenskem*. Ljubljana: Družina, 2003a.

KUMER, Zmaga: Mrliške pesmi na Slovenskem. V: Zmaga Kumer (ur.), *Ena urca bo prišla: Mrliške pesmi na Slovenskem*. Ljubljana: Družina, 2003b, 9–26.

LJUDSKI pevci Zveze Slovencev Gornji Senik: *Že spunjeno*. Zvočni CD [z dodatnim PDF gradivom na nosilcu]. Murska Sobota: Pokrajinski muzej Murska Sobota, 2006.

OMERZEL-TERLEP, Mira: *Slovenska ljudska glasba. Glasbena mladina* 14 (8), 1983/84.

PISK, Marjeta: Zbirke »mrtvečih pesmi«: Iz rokopisnih v tiskane zbirke ali obratno? *Obdobja* 37, 2018, 25–32.

PRELOVŠEK, Anita: *Glasba na pogrebnih slovesnostih v današnji Sloveniji*. Doktorska disertacija. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za muzikologijo, 2018.

PŠAJD, Jelka: *Čez ta prag me bodo nesli, ko zatisnil bom oči: Smrtne šege in pogrebne prakse Pomurja in Porabja*. Murska Sobota: Pomurski muzej, 2017.

RAUCH, Tomaž: *Že spunjeno*. V: Ljudski pevci Zveze Slovencev Gornji Senik, *Že spunjeno*. Zvočni CD [z dodatnim PDF gradivom na nosilcu]. Murska Sobota: Pokrajinski muzej Murska Sobota, 2006.

SIJARTO, Števan. *Mrtvečne peszmi, stere szo szti sztári píszm vküip pobráne, pobougsane, ino, na haszek szlovenszkoga národa zdaj oprvics na szvetloszt dáne*. V-Szomboteli: pri Sziesz Antoni, 1796.

SŁAWIŃSKA-DAHLIG, Ewa: The Funeral Singer in Central Poland. V: Piotr Dahlig (ur.), *Traditional Musical Cultures in Central-Eastern Europe: Ecclesiastical and Folk Transmission*. Warsaw: University of Warsaw, Institute of Musicology: Warsaw Learned Society: Polish Academy of Sciences, Institute of Art, 2009, 327–343.

ŠIVIC, Urša: O enoglasju in »večglasju« v Porabju. *Glasnik SED* 54 (3), 2004, 30–35.

VODUŠEK Valens: Slovenska ljudska pesem (spremna knjižica h gramofonski plošči). V: B. n. a., *Slovenska ljudska pesem: Dokumentarni posnetki glasbeno-narodopisnega inštituta v Ljubljani*. Gramofonska plošča. Zagreb: Jugoton [1967?], [1–4].

Arhivski viri

Vir 1: GNI T 284A – Glasbenonarodopisni inštitut ZRC SAZU, Zbirka magnetofonskih trakov.

Vir 2: GNI T 300 – Glasbenonarodopisni inštitut ZRC SAZU, Zbirka magnetofonskih trakov.

Vir 3: GNI T 667 – Glasbenonarodopisni inštitut ZRC SAZU, Zbirka magnetofonskih trakov.

Vir 4: GNI T 677 – Glasbenonarodopisni inštitut ZRC SAZU, Zbirka magnetofonskih trakov.

Vir 5: GNI TZ 5 – Glasbenonarodopisni inštitut ZRC SAZU, Zbirka terenskih zvezkov. Terenski zvezek 25.

Vir 6: GNI TZ 32 – Glasbenonarodopisni inštitut ZRC SAZU, Zbirka terenskih zvezkov. Terenski zvezek 32.

Vir 7: GNI TZ VV 5 – Glasbenonarodopisni inštitut ZRC SAZU, Zbirka terenskih zvezkov. Terenski zvezek Valens Vodušek 5.

Vir 8: GNI Gornji Senik, 28. 5. 2018, Por. (H) – Glasbenonarodopisni inštitut ZRC SAZU, Zbirka digitalnih zvočnih posnetkov zvezkov.

Vir 9: GNI Sakalovci, 30. 8. 2017, Por. (H) – Glasbenonarodopisni inštitut ZRC SAZU, Zbirka digitalnih zvočnih posnetkov zvezkov.

Vir 10: GNI Sakalovci, 29. 5. 2018, Por. (H) – Glasbenonarodopisni inštitut ZRC SAZU, Zbirka digitalnih zvočnih posnetkov zvezkov.

Vir 11: GNI Sakalovci, 30. 5. 2018, Por. (H) – Glasbenonarodopisni inštitut ZRC SAZU, Zbirka digitalnih zvočnih posnetkov zvezkov.

Vir 12: GNI Slovenska ves, 31. 8. 2017, Por. (H) – Glasbenonarodopisni inštitut ZRC SAZU, Zbirka digitalnih zvočnih posnetkov zvezkov.

Vir 13: GNI Slovenska ves, 28. 5. 2018, Por. (H) – Glasbenonarodopisni inštitut ZRC SAZU, Zbirka digitalnih zvočnih posnetkov zvezkov.

Vir 14: GNI Števanovci, 29. 5. 2018, Por. (H) – Glasbenonarodopisni inštitut ZRC SAZU, Zbirka digitalnih zvočnih posnetkov zvezkov.

Musicological Aspects of Dirges in the Regions of Prekmurje and Raba Valley

The focus of the article is the practice of dirges (“mrtveča pesem”) – the religious (traditional) music which is a part of codified sequence of funeral rituals. With their texts these songs refer to relations between the deceased and the relatives, while also revealing the general attitude to death. Because of their coexistence and similarities, dirges of Prekmurje and Raba Valley can be researched together, since the production and performance of these songs was characteristic of both regions.

The term “mrtveča pesem” is the most generally accepted dialect term, but some others could be found as well. Researchers, such as Zmaga Kumer, Jelka Pšajd, Marija Kozar-Mukič, Tomaž Rauch, focused on documenting dirges, their text contents and functions in funeral rituals. However, in terms of ethnomusicology, the key problem is the lack of data about dirges as a music practice and the lack of melodies in printed and manuscript sources. The first audio recordings of dirges were made by the Institute of Ethnomusicology only in 1958, since the first printed songbook with dirge texts had been published in as early as 1789 (“Nouvi Gráduvál” by Mihael Bakoš) and the songbook with only dirges in 1796 (“Mrtvecsne peszmi” by Štefan Sijarto).

In 2016, a research project on religious traditional music “Memory of Religion in Folk Music Archives“ was started at the Institute of Ethnomusicology, but until then dirges had never been of any special research interest. Nevertheless, the institute documented twelve dirges (“Idem jaz že vu grob”, “O, duša, idi k mojemi Oči”, “Jaz idem vu jamo”, “Že spunjeno” were mostly performed) in Prekmurje and Raba Valley between 1958 and 1970 – during a period when this music practice was still alive and the memories still vivid enough.

The article also presents the current dirge-related situation on the basis of fieldwork conducted in Prekmurje and Raba Valley in 2017 and 2018. While twelve different dirges had been recorded in the past, only four different ones were discovered in last two years. It needs to be emphasised that these songs were either reconstructed or learned and were usually also merely fragments of very distant memories.

There are not sufficient comparative documents available to genealogically research the tone structure of dirge melodies. On the basis of the available data, it is not possible to presume which melodies were relevant in the period before sound recordings and how these melodies were structured. Like dirge texts, dirge melodies were also transferred through different sources, i.e. some of them were composed intentionally, while others were transmitted from the already known traditional repertoire.

BARVE V SLOVENSКИH SODOBNIH FOLKLORNIH UGANKAH¹

Izvirni znanstveni članek | 1.01
Datum prejema: 3. 10. 2018

Izveček: Avtorica v članku ugotavlja, da analiza zbranega gradiva sodobne slovstvene folklorne pogosto pokaže spremenjene funkcije posameznih žanrov ali podžanrov in njihove učinkovitosti. Poudarja, da družbeni razvoj in dinamika spreminjata tako teme, ki se pojavljajo v slovstveni folklori, kot tudi marsikateri žanr in njegovo percepcijo. Ugotavlja, da je tako tudi pri uganki: včasih je prevladovala prava uganka, v sodobnih folklornih ugankah pa se je prava uganka kot žanr slovstvene folklorne umaknila v ozadje, prevladal pa je podžanr šaljivega vprašanja. Tako je tudi raba barvnih poimenovanj pri sodobnih ugankah drugačna kot je bila v preteklosti.

Ključne besede: uganka, šaljiva vprašanja, folklor, barve, šala, humor

Abstract: The author argues that collections of contemporary folklore material often show the changed functions of genres or subgenres and their different productivity. The author emphasizes that the development and dynamics of society change both the themes that appear in folklore, as well as many genres and their perception. She finds this process also in riddles: at the forefront of the older material are true riddles, while in the contemporary material, true riddles as a genre are pushed to the background and are dominated by joking questions. The use of colour names in contemporary riddles is also different from that of archival material.

Keywords: riddle, conundrums, joking question, folklore, colour, joke, humour

Uvod

Za folklorno uganko, ki spada med najstarejše žanre slovstvene folklorne in jo zasledimo že v antičnih zapisih, med generacijami pa kroži (predvsem) prek verbalne komunikacije, je značilna dvodelna oblika: 1) krajše vprašanje ali opis in 2) eno- ali večbesedni odgovor (včasih celo poved). Dvodelna struktura folklorne uganke narekuje dialoško obliko, ta pa prav tako terjaja dvodelno strukturo: ne glede na podžanr folklorne uganke sta potrebna vsaj dva udeležena: govorec in poslušalec/poslušalci, ki večinoma tudi uganjuje/jo in tako vzpostavlja/jo dvosmerno komunikacijo. Podžanri folklorne uganke se med seboj razlikujejo po funkcijah: lahko gre za razbiranje metaforičnega opisa in s tem vzpostavljanje in razreševanje tekmovalnega odnosa, lahko za poudarjanje humorja ter kreativnega izražanja in mišljenja. Sodobne folklorne uganke obsegajo več podžanrov: poleg danes redkejših pravih in risanih ugank so najpogostejša šaljiva vprašanja, medtem ko je podžanr modrih oziroma katekizemskih vprašanj tako rekoč izginil.

V članku se osredinjam na prave uganke in šaljiva vprašanja kot najbolj reprezentativna podžanra v zbranem sodobnem gradivu, hkrati pa nekatera med njimi vsebujejo tudi barvna poimenovanja, kar je ena osrednjih točk tokratne razprave. V članku izhajam tako iz starejšega arhivskega gradiva ugank, ki je del arhiva Inštituta za slovensko naro-

dopisje ZRC SAZU (v nadaljevanju ISN ZRC SAZU), kot tudi iz sodobnega gradiva, ki sem ga zbrala s terenskim delom (več o tem v poglavju o metodologiji).

Razlika med pravo uganko in šaljivim vprašanjem je predvsem v izraženem medsebojnem odnosu zastavljalca vprašanja in uganjevalca. Za pravo uganko je značilno, da sta zastavljalca uganke in uganjevalec v tekmovalnem odnosu: če uganjevalec uganko ugame, zmaga, če je ne, je zmaga na strani zastavljalca. Ta odnos z vsako na novo zastavljeno uganko postaja bolj dinamičen in spremenljiv. Za te uganke je značilen predvsem (zelo) metaforičen opis odgovora, ki ga mora uganjevalec ali uganiti ali poznati. Pogosto nizajo in povezujejo nepričakovane lastnosti ali pa namigujejo na povsem drugačen odgovor, kot je določen, z opisom resničnih lastnosti pa zavajajo. Pri pravi uganki je pogosto možnih več različnih odgovorov, vendar je pravilni le tisti, ki ga določi uganjevalec oziroma družba. Večina pravih folklornih ugank v arhivskem gradivu ISN ZRC SAZU je tematsko povezanih s kmečkim življenjem (Taylor 1951; Babič 2018). Ker kmečki predmeti in živali niso več del vsakdanjika, so odgovori v sodobnih pravih ugankah povezani s tematskim svetom otrok, s šolo, hrano, stanovanjem/hišo itn.

Šaljiva vprašanja so podžanr uganke, ki je na meji med uganko in vicem ter večinoma del humorističnega repertoarja. Navadno se začenjajo z vprašalnicami kaj, kako, zakaj, kakšna je razlika, v čem sta si podobna ipd. Pri šaljivih vprašanjih tekmovalnost med udeležencema ni več v ospredju ali pa niti ni izražena. Dvodelna struktura vpra-

¹ Raziskava je nastala kot del podoktorskega projekta MOBJD33 iz raziskovalnega projekta IUT 22-5 v okviru sheme Mobilitas+. Podprla jo je Evropska Regionalna razvojna fundacija (Centre of Excellence of Estonian Studies – CEES TK 145).

šanje-odgovor, zaradi katere so šaljiva vprašanja uvrščena pod žanr ugank, prevzame predvsem funkcijo 'poante' [*punch line*] (Oring 1993: 131–132; Šrimpf Vendramin 2015: 93), ki vpliva tudi na spremenjeni potek komunikacije med podajanjem. Pri šaljivem vprašanju najpogosteje ena oseba poda tako vprašanje kot odgovor, med njima pa ni rivalskega odnosa; funkcija šaljivih vprašanj je vzbujanje humorja, lahko tudi smeha (Kaivola-Bregenhøj 2001: 57). Kreativni vzorec kratke oblike šaljivega vprašanja vsakomur omogoča samostojno oblikovanje (Davies 2011: 12). Kot pri pravih ugankah tudi v šaljivih vprašanjih podoba oziroma vprašanje temeljita na posplošeni podobi oziroma stereotipih, ki ponujajo neskončno variacij. Prav zato je ta oblika dandanes izredno učinkovita in se hitro širi. Zaradi poudarjene humorne funkcije pa tudi zaradi spremenjenega komunikacijskega vzorca te strukture le še delno uvrščamo med uganke: uganke so le po strukturi, funkcijsko pa gre za šale.

Barva kot lastnost predmeta nastane kot fizikalni pojav lomljenja svetlobe in jo zaznamo s prostim očesom. Poimenovanja barv odražajo našo zaznavo okolja, ki je ubesedeno tudi v ugankah. V slovenščini poznamo enajst osnovnih poimenovanj za barve: črna, bela, rdeča, rumena, zelena, modra, rjava, vijolična, roza, oranžna in siva,² zato slovenski jezik po Brentu Berlinu in Paulu Kayu (1991 [1969]: 23) uvrščamo na sedmo, najvišjo stopnjo razvoja osnovnega barvnega izrazja. V ugankah se poimenovanje barve pojavlja predvsem kot lastnost predmeta ali kot referenca nanjo, poimenovanje barve pa ne vodi nujno k odgovoru. Povezavi sodobnih estonskih ugank s poimenovanjem barve se je prva podrobneje posvetila Piret Voolaid (2016). V svoji študiji poudarja predvsem šaljiva vprašanja o blondinkah in slonih, v katerih so barve tudi najpogosteje uporabljene. Tudi iz analize inštitutskega arhivskega gradiva slovenskih ugank (Babič 2018) je, čeprav ta po deležu ne izstopa, razvidna prisotnost barvnega poimenovanja. Deleža poimenovanj barve in opisov z barvnimi poimenovanji sta pogostejša v sodobnih ugankah, v katerih je oboje uporabljeno tudi kot identifikacijska karakteristika blondinke, barve pa so lastnost predmeta tudi v predugankah (glej v nadaljevanju).

Metodologija

Enote, vključene v analizo o uporabljenih barvah v sodobnih folklornih ugankah, sem med letoma 2012 in 2018 zbirala predvsem po šolah (leta 2015), po spletu (osebna elektronska pošta, forumi, spletne strani), nekaj malega tudi z intervjuji ali pa med vsakdanjo komunikacijo.³ Zbirka trenutno vsebuje 530 različnih enot sodobnih ugank, ki so

z navedbo vira shranjene v programu Excel.⁴ Del enot je bil namensko zbran za zbirko, del pa za raziskave drugih tem. Za diahrono primerjavo z nedavno zbranim sodobnim gradivom sem uporabila arhivsko gradivo ISN ZRC SAZU, v glavnem zbrano med terenskim delom v obdobju med 19. stoletjem in osemdesetimi leti 20. stoletja.

Sodobne uganke za namen raziskave sem izbrala glede na vsebnost poimenovanja barve: če je uganke poimenovala barve, sem jo uvrstila v analizo. Takšnih ugank, predvsem na račun šaljivih vprašanj o blondinkah, je bilo v gradivu 341.

- Prava uganke (n=12)
- Šaljiva vprašanja (n=517)
- Seksualna vprašanja (n=1)

Tabela 1: Delež sodobnih ugank z barvami (n = 341)

Poudariti moram, da je zbiranje šaljivih vprašanj na terenu precej zahtevno predvsem zato, ker se ljudje krajših folklornih enot ne spomnijo takoj in jih ne začnejo takoj nizati. Več gradiva lahko pridobimo le postopoma, in to le, kadar nam uspe zbrati večjo skupino ljudi, med katerimi se ob začetni zbiralčevi spodbudi ustvari t. i. folklorno srečanje (Ivančič Kutin 2011). V takih skupinah se dinamika lahko razvije do te mere, da si ljudje šale kar podajajo. Zbiranje enot po spletu se zdi lažje, predvsem pa dostopnejše, vendar se ob tem postavi vprašanje, koliko te enote res živijo v komunikaciji, koliko teh enot pa obstaja zaradi svoje skrajne agresije in žaljivosti zgolj na internetu (zaradi manjše samocenzure ob dejstvu, da zapisovalec lahko ostane anonimen), po možnosti napisane zgolj enkrat. V namene raziskav uporabe barvnih poimenovanj v ugankah

2 Vrstni red navajanja barv sledi predvidenim razvojnim stopnjam barvnega izrazja po Berlinu in Kayu (1991 [1969]).

3 Večino v članku navedenih šaljivih vprašanj sem avtorica članka že prej poznala iz žive komunikacije.

4 Zbirka se trenutno še ureja, bo pa v prihodnje del Arhiva ISN ZRC SAZU.

sem dala prednost uporabi samega barvnega poimenovanja in se tvorcu in sodobni slovstveni folklori kot taki nisem posvečala.

Barve v sodobni pravi uganki

V pravih ugankah je barva temeljni del opisa, ki uganjevalcu hkrati pomaga in ga usmerja. Barva je nemetaforični in nesimbolični del vprašanja, opisni del, neposredno povezan z opisanim. Barva je resnična lastnost v uganki opisanega predmeta oziroma odgovora. Uganjevalcu je zato jasno, da mu je barva v vprašanju v pomoč in vodilo, verjetno pa je tudi to razlog, da poimenovanje barve redkeje najdemo v uganki: uganko, ki poimenuje barve, je lažje uganiti (Babič 2018: 46).

V slovenskem sodobnem gradivu⁵ prava uganka živi predvsem kot avtorski žanr, objavljen v knjižnih in periodičnih izdajah za otroke. Sodobne folklorne prave uganke so redke, pa še te otroci pogosto navajajo kot šale, ne kot uganke. Od 530 enot sodobnih folklornih ugank je le 12 pravih ugank, od tega dve uganki poimenujeta barve:

Kaj je belo, ko je umazano? – Tabla.

Kaj je to, če vržeš gor, je belo, ko pade dol, je rumeno? – Jajce.

Pogojno bi lahko v obravnavo uvrstili tudi poimenovanje svetlobe in teme, vendar pri tej uganki ne gre za poimenovanje barve, temveč za vizualizacijo svetlega in temnega ob poimenovanju dela dneva:

Kaj se bolje vidi ponoči kot podnevi? – Luč.

Poznavanje folklornih pravih ugank je zelo slabo, kar kaže na to, da ta podžanr kot del sodobne slovstvene folklore ni več učinkovit.

Barve v sodobnih šaljivih vprašanjih

Šaljiva vprašanja so v nasprotju z arhivskim gradivom v sodobnem gradivu folklornih ugank najštevilčnejši podžanr uganke (Babič 2018). V celotnem gradivu sodobnih ugank je 517 šaljivih vprašanj, kar predstavlja 97,5 odstotka celotnega gradiva. Na terenu jih največkrat dobimo kot vic ali šalo, kar potrjuje, da gre za vrsto humorja. Hkrati pa šaljive uganke pod žanr uganke strukturno uvrščamo zaradi njihove dvodelne oblike vprašanje-odgovor in relativno stalne vsebine (Davies 2011: 14). Čeprav gre za podžanr, v katerem zastavlja vprašanja pove tudi odgovor, računa

na to, da poslušalec ne pozna odgovora.⁶ Odgovor ponuja presenečenje ali preobrat, ki izzoveta smeh ali pa imata vsaj humoren učinek.

Opis/vprašanje je priprava na poanto v odgovoru (Roemer 1999: 182). Veliko šaljivih vprašanj je opredeljenih kot parodične uganke, pri katerih sta poudarjena absurd in nesmisel. Kar je za šaljiva vprašanja še zlasti značilno, je določena mera agresivnosti pri vsakdanjih zaključkih (prav tam: 182–183). Alta Jablow in Carl Withers (1965) sta zato tovrstna šaljiva vprašanja interpretirala kot varnostni ventil, ki mladostnikom omogoča izraziti njihova zanimanja, jezo ali strahove, povezana z nasiljem, s hitrim razvojem in pogosto z iracionalnim svetom, v katerem živijo.

Analiza starejšega gradiva iz arhiva ISN ZRC SAZU je pokazala, da šaljiva vprašanja tematizirajo predvsem logičnost rabe oziroma delovanja določenega predmeta ali obnašanja živega bitja (Babič 2018):

Zakaj ima mlinar bel slamnik? – Da ga nosi.

Zakaj ima star konj slabe zobe? – Da grize z njimi.

Analiza zbranega sodobnega gradiva pa pokaže, da so v drugi polovici 20. stoletja v strukturo šaljivega vprašanja vstopile predvsem naslednje teme:

neumnost

Kako blondinka ubije zlato ribico? – Utopi jo v vodi.

Kaj je največja želja vsakega policaja? – Da si kupi križišče in gre na svoje.

promiskuiteta

Zakaj blondinke ne obvladajo prsnega plavanja? – Kadar postane med nogami vlažno, se takoj obrnejo na hrbet.

svetovne katastrofe

Zakaj ima žid prednost pri šahu, ko igrata s Hitlerjem v plinski celici? – Prednost domačega terena.

in različni kruti prizori

Kaj je rdeče in se vrti? – Dojenček v mikserju.

⁶ Če poslušalec odgovor pozna, potem šaljivo vprašanje izgubi funkcijo vzbujanja humorja; prav nepoznavanje presenetljivega odgovora in humornega preobrata je ena glavnih lastnosti šaljivih vprašanj.

⁵ Enako npr. tudi v Estoniji, na Finskem in Irskem.

Šaljiva vprašanja, ki se različno uporabljajo, imajo več podtipov, pogosto povezanih s starostjo uporabnikov: od mlajših otrok pa do odraslih. Z razvojem se spreminjata tudi razumevanje in raba različnih šaljivih vprašanj. Šaljiva vprašanja s poimenovanjem barve so v večini, saj jih je kar 341, to je 64 odstotkov. Visok delež lahko pripišemo predvsem šaljivim vprašanjem o blondinkah, v katerih je barva navedena že v samem karakterizirajočem poimenovanju osebe.

Preduganke

Sodobna šaljiva vprašanja lahko razdelimo po naslovnih in temah. Vsekakor je že na prvi pogled pri delitvi očitna skupina t. i. nesmiselnih vprašanj, ki jih Kaivola-Bregenhøj (2001: 54) poimenuje 'preduganke' (angl. *pre-riddles*). Gre za šaljiva vprašanja, ki si jih zastavljajo otroci med četrtim in sedmim letom. Vsebinsko nimajo prav dosti smisla, vedno pa izzovejo smeh – zdi se, da je prav ta nesmiselnost pri otrocih humoren element.

Okrog petega leta naj bi otroci dokončno razumeli strukturo in potek uganke, njeno dinamiko z vprašanjem in odgovorom ter možnostjo odgovora (Roemer 1999: 188). V tem obdobju začnejo sestavljati tudi svoje uganke, z zavedanjem, da morajo omogočiti pravičen odgovor. Zmožnost sestavljanja dobre uganke s starostjo narašča (prav tam), hkrati pa to strukturo začnejo izkoriščati tudi za šaljenje, z nesmiselnim odgovorom želijo namreč doseči humoren učinek s 'poanto' (angl. *punchline*). Tovrstna šaljiva vprašanja vedno vsebujejo poimenovanje barve. Prva šaljiva vprašanja/preduganke so namreč vedno povezana z resnično lastnostjo predmeta; v gradivu je najpogostejša poveza-va rdeče barve in paradižnika:

Kaj je rdeče in se vozi gor in dol v dvigalu? – Paradižnik v dvigalu.

Kaj je zeleno in gre gor in dol? – Grah v dvigalu.

Zdi se, da gre za razvojno prva in osnovna šaljiva vprašanja/preduganke, ki jih otroci začnejo aktivno uporabljati, uporabljeni barvni poimenovanji pa sta predvsem rdeča in zelena. Barvo kot pomembno lastnost vsebuje opis, odgovor pa poda smiselno povezavo in hkrati pokaže določene konceptualne kulturne povezave barve s počutji, ki so jih otroci že usvojili (npr. zelena in slabost, vijolična in sramežljivost/zardevanje itn.):

Kaj je zeleno in je v kotu? – Kumarica, ki je užaljena.

Kaj leti po zraku in je zeleno? – Muha, ki ji je slabo.

Kaj je vijolično pa sramežljivo in sedi v kotu? – Sli-va, ki je sramežljiva.

Kaj je zelenorumenene barve pa se joka? – Banana, ki so jo odtrgali z drevesa.

Kaj je rumeno in skače? – Banana na skakalni palici.

Tudi te preduganke so med prvimi oblikami ugank/šaljivih vprašanj, ki jih lahko slišimo med otroki, barvno poimenovanje pa se z rdeče in zelene razširi še na rumeno in vijolično. Pri določenih šaljivih vprašanjih/predugankah je poimenovanje barve arbitrarno določena lastnost oblačila ali drugega dodatka. Največkrat se v teh enotah pojavljata modra in zlata barva: po navadi modra kot barva oblačila, zlata pa kot barva zoba:

Kakšen zob ima muha, ki se sveti? – Zlat.

Kaj je modro in leti po zraku? – Muha v kavbojkah.

Zakaj ima limona oblečeno rdečo bluzo? – Ker je modra v pranju.

Kaj gre ven oranžno, not pa belo? – Pomaranča v snežnem metežu.

Barva je v teh primerih sprva zavajajoč element, hkrati pa takoj nato v odgovoru presenetljiv podatek, poanta, ki vzbudi smeh. V gradivu je takih predugank 23, kar predstavlja 0,1 odstotka gradiva.⁷ Najpogosteje omenjena barva je zelena (šest ugank), sledijo modra (pet ugank), rumena (tri uganke), rdeča (dve uganki), zlata (dve uganki), občasno pa tudi druge barve, bela, oranžna, vijolična ter kombinacije dveh barv iz nabora že omenjenih. V gradivu je tudi uganke s krajšo zgodbo, ki poleg drugih opisanih lastnosti omenja barve, in sicer rumeno, zeleno in modro:

Je sončen dan, pa grejo trije medvedki, mali, velik pa srednji pa so pač različne velikosti. Najmanjši vzame rumen dežnik – pa zapomnite si – pa z najmanjšo luknjo, pa srednji vzame zelen dežnik pa ima srednjo luknjo – zapomnite si –, srednjo luknjo, in ta tretji, ki je največji, pa vzame moder dežnik, pa največjo luknjo ima – pa zapomnite si – moder je in največjo luknjo ima. Kateri je najbolj premočen? – Noben, ker je sonce.

Zgornja uganke je zasnovana na krajši zgodbi, polni (zavajajočih) podatkov, končno vprašanje pa se navezuje na vsebino. Odgovor je navadno manjša podrobnost iz zgodbe, in ne večkrat omenjeni opis. Pri tej uganki je zavajajoči element večkratno poimenovanje barve, podrobnost, na katero se poslušalec osredotoči, pa vendar se pri odgovoru izkaže za neuporabno. Poleg humorja, ki ga izzove odgo-

⁷ Vse preduganke v zbirki so bile leta 2015 zbrane s terenskim delom po šolah, kar tudi pojasnjuje njihov nižji odstotek.

vor, se v tem podžanru preizkušata še pozornost in natančnost poslušalca. Napačen odgovor navadno izzove smeh, ne pa zasmehovanja.

Sodobna šaljiva vprašanja s principom logičnega mišljenja

Šaljiva vprašanja, ki sledijo, so že obravnavana kot prava šaljiva vprašanja in si jih pripovedujejo starejši otroci, mladostniki in odrasli. Skupina šaljivih vprašanj, ki tematizira izvor in genezo pojava in je precej pogosta tudi v arhivskem gradivu (Babič 2018), uporablja princip logičnega mišljenja. Samo besedilo še ne vsebuje agresije, poimenovanje barve je uporabljeno kot zavajanje naslovnika, poanta pa se nanaša na logičen, a nepričakovan odgovor:

Zakaj ima klovn zelene naramnice? – Da mu hlače dol ne padejo.

Zakaj ima limona rdečo bluzo? – Ker je modra v pranju.

Barve so poimenovane v treh šaljivih vprašanjih s principom logičnega mišljenja. V njih je barva poimenovana zelo naključno, ne gre namreč za konkretno lastnost, ki bi poslušalca napeljevala k odgovoru.

V nadaljevanju obravnavam šaljiva vprašanja, ki krožijo med mladostniki in odraslimi, med populacijo, ki je že prestopila iz otroštva. Večina tovrstnih današnjih šaljivih vprašanj deluje kot katalizator družbenih frustracij, zato vsebuje stereotipe, predsodke, neposredno lahko izražajo tudi agresijo. Pri njih je barva pomemben podatek, pogosto namreč označuje del fizične podobe ali pa telesne izločke, kot npr. rdeča za kri, rumena za urin, blond za lase, črna za polt, rumena za perje, siva za slonovo kožo itn. Tudi ta šaljiva vprašanja delimo na več podskupin.

Sodobna šaljiva vprašanja na temo krutosti, agresije

Skupina šaljivih vprašanj na temo agresije je bila leta 2015 zbrana predvsem med osnovnošolskimi otroki (starimi med devet in trinajst let). Tematizirajo krutost, povezano predvsem z nasiljem in grozljivimi prizori. Teh šaljivih vprašanj, ki vsebujejo tudi poimenovanje barve, je v zbranem gradivu pet (0,1 odstotka). O psihološkem vidiku omenjenih šal na tem mestu ne bom temeljiteje razpravljala, nedvomno pa je to obdobje razreševanja različnih notranjih konfliktov, ki se kanalizirajo v humorne oblike:

Kaj rumeno, leti po zraku, in je nevarno? – Kanarček z brzostrelko./ Kaj je nevarno, leti po zraku in je pisano? – Papagaj z brzostrelko.

Kaj je rdeče in se vrti? – Dojenček v mikserju.

Katera žival vidi vse rdeče? – Krvava muha.

Dundes (1987: 10–13) prvotni pojav omenjenih šaljivih vprašanj v ZDA pojasnjuje kot odziv na vietnamsko vojno (v šestdesetih letih 20. stoletja), izraz strahu pred tehnologijo, reakcijo na legalizacijo splava, medvrstniško rivalstvo in rasizem. Sama sem tovrstna šaljiva vprašanja ob zbiranju gradiva po šolah zasledila zgolj med odraščajočimi najstniki, zato bi vznik tovrstnih vprašanj lahko interpretirala le kot medvrstniško rivalstvo in pa »ubijanje« infanilnega dela posameznikove osebnosti, ki omogoča, da se ta med odraščanjem lahko loči od svojega otroškega obdobja in doseže neodvisnost od staršev. Vsekakor v teh šaljivih vprašanjih prevladuje rdeča kot barva krvi: poimenovanje te barve v opisu neposredno nakazuje na lastnost v odgovoru. V tem kontekstu lahko poudarimo tudi šaljivo vprašanje, sicer povezano s krvjo, vendar ne v smislu agresije, temveč kot izloček, ki je hkrati karakteristika spola ter nedvomno povezano s spopadanjem s spremembami med odraščanjem:

Kaj je rdeče pa leti? – Muha z menstruacijo.⁸

Šaljiva vprašanja o slonih

Šaljiva vprašanja na temo slonov so se začela pojavljati v šestdesetih letih 20. stoletja v ZDA (Dundes in Abrahams 1987: 41). Ponavljajoča oblika šaljivih vprašanj črpa iz prepovedanih tem (prav tam: 41–42) in jih pretvarja v metaforične oblike upovedanega. Njihovo ozadje naj bi bilo spopadanje s predsodki do temnopoltih in z rasizmom – slon kot žival druge barve, temen, močan, velik lik iz džungle, naj bi predstavljal temnopolti del prebivalstva ZDA (Bronner 1988: 125). V slovenskem prostoru sta metaforičnost in katarzični del šal, o katerih pišeta Dundes in Abrahams (1987), izginila. Šala kot taka obstaja le v otroškem repertoarju, v katerem je slon zgolj absurdno zabavna žival, lahko pa bi jo zamenjali tudi s katero drugo. Večino teh vprašanj bi lahko uvrstili v kategorijo predugank. Prav tako pa so odrasli intervjuvanci navajali, da so to otroška šaljiva vprašanja, polna nesmisla, zato si jih odrasli ne pripovedujejo, poznajo pa jih ali iz svojega otroštva ali pa od otrok. Vsekakor pa gre za šaljiva vprašanja in vrste nesmislov, ki so otrokom smešni in jih zato pogosto pripovedujejo. V gradivu, pridobljenem z zbiranjem po šolah (leta 2015), so navedene štiri različne uganke s slonom in poimenovanjem barve:

Zakaj so sloni sivi? – Da jih lahko vidiš med borovnicami.

⁸ To šaljivo vprašanje sem večkrat slišala med 13-letniki, tj. mladostniki, ki se soočajo s hitrimi telesnimi spremembami in spremembami telesnega delovanja. Te teme so v njihovem svetu tabu, hkrati pa gre za mejnike in začetek izrazitih razlik med spoloma. Šalo so povedali fantje, običajno so se ji tudi smejali, medtem ko so punce ostale indiferentne in so šalo preslišale.

Kaj je sivo in leti po zraku? – Slon, ki gre na počitnice.

Kaj je rjavo in leti po zraku? – Slon, ki se vrača s počitnic.

Zakaj ima slon rdeče oči? – Da ga nihče ne vidi, ko rabuta češnje.

Izguba domnevne prvotne povezave z rasističnimi temi, preslikanih na slona, se kaže tudi v razširitvi nabora živali v teh oblikah (nekatera šaljiva vprašanja so povsem enaka kot v izhodiščni inačici s slonom):

Kaj je sivo in tudi leti? – Orel z zajcem v kljunu.

Kaj je modro in leti po zraku? – Muha v kavbojkah.

Kaj dobimo, če križamo kravo in smrkca? – Moder sir.

Vsekakor pa se pojavi vprašanje, koliko so se uporabniki teh šaljivih vprašanj zavedali latentne agresije (Kaivola-Bregenhøj 2001: 58). V današnjem kontekstu je agresija pri teh vprašanjih manj prepričljiva tudi v ameriškem okolju (Oring 1992: 1718).

Rasistična šaljiva vprašanja

Rasistične teme v slovenskih šaljivih vprašanjih so najpogosteje neposredno prikazane kar z opisom barve kože (rumena barva kože, črnc). Barva ima v tem primeru funkcijo opisa fizične lastnosti osebe (barva kože), na katero je usmerjena rasistična vsebina, pa naj bodo to izvor njihove barve kože, opis njihovih življenjskih navad ali pa neposredna agresija do drugačnih. V obravnavanem gradivu je 14 takih šaljivih vprašanj, v njih pa je najpogosteje tematizirana temnopolta/črna barva kože, redkeje še rumena, rdeče in bele pa v gradivu ni (če se osredotočimo le na najbolj stereotipne sodbe, kako naj bi koža izgledala). Druga barva kože največkrat zavede uganjevalca, ki pričakuje, da bo poanta šaljivega vprašanja specifično povezana z omenjeno drugačnostjo, vendar je pri teh agresivnost latentna in se kaže le kot omenjanje drugačnosti:

Zakaj ima črnc bel pas na hlačah? – Da mu ne pa-dejo dol.

Kakšen je črnc, na katerega padeta 2 toni moke? – Mrtev.

Rasizem je neposredno izražen v šaljivih vprašanjih, ki naj bi razlagala izvor barve kože ali določene navade z njima povezanih ljudi:

Zakaj so Kitajci rumeni? – Ker ščijejo proti vetru.

Zakaj črnc je belo čokolado? – Da se ne ugrizne v prste.

Stopnjevana stopnja rasizma pa je izražena v šaljivih vprašanjih s proti drugačnim še zlasti poudarjeno (fizično) agresijo:

Kaj je razlika med trampolinom in črncem? – Po trampolinu po navadi skačemo bos.

Zakaj so obesili črnca? – Zakaj pa ne.

Zakaj morski pes nikoli ne napade črnca? – Ker misli, da je od kita drek.

Šaljiva vprašanja o blondinkah

Zelo razširjena skupina šaljivih vprašanj, ki omenjajo barve, so vprašanja o blondinkah: blond je barva, ki poimenuje svetle lase, blondinec/ka pa je oseba svetlih las in svetle polti. Šaljivih vprašanj te vrste je največ tudi v obravnavanem gradivu, in sicer 285 enot.⁹ Lasje, ki so pomemben simbol zunanega videza in razkrivajo posameznikovo družbeno identiteto, so tako pomembni, da si jih morajo ženske v nekaterih kulturah in religijah še vedno pokrivati: pri ženski lasje simbolizirajo njen spol, blond lasje pa najrazkošnejše in najbolj zaželeno, to je spolnost (Davies 2011: 76). V tovrstnem humorju so blondinke kot simbol mladostnega razkošja postale priročna tarča. Barva se kot ključna ponovno pokaže pri vzpostavljanju družbene hierarhije. Aktualnost omenjenih vicev in šaljivih vprašanj podpira tudi dejstvo, da je v Sloveniji izšlo več knjig z vici o blondinkah (npr. Begulic in Žunec Stritar 2013; Frbežar 1997; Jurič in Klun 2001).

Ta skupina šaljivih vprašanj barvo nakaže že s samim poimenovanjem osebe (podobno kot pri temnopoltih). Celotno skupino lahko kot šaljiva vprašanja obravnavamo s poimenovanjem barve, zato je v šaljivih vprašanjih blond tudi najpogosteje omenjena barva. Večina opisanih šaljivih vprašanj blond barvo omenja kot fizično karakteristik o osebe, manjše število pa še druge barve (večinoma v povezavi z rjavolaskami ali rdečelaskami):

Zakaj blondinka nosi črn pramen? – Dela se pametno.

⁹ Razlog za toliko višjo zastopanost teh enot v zbirki sta tudi posebna tematska analiza in njihova obravnava za predavanje o podobnostih in razlikah med slovenskimi in estonskimi šaljivimi vprašanji o blondinkah. V gradivu, zbranem le v osnovnih šolah, delež šaljivih vprašanj o blondinkah zajema 48 odstotkov vsega gradiva s poimenovanji barve ter 22 odstotkov celotnega zbranega gradiva s šaljivimi vprašanji.

Zakaj blondinke uporabljajo zeleno šminko? – Ker rdeča pomeni stop!

Kaj nastane, če s stolpnice skočita blondinka in rjavolaska? – Viki krema.

Šaljiva vprašanja, ki neumnost in promiskuiteto povezujejo s svetlolasimi ženskami, so se razširila v devetdesetih letih 20. stoletja in naj bi bila odgovor na »velike spremembe v globljih družbenih strukturah, povezanih predvsem z identiteto moških in žensk« (Stanoev 2010: 43). Kljub vsemu pa so bile blondinke seksualno privlačnejši tip ženske tudi v preteklosti (pisni podatki o tem segajo vse do starega Rima). Christie Davies opozarja, da so blond lasje hkrati znak mladosti, saj lasje s starostjo potemniijo, človek pa po današnjih estetskih merilih postane manj privlačen (Davies 2011: 72–73). Poleg privlačnosti pa mladost zaznamujeta tudi neizkušenost in naivnost, kar se nato v šaljivih vprašanjih tematizira kot neumnost. Tovrstna šaljiva vprašanja neumnost in spolnost poudarjajo predvsem kot nepremišljeno željo, instinkt in hkrati nezmožnost premišljenosti. Šaljiva vprašanja o neumnih blondinkah so žaljiva in seksistična, največkrat usmerjena proti ženskam, čeprav se v zadnjih letih pojavljajo tudi vici o blondincih, tj. moških, ki pa so predvsem neumni, ne pa nepotešljivi (teh šaljivih vprašanj je manj):

Kaj je blondinec vprašal svojo ženo, potem ko mu je rodila dvojčka? – Kdo, hudiča, je bil moški, ki ji je naredil drugega!¹⁰

Z jezikovnimi dovtipi povezana vprašanja o blondinkah tematizirajo predvsem neumnost. Pogosta so tudi med otroki in šolsko mladino:

Zakaj blondinka nese brisačo v trgovino? – Ker na vhodu piše Tuš.

Zakaj da blondinka noge v torto? – Ker na njenih supergah piše Fila.

Zakaj se blondinka plazi po trgovini po tleh? – Ker išče nizke cene.

Zakaj blondinka meče zelje v tank? – Zato da nahrani gosenice.

Tako med odraslimi kot med mladimi in pogosto tudi na spletu krožijo šaljiva vprašanja, ki neumnost blondink tematizirajo predvsem na podlagi situacijskega humorja. Ker gre bolj za besedno igro in humor na podlagi večpomenskosti kot pa za točno določen tip osebe, so ta šaljiva vprašanja pogosta tudi med otroki.

¹⁰ To šaljivo vprašanje se na spletu pojavlja tudi za blondinko, ne samo za blondinca.

Kaj imata skupnega blondinka in štanga? – Blondinka je zabita v glavo, štanga pa v asfalt.

Zakaj blondinka pleza čez šipo? – Da bi videla, kaj je na drugi strani.

Zakaj blondinka pleše pred semaforjem? – Ker misli, da je disko.

Šaljiva vprašanja s seksualno vsebino in tematizacijo promiskuitete se začnejo pojavljati v najstniških letih in so pogosta predvsem na spletu (pišejo in berejo jih odrasli):

Kakšna je razlika med kokoško in blondinko? – Kokoška bolj mirno sedi na jajcih.

Kako se štiri blondinke usedejo na stol? – Tako da ga obrnejo.

Zakaj blondinke nosijo spodnje perilo? – Da jim je lepo toplo okoli gležnjev.

Iz gradiva je očitno, da bolj ko je poudarjen seksizem, prej bomo šaljivo vprašanje našli zgolj na spletu, različnih forumih in spletnih straneh s šalami, kjer bo ta, ki je objavil šaljivo vprašanje, naveden zgolj pod psevdonimom; to kaže na samocenzuro in samozavedanje podobe, ki jo daje. Preseneča podatek, da so na severu Evrope, kjer številčno prevladujejo svetlolasi ljudje, šaljiva vprašanja o blondinkah prav tako izredno učinkovit tip šaljivega vprašanja.¹¹ To kaže na globalno utrditev stereotipa o povezavi barve las in inteligence ter izrabo danega modela za ustvarjanje vedno novih šaljivih vprašanj.

Sklep

Sodobno gradivo, zbrano z namenskimi intervjuji, ključnim zbiranjem in zbiranjem po spletu, izpričuje, da je prevladujoči podžanr sodobne folklorne uganke šaljivo vprašanje. Oblika šaljivih vprašanj je dvodelna in relativno stalna, zato jih uvrščamo med uganke, njihova funkcija pa je v prvi vrsti humornost, šaljivost, vendar ta »šaljivost« pri mnogih prestopa meje dobrega okusa na stran agresije in sovražnega govora. Med zbranimi sodobnimi ugankami je bilo le nekaj enot, ki jih uvrščamo med prave uganke. Prava uganke je danes večinoma avtorska in

¹¹ To sem ugotovila, ko sem v Estoniji in na Finskem pregledovala njihovo gradivo s šaljivimi vprašanji na temo blondink. Na temo primerjave slovenskih in estonskih šaljivih vprašanj o blondinkah sem pripravila predavanje *Truth about Blondes: How Funny is It?* (vabljen predavanje na seminarju raziskovalne skupine CEES Studies of contemporary culture, Estonski literarni muzej/Eesti Kirjandusmuseum, Tartu, Estonija, 13. oktober 2017), kjer se je pokazalo, da so šale zelo podobne, vsebinsko se razlikujejo predvsem v delu šaljivih vprašanj, povezanih z besednimi igrami in dvopomenskosti besed v posameznem jeziku.

namenjena otrokom (tudi gradivo je večinoma objavljeno v otroških revijah in avtorskih zbirkah ugank, te pa so predvsem metaforični opisi predmetov, različnih del ali vremenskih pojavov).

Zdi se, da so šaljiva vprašanja primernejša oblika za današnji svet, predvsem pa je očiten »prihranek časa«, saj zastavljalec pove tudi odgovor, zato časa za čakanje odgovora niti ne potrebuje. Hkrati pa gre za obliko, ki lahko uspešno funkcionira tudi pisno, saj ne terja dialoga v obliki klasične izmenjave besed (če je šaljivo vprašanje uspešno, situacija terja le »dialoškost reakcij«).

Barva je v šaljivih vprašanjih pomemben element tako vprašanja kot odgovora. V manjšem delu je podatek o barvi zavajajoč (kot npr. pri šaljivih vprašanjih, ki v odgovoru terjajo logično mišljenje o funkciji predmeta), večinoma pa gre za lastnost osebe ali živali. Določena šaljiva vprašanja brez omembe barve (kot npr. o blondinkah, črnih) tako niti ne bi mogla obstajati. Prav zaradi omembe barve kot dela identitete je najpogostejša barva v sodobnih folklornih ugankah blond.¹² Šaljivih vprašanj o blondinkah (in v zadnjem času tudi o blondincih) je ogromno, širijo se in vztrajajo kljub seksistični, vulgarni in šovinistični vsebini (ali pa prav zaradi nje). Z identiteto so povezane tudi omembe barve kože, pri čemer sta tematizirani zgolj temna polt z izrazom črnc in rumena polt; bela in rdeča polt kot stereotipni oznaki rase v sodobnih šaljivih vprašanjih v mojem zbranem gradivu nista omenjeni.

Pri drugih šaljivih vprašanjih je barva spremljajoči element, kot npr. barva hlač, srajce ali poosebljenega stanja: npr. zardevanje slive, slabost kumarice; pojavljajo se predvsem v t. i. predugankah in šaljivih vprašanjih, ki krožijo med otroki. Večinoma gre za trenutek, ko barva pripomore k poanti v šaljivem vprašanju. Najpogosteje uporabljena barva v teh ugankah je zelena, sledijo modra in rumena ter rdeča. Druge omenjene barve so še siva, oranžna, rjava, bela, zlata, vijolična in pisana. Ob primerjavi s starejšimi ugankami (Babič 2018) postane očitno, da sta črna in bela tako rekoč izginili iz besedil (črna je večinoma uporabljena le v obliki črnc).

Kljub globalnemu značaju večine tovrstnih šaljivih vprašanj, sploh o blondinkah, slonih in drugih barvah polti, pa je treba vedeti, da te šale niso le prevzete, uvožene, temveč vsebujejo tudi precej novih vsebin, polnih lokalnega znanja, stereotipov, predstav in besednih iger v domačem jeziku. Prav zato ostajajo aktualna, pojavljajo pa se vedno nova. Barva je še vedno pomembna karakteristika, le da v sodobnem gradivu ne usmerja več k odgovoru, temveč je prevzela vlogo ali zavajanja ali pa nosilca lastnosti in pogosto pomembnega dela poante šaljivega vprašanja.

12 Do enakih zaključkov o rabi barve v sodobnih šaljivih vprašanjih prihaja tudi P. Voolaid (2016) v študiji o rabi barv v estonskih ugankah.

Literatura

BABIČ, Saša: *Beseda ni konj: Estetska struktura slovenskih folklornih obrazcev* (Ethnologica – Dissertationes, 6). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2015.

BABIČ, Saša: Barve v slovenskih folklornih ugankah. *Glasnik SED* 58 (1–2), 2018, 43–51.

BEGULIČ, Enes in Katja Žunec Stritar: *Najboljši vici o blondinkah*. Brežice: Begen, 2013.

BERLIN, Brent in Paul Kay: *Basic Color Terms: Their Universality and Evolution*. Berkeley: University of California Press, 1991 [1969].

BRONNER, Simon J.: *American Children's Folklore*. Arkansas, Little Rock: August House, 1988.

DAVIES, Christie: *Jokes and their Targets*. Bloomington, Indiana: Indiana University Press, 2011.

DUNDES, Alan in Roger D. Abrahams: On Elephantasy and Elephanticide: The Effect of Time and Place. V: Alan Dundes (ur.), *Cracking Jokes: Studies of Sick Humor Cycles and Stereotypes*. Berkley: Ten Speed Press, 1987, 41–54.

DUNDES, Alan: *Cracking Jokes: Studies of Sick Humor Cycles and Stereotypes*. Berkley: Ten Speed Press, 1987.

FRBEŽAR, Jean J.: *Najboljše šale o blondinkah*. Grosuplje: Mondena, 1997.

IVANČIČ KUTIN, Barbara: *Živa pripoved v zapisu* (Ethnologica – Dissertationes, 3). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2011.

JABLOW, Alta in Carl Withers: Social Sense and Verbal Nonsense in Urban Children's Folklore. *New York Folklore Quarterly* 21, 1965, 243–257.

JURIČ, Evgen in Dušan Klun: *Blondinka(m) se smeje(mo): Šale o blondinkah*. Ljubljana: Hekure, 2001.

KAIVOLA-BREGENHØJ, Anikki: *Riddles: Perspectives on the Use, Function and Change in a Folklore Genre* (Studia Fenica Folkloristica, 10). Helsinki: Finnish Literature Society, 2001.

ORING, Elliott: *Jokes and their Relations*. Kentucky: University Press of Kentucky, 1993.

ROEMER, Danielle M.: Riddles. V: Brian Sutton-Smith, Jay Mechling, Thomas W. Johnson in Felicia R. McMahon (ur.), *Children's Folklore: A Source Book*. Colorado: University Press of Colorado, Utah State University Press, 1999, 161–192.

STANOEV, Stanoy: Dumb Blondes and Democracy. *Folklore* 46, 2010, 43–60.

ŠRIMPF VENDRAMIN, Katarina: *Ustno izročilo in kulturni spomin v zgornjem Obsotelju*. Doktorska disertacija. Nova Gorica: Univerza v Novi Gorici, 2015.

TAYLOR, Archer: *English Riddles from Oral Tradition*. Berkeley in Los Angeles: University of California Press, 1951.

VOOLAID, Piret: Värvisõnad ja värvisümbolid eesti mõistatuste alaliikides [Barve in barvni simboli v podžanrih estonskih ugank]. *Mäetagused* 2, 2016, 69–98.

Viri

Arhiv folklornega gradiva ISN – Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU, Zbirka ugank. Ljubljana: ZRC SAZU.

Zbirka sodobnih ugank, osebni arhiv avtorice.

Colours in Slovenian Contemporary Folklore Riddles

The folklore riddle is a genre with a two-part question-answer structure. The genre is still very productive, but, as is evident from the material collected through interviews, in everyday communication and online, unlike in the older material the predominant contemporary subgenre in the contemporary material is joking questions. The function of joking questions is primarily humour, although this “humour” often crosses the boundaries of good taste, lapsing into aggression and hostile speech.

The field work carried out in schools revealed only a few true riddles (true riddles are nowadays a mostly authoritative genre and intended solely for children). It seems that joking questions are a more appropriate form for the contemporary world, and are also “time saving”, as the person who asks the question also gives the answer, not even needing to wait for one. At the same time, it is a form that can function successfully in written form, as it requires no dialogue in the classic form of word exchange (if a joke is successful, the situation requires only the “dialogue of reactions”).

Colour in joking questions is an important element in both questions and answers. To a small extent, the colour information is misleading (for example, in joking questions that require a logical view of the object’s function in the answer), but most of all it is a characteristics of a person or an animal. In this manner, some joking questions could not even exist without mentioning a colour (such as blondes or black people). Whenever colour is mentioned as a part of identity, the most common colour in modern folklore riddles is blonde. The most common skin colour mentioned in relation to racial identity, however, is dark skin, and yellow skin as well, albeit much less often; white and red skin as stereotypical labels of race in contemporary joking questions are not mentioned in the author’s collected material.

In other joking questions, colour is an accompanying element, such as the colour of trousers, a shirt or a personalised condition (e.g. the blushing of a plum, the sickness of a cucumber), and occurs mainly in pre-riddles that are popular with children. Colour contributes to the punch-line of the pre-riddle. The most commonly used colour in these riddles is green, followed by blue and yellow, and red. The other colours mentioned are grey, orange, brown, white, golden, purple and colourful. In comparison to traditional riddles, it becomes obvious that black and white virtually disappear from texts (black is mostly used only when referring to a black person).

Colour is still an important feature, but it does not lead to the riddles’ answer; rather, it misleads or is a mere description of the characteristics and therefore often an important part of the punch line.

SODOBNI JAPONSKI POGLEDI NA RAZVOJ JAPONSKE ANTROPOLOŠKE MISLI V IMPERIALNEM OBDOBJU (1869–1945)

Pregledni znanstveni članek | 1.02

Datum prejema: 4. 12. 2018

Izveček: V članku avtor obravnava pogoje za vznik in razvoj japonske antropološke misli v drugi polovici 19. in prvi polovici 20. stoletja, kot jih v zadnjih treh desetletjih dojemajo in razčlenjujejo japonski antropologi. Pri tem poudarja (ne)pomembno vlogo antropologije v procesih konstrukcije japonske nacionalne identitete in Velikega japonskega imperija, ki sta vse do kapitulacije leta 1945 hkrati odločilno definirala kraje etnografskih raziskav in njihovo vsebino. Obenem avtor podčrtuje nekatere dihotomije med njenimi začetniki in osrednje prelomnice, ki so odločilno (so)oblikovale japonsko antropologijo, kot jo poznamo danes.

Ključne besede: antropologija, Japonska, imperialna ekspanzija, Tsuboi Shōgorō, Torii Ryūzō

Abstract: The author discusses a historical trajectory of (social/cultural) anthropology in Japan in the second half of 19th and the first half of 20th centuries. Similar to the European colonial empires of the time, anthropology in Japan was strongly intertwined with the Japanese nation- and empire-building. However, the role of the Japanese anthropologists in the colonial bureaucracy has been neglected for decades in Japan as well as in Western academia and has only recently become the focus of academic research.

Keywords: anthropology, Japan, colonial expansion, Tsuboi Shōgorō, Torii Ryūzō

Uvod

Zametki japonske antropološke misli segajo v drugo polovico 19. stoletja, a se njenemu zgodovinskemu razvoju tako v domačem kot tudi v anglosaškem akademskem polju vrsto let ni posvečalo pretirane pozornosti. Vzrokov za to je več, verjetno najpomembnejša pa sta dva, in sicer introvertiranost japonskih antropologov po razpadu imperija, ki je dolgo krnila akademske stike s tujimi raziskovalci, ter domnevna kontaminiranost predvojne japonske antropologije kot rezultat njene vpetosti v cesarska imperialna osvajanja. Posledično je bila spregledana tudi zgodovinska vloga japonskih antropologov, čeprav ni pretirano trditi, da so slednji pomembno vplivali na proces konstrukcije nacionalne identitete prebivalcev japonskega arhipelaga in hkrati s pridom izkoriščali dinamiko sočasne imperialne ekspanzije, ki so jo začrtale tokijske politične elite v drugi polovici 19. oziroma prvi polovici 20. stoletja. V članku si tako prizadevam očrtati interakcijo med japonskimi antropologi in tvorci imperialne ekspanzije, poudarjam nekatere prelome in preobrate v japonski antropologiji, ki je mestoma rabila tudi ideološkim interesom »Velike Japonske«. Pri tem se pretežno osredotočam na recentne razprave japonskih antropologov, ki jih po potrebi dopolnjujem z razmišljanji uveljavljenih tujih raziskovalcev Japonske. Načeloma torej poudarjam emski pogled, pri čemer analizo izbranega gradiva zožujem na zadnje desetletje minulega in začetek novega stoletja. Osrednja vzroka za takšno odločitev sta dva, in sicer spremenjeno dožemanje lastne

zgodovine v japonskem akademskem polju, nastale kot posledica smrti cesarja Hirohita leta 1989 in spremenjene geopolitične ureditve sveta, ki je sledil padcu berlinskega zidu. Poleg tega pa je v devetdesetih letih 20. stoletja pod vplivom študij imperijev (glej Senica 2011) tudi na Japonskem prišlo do preobrata v percepciji kolonialnih imperijev, kar se je posledično odrazilo v redefiniciji znanja, ki so ga slednji proizvedli, in praks, ki so jih imperialni agenti poskušali, bolj ali manj uspešno, uveljavljati v kolonijah. Preden razčlenim sodobne japonske poglede na nastanek in zgodovinski razvoj japonske antropologije, na kratko predstavljam potek oblikovanja japonske imperialne države.

Japonska imperialna ekspanzija

V strahu pred širjenjem krščanstva, ki bi lahko oslabil njegovo politično avtoriteto, je šogunat¹ v začetku 17. stoletja zaukazal prekinitev vseh mednarodnih stikov z domala vsemi državami, ohranil je le trgovske vezi z Nizozemsko in s Kitajsko, deloma Korejo. Obdobje 'samoizolacionizma' (jap. *sakoku jidai*) se je končalo leta 1853, v kar je vlado v Edu, današnjem Tokiu, prisilil ameriški komodor Matthew C. Perry (1794–1858). Čeprav pod velikim pritiskom zahodnih velesil, so vladajoči 'oligarhi' (jap. *genrō*)

¹ Pri latiničnem zapisu japonskih izrazov in imen načeloma uporabljam hepbrnov sistem, podomačeno pa prečrkujem tiste, ki so obče prisotni v slovenskem jeziku (npr. šogun, Tokio itn.). Osebnostna lastna imena japonskih avtoric in avtorjev zapisujem, kot je to običajno v japonščini, priimku torej sledi ime.

po letu 1868 nemudoma začeli uveljavljati ekspanzionistično politiko, da bi se le izognili kitajski usodi popolnega gospodarskega in delnega političnega podjarmljenja po porazu v prvi opijskih vojni. Najprej se je japonsko imperialno podjetje usmerilo proti Ezochiju.² Interakcije med predniki Ainujev in *Wajini* (beri 'Japonci') so bile intenzivne in kompleksne najmanj od 13. stoletja, vendar je bila aneksija Hokaida pred letom 1869 neizvedljiva. Položaj se je s korenito preobrazbo japonskega družbenega in gospodarskega sistema nenadoma spremenil, imperialne strategije spodbujanja naselitvene kolonizacije pa so si prizadevale omiliti demografske pritiske v kolonialni metropoli predvsem na osrednjem otoku Honšuju.³ Med kolonisti so prevladovali nekdanji samuraji, imenovani *tondenhei*, ki so bili hkrati vojaki in kmetovalci. Ker so bile za kmetijsko obdelavo primerne površine v lasti Ainujev, sedaj poimenovanih 'nekdanji staroselci' (jap. *kyūdojin*), jih je bilo treba najprej razlastiti in pregnati z rodovitne zemlje; že v prvi polovici 18. stoletja so jih začeli prikazovati kot »coklo napredka« samega Hokaida (Oguma 2009: 53).

Svoje ravnanje so kolonialni uradniki praviloma upravičevali z razlago, ki ne bi bila tuja niti njihovim evropskim sodobnikom in so jo pozneje s pridom izkoriščali v drugih delih imperija: Ainuji so primitivna in nerazvita rasa, zato je kolonialni projekt upravičljiv in neizbežen (Weiner 1997: 112). Da bi slednji ustrezali predstavam o običajnem Japoncu, so kolonialni uradniki Ainuje silili v sedentarni način življenja, ki so jim ga pred tem praviloma odrekli. Tako je, sodi Hanami Makiko (1995: 125), vlada v Tokiu ubila »tri muhe na en mah«: zagotovila je zemljo za priseljence iz drugih delov Japonske, izrabila staroselsko delovno silo za njeno kultivacijo in zaščitila Ainuje, ki so že bili iztrgani iz predhodnega načina življenja. Omenjeno etiketiranje Ainujev in pozneje tudi drugih koloniziranih kot »lenih, neumnih in zaostalih« je hkrati implicitno sporočalo, da so Japonci njihovo diametralno nasprotje. Japonska imperialna ekspanzija je namreč potekala z roko v roki s konstrukcijo nacionalne identitete; iz dihotomnih prebivalcev japonskega arhipelaga je morala ustvariti nacijo, ki se bo dojemala kot enovita celota. Prva japonska kolonija je tako privzela vlogo »imperialnega laboratorija«, Hokaido je postal kraj preizkušanja kolonialnih strategij, pozneje uporabljenih v številnih drugih »prekomorskih« kolonijah Velikega japonskega imperija.

Kolonizacija otočja Ryūkyū je v nasprotju s tisto Ezochija potekala postopoma, saj so japonske imperialne elite v maniri evropskih sodobnikov v različnih kolonijah v procesu konsolidacije nadoblasti uporabljale *ad hoc* strategije. Če-

prav je imela Okinava v japonskem imperialnem imaginariju 'v ekspanziji proti jugu' (jap. *teikoku no nanmon*) vlogo »odsokočne deske«, je uradno postala del Japonske šele leta 1879. Japonski načrti teritorialnih osvajanj pa niso prezrli vloge Okinavcev v promoviranju doktrine *nanshin*, ki je Jugovzhodno Azijo in pacifiška otočja obravnavala kot del japonske interesne sfere. Ekspanzionistične težnje so upravičevali s trgovskimi stiki, celo z migracijami, ki so bile med Okinavo in Jugovzhodno Azijo intenzivne že stoletja pred priključitvijo k Japonski.⁴ Lokalne izkušnje, znanja, prednosti, križe in težave so ideologi in agenti Velikega japonskega imperija namenoma izkoriščali, zato je bil delež migrantov z najjužnejšega dela kolonialne metropole na Tajvanu in v Mikroneziji nesorazmeren v primerjavi s sodržavljanji iz preostalih delov Japonske, poudarja Tessa Morris-Suzuki (Spletni vir 1). Da je bilo imperialnim elitam v Tokiu kaj malo mar za živeče na robovih kolonialne metropole, na Okinavi in Hokaidu, dokazujejo podatki o nižjem življenjskem standardu, pismenosti, izobrazbi in krajši življenjski dobi tamkajšnjih staroselcev (Allen 2009: 188).

Priključitev Tajvana japonskemu imperiju je bila bolj posledica spleta okoliščin kot rezultat premišljene strategije japonskih političnih voditeljev. Navdušena nad veličastnimi zmagami na kopnem in morju v vojni s kitajskim cesarstvom v letih 1904–1905 je japonska javnost pričakovala »teritorialno zadoščenje«, kar so potihoma podpirale tudi politične elite, ki so želele z novo kolonijo povečati mednarodni ugled (imperialne) države. Odnos različnih etničnih skupin na otoku do kolonialne nadoblasti je bil skozi celotno obdobje polstoletne japonske prisotnosti raznolik; spreminjal se je v korelaciji s kolonialnimi politikami vladajočih, ki so se bile hkrati prisiljene nenehno prilagajati zahtevam in reakcijam »inferiornih drugih«. Medtem ko so nekatere skupine staroselcev japonsko zavzetje otoka sprejele z odprtimi rokami, Takahashi (2006: 169) navaja, da je bil upor domačinov srdit, mrtvih na obeh straneh pa precej. Sprva so se japonski nadoblasti upirali tajvanski Kitajci – konec 19. stoletja je njihova skupnost štela 2,5 milijona prebivalcev (Oguma 2002: 37) – ki so ob japonski invaziji celo razglasili republiko Tajvan, a je samooklicana neodvisnost trajala le tri tedne. Številni staroselci, ki jih je japonski kolonialni aparat poimenoval *banjin* ('barbari') oziroma *seiban* ('divjaki'), so od imperija dejansko pričakovali zaščito pred omalovaževanjem in materialnim izkoriščanjem pripadnikov hanskega ljudstva, toda kmalu so doživeli bridko razočaranje. Odnos japonskih kolonialnih aparatčikov do Tajalov in drugih staroselcev je bil enako prezirljiv kot prej do Ainujev ali pozneje do Korejcev, saj so bili okarakterizirani kot »zaostali, degenerirani

2 Skupno ime za Hokaido, Sahalin in Kurile pred obdobjem *Meiji* (1868–1912).

3 Kljub temu Shiode (2009: 101) poudarja, da je bilo v zadnjem desetletju 19. stoletja število japonskih emigrantov, ki so se odločili za Hokaido, približno enako številu tistih, ki so se preselili na Havaje.

4 Najbolj priljubljena destinacija japonskih emigrantov v Jugovzhodni Aziji so bili sicer Filipini, kjer je na pragu druge svetovne vojne živelo 25.000 Japoncev, medtem ko je imela kolonialna metropola, današnja Japonska, približno 70 milijonov prebivalcev.

in nesposobni ceniti bogastvo, ki ga posedujejo» (Weiner 1997: 110).

Naslednja etapa japonskega ekspanzionizma je bila Koreja oziroma Chōsen, kot so jo poimenovali v obdobju kolonizacije. Prvi načrti o njenem zavzetju so segali v leto 1873, a so se uresničili komaj leta 1910.⁵ Strateški pomen Koreje za japonski imperij se je pomembno okreplil po zasedbi Mandžurije leta 1931, ko je postala nekakšen most med kolonialno metropolo in omenjeno azijsko različico Neodvisne države Hrvaške (NDH). Čeprav so bili kolonizirani vedno okarakterizirani kot »nepopolni Japonci« (Asano 2010: 110) in je japonski imperij, podobno kot zahodne imperialne velesile, različnim ljudstvom vladal različno (Yamamuro 2000: 19), podjarmljene pa izkoriščal za prisilno delo in tudi prostitucijo pa ni nikoli stremel k tako radikalnim kolonialnim politikam kot tretji rajh s holokavstom. Kolonizirani so bili razvrščeni v dve kategoriji: v prvo so oblikovalci imperialnih politik uvrščali staroselce z Okinave in s Hokaida, Tajvana, iz Koreje, Mandžurije ter severne Kitajske; v drugo pa ljudstva iz preostalih kolonij (Beasley 1987: 255). Vse so obravnavali kot manjvredne Japoncem, vendar so imeli tisti na dnu omenjene hierarhične lestvice še nekoliko manj pravic od onih iz prve skupine.⁶

Ozemeljske pridobitve Velikega japonskega imperija so po prvi svetovni vojni izgubile zagon, čeprav je na mirovni konferenci v Versaillesu pridobil protektorat nad Mikronezijo, pred tem nemško kolonijo. Geopolitične spremembe po pojavu Wilsonove doktrine niso bile naklonjene nadaljnjemu širjenju imperija, a to ni zaustavilo političnih elit v Tokiu pred implementacijo novih ekspanzionističnih načrtov. Že pred uradno razglasitvijo neodvisne države Mandžukuo (Manshūkoku) marca 1932 – kar je bil le (ne)spreten japonski maneuver, da bi zakrili njen marionetni značaj – je bila Mandžurija prostor, kamor so se stekali valovi priseljencev s Korejskega polotoka. K emigraciji so Korejce silili kolonialni uradniki, ki so si od tega obetali ekonomske in politične koristi za kolonialno metropolo. S tem manevrom so namreč zmanjšali demografski pritisk na japonski arhipelag, povečali proizvodnjo riža in drugih žitaric v Mandžuriji in, dodaja Parkova (2000: 196–197), z naseljevanjem kolonialnih podložnikov krepili prisotnost in moč japonskega imperija v pokrajini. Nadalje je odhod množice obubožanih kmetov brez zemlje zmanjševal možnosti za upor 'nepokornih' (jap. *futei*) Korejcev, ki bi lahko na polotoku zanetili vseljusko vstajo v podobnem obsegu kot leta 1919.

5 Korejski polotok si je sicer konec 16. stoletja kar dvakrat prizadeval zavzeti že Toyotomi Hideyoshi (1536/7–1598), ko je želel prodreti na Kitajsko, a neuspešno.

6 Omenjena percepcija je temeljila na predimperialnem razumevanju »Japonske« in poznanega sveta, ki je slednjega razdelila v dve skupini. V prvo kategorijo, imenovano *ikoku*, so med drugim sodili prebivalci Kitajske, Koreje, kraljestva Ryūkyū, Ainuji, v drugo, imenovano *gai-i*, pa prebivalci Holandije, Indonezije, Tajske itn. (glej Morris-Suzuki 1996: 83).

Odnosi med Japonsko in njenimi kolonijami nikakor niso bili tako enoznačni in manihejski, kot se mogoče zdi na prvi pogled. Želje kolonialnih uradnikov so neredko trčile ob družbeno realnost tako na imperialni periferiji kot v kolonialni metropoli, zato so bili nenehno prisiljeni prilagajati strategije svojega vladanja koloniziranim. Še več, po izbruhu druge vojne s Kitajsko leta 1937 so postale kolonialne politike v celoti podrejene cilju dokončne vojaške zmage Tokia nad zahodnimi velesilami, primarno Američani, ki pa so potek vojne kmalu obrnili sebi v prid in Japoncem prizadejali boleč vojaški poraz. Slednji pa je v desetletjih hladne vojne odločilno vplival na podobo japonske družbe, kot jo poznamo danes.

Formativna leta japonske antropologije

Antropologija kot akademska disciplina se je na Zahodu dokončno uveljavila v poznem 19. stoletju oziroma na začetku 20. stoletja, torej v obdobju prosperitete modernistične misli in na vrhuncu zahodnjaške imperialne ekspanzije (Rapport in Overing 2003: 10–11). Začetki japonske 'antropologije' (jap. *jinruigaku*) segajo v osemdeseta leta 19. stoletja, natančneje v leto 1884, ko je skupina nadobudnih študentov današnje tokijske univerze, ustanovljena je bila le sedem let pred tem, v želji po raziskovanju starodavne japonske zgodovine organizirala debatni krožek *Jinruigaku no tomo* (Prijetelji antropologije), iz katerega je pol stoletja pozneje nastalo japonsko antropološko združenje (Oguma 2002: 7; Yamashita 2006: 177). Glavni povod za navdušenje peščice vedoželjnih posameznikov nad antropologijo je bila želja ovreči trditve ameriškega profesorja zoologije in fiziologije na tokijski univerzi, Edwarda Sylvestra Morseja (1838–1925), ki je na podlagi analiz kosti, najdenih med arheološkimi izkopavanji prazgodovinskih gomil v Ōmoriju, menil, da so starodavni prebivalci japonskega otočja iz obdobja *Jōmon* prakticirali kanibalizem (Low 2012: S59; Yamashita, Bosco in Eades 2004: 3).⁷ *Spiritus agens* krožka je bil nadvse vedoželjni študent biologije Tsuboi Shōgorō (1863–1913), ki je trdil, da morajo Japonci sami raziskovati izvore lastne kulture. Želja po dodatnem znanju ga je vodila v Anglijo in Francijo, po vrnitvi s triletnega študijskega bivanja v Evropi pa je leta 1892 postal prvi profesor antropologije na tokijski univerzi, čeprav je bil oddelek za antropologijo uradno ustanovljen komaj aprila 1939 (Nakao 2005: 24; Shimizu 1999: 124). Konec 19. stoletja je bilo navdušenje nad antropologijo na Japonskem tako veliko, da je imelo društvo po dveh letih delovanja že več kot 200 članov, trdi Low (2012: S59). Leta 1886 je začela izhajati strokovna revija *Tōkyō jinruigaku zasshi* (*Tokijska antropološka revija*), v kateri so spočetka svoje prispevke objavljali predvsem zdravniki, ki so se zanimali za fizično antropologijo, arheologi, zgodovinarji in ljubiteljski etnologi (Nakao

7 Terazawa (2005: 84) ugotavlja, da je bil Morse tisti, ki je na Japonsko vpeljal Darwinova prelomna spoznanja o evoluciji.

2005: 20–21).⁸ Iz tega je mogoče sklepati, da je bila sprva situacija na Japonskem precej podobna tisti na evropskem kontinentu, kjer je bila v prvi polovici 20. stoletja antropologija sinonim za fizično antropologijo (Baskar 1993: 234). Postopna razširitev raziskovanja na socialnoantropološke teme se je uveljavila šele leta 1895 s prvo japonsko »prekomorsko« kolonijo, to je Tajvanom.

Na tem mestu je treba takratno navdušenje dela japonskih intelektualnih elit nad antropologijo postaviti v širši kontekst sprejemanja tujih idej in tehnologij po koncu 250-letnega obdobja samoizolacije. Omejeni stiki z zunanjim svetom so samoumevno vplivati tudi na parcialno japonsko poznavanje trendov v sodobni evropski znanosti in industriji, ki je bila konec 18. stoletja priča prvi industrijski revoluciji. Kljub temu so nekateri privilegirani posamezniki skozi celotno obdobje *sakoku* vzdrževali intelektualne stike z zahodnimi učenjaki, kar je rezultiralo v tako imenovanem 'nizozemskem učenju' (jap. *rangaku*), ko so nizozemski trgovci iz Evrope prinašali monografije o sodobni znanosti in medicini. Po vnovični vzpostavitvi mednarodnih stikov so Japonsko preplavili profesorji, tehnologi in svetovalci, ki naj bi državi pomagali nadoknaditi zamujeno in jo tako 'civilizirali in prosvetlili' (jap. *bunmei kaika*). Pri tem pa izmenjava ni bila zgolj enostranska, da bi osvojili nova znanja, so v nasprotno smer odhajali tudi številni Japonci, ki so se po nekajletnem znanstvenem izpopolnjevanju praviloma vračali v domovino.

Eden med njimi je bil tudi Tsuboi, ki je bil vse do svoje smrti leta 1913 osrednja figura v japonski antropologiji. Posledično je bilo dolga desetletja njeno osrednje vprašanje, kdo so bili prvotni prebivalci japonskega arhipelaga. V žgoči razpravi sta se oblikovala dva tabora, ki sta bila konceptualno daleč vsaksebi. Tsuboi je skupaj s somišljeniki vztrajno trdil, da to nikakor niso bili Ainuji, ampak je primat pripisoval ljudstvu, ki ga je poimenoval Koro-pok-guru. Kot zapiše Askew (2002: 140), je temu ugovarjala skupina raziskovalcev, zbrana okoli uglednega fizičnega antropologa Koganeija Yoshikiya (1858–1944), ki je v osemdesetih letih 19. stoletja objavil precej znanstvenih člankov o povezavi med Japonci in Ainuji (Nobayashi 2003: 145). Tsuboi se je pri svojih trditvah opiral na izsledke arheološke raziskave, ki jo je leta 1888 opravil na Hokaidu in so po njegovem mnenju pričali o specifični materialni kulturi in bivališčih domnevnih staroselcev, medtem ko je Koganei svojo teorijo dokazoval z analizami okostij Ainujev, ki jih je zbral med arheološkimi izkopavanji in jih primerjal z najdbami iz obdobja *Jōmon* (Low 2012: S59). Tsuboijevo teorijo je dokončno izpodbil Torii Ryūzō (1870–1951), saj je odkril, da so plemena Ainujev na Kurilih prav tako živela v jamah in uporabljala podobno lončenino, kot jo je »oče japonske antropologije« pri-

pisal ljudstvu Koro-pok-guru, ugotavlja Terazawa (2005: 86–87). Obenem je Torii verjel, da so že v prazgodovini Ainuji in Japonci sobivali na japonskem otočju, vendar so bili prvi rasno inferiorni (Low 2012: S61).⁹

Čprav jih ni imel za prvotne naseljence japonskega otočja, je Tsuboi spodbujal izrazito naklonjenost do Ainujev, ki jih je želel preobraziti v kmete, saj jih je percipiral kot enakovredne preostalim imperialnim podložnikom (Oguma 2002: 59). Kljub temu ga njegova afiniteta do staroselcev s Hokaida na industrijski razstavi v Osaki leta 1903 ni ovirala pri predstavitvi njihovega »primitivnega« načina življenja v »avtentičnem okolju«, zapiše Weiner (1997: 114). Tsuboijevo razmišljanje je treba razumeti v širšem kontekstu tistega časa, saj je na splošno v viktorijanski dobi antropologe »prevevalo optimistično zaupanje v tehnološki napredek in obenem v evropski kolonializem«, zato so mnogi med njimi verjeli, da je njihova dolžnost »civilizirati divjake« širom sveta (Eriksen 2009: 21–22).¹⁰ Omenjenemu navkljub je v antropološki misli 19. stoletja prevladovalo tudi izrazito statično pojmovanje proučevanih. Keesing (1993: 27) tako zapiše, da je »etnologija 19. stoletja »primitivna« ljudstva označevala s konservativno silo tradicije, pomanjkanjem individuacije v načinu, kako so živeli svoja življenja, z neverjetno silo družbene konvencije«.

Na razvoj in oblikovanje antropologije, lingvistike in arheologije v Velikem japonskem imperiju je odločilno vplivalo dejstvo, da so bili »primitivni drugi« (beri Ainuji) trdno pod kontrolo in geografsko blizu, meni Siddle (1997: 137–138), zato so lahko kadarkoli postali predmet raziskovanja (prim. Yamashita 2006: 180). Kolonialni status jih je izrazito deprivilegiral, zato niso imeli nobenega vzvoda moči, s katerim bi lahko raziskovanja željnim posameznikom preprečili posegati v svoje domove in grobove; znanstvena vedoželjnost je upravičevala vse, nadaljuje Siddle (1997: 142).¹¹ Nasprotno Oguma (2002: 54) poudarja, da je bila raziskovalna radovednost japonskih antropologov že od samega pojava japonske antropologije izrazito introvertirana, saj so se le redko lotili proučevanja načinov življenja koloniziranih, osrednjo pozornost so namenjali raziskavam o izvoru Japoncev (prim. Yamashita, Bosco in Eades 2004: 6). Podobno sodi Yamashita (2006: 177), ki japonsko antropološko misel označi za izrazito nacionalistični projekt. Kljub temu menim, da takšno pojmovanje prezre precej obsežen del japonskih antropologov. Etnografsko raziskovanje prenekaterega je bilo namreč tesno

9 Začetnik folkloristike na Japonskem, Yanagita Kunio (1875–1962), pa je celo menil, da je bilo otočje ob naselitvi »Japoncev« neposeljeno (Oguma 2002: 199).

10 Etnocentrična percepcija sveta, ki je poudarjala večvrednost kavkazijske rase in zahodnjaških kultur ter jezikov, je v začetku 20. stoletja v Evropi prevladovala tako med antropologi kot laiki, trdi Goodenough (2002: 423).

11 Zanimanje za Ainuje kot »rasne druge« ni bilo omejeno zgolj na antropologe, izrazito je bilo tudi med laiki (Terazawa 2005: 87).

8 Zgolj za primerjavo: *American Anthropologist* je prvič izšla leta 1899 (Yamashita 2004: 91).

povezano s porajanjem japonskega imperija in z njegovimi kolonialnimi politikami (Nakao 2005: 20, 31), kar potrjuje ugotovitev Stolerjeve in Cooperja (1997: 13), da so imperialne ekspanzije v 19. in 20. stoletju odločilno sooblikovale znanost imperialnih držav. Še več, Yamashita (2004: 96) navaja ugotovitve Sekimota Teruoja, da japonski antropologi nenehno, kolikor je le mogoče, težijo k raziskovanju najbolj perifernih območij, zato so se v imperialnem obdobju namesto kolonialni metropoli raje posvečali Sahalinu, Koreji, Tajvanu, Mikroneziji itn.

Nakao Katsumi (2005: 21) kot prelomno za japonsko antropologijo označi leto 1895, ko je japonski imperij koloniziral Tajvan, medtem ko drugi (npr. Yamashita, Bosco in Eades 2004: 4) metodološko prelomnico datirajo v drugo desetletje 20. stoletja, ko naj bi se raziskovalno polje japonskih antropologov preusmerilo z izvorov Japoncev in njihove kulture na »kolonizirane druge«. Kakorkoli, v začetnem obdobju nadvlade Tajvana sta se etnološkim raziskavam lokalnega prebivalstva največ posvečala Torii Ryūzō in Inō Kanori (1867–1925).¹² Čeprav sta pred odhodom na teren oba kanila ustvariti sodoben sistem nomenklature in klasifikacije tajvanskih staroselcev, sta se njuni raziskovalni poti kmalu po prihodu na otok ločili.¹³ Medtem ko se je Inō posvetil kitajski skupnosti na Tajvanu oziroma tistim predelom otoka, ki so bili pred prihodom japonskih zavojevalcev pod administrativno nadoblastjo dinastije Qing, se je Torii usmeril v proučevanje »pristinega« Tajvana, obvarovanega pred vplivi hanskimi prišlekov. Popolnoma se je posvetil raziskovanju fenotipskih značilnosti različnih skupin staroselcev, migracijam in mešanju ras, a je pri tem skoraj v celoti zanemaril njihove interakcije s hanskimi Kitajci, dodaja Barclay (2001: 123–124, 117).

Na splošno je bilo Toriijevo raziskovanje tesno povezano z japonsko imperialno ekspanzijo v Azijo, poudarja Yamashita (2006: 179).¹⁴ Pri tem je bil pomen njegove-

ga raziskovanja izrazito večplasten, saj je imperialne elite oskrboval s prepotrebnimi informacijami o »barbarih« na imperialni periferiji, a hkrati z dokazovanjem domnevnih stikov in povezav med kolonizatorji in koloniziranimi v starodavni preteklosti legitimiral japonsko imperialno ekspanzijo (Askew 2002: 143). A njegovo znanstveno publiciranje ni bilo omejeno zgolj na Japonsko, saj je Torii nekaj svojih antropoloških razprav objavil tudi v francoščini in angleščini (Askew 2002: 141, op. 22), kar po mnenju nekaterih (npr. Nakao 2005: 21) dokazuje, da so bila dela japonskih antropologov znana tudi v Evropi in Amerikah. Toriijeva zapuščina obsega še skoraj 2000 fotografij, ki jih je posnel med svojimi terenskimi raziskovanji širom Azije, zapiše Suenari (Spletni vir 2), zato ga številni štejejo za pionirja vizualne antropologije na Japonskem.

Institucionalizacija antropologije

Podobno kot njihovi evropski sodobniki so japonski antropologi v prvi polovici 20. stoletja, še zlasti v zadnjih letih obstoja imperija, praviloma delovali pod okriljem osrednjih univerz in inštitutov v kolonialni metropoli, ki jih je financirala vlada v Tokiu, ali uradov v sklopu kolonialnih uprav (Sugishita 2008: 146; Yamashita, Bosco in Eades 2004: 5).¹⁵ Nakao (2005: 22) poudarja, da je bil že leta 1905 na Tajvanu ustanovljen posebni urad, ki je imel nalogo proučevati lokalne običaje, saj so želeli kolonialni uradniki zakonske predpise o uporabi zemlje čim bolj približati običajnemu pravu domačinov. Posledično so bili nekateri japonski antropologi močno vpeti v samo kolonialno birokracijo širom imperija. Karatani (1991: 205) navaja razmišljanje Muraija Osamuja, da je imel Yanagita Kunio pomembno vlogo pri aneksiji Koreje, zato se je je pozneje v svojih raziskovanjih izogibal; niti sam ni v svojih spominih nikoli pojasnil, kakšen je bil dejansko njegov prispevek (Oguma 2002: 176).

Sočasno s konsolidacijo imperija je antropologija dobila svoje mesto tudi v akademskih institucijah, ki jih je vlada v Tokiu ustanovljala v samih kolonijah. Od leta 1924 so antropologijo tako poučevali na Korejskem polotoku, in sicer na novoustanovljeni univerzi v današnjem Seulu, vendar še vedno na katedri za anatomijo. Zato ni presenetljivo, da je Ueda Tsunekichi (1887–1966) svoje raziskovanje od začetka tridesetih let pa vse do razpada imperija osredotočil na proučevanje fenotipskih značilnosti Korejcev. Pri tem je menil, da so variacije znotraj etnične skupine Japoncev večje kot tiste med Korejci iz osrednjega dela polotoka in Japonci iz regije Kinki, danes znane pod imenom Kansai. Kot dodaja Nobayashi (2003: 145–146), so takšna »znanstvena« dognanja seveda legitimirala nasilno kulturno asimilacijo Korejcev, a pozablja, da so hkrati tudi

12 Emiko Ohnuki-Tierney (1993: 92) sicer zapiše, da je terensko delo v japonsko antropologijo uvedel Yanagita Kunio, vendar so se njegove epistemološke predpostavke precej razlikovale od tistih Bronislawa Malinowskega (1884–1942), saj je neumorno trdil, da je kulturna afiniteta med proučevano skupnostjo in etnografom nujni prvi pogoj, da lahko slednji doseže celosten uvid v bistvo raziskovanega (DuBois 2006: 58–59).

13 Ne smemo pozabiti, da se je Malinowski na Trobriandske otoke odpravil komaj leta 1914 (Yamashita 2004: 92).

14 Podrobnejši pregled krajev Toriijevih terenskih raziskav predstavi Askew (2002: 142–143), ki med drugim poleg Tajvana omenja še Kurilsko otočje, Mandžurijo, Korejo itn. Suenari (Spletni vir 2) ugotavlja, da je k Toriijevemu navdušenju nad raziskovanjem ljudstev z imperialne periferije precej doprinesel zgodovinar Shiratori Kurakichi (1865–1942), ki je v želji po razvozanju enigme o izvoru japonske etnične skupnosti poudarjal pomen raziskovanja preteklosti Korejskega polotoka in Kitajske (glej Oguma 2002: 238). Ob tem je verjel, da lahko azijski (beri japonski) intelektualci globlje doumejo azijsko kulturo kot njihovi evropski ali ameriški kolegi (Yamashita 2004: 93). Superioren odnos do zahodnjaških raziskovalcev na Japonskem je občasno prisoten še danes.

15 V nasprotju z zahodnjaškimi kolegi so japonski antropologi preskočili začetno fazo »antropologije iz naslanjača«, meni Shimizu (1999: 131).

implicitno agitirala za nadaljnjo imperialno ekspanzijo, ki bi antropologom omogočila nove terene. Nasprotno Yamashita (2004: 93) bolj poudarja pomen oddelka za sociologijo, ki naj bi spodbujal etnografsko raziskovanje v Koreji, pri čemer so vse do konca kolonialnega obdobja na univerzi v Seulu prevladovali japonski študenti, korejskih je bilo le za vzorec (Seth 2010: 62).

Postopoma so tisti antropologi, ki so bili locirani v Koreji, svoje raziskovanje razširili na Mandžurijo, Mongolijo, Tajsko in Novo Gvinejo (Nakao 2005: 22, 23).¹⁶ Tako se niso bistveno razlikovali od evropskih pendantov, ki so se v imperialnem obdobju pretežno posvečali raziskovanju koloniziranih. Kljub temu Yamashita (2004: 96) dodaja, da je med skupinama obstajala temeljna razlika, in sicer so prvi često proučevali ljudstva v Vzhodni Aziji, ki so jim bila (kulturno) podobna, medtem ko so se zahodnjaški antropologi osredotočali na radikalno drugačna ljudstva Afrike in Azije.

Začetki raziskovanja Oceanije segajo v drugo polovico 19. stoletja, ko se je proučevanja staroselskih družb na oddaljenih otočjih lotil ljubiteljski etnograf Suzuki Keikun (1854–1938). Čeprav je zatrjeval, da so njegovi zapisi plod lastnih terenskih raziskav, se je pozneje izkazalo, da je marsikatero ugotovitev prepisal iz del zahodnjaških avtorjev, poudarja Shimizu (1999: 127–8). Kot dodaja v nadaljevanju (Shimizu 1999: 138), Mikronezija niti po pripojitvi k japonskemu imperiju leta 1919 ni bila predmet tako obsežnih raziskav kolonialnih nadoblasti kot Tajvan ali Koreja. V nasprotju z uradniki pa so »eksotična« pacifiška otočja pritegnila pozornost nekaterih amaterskih etnografov, med njimi Matsuoka Shizuoja (1878–1936) in Hijikate Hisakatsuja (1900–1976). Matsuoka je bil sicer namestnik poveljnika bojne ladje Tsukuba, ki je leta 1914 sodelovala pri zavzetju nekaterih delov Karolinskega otočja. Dobro desetletje pozneje (1927) je izdal monografijo z naslovom *Mikronesia minzokushi* (*Etnografija Mikronezije*), v kateri je obravnaval različne aspekte staroselskih družb, od zgodovine, geografije do družbene strukture in sistema verovanja (Yamashita 2004: 99–100). A tudi njegove ugotovitve niso bile rezultat mukotrpnega terenskega dela, ampak so temeljile na sekundarni literaturi in vprašalnikih, ki so jih zanj naokoli razpošiljali kolonialni upravniki (Shimizu 1999: 139). Popolnoma drugačen pristop je ubral kipar in pesnik Hijikata, ki je želel ubežati »civilizaciji« na Japonskem in se sprva preselil na Palao, vendar se je po dveh letih bivanja naveličal tudi tamkajšnjega življenja in se skupaj s tesarjem Sugiuro Sasukujem preselil na otoček Satawal, kjer je ostal kar sedem let. Svoja opažanja o domačinski kulturi je objavil v nekaj člankih, dodaja Shimizu (1999: 140), a se dosledno vzdržal kakršnekoli analize oziroma primerjave, vse je ostalo

pri goli deskripciji. Poklicni antropologi so Mikronezijo odkrili precej pozno, in sicer v drugi polovici tridesetih let minulega stoletja, ugotavlja Shimizu (1999: 141–143), njihovo terensko delo pa je bilo kmalu prekinjeno zaradi izbruha vojne z ZDA. Med njimi je bil verjetno najbolj znan Sugiura Ken'ichi (1905–1954), ki se je med letoma 1938 in 1941 po naročilu kolonialne uprave lotil proučevanja načina življenja lokalnega prebivalstva (Tomiyama 1997: 207).

Kljub temu da je bilo Japonsko etnološko društvo ustanovljeno šele leta 1934, so bile etnološke raziskave skupaj s fizičnoantropološkimi in z arheološkimi v japonski antropologiji seveda prisotne že prej (Nakao 2005: 19, 20). Že dve desetletji pred tem je Torii predlagal oblikovanje posebne znanstvene discipline *Tōyō minzokugaku* oziroma 'etnologije Orienta', ki naj bi nadomestila splošno etnologijo. A njegov predlog spremembe metodološke paradigme, ki je želela razširiti polje raziskav japonskih antropologov tudi na ljudstva, ki (še) niso bila del japonskega imperija, ni bil sprejet (glej Shimizu 1999: 133; Yamashita, Bosco in Eades 2004: 3). Miniti sta morali dve desetletji, da je novoustanovljeno etnološko društvo začelo spodbujati komparativno raziskovanje kultur različnih ljudstev in se ni želelo omejiti zgolj na japonsko nacijo (Shimizu 1999: 147–148). Posledično se je zlagoma večala diskrepanca med tistimi, ki so se usmerili v proučevanje folkloristike in etnologije (*Volkskunde*), in onimi, ki so prisegali na komparativno etnologijo (*Völkerkunde*) (Yamashita, Bosco in Eades 2004: 4–5).¹⁷ Leta 1935 je bilo na pobudo Yanagite ustanovljeno društvo za folkloristiko (Sugishita 2008: 145),¹⁸ dve leti pred razpadom imperija pa še Inštitut za etnične študije (*Minzoku kenkyūjo*), ki naj bi tvorce ekspanzionističnega projekta v kolonialni metropoli oskrboval s podatki o ljudstvih, živečih na obrobju imperija (Nakao 2005: 29).¹⁹ Kot poudarjata Shimizu in van Bremen (2003: 1, 2), so bila trideseta leta in prva polovica štiridesetih let minulega stoletja obdobje izrazite prosperitete japonske antropologije oziroma družboslovja in humanistike na splošno, saj se je močno povečalo število raziskav in zaposlitev, kar je bila posledica dejstva, da je vlada v Tokiu vse družbene sfere mobilizirala za totalno vojno (1931–1945). A finančna darežljivost oblastnikov seveda ni bila brezpogojna, etnografske raziskave so morale biti podrejene enemu in edinemu cilju, zmagi v vojni s sovražnikom, zato so bile precej tendenciozne in okužene z ideologijo.

17 Askew (2002: 137–138) meni, da je bila japonska antropologija na splošno bližje *Volkskunde* kot *Völkerkunde*.

18 Yanagita je bil eden redkih intelektualcev, ki je v evforiji imperialne ekspanzije podpiral teorijo o Japoncih kot homogeni etnični skupnosti (Oguma 2002: 175).

19 Leto poprej, torej 1942, se je Japonsko etnološko društvo prostovoljno razpustilo, njegovi vodilni člani pa so se pridružili vladnemu projektu (Shimizu 1999: 152).

16 Ko je bila konec tridesetih let ustanovljena mandžurska univerza, so tudi na njej poučevali antropologijo (Shimizu in van Bremen 2003: 2).

Sklep

Čeprav so (pre)nekateri med njimi (zasebno) nasprotovali kolonialnim politikam Velikega japonskega imperija (glej Nakao 2005: 23, 32),²⁰ ni mogoče zanikati dejstva, da je kolonializem močno vplival na delovanje japonskih antropologov (prim. Shimizu in van Bremen 2003: 3). Sugishita Kaori (2008: 145, 146) celo zapiše, kako ni nobenega dvoma o tem, da je imperializem etnologiji omogočal ne le dostop do »drugih«, ampak vedi priskrbel tudi *raison d'être*,²¹ Shimizu (1999: 125) temu ugovarja in zapiše, da sodobna antropologija na Japonskem ni nastala v eksplisitni povezavi z imperialnimi ideologijami. Tudi Suenari (Spletni vir 2) na primeru Kitajske in Tajvana trdi, da kolonialne institucije niso mobilizirale antropologov za osvajalne pohode, ampak je bila večina terenskih raziskav narejena na pobudo antropologov samih, zato so bile posledično neaplikativne in niso posebej koristile niti kolonialni upravi niti cesarski vojski (prim. Barclay 2001: 124; DuBois 2006: 53).

Shimizu (1999: 135) nadalje omenja, da kolonialni upravitelji na Tajvanu inštituta za etnologijo na tamkajšnji univerzi niso imeli pretirano v čsluh in so bili pri njegovem financiranju precej skopi, posledično je bila obsežna raziskava staroselskih ljudstev na otoku neizvedljiva. A nezaupljivost, celo prezir do antropologije nista bila prisotna le na Japonskem. S podobnimi težavami so se soočali njihovi evropski kolegi, tudi britanski. Tako Kuper (2005: 119) med drugim zapiše: »V britanski vladi in javnosti je bilo težko vzbuditi občutek za možno uporabo antropologije in isto nezanimanje so z njimi delile kolonialne oblasti.« Popoln antipod japonskemu in britanskemu imperiju je bil očitno nacistični, saj Schafftova (2002: 126–127) trdi, da so njegovi voditelji spoštovali mnenje in pričakovali pomoč ter aktivno participacijo antropologov v imperialni ekspanziji.

Tudi pri svojem formalnem povezovanju s kolonialnimi institucijami se japonska antropologija ni bistveno razlikovala od angleške socialne antropologije ali francoske etnologije, ugibam, zato s(m)o dandanašnji antropologi pogosto deležni očitkov, da je bila antropologija »dekla imperializma« – največkrat Ozirisovo vlogo zasedejo tovariši sociologi, ki bodisi ne poznajo bodisi nočejo priznati izvorov lastne discipline. Kritikom ogledalo nastavi Bourdieu, ko zapiše:

Tisti, ki se dandanes radi postavljajo za sodnike in se razveseljujejo s tem, da hvalijo in grajajo soci-

ologe in etnologue kolonialne preteklosti, bi storili bolje, če bi poskusili razumeti, kaj je bilo tisto, kar je pripravilo najlucidnejše in najbolj dobronamerne (katere sicer obsojajo), da niso doumeli nekaterih stvari, ki so danes samoumevne tudi najmanj razgledanim in najmanj dobronamernim opazovalcem. (Bourdieu 2002: 12)

To seveda ne pomeni, da si je treba zatiskati oči pred dejanji tistih, ki so v zavetju domnevnega »znanstvenega raziskovanja« storili najnižkotnejša dejanja. Kot poudari Gretchen Schafft (2002: 118), je ignoriranje vpletenosti nekaterih antropologov v zločinske rabote imperialnih podjetij v prvi polovici 20. stoletja za samo disciplino bolj škodljivo kot njihovo razkritje.

Pri tem se mi zastavlja vprašanje, če je mogoče proučevanje fiziognomije britanskih in avstralskih vojnih ujetnikov v japonskih zaporih, ki ga je prakticiral Uchida Gorō (Nobayashi 2003: 148), enačiti z dejavnostjo nemških in avstrijskih antropologov v nacističnem imperiju, ki so dobesedno odločali o življenju in smrti več deset tisoč prebivalcev okupirane Poljske (glej Schafft 2002: 127–128)? Japonski antropologi vsaj po mojem vedenju v nasprotju s tistimi v tretjem rajhu niso nikoli sodelovali pri genocidnih politikah imperija, a je bila japonska 'etnologija' (*minzokugaku*) zaradi svoje sprege z militaristično oblastjo v zadnjem stadiju obstoja Velikega japonskega imperija po njegovem razpadu izrazito kompromitirana. Posledično je izginila iz kurikula japonskih univerz, nadomestili sta jo 'kulturna' (*bunka jinruigaku*) oziroma 'socialna antropologija' (*shakai jinruigaku*), podčrtuje Nakao (2005: 31). Hkrati so bili zaradi izgube kolonij in omejenih stikov s tujino japonski antropologi prisiljeni svoje etnografske raziskave vse do šestdesetih let minulega stoletja ponovno osredotočiti zgolj na japonski arhipelag, predvsem na njegova ruralna območja, Okinavo in Hokaido. Šele z naraščanjem gospodarske moči in mednarodnega ugleda države, dodaja Yamashita (2004: 96), so komaj dve desetletji po propadu imperija ponovno začeli proučevati jugovzhodno Azijo, Afriko in preostale bolj oddaljene predele sveta (prim. Shimizu 1999: 157–158).

A elan, ki je gnal prve povojne generacije japonskih antropologov, da so svoje raziskave usmerili tudi v oddaljene kraje in tam živeča ljudstva, kot so na primer indijanski staroselci v Braziliji, je v zadnjem obdobju domnevno nekoliko splahnel. Kot mi je v enem od pogovorov, ki sva ga imela med mojim terenskim raziskovanjem na Japonskem pred slabim desetletjem, dejal profesor antropologije na elitni tokijski univerzi, Kimura Hideo, naj bi se japonski antropologi v svojih etnografskih raziskovanjih znova osredinjali pretežno na azijsko celino. Slednje ob tehtnem premisleku niti ni kakšna posebna epistemološka hiba, saj bo verjetno prej ko slej privedlo do še globlje kritične refleksije o povezavi med japonsko antropologijo in imperialno ekspanzijo v drugi polovici 19. in prvi polovici

²⁰ Verjetno sta bila antropolog Ishida Eiichirō (1903–1968) in ekonomist Yanaiharu Tadao (1893–1961) najbolj ugledna intelektualca, ki sta izrazila odkrito nasprotovanje ekspanzionističnim in kolonialnim politikam japonskega imperija (Shimizu 1999: 155–156).

²¹ Asad (1991: 315) je v svojem razmišljanju o povezavi med evropskim kolonializmom in antropologijo do slednje nekoliko prizanesljivejši.

20. stoletja. A da bi japonski antropologi kdaj eksplicitno obsodili ravnanje svojih predhodnikov, ki so svoja raziskovalna načela na vrhuncu vojne vihre prodali belcebubu, verjetno ni realno pričakovati.

Literatura

ALLEN, Matthew: Okinawa, Ambivalence, Identity, and Japan. V: Michael Weiner (ur.), *Japan's Minorities: The Illusion of Homogeneity*. London: Routledge, 2009, 188–205.

ASAD, Talal: Afterword: From the History of Colonial Anthropology to the Anthropology of Western Hegemony. V: George W. Stocking, Jr. (ur.), *Colonial Situations: Essays on the Contextualization of Ethnographic Knowledge*. Madison (Wisc.) in London: University of Wisconsin Press, 1991, 314–324.

ASANO, Toyomi: The Collapse of the Japanese Empire and the Normalization of Its Relations with South Korea (1945–1965): Repatriation, Reparations, and External Assets Reconsidered. V: Kimitaka Matsuzato (ur.), *Comparative Imperiology*. Sapporo: Slavic Research Center, Hokkaido University, 2010, 109–129.

ASKEW, David: Empire and the Anthropologist: Torii Ryūzō and Early Japanese Anthropology. *Japanese Review of Cultural Anthropology* 4, 2003, 133–154.

BARCLAY, Paul D.: An Historian among the Anthropologist: The Inō Kanori Revival and the Legacy of Japanese Colonial Ethnography in Taiwan. *Japanese Studies* 21 (2), 2001, 117–136.

BASKAR, Bojan: Etnologija Francije in socialna antropologija. V: Françoise Zonabend (av.), *Dolgi spomin: Časi in zgodovine v vasi*. Ljubljana: ŠKUC, Filozofska fakulteta, 1993, 229–249.

BEASLEY, William G.: *Japanese Imperialism 1894–1945*. Oxford: Oxford University Press, 1987.

DUBOIS, Thomas David: Local Religion and the Imperial Imaginary: The Development of Japanese Ethnography in Occupied Manchuria. *American Historical Review* 111 (1), 2006, 52–74.

ERIKSEN, Thomas Hylland: *Majhni kraji, velike teme*. Maribor: Aristej, 2009.

GOODENOUGH, Ward H.: Anthropology in the 20th Century and Beyond. *American Anthropologist* 104 (2), 2002, 423–440.

HANAMI, Makiko: Minority Dynamics in Japan: Towards a Society of Sharing. V: John C. Maher in Gaynor Macdonald (ur.), *Diversity in Japanese Culture and Language*. London: Kegan Paul, 1995, 121–146.

KARATANI, Kojin: The Discursive Space of Modern Japan. *Boundary 2* 18 (3), 1991, 191–219.

KEESING, Roger Martin: Ponovno o teorijah kulture. *Antropološki zvezki* 3, 1993, 23–32.

KUPER, Adam: *Antropologija in antropologi: Moderna britanska šola*. Maribor: Aristej, 2005.

LOW, Morris: Physical Anthropology in Japan: The Ainu and the Search for the Origins of the Japanese. *Current Anthropology* 53 (S5), 2012, S57–S68.

MORRIS-SUZUKI, Tessa: A Descent into the Past: The Frontier in the Construction of Japanese Identity. V: Donald Denoon idr.

(ur.), *Multicultural Japan: Palaeolithic to Postmodern*. Cambridge: Cambridge University Press.

NAKAO, Katsumi: The Imperial Past of Anthropology of Japan. V: Jennifer Robertson (ur.), *A Companion to the Anthropology of Japan*. Malden (Mass.) in Oxford: Blackwell Publishing, 2005, 19–35.

NOBAYASHI, Atsushi: Physical Anthropology in Wartime Japan. V: Akitoshi Shimizu in Jan van Bremen (ur.), *Wartime Japanese Anthropology in Asia and the Pacific*. Osaka: National Museum of Ethnology, 2003, 143–150.

OGUMA, Eiji: *A Genealogy of "Japanese" Self-images*. Melbourne: Trans Pacific Press, 2002.

OGUMA, Eiji: *"Nihonjin" no kyōkai: Okinawa, Ainu, Taiwan, Chōsen, shokuminchi shihai kara fukki undō made* [Meje Japonske: Od kolonialne nadvlade do gibanja za reintegracijo]. Tokio: Shin'yōsha, 2009.

OHNUKI-TIERNEY, Emiko: *Rice as Self: Japanese Identities through Time*. Princeton: Princeton University Press, 1993.

PARK, Hyun Ok: Korean Manchuria: The Racial Politics of Territorial Osmosis. *South Atlantic Quarterly* 99 (1), 2000, 193–215.

RAPPORT, Nigel in Joanna Overing: *Social and Cultural Anthropology: The Key Concepts*. London: Routledge, 2003.

SCHAFFT, Gretchen E.: Scientific Racism in Service of the Reich: German Anthropologists in the Nazi Era. V: Alexander Laban Hinton (ur.), *Annihilating Difference: The Anthropology of Genocide*. Berkeley in London: University of California Press, 2002, 117–134.

SENICA, Klemen: »Ječe narodov« ali tolerantne politične entitete: Zakaj misliti imperij drugače? *Glasnik SED* 1 (4), 2012, 46–57.

SETH, Michael J.: *A Concise History of Modern Korea: From the Late Nineteenth Century to the Present*. Lanham (Md.): Rowman & Littlefield Publishers, 2010.

SHIMIZU, Akitoshi: Colonialism and the Development of Modern Anthropology in Japan. V: Jan van Bremen in Akitoshi Shimizu (ur.), *Anthropology and Colonialism in Asia and Oceania*. Richmond: Curzon Press, 1999, 115–171.

SHIMIZU, Akitoshi in Jan van Bremen: Introduction. V: Akitoshi Shimizu in Jan van Bremen (ur.), *Wartime Japanese Anthropology in Asia and the Pacific*. Osaka: National Museum of Ethnology, 2003, 1–11.

SHIODE, Hiroyuki: Nation or Colony? The Political Belonging of the Japanese in Karafuto. *Social Science Japan Journal* 12 (1), 2009, 101–119.

SIDDLE, Richard M.: The Ainu and the Discourse of "Race". V: Frank Dikötter (ur.), *The Construction of Racial Identities in China and Japan: Historical and Contemporary Perspectives*. London: Hurst, 1997, 136–157.

STOLER, Ann Laura in Frederick Cooper: Between Metropole and Colony: Rethinking a Research Agenda. V: Frederick Cooper in Ann Laura Stoler (ur.), *Tensions of Empire: Colonial Cultures in a Bourgeois World*. Berkeley in London: University of California Press, 1997, 1–56.

SUGISHITA, Kaori: Japanese Anthropology and Desire for the West. V: Aleksandar Bošković (ur.), *Other People's Anthropologies: Ethnographic Practice on the Margins*. Oxford: Berghahn, 2008, 142–155.

TAKAHASHI, Tetsuya: The National Politics of the Yasukuni Shrine. V: Naoko Shimazu (ur.), *Nationalisms in Japan*. London: Routledge, 2006, 155–180.

TERAZAWA, Yuki: Racializing Bodies through Science in Meiji Japan: The Rise of Race-Based Research in Gynecology. V: Morris Law (ur.), *Building a Modern Japan: Science, Technology, and Medicine in the Meiji Era and Beyond*. New York in Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2005, 83–102.

TOMIYAMA, Ichirō: Colonialism and the Sciences of the Tropical Zone: The Academic Analysis of Difference in “the Island Peoples”. V: Tani E. Barlow (ur.), *Formations of Colonial Modernity in East Asia*. Durham (N.C.) in London: Duke University Press, 1997, 199–221.

WEINER, Michael: The Invention of Identity: Race and Nation in Pre-war Japan. V: Frank Dikötter (ur.), *The Construction of Racial Identities in China and Japan: Historical and Contemporary Perspectives*. London: Hurst, 1997, 96–117.

YAMAMURO, Shin'ichi: The Evolving Meiji State: Its Dual Character as a Nation-State and Colonial Empire. V: Tadao Umesao, Takashi Fujitani in Eisei Kurimoto (ur.), *Japanese Civilization in the Modern World: XVI – Nation-State and Empire*. Osaka: National Museum of Ethnology, 2000, 9–24.

YAMASHITA, Shinji: Constructing Selves and Others in Japanese Anthropology: The Case of Micronesia and Southeast Asian Studies. V: Shinji Yamashita, Joseph Bosco in J. S. Eades (ur.), *The Making of Anthropology in East and Southeast Asia*. Oxford: Berghahn Books, 2004, 90–113.

YAMASHITA, Shinji: Somewhere in Between: Towards an Interactive Anthropology in a World Anthropologies Project. V: Joy Hendry in Heung Wah Wong (ur.), *Dismantling the East-West Dichotomy: Essays in Honour of Jan van Bremen*. London: Routledge, 2006, 177–182.

YAMASHITA, Shinji, Joseph Bosco in J. S. Eades: Asian Anthropologies: Foreign, Native, and Indigenous. V: Shinji Yamashita, Joseph Bosco in J. S. Eades (ur.), *The Making of Anthropology in East and Southeast Asia*. Oxford: Berghahn Books, 2004, 1–34.

Spletna vira

Spletni vir 1: MORRIS-SUZUKI, Tessa: Migrants, Subjects, Citizens: Comparative Perspectives on Nationality in the Prewar Empire; http://japanfocus.org/-tessa-morris_suzuki/2862, 26. 2. 2013.

Spletni vir 2: SUENARI, Michio: Chinese Anthropology in Japan: A View from Inside; <http://lucy.ukc.ac.uk/csacpub/china-out/01.suenari.html>, 22. 8. 2014.

Contemporary Japanese Perspectives on the Development of Anthropological Thought in Imperial Japan (1869–1945)

In his article, the author focuses on the development of the (social/cultural) anthropology in Japan, approximately from the 1880s until the collapse of the Great Japanese Empire. Firstly, he briefly analyses the main reasons for the formation of an anthropological association called *Jinruigaku no tomo* (Friends of Anthropology), which was established in 1884 by some enthusiastic students of the Imperial University of Tokyo. Its *spiritus agens* was the so-called father of the Japanese anthropology, Tsuboi Shōgorō (1863–1913), whose theories on the origin of the Japanese “race” were rejected immediately after his death by Torii Ryūzō (1870–1951). Torii was probably the Japanese anthropologist who benefited most from continuing Japanese territorial expansionism, which reached its peak in 1942. He did his ethnographic fieldwork in one colony after another, thus visiting Taiwan, Korea, Manchuria, etc. While his influence on the Japanese colonial policies was almost insignificant, it was his colleague Yanagita Kunio (1875–1962) who had a decisive role in Japanese annexation of the Korean peninsula. Moreover, most Japanese anthropologists nearly entirely compiled their research agendas in favour of the “total war” in 1940s. It was for such reasons that Japanese anthropology was subjected to radical changes after 1945. However, this mutual “interdependence” between anthropology and colonial policies has been neglected for decades and has been discussed only recently both in Japan and in the West.

FOLKLORNA SKUPINA VAL RESIA: Rezija vėsala: Musiche e canti dalla Val Resia.

Gruppo Folkloristico Val Resia, Videm 2018, zgoščenka.

Folklorna skupina Val Resia je ob 180-letnici delovanja v sodelovanju z Inštitutom za slovensko kulturo v Špe-tru izdala zgoščenko z naslovom Rezi-ja vėsala. Folklorna skupina je namreč prvič organizirano nastopila pred 180 leti, oktobra 1838, ob obisku cesarja Ferdinanda v Vidmu. Omenjeni nastop štejejo za začetek delovanja skupine, ki je bila formalno ustanovljena šele leta 1964. V duhu obletnice so v letošnjem letu pripravili več posebnih dogodkov, med katerimi je tudi aprilski nastop folklorne skupine na ZRC SAZU, s katerim so se sodelavcem Glasbeno-narodopisnega inštituta ZRC SAZU zahvalili za raziskovalno delo, ki so ga opravili v Reziji. Prve terenske razi-skave v Reziji so, sprva v sodelovanju z italijanskimi raziskovalci, opravili le-

ta 1962. Med letoma 1962 in 1996 so v vaseh Ravanca, Bila, Liščaca, Osoja-ne, Korito, Solbica in Učja posneli del glasbenega, pripovednega in plesnega izročila in ga shranili v Zvočnem ar-hivu Glasbenonarodopisnega inštituta ZRC SAZU. S svojim delom so po-magali ohraniti in celo obuditi prakse ljudskega izročila v Reziji in jo s tem postavili na kulturni zemljevid.

Nova zgoščenka Rezija vėsala ima na-slova tudi v italijanskem – Val Resia in allegria – in angleškem jeziku – Mer-rily Resia Valley. V treh jezikih – slo-venskem, italijanskem in angleškem – je tudi kratko spremno besedilo k zgoščenki, na kateri je zbranih 18 pe-smi in viž. Preteklost in sedanjost ljud-skega izročila se stikata med starejšimi in novejšimi pesmimi in vižami v iz-vedbi dud, značilne rezijanske inštru-mentalne zasedbe s citiro in z bunkulo ter v lanskem letu ustanovljene ženske vokalne skupine. Prav tako kot glasbe-ni izbor je raznolik časovni razpon na-stanka izbranih posnetkov; poleg teh, ki so jih člani folklorne skupine posne-li za novo zgoščenko, so nanjo uvrstili tudi posnetek, že objavljen na zgoščen-ki folklorne skupine Val Resia I love cītira (2008) in posnetek inštrumenta-lista Giovannija Floreanija z zgoščen-ke Europa – I Luoghi della cornamusa (2004), pet objavljenih pesmi oziroma viž pa so v letih 1962, 1966, 1967,

1968 in 1996 v Reziji posneli razisko-valci Glasbenonarodopisnega inštituta ZRC SAZU.

Zgoščenko uvede ena najbolj prepo-znavnih rezijanskih pesmi Lipa ma Marica, tokrat v izvedbi dud, ki naj bi v Reziji prevladovala pred obstojem violine. Sledi ji osem inštrumenta-lnih viž, pet pesmi in tri vokalno-in-strumentalne skladbe, med bolj sploš-no znanimi so na primer Lipa ma na Banerina, Černi Potök in Da lipa ma poslala mēs. V knjižici zgoščenke so dodana besedila štirih pesmi v rezijan-ščini (Köpicä nu Mali Dul, Roä Roji-cä, Won s te Höre, Lisica ta Fasalawa). Glasbeni izbor zaokroži vrisk pevka, t. i. *zajuhuhüknut*, kar so tradicionalno izvajale izključno ženske med plesom ali na koncu pesmi, zato je na mestu tudi kot zaključek zgoščenke.

Z vključitvijo novonastalih skladb ter s sodelovanjem mladih glasbenikov so člani folklorne skupine pokazali, da je rezijansko izročilo še vedno živo, obe-nem pa tudi te nove skladbe ohranjajo tako način izvedbe in glasbene značil-nosti rezijanske tradicije kot zvočnost, ki se ne oddalji od starejših skladb. Zgoščenka tako celovito prikaže svo-jevrstno vokalno in inštrumentalno glasbeno izročilo doline Rezije od za-četkov dokumentiranja do danes.

* Teja Turk, univ. dipl. muzikologinja in sociologinja kulture, mlada raziskovalka, ZRC SAZU, Glasbenonarodopisni inštitut, Novi trg 2, 1000 Ljubljana; teja.turk@zrc-sazu.si.

BRIGITA TORNIČ MILHARČIČ: Pripoved o življenju in delu Miroslava Vilharja.

Založba Morfemplus, Jezero 2018, 261 str.

Knjiga je nastala ob 200-letnici rojstva pesnika, skladatelja in narodnega buditelja Miroslava Vilharja (1818–1871). Vilhar je danes širše znan predvsem po pesmih *Na jezeru*, *Lipa* in *Planinarica*, čeprav jih zaradi ponarodelosti marsikdo ne bi znal povezati z njim.

Avtorica je v raziskavi natančno proučila Vilharjevo življenjsko, ustvarjalno in navsezadnje tudi politično pot. Celotna podoba knjige je skrbno premišljena in kaže na temeljit pregled primarnih virov. Obliko je, kot navaja v spremni besedi, povzela po Vilharjevih glasbenih zbirkah, za naslovnico je izbrala zbirko klavirskih valčkov *Milice okrogle*. Na notranjih straneh platnic je predstavila glavne točke Vilharjevega življenja in ustvarjalnega opusa. Historično oblikovani so tudi naslovi poglavij, opremljeni z odlomki Vilharjevih pesmi in s citati, ki napovedujejo vsebino. Knjiga je obogatena z raznolikim slikovnim gradivom: s starimi razglednicami iz različnih obdobij, s fotografijami in z drugim arhivskim gradivom (časopisi, pismi, koncertnimi listi ipd.), katerega objava je zahtevala poglobljen pristop k raziskavi.

Uvodno poglavje je podlaga za razumevanje in vrednotenje Vilharjevega skladateljskega in pesniškega opusa ter političnega delovanja in položaja slovenščine v 19. stoletju. Avtorica je sistematično pregledala kulturne, politične in gospodarske razmere ter razvoj šolstva na Slovenskem v predmarčni

dobi (1815–1848), revolucionarnem letu 1848, času Bachovega absolutizma in obdobju med letoma 1859 in 1900. Posebej je opisano kulturo življenja v postojnskem okraju v 19. stoletju.

Poglavje Miroslav Vilhar (1818–1871) vsebuje krajši življenjepis, podatke o Vilharjevi družini (dodana je slika Vilharjeve rodbinske veje), gradu Kalec, kjer je družina živela, in dostopne podatke o umetnikovem šolanju. Miroslav Vilhar je študiral pravo v Gradcu in na Dunaju, iz tega obdobja so tudi njegova prva dela.

Osrednje in najboljše poglavje je Vilharjevo literarno in glasbeno ustvarjanje. Vilhar, ki je pesmi običajno objavljali s podpisom Miroslav, je začel ustvarjati v času, ko nacionalna identiteta še ni bila dokončno oblikovana, zato si je – kot eden prvih – prizadeval približati slovenščino Slovencev vseh slojev, kar je izkazoval tudi s finančno podporo izhajanju slovenske literature. Pisal je domoljubne, družabne in ljubezenske pesmi, satire, balade, čitalniške igre in skladbe večinoma posvetnega značaja. Kot začetek zelo ustvarjalnega obdobja avtorica poudarja leto 1850, v katerem so izšli prva slovenska spevoigra *Jamska Ivanka*, zbirki klavirskih skladb *Milice okrogle* in *Zvezdice slovenske okroglice*, samospeva *Vesoljnemu svetu!* in *Slave dom ter Slovenski koledar za leto 1851*. Naslednje ustvarjalno obdobje je povezano s Franom Levstikom, ki ga je Vilhar povabil na grad Kalec, da bi poučeval njegove otroke in mu obenem z nasveti pomagal pri ustvarjanju. Takrat so nastale Vilharjeve najbolj prepoznavne pesmi, npr. *Na jezeru*, *Planinarica*, *Lipa*, ki so leta 1860 izšle v zbirki *Pesmi*. Avtorica to zbirko poudarja kot Vilharjevo najboljšo, k čemur naj bi pripomogel prav Levstikov vpliv. V obdobju ustanavljanja čitalnic je Vilhar

živel v Ljubljani, kjer se je udeleževal čitalniških prireditev in bil s svojimi narodnoprerednimi deli pogosto na sporedu. Čitalniška dejavnost je Vilharja povsem prevzela in ga spodbudila k ustanavljanju čitalnic na Pivškem. Temu se je posvetil predvsem po odhodu iz Ljubljane na grad Kalec, kamor se je vrnil po prestani zaporni kazni. V zadnjem ustvarjalnem obdobju je pisal predvsem igre.

V poglavju Vilharjevo politično delovanje je prikazano njegovo narodnozavedno udejstvovanje po letu 1848, ki je potekalo hkrati z umetniškim ustvarjanjem. Politično aktiven je bil sprva kot župan Knežaka in pozneje kot deželni poslanec v Ljubljani. Tam je ustanovil časopis *Naprej* (urednik časopisa je bil Fran Levstik), ki pa je izhajal le devet mesecev. Zaradi vključitve članka o mednarodnih mejah je bil obsojen na šest tednov zapora in je zato izgubil poslanski mandat. Avtorica kot zadnji pomembni dogodek v Vilharjevem političnem opusu navede organizacijo Tabora na Kalcu 9. maja 1869.

V poglavju Vilhar in sodobniki avtorica navaja poglede literatov, glasbenikov, muzikologov in zgodovinarjev na Vilharjev prispevek k slovenski umetnosti. V naslednjih poglavjih (*Odkritje spomenika v Postojni*, *Po letu 1906 in Vilharjeva pesem v 21. stoletju*) odkriva Vilharjev odmev od njegove smrti do danes. Poudarja podatek, da je bil Vilhar tretji slovenski umetnik po vrsti (za Vodnikom in Prešernom), ki so mu postavili spomenik.

Na koncu morda umanjka sklepna misel, ki bi ovrednotila Vilharjev ustvarjalni in politični opus glede na pomen, ki ga je imel za slovensko nacionalno in kulturno identiteto. Povzetek raziskovalnega dela vsebuje seznam Vilharjeve bibliografije, vključno z objavami, uprizoritvami in s prired-

* Teja Turk, univ. dipl. muzikologinja in sociologinja kulture, mlada raziskovalka, ZRC SAZU, Glasbenonarodopisni inštitut, Novi trg 2, 1000 Ljubljana; teja.turk@zrc-sazu.si.

bami njegovih del. Dobrodošle, zlasti za nadaljnje popisovalce Vilharjevega življenja in dela, so Opombe. Na tem mestu avtorica podrobno razloži nejasnosti, ki so se doslej pojavljale v zvezi z napačnimi podatki v virih in literaturi, opozarja pa tudi na še vedno dvoumne podatke. To poglavje kaže na avtoričino temeljito raziskavo pri-

marnih virov in bo v pomoč nadaljnjim raziskavam.

Knjiga je, morda bolj kot stroki, namenjena širšemu krogu bralcev – avtorica v predgovoru izraža upanje, da bo z izbiro slikovnega gradiva k branju pritegnila tudi mlajše bralce – kar se kaže v njeni obliki. S številnimi citati in odlomki primarnih virov, kot so pisma

in članki, ter z vključitvijo Vilharjevih pesmi in basni njegov slog približa tudi laičnemu bralcu, obenem pa je strokovna in celovita raziskava umetnika, kot je na ta način in tako poglobljeno doslej še ni bilo.

MARJETKA GOLEŽ KAUČIČ: Slovenska ljudska balada.

Založba ZRC, ZRC SAZU (zbirka Folkloristični zvezki), Ljubljana 2018, 429 str.

V preteklosti se je s slovenskimi ljudskimi baladami pri nas največ ukvarjala dr. Zmaga Kumer, ki je leta 1974 izdala knjigo *Vsebinski tipi slovenskih pripovednih pesmi* in bila tudi dolgoletna aktivna članica mednarodne Komisije za ljudsko balado. Zdaj njeno delo nadaljuje in ga znanstveno dopolnjuje dr. Marjetka Golež Kaučič, ki jo je, po njenih besedah, ta žanr tako v folklori kot literaturi »srhljivo privabil«. Predstavljena knjiga je »rezultat žanrskih raziskav in dolgoletnega preučevanja slovenske ljudske balade, ki me je za-

nimala kot eden najbolj kompleksnih in skrivnostnih žanrov folklorističnih in literarnovednih raziskav, tako v slovenskem kot v evropskem prostoru« (str. 9).

Uvod in prvo poglavje od dvanajstih v knjigi nista le nekakšna predgovora k izbranim in analiziranim baladam, ampak sta teoretični uvod in premislek o baladah samih, analizah in modelu pristopa do gradiva. Prvi del uvoda je posvečen teoretskemu premisleku, temu sledijo vprašanje ustno/pisano, pa razmislek o jeziku, načinu izražanja in formalni strukturi ter verzeologiji. Nadaljujejo žanri in vsebinske strukture ter preplet folklore in literature. Poudariti je treba, da avtorica v vsem svojem raziskovalnem delu posveča posebno pozornost prav razmerju med folklorno in umetnostno poetiko. Daljši razmislek v uvodu je posvečen še razumevanju samega žanra. Pri tem sledi izvoru in razvoju balade v mednarodnem okviru, se ukvarja s tipologijo in z umetno-književno balado. Celoten vzgib knjigi dajejo besedila sama, ki jih avtorica obravnava predvsem z vsebinske plati, kakor je razvidno iz nadaljnjega poglavja Vrnitev k besedilu, s katerim tudi končuje uvodno študijo. Vsebinska analiza ji odpre širše možnosti kontekstualnih (etnoloških,

zgodovinskih, socioloških) vidikov in interpretacij. Na kakšen način je še možna interpretacija baladnega gradiva, se pokaže v poglavju Arhetipni simboli v slovenski baladni tradiciji in njihove interpretacije, kjer se kot produktivna pokaže tudi psihoanalitična teorija.

Ob analizi pravljíčne balade Riba Faronika avtorica postavlja vprašanje (in tudi odgovor) o univerzalnosti mita. Balada Godec pred peklom je vzrok za razmišljanje o odmevih Orfejevega mita. Na podlagi vsebinske analize balade Mrtvaška kost kaznuje objestneža avtorica razvije razmislek o (ne)spoštovanju smrti, pri Desetnici pa odpira skrivnostno polje pravljíčnosti in usodnosti. Analiza legendarne balade Marija in brodnik poleg razlage legendnosti omogoča tudi analizo romarstva. Čeprav v marsikateri slovenski ljudski baladi lahko odkrivamo vsaj reminiscence socialnih motivov, pa so te najbolj poudarjene v pesmi Tlačanova voliča, ki se kaže kot »čista« socialna balada. Z analizo balade Lahkoživčeve sanje ljubezenskemu zapletu lahko sledimo s prostorsko percepcijo. S tem avtorica vstopa že na primerjalno področje, saj ob slovenski različici Nezveste gospe išče vzporednice v evropski baladni tradiciji. Balada z družinskimi zapleti, izdajami in umori Rošlin in Ver-

* Marko Terseglav, dr. literarnih ved, upokojeni znanstveni svetnik, Rimška 25, 1000 Ljubljana; marko.terseglav@gmail.com.

janko, ki jo danes pozna vsak šolar, je za avtorico še razmislek, kaj ta balada sporoča danes. Pretresljiva pripovedna pesem Detomorilka pa je ob vseh dosegljivih zgodovinskih podatkih raziskovalcu poseben izziv, saj se ne more izogniti resničnemu (etnološkemu, socialnemu) kontekstu, ki ga avtorica natančno razišče in oživi. Dr. Marjetka Golež Kaučič se že vrsto let ukvarja z razmerjem človek-žival-narava in je edina folkloristka pri nas, ki je živali vključila v svoje raziskave, predvsem v folklornem in tudi umetnostnem pe-

sništvu. Začela je raziskovati, kakšen sploh je splošni in slovenski pogled na živali v ljudskem pesništvu in kako je s tem v visoki literaturi. Živali v ljudskem in umetnem pesništvu je postala nekakšna središčnica njenega dela. Avtorica svojo knjigo končuje z analizo ljudske balade Živali pokopljejo lovca s podnaslovom in s širšim razmislekom o potovanju zgodb Narobe svet in z vprašanjem biti človek/žival.

Vse analize, vprašanja in premisleki o baladah v knjigi so oprti na novejšo literarnoteoretične premise o medbese-

dilnosti, kar je precejšnja novost v slovenskih folklorističnih študijah. Glavni namen knjiga pa je pokazati, da balade omogočajo širšo analizo in dejstva, kako se lahko identifikacija z interpretacijo poveže »na različne, morda včasih na videz nezdržljive načine« (str. 344).

Knjiga ima še obsežen angleški povzetek in za znanstveno delo obvezen pregled virov in literature, dodano pa je dobrodošlo in obširno imensko in stvarno kazalo. Publikacija je izšla v zbirki Folkloristični zvezki, ki jo izdaja Glasbenonarodopisni inštitut ZRC SAZU.

ANJA MORIC: Globoko v srcu jo čutimo – Deep in Our Hearts We Feel It – Tief im Herzen fühlen wir sie.

Zavod Putscherle, Kočevje 2018, video DVD.

Zavod Putscherle, center za raziskovanje, kulturo in ohranjanje kulturne dediščine, je novost v našem prostoru. Vodi ga dr. Anja Moric, ki je po študiju politologije nadaljevala delo v etnološko-antropoloških vodah, ves čas pa se raziskovalno drži teme kočevskih Nemcev, Kočevjarjev.

Ta specifična etnična skupina se je ohranila skozi 600 let dolgo zgodovino, kolonizirala neprijazno deželo in vztrajala v njej vse do morda najbolj prelomnega trenutka v zgodovini, ko je politika *Blut*

und Boden postala bolj pomembna od 600-letne zgodovine in adaptacije na prostor, jezikovno okolje in navsezadnje na specifični gospodarski razvoj, pri čemer bi rad opozoril na krošnjarstvo kot strategijo preživetja in intenzivno izseljevanje že konec 19. stoletja. Dolga zgodovina in kratek zaključek naselitve rezultirata v razseljenosti etnične skupine, ki je med preselitvijo v zimi 1941/1942 štela 11.509 izseljenih članov, le med 300 in 600 prebivalcev pa je vztrajalo na obširnem območju Kočevske.

Preselitev v Posavje in razselitev širrom po svetu po koncu druge svetovne vojne sta kočevarsko skupnost najbolj zaznamovali. Oblikovala se je vrsta formalnih in neformalnih skupin, ki na najrazličnejše načine ohranjajo predvsem nesnovno kočevarsko dediščino. Ta je danes najbolj odvisna od zavesti nosilcev dediščine ter metod prenašanja znanja in vedenja na mlajše člane skupnosti.

Dokumentarni, še zlasti etnografski dokumentarni film je specifičen. Od

tradicionalnega pristopa k snemanju z malo montaže ali celo brez nje je s položaja nevtralnega opazovalca prešel razvojne faze vse do trenutka, ko sta ustvarjalec in tudi gledalec filma vpeta v sam subjekt, ko nista več zunanja opazovalca, ampak neposredno nagovorjena, in z občutkom, da je cela pripoved namenjena njima. Položaj ustvarjalke filma je tukaj pravzaprav dvojen, saj po eni strani vodi film, z montažo pazljivo izbira teme, o katerih ji pripovedujejo sogovorniki, in določa razvojni lok filma, po drugi strani pa se z izjemo dveh kadrov, v katerih slišimo njen glas, izogiba kontaktu z gledalci. *Globoko v srcu jo čutimo* ni prvi film o Kočevjarjih in njihovi pokrajini, je pa prvi, ki se ukvarja z ohranjanjem njihove kulturne dediščine v sedanosti. Na temo Kočevske sta bila posneta še filma *Pozabljeni otok* (2009) v produkciji RTV SLO in pa *Gottschebaer Lont – Kočevarska dežela*, ki so jo ustvarili v Leustik – Zavodnik Produktion; oba omenjena filma sledita drugačnim narativom. *Gottschebaer Lont* je igrano-

* Primož Tanko, univ. dipl. literarni komparativist in zgodovinar, Arhiv Republike Slovenije, Zvezdarska 1, 1000 Ljubljana; primoz.tanko@gmail.com.

-dokumentarni film, ki se pretežno fokusira na pokrajino, nekdanje življenje, materialno dediščino, manj pa na nematerialno dediščino in spominjanje (popolnoma se npr. izogne razlogom za izselitev). Pozabljeni otok pa se usmerja na celovit zgodovinski pregled nemškega jezikovnega otoka od naselitve do izselitve ter kratko predstavitev dogodkov po izselitvi. Omeniti je treba še serijo kratkih filmov Izgubljene kočevarske vasi v izvedbi Centra za mladinsko kulturo Kočevje 2012, kjer je fokus na zgodovinskem opisu posameznih kočevskih krajev.

Globoko v srcu jo čutimo pa je prikaz aktualnih občutenj, idej in zavedanj o zgodovinskem fenomenu, ki ga je požrla zgodovina. Prikazuje razseljene prebivalce in njihove potomce, ki ohranjajo do Kočevske poseben odnos. V tem kontekstu je zanimiva tudi vloga Kočevarjev, ki so ostali na tem območju, in vloga današnjih oblikovalcev spomina, ki v Kočevju in na Kočevskem ohranjajo identiteto kočevskih Nemcev kot enega najpomembnejših gradnikov historične identitete. Družba na Kočevskem je pred odselitvijo delovala kot preplet kočevskega (nemškega) – večinskega in slovenskega – manjšinskega prebivalstva, kar se je navsezadnje izkazalo denimo ob volitvah v kranjski deželni zbor, kjer je odločal politični liberalni oziroma klerikalni princip, ne pa toliko nacionalnost, in v pripovedih, ki jih o sobivanju pripovedujejo rojeni pred vojno.

Trojezični, skoraj štirijezični film (če upoštevamo govor in petje v kočevarskem narečju) Globoko v srcu jo čutimo je razdeljen v sklope, ki si smiselno sledijo od življenja pred vojno do današnjega ohranjanja dediščine in kulture. Prvega bi lahko naslovili občutki o Kočevski danes. Zakaj pravzaprav obiskujejo deželo, pokrajino, ki je bila domovina njihovim prednikom šeststo let, čeprav so bili v srednjem veku tja preseljeni iz Koroške in Tirolske oz. Frankovske in Turingije. In ko so dobili možnost za vrnitev v prvotno domovino – v nemški rajh, zakaj je bila selitev tako težka? Pozimi 1941/1942 so se

preselili *heim ins Reich*, 'nazaj v domovino', po koncu vojne, ko so se znašli na strani poraženih igralcev etničnega monopolijskega, pa so izgubili še to. Tako kot skupine nemških naseljencev iz Vojvodine, Banata, Romunije, Slovaške.

Drugi del filma se posveča prvoosebni spominom na Kočevsko. Spomini so pretežno otroški, nedolžni in iskreni. Pripovedujejo o furmanih, poti v šolo, punčkah, ročnem delu in paši krav. Zlahka razpoznamo vzorce sobivanja na deželi, kjer so vsi odvisni od vseh, če ne zaradi preživetja, pa zaradi priboljška. Prehod na obdobje vojne je neposreden. Ker je bil na pohodu Hitler, so pričakovali, da jih preselijo v domovino, globoko v Nemčijo in ne ob Sotlo. Želeli so si prihoda Nemcev in ne Italijanov, pričakovali so spremembe. Nekateri so bili prepričani v lepše življenje v rajhu, drugi so ob slovesu jokali in s seboj jemali kljuge vhodnih vrat ali pa pest zemlje. Še danes se jim zdi, da so bili pod pritiskom tako rajha kot domovine in strahu pred preselitvijo v Abesinijo. A danes je morda najhujše zavedanje, da so se preselili v bivališča, iz katerih so pred tem pregnali njihove slovenske prebivalce. Pripovedovanja o vojni so doživeta, ampak tudi reflektirana. Zavedanje o vojni, njenih grozotah in posledicah se kaže skoraj v vsakem stavku. Del pripovedovanj o bojih, partizanih je morda edini del, kjer bi ob vstavljenih fotografijah pogrešal malo več konteksta. Pa vendar, pripoved o koncu vojne, o begu v Avstrijo v začetku maja 1945 in razmerjih v tedanjem svetu pa tudi lastno doživetje svoje vloge morda najboljše odslkava stavek: »*Partizani so nas sovražili, kar je razumljivo, ker so Nemci sovražili partizane.*«

Izjemni del filma je posvečen današnjemu ohranjanju kulturne dediščine. Kočevarji so danes razseljeni predvsem v Avstriji, Nemčiji, Kanadi in Združenih državah Amerike, izseljenstvo pa ima dolgo tradicijo, saj je od cca 26.000 prebivalcev okoli leta 1870 začetek druge svetovne vojne pričakala manj kot polovica, ogromen delež prebivalstva se je odselil že leta 1889.

Takrat so Kočevarji v Clevelandu kot prostor za druženje in ohranjanje kočevarske dediščine osnovali Gotscheer Park. Jasno nam da vedeti, da Kočevska ni bila idealna pokrajina za bivanje, težko življenje se je odslkavalo v izseljevanju že pred prvo svetovno vojno pa tudi med vojnama.

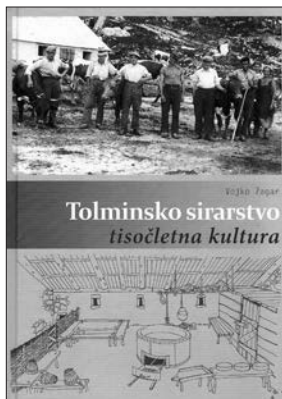
Avtorica podrobno predstavi poglobljene dogodke na koledarju ohranjanja dediščine, podrobno predstavi kočevarska društva in njihove tradicionalne prireditve. Med najpomembnejšimi je gotovo Gotscheer Treffen, torej Kočevarsko srečanje, prireditve, ki se izmenjuje na različnih prizoriščih, romanje h kočevskemu spomeniku v Gradcu (Gotscheer Gedankstate), Kočevarski kulturni teden in vse z njim povezane dejavnosti. Predstavljeni so tudi temeljni gradniki kočevarske identitete, ki bi jo lahko zaokrožili v teme: skupna preteklost, jezik, noša, vera, krošnjarstvo, barvi modra in bela ter navezanost na Kočevsko.

Tako Gotscheer Park kot Gedankstatter poleg prostorov za druženje obsegata pomemben del identitete. Ohranjajo tradicije, ki izvirajo iz domovine, in ustvarjajo nove *La lie de memoire* svoje in mlajše generacije. Po drugi strani pa so pomembni tudi druženje s prijatelji in ohranjanje stikov ter prenašanje tradicij na mlajše generacije.

Globoko v srcu jo čutimo je film, ki se mu vidi, da je v njegovo produkcijo vložena veliko časa (avtorica ga je v Sloveniji in tujini snemala dve leti), veliko dela in predvsem veliko razmisleka. Oblikovanje teme, v kateri 32 sogovornikov ponuja tako usklajene informacije, občutja in ideje, pač ne more biti označeno za režirano, ker do samega bistva sledi ideji etnološkega filma: pustiti akterjem, naj sami povedo svojo zgodbo. In Kočevarjem je bila v filmu Anje Moric dana možnost povedati, kako so občutili preselitev in življenje po njej. Film je dragocen dokument preseka stanja, Kočevarjem in današnjim prebivalcem Kočevske pa omogoča vpogled v ohranjanje kočevarske endemitske kulturne dediščine, vržene v širni svet.

VOJKO ŽAGAR: Tolminsko sirarstvo.

Samozaložba, Tolmin 2017, 268 str.

V planinah Zgornjega Posočja gre pri tradiciji sirarstva – po prepričanju avtorja, ki mu sirarstvo po stroki ni blizu, a se je temeljito poglobil v stare dokumente in pričevanja – za tisočletno kulturo. Že v 13. stoletju so bili hlebci tolminskega sira v Vidmu plačilno sredstvo in nadomestilo za denarne dajatve gosposki, zagotovo pa so sir izdelovali že prej. Ko so v delo »po starem« zaverovani domačini sčasoma začeli zaostajati za novimi postopki in pristopi v soseščini, je to vodilo v nihanje kakovosti in nižjo ceno sira. Pred zatonom je dejavnost v zadnji četrtini 19. stoletja rešila pomoč učiteljev in svetovalcev iz Švice. Najzaslužnejši je bil Tomaž Hitz, ki je vztrajal – začel se je celo učiti jezik slovenskih sirarjev – dokler si ni pridobil njihovega zaupanja. Odtlej je bila zgodba sirarstva na Tolminskem, razen med obema svetovnima vojnama, v letih pomanjkanja ter zaradi posledic spreminjanja meja in politične ureditve po koncu obeh vojn, zgodba o uspehu. Po tradicionalni recepturi iz nehomogeniziranega mleka, namolzenega v Zgornjem Posočju, izdelani trdi sir Tolminec že več let – tako kot Bovški in Nanoški sir – nosi označbo izdelka z zaščitnim geografskim poreklom.

NATAŠA HVALA: Divje babe na žlikrofih.

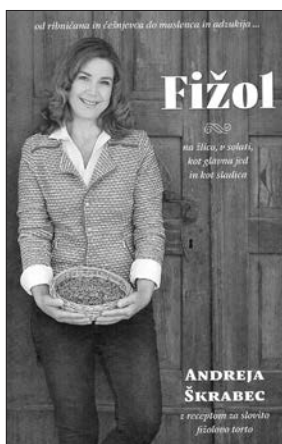
Založba ZRC, ZRC SAZU, zbirka Glasovi, Ljubljana 2018, 496 str.

Zbirka Glasovi, ki jo je pred tridesetimi leti zasnovala še vedno njena strokovna urednica Marija Stanonik, je s to knjigo dosegla 51. zaporedno številko. Njene zemljepisne koordinate označuje že naslov s sočasno omembo arheološkega nahajališča, kjer so med drugim odkrili najstarejše glasbilo na svetu, in žlikrofov, kulinarčne posebnosti živosrebrne Idrije. Torej širšo okolico Idrije in Cerknega, hribov, planot ter grap in kotlin od Porezna do Javornika in od Vojskega do Zavrata, od koder so se v zbirko stekle predstavljene folklorne in spominske pripovedi. Tako kot je razgiban relief širšega porečja Idrijce, je pestro tudi besedilno gradivo, ki ga je profesorica slovenščine in teologinja Nataša Hvala večidel sama zbrala na terenu ter ga skupaj z besedili iz rokopisne zapuščine slavista Janeza Dolenca iz druge polovice prejšnjega stoletja s potrebnimi pojasnili vključila v knjigo. Besedila je uvrstila v 11 razdelkov, od pravljič in različnih povedk do etnoloških pripovedi in anekdot, ter nazadnje dodala dva abecedna seznama in različne razlage. Skupaj z jezikoslovko Karmen Kenda Jež, ki je napisala opombe k jezikovni redakciji, je sestavila še slovarček narečnih in manj znanih besed.

ANDREJA ŠKRABEC: Fižol – na žlico, v solati, kot glavna jed in kot sladica.

Zavod Cok'n'pok, Ribnica 2018, 204 str.

Odkar od leta 2002 Vaško etnološko turistično društvo Hrovača pripravlja Fižolov dan, je ta z Ribnico skoraj že sprijeta vas pri nas postala središče gojenja in čaščenja fižola. Da je v tem koncu nastala tudi slikovno bogata monografija o tej stročnici, v prvi vrsti seveda o njeni uporabi v kuhinji, tudi ni ne naključje ne nepomembna obrobnost. Andreja Škrabec, v različne lokalne kulturne dejavnosti vpeta avtorica, si je namreč za to prireditev zamislila nekaj tako težko predstavljivega, kot je fižolova torta. Začelo se ni najbolj obetavno, toda avtorica ni odnehala, in ko je našla pravo razmerje sestavin in izpopolnila postopke, je njena torta med drugimi jedmi iz fižola in s fižolom, poleg fižolovega sladoleda in potice, postala ena največjih atrakcij vaškega praznika. Uvodnim besedam avtorice sledita prispevka Janeza Bogataja, ki piše o zgodovini in veljavi fižola pri nas, in Medarda Puclja, ki razkriva odnos domačina do fižola. Predstavitvam legendarnega domačega ribničana, savinjskega sivčka, češnjevca, različnih liščkov, maslenca, koruznika ter nekaj azijskih sort sledi osem poglavij z 69 recepti za popestritev jedilnika ljubiteljev fižola.

* Iztok Ilich, publicist, prevajalec in urednik, Trebinjska 11, 1000 Ljubljana; iztok.ilich@amis.net.

Ziljski žegen in ziljska noša. Podelitev priznanja avstrijske komisije UNESCO v Schladmingu.
Foto: Milka Olip, Schladming, 12. 12. 2018.

Štehanje v Zahomcu: po maši pred cerkvijo na Bistrici na Zilji. Foto: Jurij Fikfak, Bistrica na Zilji, 24. 8. 2008.

ZILJSKI ŽEGEN IN ZILJSKA NOŠA

Avstrijska komisija UNESCO je novembra 2018 na seznam nesnovne dediščine vpisala enoto Untergailtaler Kirchtagsbräuche und Untergailtaler Tracht / Ziljski žegen in ziljska noša, ki je prvi element z dvojezičnim naslovom na avstrijskem seznamu nesnovne dediščine. Prošnjo za ziljski žegen je vložilo 24 ziljskih kont, fantovskih družb, ki skrbijo za izvedbo štehanja, skupno z zgodovinarjem Petrom Wiesfleckerjem. Prošnjo za ziljsko nošo je vložil muzej Greisslermuseum na Vratih/Thörl Maglern.

Ziljski žegen

Ziljski žegen je dokumentiran že od 18. stoletja, vse do danes ga izvajajo v več ali manj nespremenjeni obliki. Žegen je sicer najbolj opazen in znan po štehanju, z njim pa so neločljivo povezani še drugi elementi – dopoldanska sveta maša, praznično kosilo in rej pod lipo, ki sledi štehanju. V utemeljitvi za vpis na Unescov seznam nesnovne dediščine so vlagatelji prošnje med dejavniki, ki ogrožajo to ziljsko šego, poudarili, da ziljski žegen danes pogosto istovetijo le še s štehanjem, celo rej pod lipo je ponekod le še obstranski element štehanja, ne pa njegov sestavni del.

Ziljski žegen med majem in oktobrom ob žegnanjih izvajajo v posameznih krajih Spodnje Zilje. Žegen pričnejo s sveto mašo, h kateri gredo neporočeni fantje in dekleta, oblečeni v tradicionalno ziljsko nošo, ločeno. Po maši pojejo ziljske (slovenske in nemške oziroma ponemčene) žegnanjske pesmi in se ustavljajo pri gostilnah. Po slavnostnem ko-

silu, pri katerem je obvezna ziljska »čisava župa«,¹ sledi štehanje. Gledalke in gledalci pri tem opazujejo fante, ki na neosedlanih norijskih konjih s količem zbijajo sod. Tisti, ki ga zbije prvi, prejme »kranceljč« iz suhih rož. Po štehanju sledi rej pod lipo ali prvi rej (Spletni vir 1).

Člani konte, dekleta in gledalci se zberejo pri vaški lipi, kjer se začne ples prvi rej pod lipo, nekdanj imenovan visoki rej pod lipo. V preteklosti je bil to na Zilji res prvi ples v letu. Plešejo tako fantje, ki so štehvali, kot tudi drugi člani konte. Ples se dejansko začne, ko fantje zapojejo prvo kitico obredne pesmi Buag nan dajtə 'n dobər čas.² Nekdanj so v slovenskem jeziku zapeli več kitic, ki so se nekoliko razlikovale od kraja do kraja, danes pa pojejo od šest do dvanajst kitic, veliko že ponemčenih. Prvemu reju ter polki in valčku sledi koračnica, nato pa se plesni pari izpod lipe odpravijo v gostilno (Kriegl idr. 1996, b. n. s).

Žegen nadaljujejo glasba, ples in zabava na vaškem trgu ali v gostilni. Naslednji dan sledi sveta maša, rekviem z blagoslovom grobov, pozno popoldne pa štehvajo poročeni moški. Ziljsko žegnanje prirejajo t. i. konte, to so

1 »Čisava župa«, kislja juha, je pripravljena iz govejega, kurjega in ovčjega mesa ali pa vsaj iz kurjega in ovčjega mesa in okisana s sladko smetano. Juho obogatijo s številnimi začimbami (Sereinig in Sketelj 2017: 44–45).

2 O nastanku te pesmi obstaja več krajevnih različic. Po ljudskem izročilu je imela obredni in obrambni pomen, saj so z njo skušali preprečiti, da se plesalcem ne bi pridružil neznan plesalec ali hudič, ki bi plesalke pogubil v smrt.

* Martina Piko-Rustia, mag. filozofije, znanstvena vodja inštituta, Slovenski narodopisni inštitut Urban Jarnik, Viktringer Ring 26, 9020 Celovec, Avstrija; piko@ethno.at.

društva, ki se zavzemajo za ohranitev lokalnih tradicij. Po navadi so fantje in dekleta iz posameznega kraja člani in članice konte (Spletni vir 1).

Ziljske pesmi

Pomemben del ziljskega žegna so slovenske ziljske pesmi, znamenita je predvsem starodavna pesem Bog nam dajte dober čas, ki jo pejejo na začetku plesa rej pod lipo. Pokojni glasbeni etnolog Lajko Milisavljevič je na Zilji od leta 1969 v treh desetletjih dokumentiral nad 500 slovenskih ziljskih pesmi. Pesmi iz zapuščine Lajka Milisavljeviča sta leta 2014 Krščanska kulturna zveza in Slovenski narodopisni inštitut Urban Jarnik izdala v obsežni komentirani pesmarici z naslovom *Dr bə Zila kna biva*. V pesmarici je objavljenih okoli 400 pesmi z Zilje, med njimi so številne štehvanjske. Pesmarica je pomembna za zborovodje in pevce, predvsem tiste, ki pozabljeno slovensko ziljsko pesem na novo obujajo (Gašperšič idr. 2014).

Po drugi svetovni vojni so ziljske pesmi sistematično ponemčevali. Leta 1996 je Lajko Milisavljevič z zborom Rož v Šentjakobu pripravil stilni koncert Oj, tan stoji na lipa – Ziljski žegen, štehvanje in prvi rej, na katerem so izvedli štehvanjske pesmi in izdali spremno brošuro (Kriegl idr. 1996). Tudi pevska skupina Oisternigg se od devetdesetih let 20. stoletja s stilnimi koncerti in simpoziji posveča avtohtonim slovenskim pesmim (Spletni vir 2). Leta 2013 so na Brdu/Egg spodbudili projekt ProjEGGt – sing ma unsre ålten Lieda, v katerem s pomočjo koncertov, zvočnih dokumentacij in publikacij ohranjajo »stare pesmi«, to so ponemčene in/ali pozabljene slovenske ziljske pesmi. Razveseljivo je, da se na Zilji zavedajo bogatega kulturnega izročila slovenskih ziljskih pesmi in ga želijo ohraniti v živi rabi, kar je v smislu Unescove konvencije o nesnovni dediščini.

Starodavna pesem Buəh nan dejte dobər čas, tə prbə rej začielə smo, tuər je z Buəhan, Buəh je ž njin, san Ježaš je Marijən sin je bistveni sestavni del tradicionalnega plesa pod lipo. V pesmi so še ohranjene starejše oblike pogojnika glagola biti – besə, besən (Besə mə dava pušelca kej, pa besən te pelav v prbə rej – Če bi bila mi dala pušelca kej, pa bi bil te peljal v prvi rej ...), ki jih knjižni jezik ne pozna več.

Ziljsko narečje

Tudi ziljsko slovensko narečje je bistveni sestavni del ziljski ljudskih pesmi ter ziljskih šeg in navad, zato je treba govoriti Ziljske doline v živi rabi ohranjati v njihovem naravnem okolju. Po zgledu jezika avstrijskih Romov si Ziljani in Ziljanke ter slovenske kulturne ustanove na Koroškem skupaj z iniciativo Slovenščina v družini prizadevajo, da bi ohranili danes že ogroženo slovensko ziljsko narečje v živi rabi in ga tako zapustili naslednjim rodovom. Arhaično slovensko govornico v Ziljski dolini v vsakdanji rabi uporabljajo večinoma le še govorci, stari več kot šestdeset

let. Travmatični dogodki med nacizmom, kot so bile deportacije slovenskih ziljskih družin, so privedli do tega, da se je večina prebivalstva, pogosto iz strahu pred preganjanjem in stigmatizacijo, odločila proti rabi svoje materinščine. Iz tega razloga se danes le še redki zelo zavedni koroški Slovenci, mlajši od 60 let, pogovarjajo v ziljskem narečju – »pa našan« (Piko-Rustia 2016: 109–110).

Leta 2011 je izšla zgoščenka s pravljicami v ziljskem narečju z naslovom Črnjova kapca, namenjena otrokom in mlajši generaciji. Z zgoščenko je izšla še priloga z narečnim besedilom v poenostavljeni transkripciji, kar naj bi olajšalo dokumentiranje narečja, domačinom pa omogočilo identifikacijo z zapisom njihovega narečja (Kriegl, Popotnig in Zwitter 2011). Govorci v Ziljski dolini se vse bolj zavedajo, da bo njihova govornica morda kmalu utihnila. Tudi zato so se Ziljani in Ziljanke skupaj s kulturnimi ustanovami in iniciativo Slovenščina v družini odločili za jasne odločne korake za ohranitev in oživitev tega narečja s skrajnega roba slovenskega ozemlja. Leta 2014 je bilo ustanovljeno društvo Tri rožice na Zilji, ki si prav tako prizadeva za ohranjanje slovenščine oziroma slovenskega narečja na Zilji (Spletni vir 3).

Leta 2015 je izšla pesniška zbirka Marije Bartoloth s pesmimi v ziljskem narečju ter prevodi v knjižni jezik in nemščino (Bartoloth 2015). Pesniški zbirki je priložen DVD, na katerem avtorica sama bere svoje pesmi v ziljskem narečju, v katerem je skušala ohraniti in zabeležiti čim več izvirnih domačih narečnih besed.

Ziljska noša

Pomemben del ziljskega žegna je ziljska noša. Ziljsko nošo še danes izdelujejo ročno, za kar so potrebne posebne veščine, ki jih iz roda v rod predajajo šivilje in čevljarji. Ti so danes med izginjajočimi poklici, saj se le redko kdo med mladimi odloči za to obrtno dejavnost. Tudi za izdelovanje ziljskega pasu iz gosjega perja so potrebne posebne rokodelske tehnike, ki jih le malokdo še izvaja. Prav tako so za pripravo in oblačenje noše potrebna znanja, ki jih domačini predajajo ustno iz rod v rod. Ohranila pa so se tudi posebna slovenska narečna poimenovanja za posamezne dele ziljske noše, npr. »rajuc, rajovc« (ozko spodnje krilo), »hanzlč« (krilce za boke), »vajšpat, valšpat, olšpat, rokavcə« (bluza), »štunfə, popacə, štendrafə« (nogavice), »ras« (krilo), »canetəl, facnetəl, pəcənetəl« (ruta) ipd. (Piko-Rustia 2012). Ker je bila Ziljska dolina še na začetku 20. stoletja skoraj v celoti slovensko govoreča, so nošo imenovali »svabencla« (nemško *windische Tracht*), danes jo imenujejo »zlanka« ali »ras«.

Ziljska noša ima med koroškimi nošami danes posebno mesto, k njeni ohranitvi v tradicionalni podobi je prav gotovo pripomoglo ziljsko štehvanje, ki zagotavlja, da dekleta in fantje nošo – vsaj enkrat letno neprekinjeno vse do danes – oblečejo ob žegnu in štehvanju. Zaradi svoje izredne zunanje podobe je bila ziljska noša vse od 18. sto-

letja v središču številnih opisov. Znano je, da je že Marija Terezija Ziljane karala zaradi kratkih kril pri ženski noši. Leta 1813 je ziljsko nošo opisal duhovnik Urban Jarnik, ki je kritično ocenil in presodil opise Baltazarja Hacqueta iz leta 1811 (Hacquet 1801–1808). Jarnikovi opisi vsebujejo tudi podatke o tem, kako je treba nošo obleči in kateri so njeni sestavni deli (Jarnik 1813).

Ziljska noša je opisana v številnih člankih in publikacijah, filmskih dokumentacijah in časopisju. Temeljno delo o ziljski noši je prispevala etnologinja Marija Makarovič (Makarovič 1991 in 1992). Publikacija Marije Makarovič podoba nekdanje in današnje noše ter oblačilne kulture pri Zilji od Potoč do Brnce prikazuje v zgodovinskem razvoju praznične in vsakdanje noše na Zilji. Na narodnostno mešanem ozemlju je še vedno v navadi starejša, v prvi polovici 19. stoletja pri slovenskih Ziljanih izoblikovana noša. Zanimive so ziljske noše, ki jih je za prvo slovansko etnografsko razstavo leta 1867 v Rusijo peljal Matija Majar Ziljski. Za Majarjevimi nošami se je izgubila vsaka sled, leta 2001 jih je v Ruskem etnografskem muzeju v St. Peterburgu ponovno zasledil zgodovinar Teodor Domej. Leta 2007 so v St. Peterburgu ob 140-letnici prve etnografske razstave pripravili tematsko razstavo z izborom 21 restavriranih noš s prve razstave, med katerimi so bile tudi štiri ziljske. Pod okriljem Foruma slovanskih kultur se je v sodelovanju s Slovenskim etnografskim muzejem v Ljubljani porodila zamisel o predstavitvi omenjenih slovanskih noš v Bruslju, in to v času predsedovanja Slovenije Evropski uniji. Etnografski muzej v Ljubljani je za to priložnost pripravil spremni katalog s članki o Majarjevi narodopisni dejavnosti (Fikfak 2008) ter vlogi oblek in kostumov (Žagar 2008). V središču pozornosti bruseljske razstave so bile ziljske noše, ki v pisanem svetu slovanskih jezikov in kulture predstavljajo slovensko kulturno dediščino.

Leta 2012 je bila ziljska noša na ogled v Deželnem muzeju Koroške v Celovcu. V sklopu tematske razstave o zgodovini spodnjega perila Dessous: Eine Kulturgeschichte hautnah je bilo na ogled tudi spodnje perilo ziljske noše, »ki je paša za oči« in ki so ga predstavili tudi s slovenskimi narečnimi poimenovanji za posamezne dele noše. Ob razstavi je izšel katalog, ki vsebuje tudi prispevke o ziljski noši (Domej 2012; Piko-Rustia 2012).

Zaradi svoje izrazite podobe je ziljska noša priljubljena pri folklornih skupinah in tudi na znamenitem beljaškem sejmu, čemur ostro nasprotujejo Ziljani, ki ziljsko nošo pojmujejo kot svojo regionalno nošo. Temu so se odločno uprli in tako preprečili, da bi stehvanje uprizorili na beljaškem žegnu (glej Spletni vir 4).

V družinah na Spodnji Zilji starejše ohranjene noše skrbno hranijo in jih predajajo naslednjim generacijam. Pomembno je tudi znanje, kako je treba ziljsko nošo pravilno obleči. Tudi to znanje ustno predajajo iz rod v rod, danes pa tudi še v obliki razstav, predavanj ipd. Tovrstna izobraževanja npr. pripravlja tudi muzej Greisslermuseum na

Vratih (Spletni vir 5), ki je bil med pobudniki, da so ziljsko nošo sprejeli na Unescov seznam nesnovne dediščine v Avstriji.

Ziljski žegen in ziljska noša na Unescovem seznamu nesnovne dediščine v Avstriji

Skrbno ravnanje s šegami in z nošo, vse bolj pa tudi z jezikom – ziljskim narečjem, zagotavlja, da ziljske šege in ziljska noša med koroškim šegami in navadami ter nošami zavzemajo posebno mesto; tako v preteklosti kot tudi še danes. S sprejetjem tega elementa na Unescov seznam nesnovne dediščine v Avstriji je pogled usmerjen tudi v prihodnost. Ziljsko nošo in ziljski žegen domačini ohranjajo z vsem spoštovanjem in se vrednosti te pomembne lokalne kulturne dediščine tudi zavedajo. Dvojezični naslov elementa pa naj bi krepil tudi lokalno identiteto dvojezične Spodnje Zilje, predvsem domače ziljsko narečje, ki ga govorijo na Zilji, v Kanalski dolini v Italiji in Ratečah v Sloveniji.

Literatura

BARTOLOTH, Maria: *Zilšč̂a puš̂alč̂: Pesmi s spodnje Zilje / Gedichte aus dem unteren Gailtal*. Celovec, Ljubljana, Dunaj: Mohorjeva, 2015.

KRIEGL, Milka, Urban Popotnig in Traudi Zwitter: *Črnĵova kapca: Pravl̂jice v ziljskem nareč̂ju*. Bistrica na Zilji: SPD Zila; Celovec: Slovenšč̂ina v družini, 2011.

DOMAJ, Teodor: Wie die Unterwäsche der Gailtaler Tracht nach Sankt Petersburg kam. V: Peter Germ Lippitz in Margit Rapp (ur.), *Dessous: Eine Kulturgeschichte hautnah (Begleitheft zur gleichnamigen Sonderausstellung im Landesmuseum Kärnten)*. Celovec: Landesmuseum Kärnten, 2012, 23–24.

GAŠPERŠIČ, Egi idr.: *Dr B̂a Zila kna biva: Ljudske pesmi z Zilje iz zapuš̂čine Lajka Milisavljeviča*. Celovec, Ljubljana, Dunaj: Mohorjeva založba, 2014.

FIKFAK, Jurij: Narodopisje in Matija Majar. V: *Razstava Slovani Evrope (Musée de Cinquantenaire, Bruselj 2008): Slovenski prispevek*. Loka pri Mengšu: Forum slovanskih kultur, 2008, 13–47.

FRANZISCI, Franz: *Kulturstudien über Volksleben, Sitten und Bräuche in Kärnten*. Dunaj: W. Braumüller, 1879 [Klagenfurt: Kärntner Landesarchiv, 2009].

HACQUET, Baltazar: *Abbildung und Beschreibung der südwest- und östlichen Wenden, Illyrer und Slaven, 1801–1808*; URN:NBN:SI:DOC-DE5DSQZT; <http://www.dlib.si>.

KRIEGL, Niko, Mirko Ramovš in Ludvik Druml: *Oj, tan stoji na lipa: Ziljski žegen, stehvanje in prvi rej*. Šentjakob v Rožu: Slovensko prosvetno društvo Rož, 1996.

MAKAROVIČ, Marija in Jana Dolenc: *Slovenska ljudska noša v besedi in podobi, 5. knjiga: Zilja*. Ljubljana: Zveza kulturnih organizacij Slovenije, 1991.

MAKAROVIČ, Marija in Jana Dolenc: *Die slowenische Tracht in Wort und Bild, 5. Band: Gailtal*. Ljubljana: Zveza kulturnih organizacij Slovenije; Celovec: Kršč̂anska kulturna zveza, 1992.

PIKO-RUSTIA, Martina: Unterwäsche der traditionellen Frauenfesttracht aus dem Gailtal. V: Peter Germ Lippitz in Margit Rapp (ur.), *Dessous: Eine Kulturgeschichte hautnah (Begleitheft zur gleichnamigen Sonderausstellung im Landesmuseum Kärnten)*. Celovec: Landesmuseum Kärnten, 2012, 25–26.

PIKO-RUSTIA, Martina: Žabarin, marnvam, punam, mor njem po domače: Narečje v družinah na avstrijskem Koroškem. *Jezi koslovni zapiski* 22 (1), 2016, 103–114.

SEREINIG, Uši in Polona Sketelj: *Popotnik po Zilji: Kulturno-zgodovinski vodnik*. Celovec, Ljubljana, Dunaj: Mohorjeva založba, 2017.

ŽAGAR, Janja: Med oblačenjem in kostumiranjem: O ljudskih nošah in nacionalnih kostumih na Slovenskem. V: *Razstava Slovani Evrope (Musée de Cinquantenaire, Bruselj 2008): Slovenski prispevek*. Loka pri Mengšu: Forum slovanskih kultur, 2008, 49–76.

Časopisni viri

JARNIK, Urban: Züge aus den Sitten der Gailthaler. *Carinthia* (2), 1813, b. n. s.

JARNIK, Urban: Züge aus den Sitten der Gailthaler. *Carinthia* (3), 1813, b. n. s.

JARNIK, Urban: Beytrag zur slavischen Völkerkunde (Züge aus den Sitten der Gailthaler). *Vaterländische Blätter für den österreichischen Kaiserstaat* (12), 1813, 66–71.

JARNIK, Urban: Ueber die Gailthaler in Kärnthen. *Vaterländische Blätter für den österreichischen Kaiserstaat* (44), (2. junij 1813), 257–258.

JARNIK, Urban: Ueber die Gailthaler in Kärnthen. *Vaterländische Blätter für den österreichischen Kaiserstaat* (45), (5. junij 1813), 265–268.

JARNIK, Urban: Ueber die Gailthaler in Kärnthen. *Vaterländische Blätter für den österreichischen Kaiserstaat* (46), (9. junij 1813), 271–273.

JARNIK, Urban: Ueber die Gailthaler in Kärnthen. *Vaterländische Blätter für den österreichischen Kaiserstaat* (48), (16. junij 1813), 281–283.

JARNIK, Urban: Ueber die Gailthaler in Kärnthen. *Vaterländische Blätter für den österreichischen Kaiserstaat* (69), (28. avgust 1813), 407–410.

JARNIK, Urban: Ueber die Gailthaler in Kärnthen. *Vaterländische Blätter für den österreichischen Kaiserstaat* (40), (1. september 1813), 415 (napačna impaginacija 405)–416.

Spletni viri

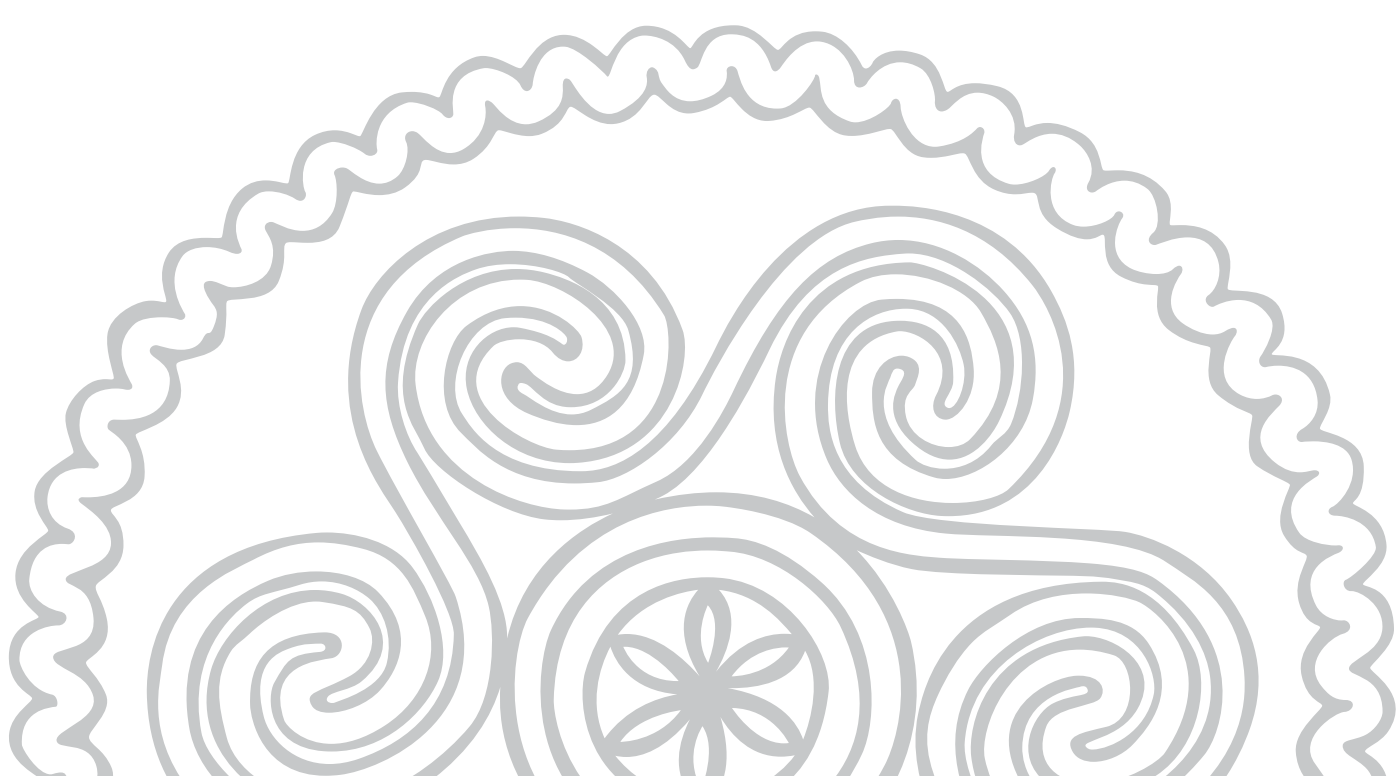
Spletni vir 1: UNESCO: Österreichische UNESCO-Kommission: Untergailtaler Kirchtagsbräuche und Untergailtaler Tracht / Ziljski žegen in ziljska noša. Gesellschaftliche Praktiken in Kärnten, aufgenommen 2018. URL: www.unesco.at/kultur/immaterielles-kulturerbe/oesterreichisches-verzeichnis/detail/article/untergailtaler-kirchtagsbraeuche-und-untergailtaler-tracht-ziljski-zegen-in-ziljska-nosa, 4. 2. 2019.

Spletni vir 2: Pevska skupina Oisternigg; www.oisternigg.at, 5. 2. 2018.

Spletni vir 3: Društvo Tri rožice na Zilji; www.facebook.com/Tri-rozice-na-Zilji-801517606641535, 5. 2. 2019.

Spletni vir 4: Prošnja za vpis elementa ziljskega žegna na avstrijski Unescov seznam; https://www.unesco.at/fileadmin/Redaktion/Kultur/IKE/IKE-DB/files/Bewerbungsformular_Untergailtaler_Kirchtagsbrauchtum.pdf

Spletni vir 5: Prošnja za vpis elementa ziljske noše na avstrijski Unescov seznam; https://www.unesco.at/fileadmin/user_upload/FINALER_ANTRAG.pdf.

15. VZPOREDNICE MED SLOVENSKO IN HRVAŠKO ETNOLOGIJO: NESNOVNA DEDIŠČINA MED PRAKSO IN REGISTRI

Mojstrana, 24.–26. maj 2018

Slovensko etnološko društvo in Hrvaško etnološko društvo že od leta 1981 prirejata skupne posvete z naslovom Vzorednice med slovensko in hrvaško etnologijo z namenom razpravljati o aktualnih etnoloških vprašanjih in izmenjevati izkušnje iz obeh držav. Tokratne, že 15. po vrsti, so bile posvečene nesnovni kulturni dediščini med prakso in registri. Obeležile so desetletnico slovenskega podpisa Unescove Konvencije o varovanju nesnovne kulturne dediščine, zato se je obema etnološkima društvoma pri pripravi posveta pridružil Slovenski etnografski muzej kot Koordinator varstva nesnovne kulturne dediščine, pri organizaciji pa sta sodelovala tudi Gornjesavski muzej Jesenice in ZRC SAZU v sklopu projekta Alpfoodway. Posvet je bil del Evropskega leta kulturne dediščine, njegov častni pokrovitelj pa je bil Urad Slovenske nacionalne komisije za Unesco.

Tokrat je 43 etnologov iz Slovenije in Hrvaške, ki delajo kot muzealci, konservatorji, raziskovalci, predavatelji, opravljajo druge službe ali še študirajo, osvetlilo poglede stroke, nosilcev in politike na nesnovno dediščino in njeno varovanje pod okriljem Unesca ter razpravljalo o ozaveščanju o dediščini, o vlogi muzejev pri njenem ohranjanju in predstavljanju ter o razmerju med kulturno dediščino na terenu in v registrih. Med 70 udeleženci Vzorednic so bili etnologi iz obeh držav, ljubitelji in predstavniki lokalne skupnosti (domaćini iz občin Jesenice in Kranjska Gora).

Posvet je v sredo, 23. maja, uvedel pogovor o nesnovni kulturni dediščini in njenem ohranjanju v lokalnih skupnostih ali registrih, namenjen predvsem domačinom Gornjesavske doline, ki v sklopu projekta Alpfoodway ob sodelovanju Razvojnne agencije Zgornje Gorenjske RAGOR in ZRC SAZU raziskujejo in varujejo svojo prehransko dediščino. Na posvetu so izvedeli, kako naj svojo dediščino vpišejo v nacionalni register in kako tovrstno dediščino ohranjajo drugod po Sloveniji. Društvo podeželskih žena Kranjska Gora je za vse udeležence pripravilo značilne lokalne jedi.

Slovesno odprtje Vzorednic je bilo v četrtek, 24. maja, ob organizatorjih (Slovensko etnološko društvo s predsed-

nico Alenko Černelič Krošelj, Hrvaško etnološko društvo s predsednico Tihano Petrović Leš, Slovenski etnografski muzej s predstavnico Neno Židov in Slovenski planinski muzej z direktorico Ireno Lačen Benedičič) pa so na njem sodelovali še predstavniki Ministrstva za kulturo (Silvester Gabršček), EUSALP – Strategije EU za alpsko regijo (Cassiano Luminati, tudi vodja projekta Alpfoodway) in Alpske konvencije (Blanka Bartol in generalni sekretar Markus Reiterer), saj je Slovenski planinski muzej kontaktna točka Alpske konvencije v Sloveniji, ta pa spodbuja tudi ohranjanje kulturne dediščine.

V četrtek popoldne in v petek, 25. maja, so udeleženci prisluhnili referatom v štirih tematskih sklopih: Unesco in nesnovna dediščina: pogledi stroke, nosilcev in politike; Nesnovna kulturna dediščina: ohranjanje, interpretacija, ozaveščanje; Nesnovna kulturna dediščina in muzeji; ter Nesnovna kulturna dediščina med terenom in registri. Referati so se na terenu nadaljevali tudi v soboto, 26. maja. Udeleženci so kot vedno razpravljali o aktualnih temah v etnologiji, prihajali do novih spoznanj in analizirali pretekle usmeritve oziroma dosežke discipline. Posvet je ponudil priložnost za promocijo Registra nesnovne kulturne dediščine in spodbujanje vpisa novih enot, saj so se lokalne skupnosti ob spoznavanju razsežnosti in razvoja etnologije poučile o ohranjanju in varovanju nesnovne kulturne dediščine. Etnologi iz Slovenije in Hrvaške so se tesneje povezali in se dogovorili o mednarodnih sodelovanjih, slovenska etnologija pa je nase opozorila tudi v mednarodnem prostoru (območje Alpske konvencije). Osrednje slovenske etnološke organizacije oziroma institucije (Slovensko etnološko društvo, Slovenski etnografski muzej in ZRC SAZU) so znova tesneje sodelovale, posvet pa je ponudil tudi priložnost za boljše medsektorsko povezovanje. Vzorednice so se zaključile na terenu, kjer smo obeležili prvi Svetovni dan čebel. Naslednje bodo leta 2020, pripravilo pa jih bo Hrvaško etnološko društvo. Kot po navadi bodo letošnji referati izšli v posebnem zborniku.

* Saša Poljak Istenič, dr. etnologije, znanstvena sodelavka, ZRC SAZU, Inštitut za slovensko narodopisje, Novi trg 2, 1000 Ljubljana; sasa.poljak@zrc-sazu.si.

SLAVNOSTNI GOVOR JANE MLAKAR ADAMIČ, PREJEMNICE MURKOVE NAGRADE ZA ŽIVLJENJSKO DELO V LETU 2017

Slovesna podelitev Murkove nagrade, Murkovega priznanja in Murkovih listin za leto 2018
Katapult, Trbovlje, 11. november 2018

Spoštovane kolegice in kolegi, visoki gostje in tisti, ki ste z nami po službeni dolžnosti!

V veliko čast mi je, da na praznik etnološke stroke stojim pred vami na govorniškem odru. Močno podoživljam lanskoletno občutje ob prejetju Murkove nagrade, namreč tremo, ki je letos še večja. Po pravici povedano sem na vas, dragi kolegi in cenjeno občinstvo, v zadnjih dveh mesecih mislila več kot prejšnjih skoraj 33 let, odkar sem se kot etnologinja zaposlila v ZMT.

Kaj bi vas utegnilo zanimati, česar danes še niste slišali? Boste na udobnih stolih po celodnevem pohajkovanju zaspali? Ker je ta možnost kar realna, se mi je sprva zdelo škoda časa za velike teme, zato sem se namenila predstaviti eno manjšo, obrobnejšo temo – povprečnega kustosa etnologa v majhnem muzeju. A mimo tega, da se z letošnjim letom rudarstvo definitivno poslavlja iz naših dolin, preprosto ne morem. In na tem mestu se obe temi (velika – rudarstvo in majhna – zaskrbljeni etnolog) prepleteta.

Zgodovina

Današnja ekskurzija je bila namenoma načrtovana tako, da ste morda zaslutili Zasavje (bi rekla »začutili«, a mi gre slogan *I feel Slovenia* tako na živce, da tega preprosto ne morem). Danes smo Trbovlje prehodili po časovnem traku. Ob Savi so kot prvi omembe vredni naseljenci imeli svoje posle Rimljani. Malo naprej od tam, kjer smo jo prečkali, so tisti, ki so preživeli brzice na mokri prometnici, Savusu in Adsaluti, postavili svetišče. Sama sreča, da jih premog še ni »brigalk«, sicer bi bili prisiljeni v bliskovit »razvoj« že 2000 let prej. Ušli mu nismo. Ko je industrijska revolucija začela pljuskati tudi v Evropo, je »zmajeva kri« v odročnih zasavskih dolinah dobila pravo veljavo. Tako veliko, da je bila trasa južne železnice zaradi nje speljana ob Savi, ne oziraje se na mnogo dražjo in zahtevnejšo gradnjo. In to je bilo tudi edinkrat v zgodovini, da je šla kakšna »prometna os« skozi Zasavje. Po preizkušnem receptu je premog kot osnovni energetski vir začel poganjati tudi težko industrijo. Nastajale so številne »fabrike«, kar je pripeljalo do tega, da je bilo Zasavje na polovici 19. stoletja prvo industrializirano območje današnjega slovenskega prostor in zibelka slovenskega proletariata.

Od zadnje četrtine 19. stoletja je bila za razcvet treh dolin najbolj zaslužna Trboveljska premogokopna družba – Trifailer Kohlenswerks-Gesellschaft ali TPD – multinacionalna delniška družba s sedežem na Dunaju. V regijo je prinesla na tisoče delovnih mest. Pustimo zdaj, kako in koliko plačanih ... Za svoje zaposlene je tudi gradila, v glavnem kolonije. Niso bile drage, odštele so se od dobička in svoje habitante z jekleno »špago« privezale na firmo. Nekaj smo si jih ogledali. Kje se je zalomilo, da se je masa naroda »rebelila«, še preden jim je kdo razlagal o delavskih pravicah, bi težko rekli. Prve so se zoper svojega »štajgarja« dvignile dninarice na dnevnem koku leta 1876, potem se je pa kar »peljalo«. TPD je izkazovala dobičke, proletariati pa množično nerazumevanje za varčevalne ukrepe. Grdo so izsiljevali. Najbolj leta 1934, ko tri dni niso hoteli iz jam, kamor so se zaprli brez hrane in vode. Do takrat si je Zasavje že pridelalo nov imidž – o tem je iz prve roke prepeval trboveljski Slavček, znameniti otroški pevski zbor, ki je še po Evropi in Ameriki raznesel glas o lepotah rudarskih revirjev: »Mi smo pa od tam doma, kjer se sonce ne smehlja, kjer ni tratice nobene, kjer ni šumice zelene, tam pri nas je črn dim, črna fabrika pod njim, a pod fabriko so rovi, črni v njih noči in dnovi ...«² Po drugi svetovni vojni je narod, vajen krampov in lopat, še bolj poprijel. Rušili so rekorde v izkopu premoga, saj ga je domovina potrebovala, udarnik pa je potreboval družbeno veljavo in po možnosti še radio za nagrado. V šestdesetih letih se je že slutila kriza premogovnih zalog in premogovništva, izkop premoga se je začel zmanjševati. Skoraj sočasno s tem so se v regiji začele pojavljati nove dejavnosti, tiste in takšne, ki so zaposlovale nekvalificirano žensko delovno silo, medtem ko je moška delovna sila lahko še naprej stregla težki industriji in specifični dejavnosti. Centralno vodena dogovorna ekonomija je prižgala zeleno luč za novo termoelektrarno (1968), porabljala je slabše vrste premoga, podaljšala je obstoj rudnika in skupaj z že obstoječo cementarno, opekarno ... z zasebnimi kurišči ... zastrupljala zrak, zemljo, vodo. Saj ne, da tega

2 Pesem rudarskih otrok, besedilo Vladimir Klemenčič, uglasbil Emil Adamič.

1 Vsi poudarki so poudarki avtorice.

ne bi bili vajeni. Dve stoletji so bili umazanija in strupi pač kolateralna škoda enostranske/ga gospodarske/ga napredka/usmeritve. Rešitev? Enakomerna porazdelitev žvepljenih plinov po vsej Sloveniji. Tako je bil leta 1976 zgrajen najvišji dimnik v Evropi, drugi na svetu, najbolj prepoznaven simbol Trbovelj in nemi pripovedovalec zgodbe o zasavski preteklosti. Kmalu po izgradnji kolosa so presahle subvencije spodbudile ekološka gibanja. Po izgubi jugoslovanskih trgov (po letu 1991) je šlo z industrijo, rudarstvom in regijo v celoti samo še strmo navzdol. Leta 1999 je vseslovenski referendum odločil, da v Zasavju, ki je bilo opredeljeno kot energetska regija, ne bomo imeli TET3, pač pa bomo ob sočasnem zapiranju rudnika podaljšali delovanje TET2. Do leta 2010 smo že bili najbolj bolna in onesnažena regija v državi. Paradoksalno pa je, da ravno na takem humusu, pognojenem s celim spektrom tehničnih znanj, s tradicijo inovatorstva in zasavske trme, uspevajo perspektivna središča za zagonska podjetja in podjetja, ki so konkurenčna na svetovnem trgu. Stvari se obračajo na bolje. Vidimo izhod. Dosegli ga bomo čez x let in (najbrž) bomo ponosni, da smo zmogli ta prehod, to bolečo levitev iz človeku in okolju škodljive stvarnosti v nekaj boljšega. A kako in predvsem s čim bomo pojasnjevali bodočim generacijam, kakšen preskok je regija naredila? Nam bodo morali verjeti na besedo? Kaj bo z rudarsko in industrijsko dediščino?

V preteklosti je bilo rudarstvo v Zasavju tako vseobsegajoče, da je ključno zaznamovalo prostor. Vplivalo je na prostorski razvoj, na urbanizacijo, narekovalo je življenjski slog ljudi. Oblikovalo je snovno in nesnovno dediščino. Po mojem spominu zadnjih več kot 30 let skorajda ni bilo etnološke oziroma muzeološke raziskave, ki se ne bi vsaj na neki točki prepletla z rudarstvom. Bilo je tako vseobsegajoče in vseprisotno, da ga nismo videli (se ga nismo zavedali), ni bilo točke, s katere bi ga lahko opazovali od zunaj. Morda je bilo tudi zato veliko neprecenljivih kosov zavrženih, odtujenih, podarjenih, skratka, izgubljenih. Nepremičnine so bile evidentirane, vpisane v register kulturne dediščine. Med njimi prevladujejo tehniški spomeniki, kot so jama, »šohti«, vhodi v rove.

Odnos države

Strokovnjaki se strinjajo, da na območja industrijske dediščine po likvidaciji ali prestrukturiranju proizvodnje intenzivno pritiska kapital, ki dediščine ne vidi kot priložnost, ampak predvsem kot oviro, zato poskuša zmanjšati njeno vrednost. **»Dediščina, ki je pomembno sooblikovala identiteto slovenskega prostora zadnjih dvesto let, se predstavlja kot nepomembna, nekakovostna in škodljiva, skratka primerna predvsem za odstranitev«** (Spletni vir 1), je pred 13 leti zapisala dr. Sonja Ifko, specialistka za industrijsko dediščino. Koliko smo od takrat napredovali?

Decembra 2017 je bila v Trbovljah na obisku Vlada. Gospodarski minister je med obiskom v regiji izpostavil dejstvo, da je Zasavje degradirano območje, pri sanaciji teh območij pa je za državo velik izziv tudi dejstvo, da so **»določeni objekti pod spomeniškim varstvom, kar investitorje odvrača od obnove degradiranega območja«** (Spletni vir 2). Hm ... »... zato si ministrstvo za gospodarski razvoj v sodelovanju z ministrstvom za okolje in prostor ter ministrstvom za kulturo vseskozi prizadeva, da bi našli ravnotežje med gospodarskim, kulturnim in okoljskim interesom« (Spletni vir 2), ker so ti interesi očitno daleč vsaksebi. V prevodu: za gospodarsko ministrstvo industrijska dediščina očitno še dolgo ne bo priložnost.

Lokalna skupnost

Zakon o postopnem zapiranju rudnika, sprejet leta 2000, je naložil družbi RTH, d. o. o., tako sanacijo degradiranih in po rudarjenju opustelih površin kot tudi skrb za tehniško dediščino rudnika. Te je v resnici ostalo bore malo, večino ste danes videli. Skoncentrirana je okoli glavnega vhoda v jamo, ki se je k sreči ne da prodati. Narejenih je bilo nemalo načrtov, kaj s tehniško dediščino početi, kako jo upravljati, v resnici pa so vse to računali brez krčmarja. Če ni vpisana v register dediščine in se lastnik odloči, da jo bo podrl, jo bo pač podrl.

Vzemimo za primer gnijočo stavbno gmoto sredi Trbovelj – kolonijo Njiva, za katero se lastniki ne menijo več. Je ena od štirih trboveljskih kolonij, ki so razglašene za spomenike lokalnega pomena in se ščitijo kot naselbinska arhitektura. Njiva je najboljši možni prikaz arhitekture za delavce, za rajo. Zgrajena je bila pred koncem 19. stoletja, v času, ko se je taista raja konstituirala kot razred in se prvič v zgodovini zavedla svoje moči. Njen genski zapis nosimo v sebi, pa če nam je to všeč ali ne. Generacije ljudi so odraščale, se starale in umirale na Njivi. Dejstvo je, da zgodbe skupnosti tvorijo širši kontekst družbe, in dejstvo je tudi, da so te razdrapane kolonijske bajte naša posebnost. Najbrž v vsem srednjeevropskem prostoru ni najti takšne koncentracije delavske arhitekture kot ravno v Trbovljah. Njiva stoji le še zato, ker ima status lokalnega spomenika. Narejenih je bilo nemalo načrtov, kako jo obnoviti, osmisliti, oživiti ... Na neki točki, tisti, na kateri dediščina ni priložnost, ampak ovira, se vedno znova vse zalomi. Ena od težav z degradiranimi območji naj bi bilo po besedah prej omenjenega ministra lastništvo, ki da je po večini zasebno. Večina stanovanj na Njivi je v lasti državnega stanovanjskega sklada, manjši del je občinskih, nekaj pa je zasebnih. Prejšnji lastnik in upravljavec večine njivskih stanovanj (hčerinska družba RTH) je v javnosti iskal podporo za njeno rušitev z zelo primitivnimi argumenti: pogledjte, v kakšnem stanju vendar je! In nihče ni vprašal, zakaj je v takšnem stanju. Kje je tukaj odgovornost lastnika in upravljavca? Na ministrstvo za kulturo

so podali predlog, da se s kolonije umakne spomeniško-varstvena zaščita. Predlog je bil takrat zavrnjen, a kjer je volja, je tudi pot. Registrirano dediščino ali spomenik je izjemoma dovoljeno odstraniti, »če se ugotovi njena dotrajanost ali poškodovanost, ki je ni mogoče odpraviti z običajnim sredstvi, ali če dediščina ogroža varnost ljudi in premoženje« (Spletni vir 3). Kar bo nedvomno kmalu ugotovil pristojni inšpektor. Tako je taktično načrtno zamenjanje kolonijo potisnilo na zeleno miljo in bomo lahko skupaj s Svetlano Makarovič recitali: »Buldožer zarjove, ruši in podira, stena se sesuje, množica se zbira, pridite pogledat, prav zabavno je, ko se kaj uniči, ko se kaj podre« (Makarovič 2015).

In vendar – zaključek

V preteklosti smo na marsikaterem področju podirali rekorde, niso nam bili vsi v čast! A zgodovine si ne izbiramo sami. Je, kakršna je. S strokovnega vidika je povsem neutemeljeno ohranjati le t. i. »rudarsko dušo«, karkoli že to je. Ni res, da je vse drugo nepomembno. Za začetek bo imela duša resen stanovanjski problem, če ne bo imela kje bivati. Avtentičnosti pač ne more nadomestiti še tako izpopolnjen navidezen model. Če se odločimo, da smo prerasli povojno obdobje, v katerem je bilo slabo vse, kar je bilo staro, in sprejmemo dejstvo, da dediščina z leti pridobiva vrednost (in ne obratno), je čas, da jo z vsem dolžnim spoštovanjem do prednikov in lastne podobe ohranimo. Da se da, je bilo že večkrat dokazano. Pohvalimo se lahko z edino v celoti obnovljeno delavsko kolonijo v Sloveniji – Občinsko kolonijo, ki pa edina v Trbovljah ni bila rudarska. Vzorno je obnovljena ena od hiš v Kurji vasi, ki jo je odkupila Občina in jo bo spremenila v t. i. razpršeni hotel. Trudijo se tudi pridobiti sredstva za obnovo posameznih kolonijskih hiš. Danes se kolonijski/skupnostni tip gradnje spet vrača v arhitekturo, saj funkcionalistični »čebelnjaki« s stotinami

večjih ali manjših celic pač niso več bivanjski ideal. Kolonije so tako predvsem priložnost za v prihodnost zazrtega urbanista in gradbinca. Morda prihajajo časi, ko se bo kakšna prenova zgodila ne zaradi spomeniškega varstva, ampak zaradi kapitalskih interesov, ki so pri teh stvareh veliko hitrejši in učinkovitejši.

Za konec naj citiram spoštovanega kolega dr. Damjana Ovsa: »Za arhitekturo je pomembno, da ima svoj *genius loci*. To je tista krajevna posebnost, ki ločuje mesto od vseh drugih mest, ki mu daje identiteto, ga dela domačega prebivalcem in mu daje enkratnost ter usodo« (Spletni vir 4). Zdaj bi bil čas, da skušamo vsaj eno kolonijo vpisati v nacionalni register kulturne dediščine. Recimo, da bo to prihodnji izziv zaskrbljenega etnologa v degradirani regiji.

Srečno!

Vir

MAKAROVIČ, Svetlana: *Šansoni*. Ljubljana: Sanje, 2015.

Spletni viri

Spletni vir 1: MATOS, Urša: Pozabljena dediščina, 26. 6. 2005; <https://www.mladina.si/97880/pozabljena-dediscina/>, 4. 2. 2019.

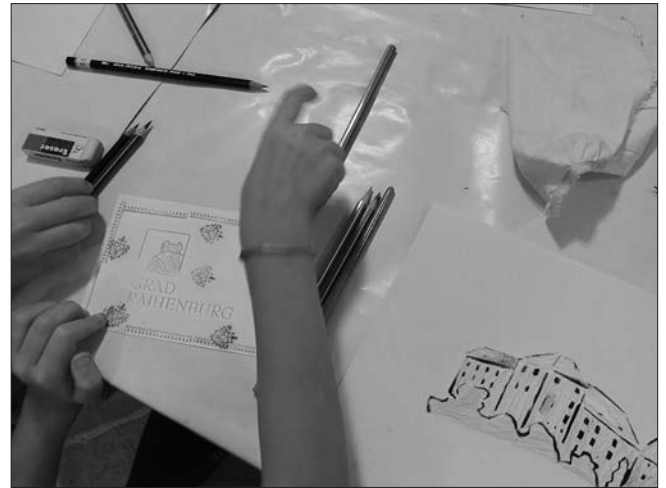
Spletni vir 2: Vlada v Zasavju o zagonskih podjetjih, ukrepah za boljši zrak ter številnih drugih projektih; http://www.vlada.si/fileadmin/dokumenti/si/Sporocila_za_javnost/2017/12/Zasavje/Sporocilo_za_javnost_-_Zasavje_-_05122017.pdf; 4. 2. 2019.

Spletni vir 3: Odstranitev spomenika ali registrirane dediščine; http://www.mk.gov.si/si/storitve/postopki/varstvo_kulturne_dediscine/odstranitev_spomenika_ali_registrirane_dediscine/; 4. 2. 2019.

Spletni vir 4: OVSEC, Damjan: Kako sodobna arhitektura uničuje način življenja in integriteto človeka. *Glasnik SED* 49 (3–4), 2008, 149–151; https://dmi.zrc-sazu.si/sites/default/files/sed_notranjik_48_3_4_270_210_net.pdf; 4. 2. 2019.

Ogled razstave Trapisti v Rajhenburgu.
Foto: Helena Rožman, Grad Rajhenburg, 24. 11. 2018.

Delo v delavnici.
Foto: Helena Rožman, Grad Rajhenburg, 24. 11. 2018.

GRAJSKI DETEKTIV: SLEDI TISKARJEV (MALA ŠOLA ETNOLOGIJE)

Kulturni dom Krško, enota Grad Rajhenburg, 24. november 2018

Muzejske enote Kulturnega doma Krško so večletni partner programa SED. Mala šola etnologije je tokrat gostovala v Kulturnem domu Krško, enota Grad Rajhenburg. Tokratna delavnica je bila tretja v nizu delavnic, izvedenih na gradu Rajhenburg, ki ima kot kulturni spomenik državnega pomena izjemen kulturni in arhitekturni pomen. Med letoma 1881 in 1947, ko so v gradu Rajhenburg živeli menihi trapisti, je v samostanu delovala tudi tiskarna. Delavnica je potekala v dveh sklopih. V prvem je kustosinja predstavila razstavo, sam samostan in način življenja bratov trapistov. Poseben poudarek je bil na tiskarski in izdajateljski dejavnosti, ki je predstavljena tudi na razstavah Trapisti v Rajhenburgu in Brestaniške miniature: Spomin na Brestanico. Z udeleženci delavnice smo tako razisko-

vali in iskali še danes vidne sledi samostanskih tiskarjev. Ob tem smo spoznavali tudi posamična načela varovanja kulturne dediščine in pravila rokovanja z muzejskimi predmeti.

Drugi sklop delavnice je bil namenjen kreativnosti. Za potrebe izvedbe delavnice so bile izdelane posebne štampljke z motiviko, posneto iz posameznih odsekov trapistovskega tiska oziroma z njihovih razglednic. Izdelana je bila tudi posebna šablona s silhueto gradu Rajhenburg, s katero so udeleženci z mehko, v barvo namočeno gobico podobo prenašali na papir oziroma razglednico. Namen kreativnega dela delavnice je bil ob izdelovanju razglednic z motiviko gradu Rajhenburg spoznavati različne tiskarske tehnike in ornamentiko v trapistovskem tisku.

* Saša Renčelj Škedelj, univ. dipl. etnologinja in kulturna antropologinja, višja konservatorica, Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, Območna enota Ljubljana, Tržaška cesta 4, 1000 Ljubljana; sasarencelj@yahoo.co.uk;

** Helena Rožman, prof. zgod. in univ. dipl. etnologinja, doktorica znanosti s področja arhitekture, Kulturni dom Krško, enota Grad Rajhenburg, Cesta izgnancev 3, 8280 Brestanica; helena.rozman@mestnimuzejkrsko.si.

Etnološki večer z Majo Godina Golija.
Foto: Ivanka Počkar, Ljubljana, 18. 12. 2018.

Etnološki večer z Majo Godina Golija.
Foto: Ivanka Počkar, Ljubljana, 18. 12. 2018.

ETNOLOŠKI VEČER Z MURKOVO NAGRAJENKO 2018 DR. MAJO GODINA GOLIJAJA Slovenski etnografski muzej, Ljubljana, 18. december 2018

Osemnajstega decembra 2018 je bil v prostorih Slovenskega etnografskega muzeja v Ljubljani etnološki večer, posvečen letošnji Murkovi nagrajenki, dr. Maji Godina Golijaj. Z njo se je ob prisotnosti stanovskih kolegov in drugih poslušalcev pogovarjal predsednik Komisije za Murkove nagrade, priznanja in listine pri Slovenskem etnološkem društvu, dr. Marko Terseglav. Ta zapis izhaja iz besedila utemeljitve za nagrado, in bolj kot pogovor, ki mu na žalost nisem mogla prisostvovati, navaja in komentira nekatere poudarke iz utemeljitve, pod katero sem se podpisala.

Začetki, raziskovanje Maribora

Izhodišče utemeljitve je bilo prepoznavanje celovitosti etnološkega pristopa dr. Maje Godina Golijaj k urbanemu vsakdanjiku v časih, ko je bil teoretični paradigmatični premik že narejen, opravljene in objavljene so bile tudi že prve raziskave, a jih je bilo v slovenski etnologiji šele za vzorec. Za Maribor še nobene. Maja Godina Golijaj je v enem desetletju s tremi raziskavami (objavljene so bile v letih 1986, 1992 in 1996) tako rekoč zaokrožila celovit etnološki oris Maribora med obema svetovnjima vojnoma. Takega pregleda dotlej ni imelo še nobeno slovensko mesto. Družabno življenje meščanstva, delavska predmestja in nato tisto, kar je dolgoročno postalo primarni poudarek raziskovanja Maje Godina Golijaj – kultura prehranjeva-

nja. Tako diploma kot magisterij in doktorat so v prirejeni obliki tudi kot knjige izšli v eminentnih mariborskih založniških okoljih – pri Dialogih in Založbi Obzorja, in tako hitro dosegli široko javnost.

Zaokroženo raziskovanje izbrane mariborske urbanosti je bilo vsekakor pomembno za slovensko etnologijo, imelo pa je vsaj še dva učinka. Med Mariborčani je bistveno povečalo zanimanje za preteklost mesta, zlasti za vsakdanjik svojih predhodnikov. Tega preprosto niso bili vajeni. Ko se je prej govorilo o mestni preteklosti, se je govorilo o političnih dejstvih, nacionalnih trenjih, kulturnem in političnem vzponu slovenstva, ne pa o tem, kaj so nekdanji Mariborčani jedli, kako so prebivali, kako so se oblačili in kako so se družili. Izredno pozitiven odmev je imel še drug učinek. Kmalu se je pojavilo še nekaj raziskovalcev, etnologov in drugih, ki so odprli še nekatere druge teme vsakdanjika.

Izobraževanja in službena pot

Maja Godina Golijaj je študijsko pot začela na ljubljanski filozofski fakulteti, na oddelku za etnologijo. Sledili so dodatni študiji na katedrah za etnologijo in folkloristiko univerz v Pragi in Lodžu ter na inštitutu za evropsko etnologijo in v seminarju za družbeno in gospodarsko zgodovino Westfälische Wilhelms Universität v Münstru. Vsaka

* Jerneja Ferlež, univ. dipl. etn. in bibl. dr. etnologije, svetovalka za stike z javnostmi, Univeza v Mariboru, Univerzitetna knjižnica Maribor, Gospejna ulica 10, 2000 Maribor; jerneja.ferlez@um.si.

od teh izkušenj je prinesla nova znanja in spoznanja, vsa pa so gotovo krepila upravičeno pričakovanje o logičnem nadaljevanju službene poti. Ta pa ni bila enostavna. Za kratek čas se je začela v Univerzitetni knjižnici Maribor, nato pa je Maja Godina Golija zaman odpirala še številna druga vrata v mestu. Leta 1996 se je, po neuspešnih poskusih nadaljevati kariero v Mariboru, zaposlila pri sekciji za snovno kulturo Inštituta za slovensko narodopisje ZRC SAZU. Med letoma 2010 in 2016 je vodila Raziskovalno postajo ZRC SAZU v Mariboru in njeno prekmursko izpostavo, od leta 2003 je bila docentka za področje narodopisja Slovencev na Pedagoški fakulteti v Mariboru. Izkušnje ima tudi kot predavateljica predmeta Naravna in kulturna dediščina na Višji strokovni šoli za gostinstvo in turizem v Mariboru. Na podiplomski Šoli za študij idej in kultur Univerze v Novi Gorici in ZRC SAZU je prevzela predavanja pri predmetu Govorica predmetov – poglavja iz materialne kulture Slovencev, trenutno pa je redna profesorica za področje etnologije in predavateljica za predmete Etnologija vsakdanjega življenja, Od predmetov do simbolov in Kultura potrošnje na Oddelku za sociologijo Filozofske fakultete Univerze v Mariboru.

Raziskovalno delo

Raziskovalno delo izhaja že iz študijskega fokusa in službene poti, morda pa je res prav obratno – da je kljub neprijaznim okoliščinam ves čas vztrajala pri zastavljanju kariere v smeri poglobljenega etnološkega raziskovanja. Raziskovalno delo je tako rekoč njeno prepričanje in poklicni kredo. Ima fascinanten obseg – Maja Godina Golija vsako leto sodeluje v dveh do treh raziskovalnih projektih in v programski skupini. Kljub dolžini navedka jih velja naštetih v celoti, saj najbolj natančno pokažejo nagrajenkin fascinanten etnološki opus: Preučevanje kulturne ustvarjalnosti na Slovenskem (1988–1995), Etnološke raziskave kulture v Sloveniji in zamejstvu (1999–2003), Slovar etnologije Slovencev (1997–1999), Etnološki pogledi in podobe od 19. do 21. stoletja (2004–2007), Etnološke in folkloristične raziskave v slovenskem in evropskem kulturnem prostoru (2003–2008), Informatizacija neoprijemljive dediščine za etnologijo in folkloristiko (2005–

2008), Tradicija in njeni po-ustvarjalci (2008–2011), Food Culture Within Social Changes of 20th and the Beginning of 21st Century (2007–2013), Mobility, Integration and Adaptation in the Hungarian-Slovene Border Area (2012–2015), Srbi in Slovenci: Manjšina, kolektivne identitete in spomini (2011–2015), evropski projekt ETNOFOLK s češko akademijo znanosti (2011–2014), podoktorski raziskovalni projekt Inovacije v prehrani na Slovenskem v prehodu iz 19. v 20. stoletje (1996–2001). Trenutno tečejo projekti AlpFoodway – A cross-disciplinary, transnational and participative approach to Alpine food cultural heritage, Interreg Alpine Space (2016–2019) in Zavarovana območja ob slovensko-madžarski meji, izzivi sodelovanja in trajnostnega razvoja, ARRS (2017–2020). Ukvarjanje s kulturo prehranjevanja v širšem prostoru in daljšem časovnem obdobju je podprto tudi z organizacijo enotedenske mednarodne etnološke znanstvene konference z naslovom Food and Celebration leta 2000 in s sodelovanjem v mednarodnih asociacijah s tega področja (članstvo v izvršnem predsedstvu International Commission for Research into European Food History – ICREFH in aktualno podpredsedovanje delovni skupini Food Research pri mednarodnem združenju etnologov in folkloristov SIEF).

Stik s širšo publiko in odmevnost

Etnološko delo Murkove nagrajenke pa ne seže le med etnološko in znanstveno, ampak tudi med širšo javnost. Kot avtorica ali soavtorica je sodelovala pri mnogih odmevnih monografijah in zbornikih: *Novi Maribor* (2017), *Okusiti Maribor* (2015), *Prehranski pojmovnik za mlade* (2006), *Nemci in Maribor* (2012), *Maribor in Mariborčani* (2015), *Podobe prednikov* (1987) in *drugih*. Uveljavila se je kot natančna urednica, pogosto javno predava, pojavlja se v dokumentarnih oddajah in intervjujih. Teme, ki jih predstavlja, so širši javnosti vedno blizu, zanimive in privlačne. Na eni strani sprožajo nostalgijo, na drugi pa zvišujejo pozornost Mariborčanov do lastnega okolja. Večplastna odmevnost vsega, kar je Maja Godina Golija že in kar še bo raziskala, zapisala in povedala, je tisto, zaradi česar se ji je prav pokloniti tako z nagrado kot s spoštovanjem do njenega dela.

POROČILO O DELU SLOVENSKEGA ETNOLOŠKEGA DRUŠTVA¹

Januar–december 2018

Januar 2018

V Upravni hiši Slovenskega etnografskega muzeja, ki prijazno gosti številne aktivnosti SED in kjer je tudi naslov društva, se je 10. januarja 2018 na svoji 6. seji sestal IO SED. Na seji so bili podani kratko poročilo o letu 2017, program za leto 2018, določitev nalog in datumov, pregled adreme in usklajevanje ter pregled prenovljene spletne strani.

IO SED je izvedel tudi korespondenčno sejo in določil višino članarine za leto 2018, ki je ostala enaka kot leta 2017: in sicer 30,00 EUR, za študente, upokojene in brezposelne je znesek polovičen, torej 15,00 EUR, naročnina za Knjižnico GSED pa znaša 15,00 EUR – za oboje skupaj torej 45,00 oz. 30,00 EUR.

V tem mesecu je bilo na Ministrstvo za kulturo oddano programsko in finančno poročilo o delu SED.

Februar 2018

Na prvo strokovno ekskurzijo v letu 2018 smo 4. februarja odšli v Lig k liškim pustom. Ti se od drugih likov razlikujejo po svojih značilnih oblačilih in maskah, ki jih izdeluje njihov vodja in skrbnik kostumov ter avtor mask, Branko Žnidarčič. Za svoje delo je prejel Murkovo listino, ki jo kot izraz spoštovanja ob ohranjanju kulturne dediščine in kot znak kakovosti podeljuje SED. Ekskurzijo je organizirala Zora Pavlin Slivnik, strokovno vodstvo je prevzela mag. Inga Brezigar Miklavčič.

Ta mesec se je v Brežicah z namenom priprave uskladitve programa za leto 2018 glede na odobrena sredstva MK in druge sofinancerje sestal tudi ožji odbor IO SED.

Marec 2018

Festival Dnevi etnografskega filma (DEF) v Ljubljani je 6. in 7. marca 2018 potekal v dvorani Zemljepisnega muzeja ZRC SAZU (Gosposka ulica 16). V središču pozornosti festivala je bilo življenje v gorskem svetu. Avtorji sedmih prikazanih filmov so bili: Michela Tomasi, Martin Büdel, Michele Trentini, Manca Filak, Žiga Gorišek, Miha Peče,

¹ Poročilo je bilo pripravljeno v sodelovanju z nosilci programov in projektov.

* Alenka Černelič Krošelj, univ. dipl. etnologinja in kulturna antropologinja, prof. umet. zgod., direktorica, Posavski muzej Brežice, Cesta prvih borcev 1, 8250 Brežice, predsednica SED; alenka.cernelic.kroselj@pmb.si;

** Stanka Glogovič, univ. dipl. etnologinja in kulturna antropologinja, prof. zgodovine, Posavski muzej Brežice, Cesta prvih borcev 1, 8250 Brežice; stanka.glogovic@pmb.si.

Naško Križnar in Vladimir Bocev. Veliko časa je bilo namenjena tudi pogovorom med avtorji in občinstvom, tokrat je bila diskusija pravzaprav osrednji del festivala; posameznemu filmu je bilo namenjenih 45 minut. Večina filmov je bila posvečena v gorskih okoljih še ohranjenim načinom ekstenzivnega kmetijskega gospodarjenja – to sta planinska paša in predelava mleka, spoznali pa smo tudi medsebojne odnose, prakse in obredja, ki so za te majhne in relativno izolirane skupnosti zelo pomembni. Medijski odziv je bil zelo dober, filme si je ogledalo 249 obiskovalcev.

Vsakoletni redni občni zbor članov Slovenskega etnološkega društva, enega najdejavnih stanovskih društev na Slovenskem z več kot 40-letno tradicijo, je hkrati obližoren in družaben dogodek. Letošnji je bil še posebej pestro obarvan, saj smo ga povezali z odprtjem dvodnevnega festivala Dnevi etnografskega filma (DEF).

Rdeča nit dnevnega reda zbora sta bili poročili predsednice društva Alenke Černelič Krošelj o programskem in finančnem delovanju SED v preteklem letu (2017). Predsednica je predstavila tudi obsežen program za tekoče leto. Poudarila je, da so bile vse aktivnosti v letu 2017 izvedene kakovostno in uspešno ter da se je v tem obdobju v SED vpisalo 10 novih članov. Seveda pa je vse člane prijazno pozvala k plačilu članarine, ki tudi v letu 2018 ostaja nespremenjena.

Predsednica se je zahvalila vsem članom SED za nesebično sodelovanje in podporo, prav tako tudi financerjem in ZRC SAZU, posebej Geografskemu inštitutu Antona Melika, ki je prijazno odstopil Dvorano zemljepisnega muzeja, v kateri je potekal redni zbor članov SED.

Ob koncu zbora članov smo poslali tople pozdrave našemu spoštovanemu častnemu članu, prof. dr. Slavku Kremenšku, z željo po hitrem okrevanju po operacijskem posegu in da bi kmalu spet sodeloval na društvenih prireditvah in dogodkih. Marca so bila oddana zahtevana poročila na ARRS, za ohranitev statusa v javnem interesu na področju kulture (Ministrstvo za kulturo) in področju raziskovalne dejavnosti (Ministrstvo za šolstvo, znanost in šport).

April 2018

Društvo SED in njegovo delovanje je predsednica Alenka Černelič Krošelj 4. aprila 2018 uspešno predstavila na na-

cionalni televiziji v oddaji Dobro jutro (RTV Slovenija 1), kar je bilo povezano z Dnevom etnologije (2. april).

IO SED se je 17. aprila na 7. redni seji sestal v dvorani Upravne hiše Slovenskega etnografskega muzeja (Metelkova 2, Ljubljana). Na sestanku smo se dogovorili, da pogledamo, kaj bi v statutu spremenili, dodali in preoblikovali, ter podali predloge za dopolnitve spletne strani društva.

Predsednica je povedala, da v letu 2018 članom Komisije za podelitev Murkove nagrade, listine in priznanj poteče mandat, zato so bili na seji podani predlogi za nove članice Komisije. Novi člani Komisije so: dr. Marko Terseglav (član in predsednik Komisije že v prejšnjem mandatu), Jelka Pšajd, Katalin Munda Hirnök in dr. Tomaž Simetinger. Sklep o novih članih Komisije je bil skladno s pravilnikom objavljen na društveni spletni strani, kjer je bil objavljen tudi poziv k predlogom za Murkove nagrade, priznanja in listine za leto 2018. O tem so bili vsi člani obveščeni po e-pošti, tisti brez e-naslova pa po navadni pošti.

Prvi etnološki večer v letu 2018 z naslovom Kako naj etnologi mislimo staroverstvo? je bil v obliki okrogle mize 17. aprila v Slovenskem etnografskem muzeju. Njen namen je bil, da se raziskovalci s področja etnologije in mitologije kritično pogovorijo o monografiji *Iz nevidne strani neba* Pavla Medveščka in o učinku, ki ga ima tako v mitoloških krogih kot v popularni kulturi v Posočju. Gošnje okrogle mize so bili dr. Zmago Šmitek, ddr. Andrej Pleterski, muzejska svetnica mag. Darja Skrt, dr. Katja Hrobat Virloget in dr. Miha Kozorog; pogovor je moderiral dr. Boštjan Kravanja. Večer je bil uspešno izpeljan in z zelo visoko udeležbo 91 obiskovalcev, ki so prišli iz številnih koncev Slovenije, med njimi so bili predvsem Primorci in ljubitelji staroverstva. Po diskusiji z občinstvom je sledila pogostitev.

Druga strokovna ekskurzija leta 2018 v Spodnjo Savinjsko dolino, v soboto, 21. aprila, je bila namenjena obisku ljubiteljev (članov SED), ki zavzeto delujejo pri ohranjanju kulturne dediščine Spodnje Savinjske doline, in Etnološkemu društvu Srečno iz Griž pri Žalcu. Društvo, ki ga vodi dolgoletni predsednik dr. Jože Hribar, je leta 2010 prejelo Murkovo listino za uspešno delo na področju obujanja in ohranjanja kulturne dediščine. Obiskali smo domoznanski oddelek Medobčinske splošne knjižnice v Žalcu ter se seznanili z njihovim delom, ogledali smo si Rimsko nekropolo v Šempetru, obiskali atelje kiparja Cirila Hočvarja, se seznanili z delom Zgodovinsko narodopisnega društva v Preboldu in si ogledali razstavo Prebold skozi čas.

Aprila je izšla nova dvojna številka *Glasnika Slovenskega etnološkega društva* 58/1–2 2018.

Maj 2018

Mesec maj so zaznamovale 15. Vzporednice med slovensko in hrvaško etnologijo: Nesnovna dediščina med prak-

so in registrom, ki so med 23. in 26. majem potekale v Slovenskem planinskem muzeju v Mojstrani.

Letošnje Vzporednice so obeležile 10-letnico slovenskega podpisa Unescove Konvencije o varovanju nesnovne dediščine, zato se je obema etnološkima društvoma pri pripravi posveta pridružil Slovenski etnografski muzej kot Koordinator varstva nesnovne kulturne dediščine, pri organizaciji pa sta sodelovala tudi Gornjesavski muzej Jesenice in ZRC SAZU v sklopu projekta Alpfoodway. Posvet je bil del Evropskega leta kulturne dediščine, njegov častni pokrovitelj pa je bil Urad Slovenske nacionalne komisije za Unesco.

Tokrat je 45 etnologov iz Slovenije in Hrvaške, ki delajo kot muzealci, konservatorji, raziskovalci, profesorji, opravljajo druge službe ali še študirajo, osvetlilo poglede stroke, nosilcev in politike na nesnovno dediščino in njeno varovanje pod okriljem Unesca ter razpravljalo o ozaveščanju o dediščini, o vlogi muzejev pri njenem ohranjanju in reprezentaciji ter o razmerju med kulturno dediščino na terenu in v registrih. Posvet je v sredo, 23. maja, z okroglo mizo uvedel pogovor o nesnovni kulturni dediščini in njenem ohranjanju v lokalni skupnosti in registrih, namenjen predvsem domačinom Gornjesavske doline.

Slovesno odprtje Vzporednic je bilo v četrtek, 24. maja, ob organizatorjih (Slovensko etnološko društvo, Hrvaško etnološko društvo, Slovenski etnografski muzej in Slovenski planinski muzej) pa so na njem sodelovali še predstavniki Ministrstva za kulturo (Silvester Gabršček) in Alpske konvencije (Blanka Bartol, Markus Reiterer, Cassiano Luminati). Slovenski planinski muzej je namreč kontaktna točka Alpske konvencije v Sloveniji, ta pa spodbuja tudi ohranjanje kulturne dediščine. V četrtek popoldne in v petek, 25. maja, so udeleženci prisluhnili referatom v štirih tematskih sklopih: 1) Unesco in nesnovna dediščina: Pogledi stroke, nosilcev in politike; 2) Nesnovna kulturna dediščina: Ohranjanje, interpretacija, ozaveščanje; 3) Nesnovna kulturna dediščina in muzeji; 4) Nesnovna kulturna dediščina med terenom in registri. Referati so se na terenu nadaljevali tudi v soboto, 26. maja. Z njimi smo obeležili tudi prvi Svetovni dan čebel. Vzporednic se je tokrat udeležilo 66 posameznikov, poleg etnologov iz obeh držav tudi ljubitelji etnologije in predstavniki lokalne skupnosti (domačini iz občin Jesenice in Kranjska Gora), dodatno pa še štirje slavnostni govorniki (eden z Ministrstva za kulturo, dva za Alpsko konvencijo, vodja projekta Alpfoodway).

V organizacijo in izvedbo je bilo aktivno vključenih več članov IO SED, tako da je ves čas potekala aktivna komunikacija tudi za druge programske enote.

Junij 2018

Osma redna seja IO SED je bila 11. junija v knjižnici Upravne hiše Slovenskega etnografskega muzeja (Metelkova 2, Ljubljana). Na njej smo podali kratko poročilo o

delu v letu 2018 (financiranje, poročila) ter določili naloge in datume preostalega programa za leto 2018.

V soboto, 16. junija, je Slovensko etnološko društvo na 8. tradicionalnem srečanju Slovencev iz zamejstva in sveta Dobrodošli doma 2018, ki je pod okriljem Urada za Slovence v zamejstvu in po svetu potekalo v Brežicah, predstavilo svojo dejavnost.

SED se je na tem množično obiskanem srečanju, na katerem so sodelovala slovenska društva iz številnih držav (Srbije, Hrvaške, Makedonije, Avstrije, Argentine, Nemčije in Bosne in Hercegovine), predstavilo s celodnevno promocijsko stojnico. Na njej smo z najnovejšimi in aktualnimi publikacijami ter promocijsko zloženko društva predstavili svoje delovanje. Srečanje Dobrodošli doma je bilo zelo dobro obiskano, dober je bil tudi medijski odziv.

Na Ministrstvo za kulturo RS je bilo oddano polletno poročilo.

Julij 2018

Julija ni bilo aktivnosti, potekale so priprave na jesen.

Avgust 2018

Od sobote, 11. avgusta, do sobote, 18. avgusta 2018, je pod vodstvom Marka Smoleta potekala mednarodna poletna delavnica z naslovom Dediščina ob starih tovorniških poteh v prostoru doline Zgornje Kolpe in Čabranke. Tudi tokrat sta svoje organizacijske moči združila Slovensko etnološko društvo in Etnološka zbirka Palčava šiša iz Plešč ter nadaljevala raziskovanje majhnega, a vedno zanimivega obmejnega prostora Slovenije in Hrvaške. Na delavnici so večino časa posvetili narečnim pripovedim in stavbni dediščini ob starih tovorniških poteh nad Čabrom, ki so bile povezane s fužinarstvom. Na obeh straneh meje so posneli in poskusili razvozlati arhitekturo tradicionalnih stavb, raziskovali zgodbe prebivalcev, beležili ustno izročilo v lokalnih govorih. Obvestila o delavnici in prireditvah so bila objavljena v člankih in reportažah v *Novem listu* z Reke, na radiu Gorski kotar iz Delnic, v reviji zagrebških Slovencev *Novi odmevi*, na Radiu Slovenija v oddaji Sotočja, v lokalnem časopisu občine Čabar, članek je bil objavljen tudi v *Glasniku SED*.

September 2018

V soboto, 8. septembra, smo pripravili mednarodno strokovno ekskurzijo v Žumberško pogorje, mejno območje med Hrvaško in Slovenijo. Med pripravo ekskurzije smo se povezali s kolegi etnologi, ki delujejo na tem območju, z Dragico Cvetan, Vido Pust Škrkulja in duhovnikom Gorazdom Bastasičem, ki skrbi za duhovno življenje nasejencev Sošic.

Na prvem delu poti od Novega mesta do Bregane nas je strokovno vodil zgodovinar in etnolog Milan Bračička, dolgoletni predavatelj na gimnaziji v Beli krajini, pozneje je vodstvo prevzel Gorazd Bastasič, grško-katoliški duhov-

nik, ki deluje na območju Žumberka. Udeležencev ekskurzije je bilo 23.

Dvorana Upravne hiše Slovenskega etnografskega muzeja je 26. septembra gostila 9. redno sejo IO SED, na kateri je bilo dogovorjeno, da bosta poročilo in zahtevek na Ministrstvo za kulturo oddana do 20. oktobra, predsednica bo račune in predračune uskladila z nosilci programov. Pred podelitvami Murkovih nagrad bo izšel tudi *Glasnik SED* 58 (3–4 2018).

Na dnevnem redu so bile tudi priprave na podelitev Murkovih nagrad, ki bo v Trbovljah skupaj z ekskurzijo. Največ pripravljanih nalog je opravila lanska nagrajenka Jana Mlakar Adamič. Sprejet je bil še program aktivnosti SED do konca leta 2018.

Septembra se je poslovil dr. Zmago Šmitek (rojen 29. novembra 1949, umrl 17. septembra 2018), dolgoletni profesor na Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo ljubljanske Filozofske fakultete in dolgoletni član Slovenskega etnološkega društva. Njegovi družini je društvo poslalo sožalje.

Oktober 2018

Deseti mesec je bil v znamenju aktivnosti, povezanih z izidom nove številke *Glasnika SED* in delom na statutu društva ter pripravami na Murkovanje in svečano podelitev Murkove nagrade, Murkovega priznanja in Murkove listine za leto 2018.

Na Ministrstvo za kulturo je bil oddan drugi zahtevek s poročilom za drugo polletje.

November 2018

Predzadnji etnološki večer, 6. novembra, v Slovenskem etnografskem muzeju je bil filmsko obarvan. Etnološki film *Globoko v srcu* jo čutimo prikazuje življenje današnjih Kočevarjev v Sloveniji in v izseljenskih skupnostih v tujini, odnos do njihove stare domovine Kočevske ter povezave med izseljenci in staro domovino. Projekciji je sledil pogovor z avtorico filma, dr. Anjo Moric, v katerem so udeleženci delili svoje izkušnje in vtise s srečanj s Kočevarji ter razpravljali o gradivu, ki je bilo uporabljeno v filmu. Etnološkega večera, ki je bil dobro obiskan (55 udeležencev), so se udeležili tudi avstrijski konzul Christian Helbig in predstavniki koroških Slovencev v Ljubljani.

November je namenjen slovesni podelitvi stanovskih nagrad, ki je že nekaj let, če je le mogoče, združena s strokovno ekskurzijo pod vodstvom Murkovega nagrajenca ali nagrajenke iz preteklega leta.

Stanovska priznanja smo 11. novembra podelili v Trbovljah, v kraju, od koder prihaja Murkova nagrajenka za leto 2017. Martinovo nedeljo je tako začela strokovna ekskurzija pod vodstvom Jane Mlakar Adamič in sodelavcev Zavskega muzeja Trbovlje. Seznanili so nas z Zasavjem, ki je bilo v prvi polovici 19. stoletja z odprtjem rudnikov prvo industrializirano območje v Sloveniji. Strokovna ek-

skurzija je bila posvečena iztekajoči se dobi rudarjenja. Razdeljeni v dve skupini smo si ogledali stalno razstavo Srečno ... Črne doline! (vodil nas je višji kustos Gregor Jerman). Po vožnji skozi Trbovlje do najvišjega dimnika v Evropi smo na nekdanji separaciji vstopili v »živo« rudniško jamo. V kompresorski postaji smo se pogovorili z udeleženci zadnje rudarske stavke leta 2014 in si ogledali film o rudarjenju v Zasavju. Po izhodu iz jame sta sledila vožnja skozi rudarske kolonije do kolonije Njive in ogled dveh muzejskih rudarskih stanovanj iz dvajsetih let 20. stoletja. Skupina, ki ni šla v jamo, si je pod vodstvom muzejske svetnice Nevenke Hacin ogledala tudi muzejske zbirke v Hrastniku (arheologija, šolstvo, druga svetovna vojna, lutkarji in lutke, igrače) in se peš sprehodila po etnološki poti Trboveljske rudarske kolonije.

Ob 17.00 se je v Trbovljah (v dvorani podjetniškega pospeševalnika Katapult d. o. o.) začel slavnostni program ob podelitvi Murkove nagrade, priznanja in listine 2018. Zbrane so uvodoma pozdravili Alenka Černelič Krošelj, predsednica Slovenskega etnološkega društva, mag. Jasna Gabrič, županja občine Trbovlje, in mag. Ksenija Kovačec Naglič, generalna direktorica Direktorata za kulturno dediščino Ministrstva za kulturo RS. Slavnostna govornica je bila Jana Mlakar Adamič.

Murkovo nagrado je prejela prof. dr. Maja Godina Golija za obsežen in kakovosten znanstveni opus s področja raziskav urbane kulture. Murkovo priznanje je prejel dr. Jernej Mlekuž za raziskovanje, vrednotenje in popularizacijo slovenskih jedi, Murkovo listino pa sta prejela Anica in Zvone Petje, lastnika in skrbnika Časarovega mlina, in sicer za ohranjanje in revitalizacijo snovne kulturne dediščine.

Na podelitvi je bila predstavljena še sveža številka *Glasnika SED* (58/3–4 2018). O podelitvi z več kot 80 udeleženci so poročali tudi mediji (STA-kulturno uredništvo, RTV Slovenija – multimedijiški portal, *Zasavski tednik* in *Zasavc.net*).

Slovensko etnološko društvo je v tem mesecu v soorganizaciji Zveze slovenskih društev na Hrvaškem 16. novembra na Reki izpeljalo strokovno-znanstveno srečanje. V imenu SED se je sestanka udeležil Marko Smole, vodja Delovne skupine za ljubitelje etnologije, hrvaško stran pa je zastopala predsednica Zveze slovenskih društev na Hrvaškem in članica slovenskega društva Bazovica, dr. Barbara Riman Plazibat.

Po predstavitvi dela SED in Zveze slovenskih društev so se udeleženci, člani društev Bazovica, SKD Gorski kotar in SED, pogovarjali o dosedanjih stikih SED z društvom Bazovica in Zvezo društev, željah in potrebah društev na Reki za sodelovanje s SED, organiziranosti društev Slovencev na Hrvaškem pod okriljem Zveze društev in dejavnosti društva Bazovica. Dogovarjali so se tudi o možnostih izvedbe etnološke delavnice z namenom zbiranja življenjskih zgodb Slovenk na Hrvaškem, pa tudi o sode-

lovanju pri projektih, katerih rezultat bi bila obdelava in priprava zgodb za objavo. Sklenili so, da bi zaradi bližine dali poudarek Slovenkam v Primorsko-goranski in Istrski županiji. Dogovorjeno je bilo tudi, da se ob oblikovanju novega vodstva delovne skupine pri SED organizira sestanek predstavnikov SED, društva Bazovica in Zveze društev Slovencev na Hrvaškem ter doreče možnosti in konkretne predloge za skupne dejavnosti in projekte v naslednjem letu.

V sklopu izobraževalnega programa za študente in širšo javnost sta Saša Renčelj Škedelj in dr. Helena Rožman 24. novembra na gradu Rajhenburg izvedli Malo šolo etnologije, na kateri sta udeležencem predstavili etnologijo in kulturno antropologijo. Program smo izvedli v sodelovanju s Kulturnim domom Krško, enoto Grad Rajhenburg, in z Zavodom za varstvo kulturne dediščine, OE Ljubljana. Mala šola etnologije je gostovala v Kulturnem domu Krško, enoti Grad Rajhenburg. Muzejske enote Kulturnega doma Krško so večletni partner programa SED. Tokratna delavnica je bila tretja v nizu delavnic, izvedenih na gradu Rajhenburg, ki ima kot kulturni spomenik državnega pomena izjemen kulturni in arhitekturni pomen.

December 2018

Na začetku decembra (7. 12.) smo bili povabljeni v Etnografski muzej v Zagrebu, na Božični domenjak Hrvaškega etnološkega društva. Na dogodku so najprej podelili vsakoletne stanovske nagrade HED, poimenovane po najpomembnejšem hrvaškem etnologu Milovanu Gavazziju, sledilo je božično druženje vseh prisotnih. Na dogodku smo s predstavitvijo svojih publikacij in društvene zloženke poskrbeli za promocijo društva SED, se pogovorili o sodelovanju med društvoma, predvsem o naslednjih Vzparednicah med slovensko in hrvaško etnologijo, o izdaji skupne publikacije s posveta Vzparednice 2018 in si izmenjali publikacije.

Še zadnji etnološki večer, Pogovor z Murkovo nagrajenko, red. prof. dr. Majo Godina Golija, smo pripravili 18. decembra v Slovenskem etnografskem muzeju v Ljubljani. Sooblikovala sta ga nagrajenka in dr. Marko Terseglav. Pogovoru je sledilo prednovoletno druženje članov SED z zdravico prihajajočemu letu.

V tem mesecu se je poslovil etnolog in novinar dr. Boris Kuhar (roj. 31. avgusta 1929 v Mariboru, umrl 11. decembra 2018), ki je kar petindvajset let vodil Slovenski etnografski muzej. Bil je častni član Slovenskega etnološkega društva. Predstavniki društva so se udeležili žalne seje, ki je bila v četrtek, 20. decembra 2018 ob 11. uri v Slovenskem etnografskem muzeju.

Izdajanje publikacij

Glasnik Slovenskega etnološkega društva, letnik 58 (2018)

Glasnik SED, letnik 58 (2018), je izšel v dveh dvojnih številkah; aprila je na 146 straneh izšla številka 58/1–2, novembra pa na 164 straneh številka 58/3–4. Urednici *Glasnika SED* sta Rebeka Kunej in Anita Matkovič.

V letniku 58 (2018) smo 310 strani namenili različnim znanstvenim in strokovnim prispevkom, ki jih je napisalo 50 različnih avtorjev (nekateri med njimi tudi z več prispevki). Objavili smo 14 znanstvenih člankov (v razdelku Razglabljanja osem znanstvenih in strokovnih člankov, v tematskem sklopu Misliti prihodnost pa šest člankov). Predstavili smo tudi 24 novih knjig s področja etnologije, se posvečali problematiki Slovencev zunaj meja RS, konservatorskim in muzeološkim temam, v reviji pa so prostor dobila tudi številna poročila o delovanju našega strokovnega društva.

Poleg tiskane oblike je *Glasnik SED* dosegljiv tudi v elektronski obliki na spletni strani društva in v dLibu ter je sprotno indeksiran v več mednarodnih strokovnih in znanstvenih bazah revij. Revija je pomemben glasnik etnoloških in kulturnoantropoloških spoznanj in dogajanj v slovenskem in mednarodnem prostoru. Z dopolnitvijo spletne strani omogočamo ažurno dostopnost *Glasnika SED*, ki jo bomo še razvijali (dostopnost posameznih člankov, ureditev starejših števil ipd.).

Izdajanje publikacij s področja kulturne dediščine

Knjižnica Glasnika SED, letnik 52, z objavo znanstvene monografije dr. Tanje Roženberger *Urbani fenomeni muzejske perspektive* opredeljuje in kritično analizira značilnosti sodobne urbane družbe 21. stoletja ter vlogo in perspektive muzeja v njej. Oblikovana je tipološka razdelitev muzejev, ki se lahko na sodobne izzive dinamično odzivajo. Ob tem je še posebej opredeljena vloga t. i. etnoloških muzejev. Predstavljeni primeri muzejskih praks iz slovenskega in svetovnega muzejskega prostora ilustrirajo in potrjujejo zastavljene koncepte.

Obravnavana tematika je aktualna in inovativna, zanimiva pa je tako za eksperte kot tudi za širši krog strokovnih bralcev. V našem prostoru je tovrstnih del izjemno malo, s predlagano publikacijo pa SED zapolnjuje praznino na strokovnem področju muzeologije.

Druga promocijska dejavnost

Skladno z zahtevami pogodb o sofinanciranju smo o svojem delu poročali Ministrstvu za kulturo RS, ARRS, Nacionalni komisiji za Unesco, na rednem zboru članov marca 2018 pa tudi vsem članom in članicam.

Hvala članom IO SED in drugih organov društva za opravljeno delo, hvala pa tudi vsem članom in članicam, ki se poravnali članarino in s tem prispevali pomemben del k delovanju in uspešnosti našega društva.

ODGOVOR MOJCI RAVNIK ALI NEKO PODROČJE JE TREBA NAJPREJ POZNATI, PREDEN O NJEM SODIŠ

Vse kaže, da se folklorna dejavnost še nekaj časa ne bo otresla pozitivističnega in nostalgično-romantičnega diskurza. Na to ne ravno razveseljujoče dejstvo me navaja pisanje Mojce Ravnik v zadnji številki *Glasnika SED*. V prispevku z naslovom *Nekaj misli o Nikrmani*, folklornem koncertu Akademске folklorne skupine France Marolt je zapisala vrsto izjav, s katerimi kaže zaskrbljujoče nepoznavanje področja, o katerem se je namenila pisati.¹

Prva ost njene kritike leti v smeri potvarjanja dediščine, ki je na predstavi z novejšimi pristopi v dejavnosti postala zavajajoča in neskladna s (po)ustvarjenimi fenomeni iz preteklosti. To je tudi razlog za njene očitke o »stilizirani folklori, oropani krajevne, časovne in socialne dimenzije«,² ki naj bi že s svojim obstojem vendarle iskala »verodostojne predstavitve« in hkrati, kot omenja za glasbo iz predstave, ne sledila »prevladujočemu okusu – medijskemu, estradnemu in globalnemu«.

Za odgovor se bo treba delno ustaviti tudi pri delovanju folklorne dejavnosti nasploh. S tem se bomo dotaknili jedra problematike razumevanja folklorne skupin, njihovega ustvarjanja in posledično besedil, kot je pisanje Mojce Ravnik. Na tem mestu zavestno odgovarjam poenostavljeno, saj svojega prispevka nimam za besedilo, ki bi v širšem kontekstu podrobneje odpiralo, analiziralo problematiko in vrednotenje folklorne skupin, kar pa bi v etnologiji pri nas, tudi zaradi pisanj, kot je kritika ge. Ravnik, bilo še kako potrebno.

Folklorne skupine so se desetletja predstavljale kot svojevrstni varuhi izročila. Prikazovale naj bi plese, glasbo, šege in navade ter druge prvine v »bolj ali manj (ne)potvorjeni obliki« in prilagojene za nastopanje na odru. (Da gre že v tem stavku, ki se kot mantra ponavlja še danes, za globoko neskladje načel uprizarjanja folklorne skupin, ni treba posebej poudarjati!) Na podlagi tovrstnega, po drugi svetovni vojni uveljavljenega razumevanja delovanja folklorne skupin se je v devetdesetih letih preteklega

stoletja med njimi uveljavila paradigma t. i. živega muzeja. Pri tem naj bi plesalci, pevci in glasbeniki uprizarjali pojave iz preteklosti. Da je princip živega muzeja teoretično povsem nekoherenten model razumevanja folklorne dejavnosti, se najbolje vidi iz njihovih praks. Tistih praks, ki kažejo, kaj sploh uprizarjanje pomeni in od česa je odvisno. Uprizoritvene prakse, brez katerih kakršnokoli koreografsko ali drugo uprizarjanje sploh ni izvedljivo, jasno kažejo na zavestne in nujne posege v, kar bi pozitivistično-romantično poimenovali, »elemente dediščine«. Brez tovrstnih sprememb in posegov, ki jih koreografi nujno in vedno uporabljajo, uprizoritve (folklorne skupin) ni in je ne more biti! Če bi pri tem pokazali primer t. i. avtentičnih skupin, ki naj bi uprizarjale »nekoreografrano folkloro«, bi že ob pavšalni analizi ugotovili, da so stvari vse prej kot takšne, za kakršne jih nekateri označujejo. Torej naj bi prikazovali plesno in drugo kulturo v ne- ali vsaj najmanj spremenjeni obliki. Ne samo, da vsakršno odrsko in sorodno uprizarjanje vsebuje koreografrane in s tem prirejene prizore, že sam razvoj programov »avtentičnih skupin« kaže na močan vpliv t. i. »koreografrane folklorne«, ne le v smislu sloga in prilagajanja plesov, ampak celo v izboru in vnašanju »novih«, »neavtentičnih« prvin v »avtentične« skupine.³ Koreografske in druge uprizoritvene prakse naj bi bile podlaga etnografske analize, ki nam lahko pomaga pri razumevanju folklorne dejavnosti. Šele dobro poznavanje teh praks omogoča tako kritikom kot drugim, da kontekstualizirajo ali kako drugače obravnavajo (da ne rečem vrednotijo) produkcijo folklorne skupin. Pri tem pa ne smemo spregledati, da brez zavestnih, avtorskih posegov v gradiva, ki se nanašajo na plesno in glasbeno kulturo preteklosti, folklorne produkcije ne more biti.

Kot razumem današnje pomisleke nekaterih, je težava v doslej uveljavljenih in kritično nepretresenih praksah folklorne skupin. V desetletjih razvijajočih se in uveljavlje-

1 Ne bi se rad pikolovsko ukvarjal z rabo terminologije, a naj že uvodoma opozorim na terminološko zmedo v avtoričinem besedilu, v katerem meša ključno terminologijo, kot npr. folklor, stilizirana folklor, folklorna dejavnost, koncert, predstava ...

2 Pri raziskovanju in poustvarjanju folklorne skupin izstopajo krajevne, časovne in socialne dimenzije Gre za enega temeljnih konceptov in (lahko povsem stereotipnih) načinov razumevanja tako produkcij folklorne skupin kot zgodovine plesne kulture nasploh, zato se bom na to oznako v besedilu večkrat načrtno skliceval.

3 Naj navedem zgolj primer analize repertoarjev folklorne skupin v Makedoniji. Ta kaže, da se je iz profesionalnih ansamblov, kot je npr. makedonski nacionalni ansambel Tanec, med vaške skupine, ki so bile (ponekod so še danes) razumljene kot skupine, ki predstavljajo ples in pesem na »avtentičen« način, med letoma 1938 in 1988 preneslo kar 70 odstotkov repertoarja. Zgolj 30 odstotkov programov vaških skupin se je nanašalo na regionalne ali lokalne vire (!) (Dunin 1991; Petkovski 2016: 175). Opozarjam, da na tem mestu še vedno govorimo le o virih in ne, kot nenehno prihaja do pozitivističnega enačenja, o plesnih fenomenih, ki so se dogajali v preteklosti ter se prav zaradi narave plesnih virov še bolj umikajo »realnim« prikazom na odru.

* Tomaž Simetinger, dr. etnologije, kulturne in socialne antropologije, direktor Zavoda za turizem, šport in kulturo Kamnik, Glavni trg 2, 1241 Kamnik; tomaz.simetinger@gmail.com.

nih koreografskih načel je prišlo do sprejetja, legitimacije in ponotranjenja pristopov, katerih rezultat so »prave«, kot jih poimenuje Mojca Ravnik, časovno-prostorsko-socialno skladne reprezentacije folklorne. S tem se je tako med koreografi in skladatelji kot širšo javnostjo v letih folklorne dejavnosti razvil svojstven žanr, ki s(m)o ga nekritično začeli sprejemati kot uprizarjanje »ljudskega plesa in glasbe« v, kot je bilo uveljavljeno v žargonu folkloristikov in celo nekaterih folkloristov, »bolj ali manj nepotvorjeni obliki«. Tovrstne izjave folklorne dejavnosti potiskajo v skrajno pozitivistični diskurz, pri tem pa zagovorniki teh načel zamižijo na obe očesi, ko pridejo do primerjav z drugimi umetniškimi žanri. Folklorne skupine nimajo z dediščino nič več in nič manj kot pevski zbori, gledališke skupine, balet ali druge umetniške zvrsti. Že ob površnem pregledu delovanja omenjenih skupin bi ugotovili, da s svojim delom in ustvarjanjem še kako posegajo na polje dediščinskega diskurza. Nisem še slišal, da bi dežurni varuhi dediščine in njene reprezentacije bdeli nad produkcijo baletnikov in njihovim, denimo, pravim izvajanjem »karakternih in ljudskih plesov«, ali da bi pri pevskih zborih skrbeli za vrednotenje (še dovoljenega) stiliziranja »ljudske in narodne pesmi«. Takih primerov bi lahko nanizal še celo vrsto.⁴

Folklorna dejavnost producira nujno spremenjene, stilizirane, »neavtentične« programe, ki se že po definiciji svojega delovanja odmikajo od povsem neulovljivih podob o primarnih zgodovinskih pojavnostih plesa, pesmi ... Folklorna dejavnost ni zavezana iskanju neke historične predstave o posameznih fenomenih iz preteklosti, čeprav ga ji splošno laično prepričanje predpisuje, ampak zavestnemu in načrtnemu uprizarjanju predstav, ki so namenjene današnji publiki in ne strokovnjakom za dediščino. Publika ima pri tem, tako kot je imela v vsej pretekli folklorni dejavnosti, velik pomen, saj je vedno bila, pa to kritiki priznajo ali ne, sokreator uprizoritvenih praks in je ključno vplivala na njihov razvoj in estetiko. Normativna predstava o tem, kaj je tej dejavnosti dovoljeno in kaj ne, do kod sme in kje je koreograf prečkal mejo sprejemljivega, kaže prej na pomanjkanje razumevanja znanosti in/ali stroke za analizo pojavnosti folklorizmov kot pa na problematiko njihove normativnosti. Nesmiselna izjava avtorice, naj folklorna dejavnost »pogloblja in išče načine /.../ verodostojne predstavitev« »diferencirane, prostorsko, časovno in socialno označene estetike«, je več kot zaskrbljujoča. Ne samo, da take izjave folklorne dejavnosti ne dovolijo obstoja, če ni v skladu z idejami (samooklicanih) varuhov dediščine, takšna izjava kaže tudi na globok paradoks, ki

ga slednji izrekajo. Mojca Ravnik zapiše: »Zavedam se, da nihče nima pravice predpisovati edinega pravilnega razumevanja kulturne dediščine, a prepričana sem, da tako pomemben etnološki in folkloristični dogodek, kar je koncert vsekakor bil, zasluži kritični premislek.« Po eni strani se na videz odpovedujejo predpisovanju pravilnega v dediščini, po drugi plati pa to mejo zelo jasno in brez slabe vesti zagovarjajo. Svoboda (umetniške) kreativnosti je seveda povsem spregledana.

Če se kritik, v tem primeru etnolog/-inja, odloči vrednotiti in dodeljevati pravice do (ne)obstoja posameznih pojavov v družbi, mora izpolniti vsaj minimalni pogoj za svoje delo. Ta pogoj je poznavanje notranje dinamike in pravil delovanja posameznega polja, ki ga vrednoti. Kritika ge. Ravnik odkriva, da ima avtorica resen manko vpogleda v delovanje folklornih skupin, njihove prakse in smernice delovanja (ki jih v tem primeru največkrat postavlja Javni sklad RS za kulturne dejavnosti). Že pred leti se je na polju delovanja folklornih skupin uveljavilo načelo, da folklorne skupine niso zavezane k sledenju dediščinskemu diskurzu,⁵ ampak k plesno-uprizoritvenim programom, ki presega pozitivistično razumevanje dediščine in posegajo tudi po doslej neuveljavljenih pristopih. Ključno pri tem pa je, da folklorna dejavnost presega model že omenjenega živega muzeja z dediščinskim diskurzom in avtorji zavestno vstopajo v proces kreacije koreografij in glasbe ter plesne in glasbo zato načrtno prilagajajo svojim umetniškim konceptom. Da, prilagajajo ju, vanju posegajo, ju (zavestno ali ne) spreminjajo, kot so to počeli brez ene same izjeme prav vsi koreografi in glasbeniki/skladatelji doslej! Temu primerno so bile v zadnjih letih prilagojene tudi smernice delovanja in sistemi vrednotenja programov folklornih skupin na JSKD.

Ker pa se folklorna dejavnost na ta način umika iz polja, kjer razmeroma majhne skupine »strokovnjakov« predpisujejo še dovoljeno stopnjo »interpretacije« dediščine, prihaja pri nekaterih do nerazumevanja. Še več! Predstava Nirkmana je bila zasnovana na način, ki je načrtno nagoval določene stereotipne predstave o plesni dediščini prav z namenom pokazati, da dejavnost ni zavezana k presoji »strokovnjakov« s področja dediščine, ampak presoji kritike, ki izhaja iz polja uprizoritvenih dejavnosti, kar je bistvena in ključna razlika! Namen je bil, kot ugotavlja avtorica kritike sama, da v predstavi ne posegamo po modelu časovno-prostorsko-socialne skladnosti plesov in glasbe,⁶ ampak, in to smo želeli, odkrijemo globlji diskurz, ki izhaja iz polja moči. Kritiko avtorice lahko razumemo le kot

4 Dediščine ne razumem kot pojava, ki bi bil vezan le na pojme »ljudskega« in prenesenega iz preteklosti, ampak kot kompleksen proces odbiranja posameznih pojavov iz zgodovine in njihove sodobne kreacije, ki so zaradi takšnih ali drugačnih razlogov prepoznani kot »dediščina«. V tem pogledu bi bila obravnava umetniških produkcij baleta, pevskih zborov, gledališča, sodobnega plesa itd. izjemno zanimiva v kontekstu dediščinskega diskurza.

5 Razlogi za to so (bili) različni in so stvar širše debate, ki presega okvir tega prispevka.

6 Področje časovno-prostorsko-socialnega (in še kakšnega) konteksta razumevanja plesne kulture preteklosti je z znanstvenega stališča izjemno zanimivo, nikakor pa skladno s predstavami folklornih skupin.

enega izmed mehanizmov vzpostavljanja moči, s katerimi se dediščino predpisuje kot koncept »od zgoraj navzdol«, in ne, kakor je to na videz precej pogosto predstavljeno, »od spodaj navzgor«. Kritika je izrazito podobna diskurzu, ki smo ga bili deležni mlajši avtorji, ko smo nedavno vstopali v polje folklorne dejavnosti. V enem stavku se je sporočilo glasilo: »Če ne boste delali v skladu s »strokovnimi smernicami«, nima smisla, da sploh ustvarjate!«

Eden od zavestnih namenov predstave Nikrmana, ki ga z drugimi snovalci v javnosti načrtno nismo komunicirali, je bil reflektirati obstoječa polja moči, ki se kažejo v dediščinskih diskurzih. Aplikativne razsežnosti predstave so bile zato načrtno odpreti obstoječa razmerja moči na področju vse večje romantizacije staroverstva, stereotipizacije plesne kulture in simbolno apropiacijo, ki jo izvaja »stroka« nad starovestvom ter plesno in glasbeno kulturo. Kritika je tako le pričakovani produkt predstave in reakcije »stroke« nanjo. Kritične, da ne rečem panične reakcije ob predstavi zato razumem kot reakcijo na dejstvo, da se nekateri zavedamo, da folklorna dejavnost s svojimi deležniki ni opremljena za odkrivanje historičnih pojavnosti posameznih fenomenov, saj je to stvar znanosti in njene epistemologije. Šele znanost s svojim instrumentarijem je opremljena za odgovor na vprašanje, kakšni naj bi bili fenomeni plesa, glasbe itd. v preteklosti ter v kakšnih kontekstih so se nahajali. Šele z resnim znanstvenim pristopom bi se pokazalo, kako kompleksni pojavi to so in kako trivialno so lahko prikazani v programih folklornih skupin. Navsezadnje je treba omeniti še en komentar, ki se nanaša na omalovažujoč odnos snovalcev koncerta do preteklih praks v folklorni dejavnosti: »Ustvarjalci koncerta so v samopromociji z omalovaževanjem omenjali folklorne pristope v preteklosti. /.../ Ali koreografi pred njimi niso bili umetniki?« Žal moram tudi tokrat poudariti avtoričino resno nepoznavanje polja folklorne dejavnosti. Če kdo, s(m)o prav mlajši koreografi dosledno vztrajali pri tem, da folklorna dejavnost primarno kot uprizoritvena dejavnost izhaja iz polja umetnosti, njeni avtorji pa so posledično umetniki. V preteklosti je bilo razumevanje drugačno. Ker so nekdanji avtorji želeli zmanjšati pomen koncepta (tudi lastnega) avtorstva (saj se po takratni logiki »ljudski ples in glasba« le prenašata na oder, kar vendar ni povsem avtorsko delo), so temu prilagodili terminologijo in utemeljitev s koncepti, ki naj bi jih podpirali. Za primer: termin koreografija so tako rekoč prepovedali, ker naj bi poudarjal avtorstvo (ki je stvar npr. baleta) in s tem umetniško pre-delavo plesa. Namesto tega se je uveljavilo poimenovanje odrska postavitev, saj naj bi plese na oder »le postavili«, avtorstvo pa je pri tem minimalnega pomena.⁷

Dosledno vztrajam pri trditvi, da so (bili) tako nekdanji kot sedanji koreografi umetniki. Pri tem se postavlja le vprašanje kakovosti posameznih stvaritev in posledično umetniških kapacitet avtorja, kar je spet stvar presoje, ki ne sodi v dediščinski diskurz, ampak ga je treba razumeti skozi prizmo uprizoritvenih dejavnosti. Slednje razumem kot bistvo nesporazuma, kaj folklorne skupine so in kaj počno. Današnje kritike nekdanjih praks segajo le na področje normativnosti, kjer so prav koreografi starejše generacije skušali predpisati formo folklorne dejavnosti, na katero pa mlajša generacija koreografov ni pristala. Ravno to je tudi eden od poglobitnih razlogov, zakaj je prišlo do medgeneracijskega prepada; manjkajo tri ali štiri generacije izobraženih koreografov in plesnih pedagogov. To si lahko razlagam le kot posledico nespametnosti takratnih odločevalcev, ki so v imenu ustvarjanja »pristnejšega duha ljudskosti« na odru tudi v času, ko je bila za to še možnost, nasprotovali ideji profesionalizacije folklorne dejavnosti. Prav zaradi preteklih odločitev, ki so ideološko temeljile na iskanju »pravega« in »pristnejšega«, se je dejavnost danes znašla med najbolj marginaliziranimi kulturnimi področji, ki nima niti enega samega profesionalnega ali samozaposlenega umetnika. Celotno večje skupine, ki imajo moč programskih kontinuitet, si danes zaradi finančne podhranjenosti celotnega področja in posledično društev samih ne morejo privoščiti profesionalnega kadra, ki bi delal s plesalci in snoval program.

Splošno razumevanje folklorne dejavnosti zahteva več kot le spraševanje o primernih oblikah predstav folklornih skupin. Zahteva razumevanje tako zgodovinskega Konteksta kot poznavanje današnjih kulturnopolitičnih okoliščin, v katerih se dejavnost nahaja. Pogoj za kakovosten diskurz pa bo predvsem razumevanje, da romantično-pozitivistični pogledi folklornih skupin doslej niso dali primernih rezultatov, in zato tudi ne verjamem, da jih bodo v prihodnje.

Literatura

PETKOVSKI, Filip: Professional Folk Dance Ensembles in Eastern Europe and the Presentation of the Folk Dance on Stage. V: Liz Mellish, Nick Green in Mirjana Zakić (ur.), *Music and Dance in Southeastern Europe: New Scopes of Research and Action*. Beograd: ICTM Study Group on Music and Dance in Southeastern Europe, Faculty of Music, University of Arts Belgrade, 2016: 173–178.

DUNIN, Elsie Ivancich: Transmission and Diffusion: Macedonian Dances 1938–1988. *Studia Musicologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 33 (1), 1991, 203–213.

⁷ Področje razumevanja avtorstva v umetnosti na polju folklorne dejavnosti in predvsem prakse, ki so bile v zvezi s tem uveljavljene, so še bolj zapletene, a tokrat navajam le en primer, ki odlikava bistveno širšo problematiko.

Prizorišče festivala: stara sinagoga / Tranzit House.
Foto: Manca Filak, Cluj-Napoca, 11. 8. 2018.

Diskusija po projekciji filma Lukomir, moj dom.
Foto: Tiiia Grøn, Cluj-Napoca, 14. 8. 2018.

MEDNARODNI FESTIVAL ETNOGRAFSKEGA FILMA NAFA 2018

Cluj-Napoca, Romunija, 11.–15. september 2018

Mednarodni znanstveni festival etnografskega filma NAFA (Nordic Anthropological Film Association), ki (tudi kot znanstvena konferenca) poteka že od konca sedemdesetih let prejšnjega stoletja, je bil leta 2018 v Romuniji, in sicer v mestu Cluj-Napoca (ali madžarsko Kolozsvár), središču madžarske manjšine na območju gozdnate pokrajine Transilvanije. Filmski festival NAFA so organizirali UiT (Arctic University of Norway) in člani romunskega kolektiva Tranzit House, sicer samoorganiziranega kulturno-umetniškega društva, ki že od srede devetdesetih let neprofitno deluje v prostorih stare sinagoge. Kolektiv, katerega člani so bili ključnega pomena za izvedbo festivala, je številčno manjši, a kljub težkemu finančnemu položaju, ki zavira lažje in bolj tekoče delovanje društva, izredno zagnan. Prostovoljci, organizatorji in profesorji s tamkajšnje univerze Babeş-Boyai so skrbeli za festival, ki se je začel s predstavitvijo nedokončanih vizualnih raziskav

posameznih raziskovalcev (Eddy Appels, Leonard Kamerling, Christian Suhr, Orsolya Veraart, Peter Ian Crawford, Jan Ketil Simonsen). S tem se je že prvi dan odprl prostor diskusije o različnih etičnih, epistemoloških, tehničnih in metodoloških dilemah, ki se lahko pojavijo med raziskovanjem s kamero.

Selektorji festivala so bili Peter Ian Crawford, Orsolya Veraart, Catarina Alves Costa, Knud Fischer-Møller in Alyssa Grossman, ki so (večinoma) tudi prisostvovali projekcijam. Med 24 izbranimi filmi sta bila tudi dva slovenska, in sicer Lukomir, moj dom (avtorja Manca Filak in Žiga Gorišek) ter V Lazu (avtor Miha Peče). Tako sva bila z Žigo Goriškom ne samo del občinstva, ampak tudi udeleženca festivalskega programa. Vsekakor sta ključna dela festivala NAFA dialog in povezovanje, saj se med dogodkom samim zblížajo antropologi, vizualni etnografi, raziskovalci iz drugih znanstvenih disciplin in tudi z različnih koncev

* Manca Filak, magistrica etnologije in kulturne antropologije, mlada raziskovalka, ZRC SAZU, Inštitut za slovensko narodopisje, Novi trg 2, 1000 Ljubljana; manca.filak@zrc-sazu.si.

sveta (Nigerije, Japonske, Aljaske, Evrope itn.). Festival-ski dnevi so prežeti z ogledi filmov, intenzivnimi diskusijami, gorečimi zagovarjanji mnenj, večernimi neformalnimi druženji, s spoznavanjem mesta in predvsem pogovori. Dragocena je tudi izmenjava številnih medgeneracijskih izkušenj s terenskim delom, z raziskovanjem, vizualnimi produkcijami in s festivali, ki si jih sicer zaradi posebnosti svojega dela težko delimo na podobno strokoven in hkrati neformalen način.

Veliko udeleženih avtorjev je bilo šolanih dokumentaristov oziroma režiserjev. Posledično so se tudi filmi razlikovali v produkciji (močnejša financiranja) in pristopu (dokumentarni observacijski filmi, kjer snemalec posega v dogajanje in vodi protagoniste), kar je sprožalo polemične diskusije, saj se je v njih, kljub temu da so izražali določeno antropološko razumevanje ali podajali določeni uvid v specifično realnost, vseeno prepoznalo, da izhajajo predvsem iz kreativnega scenarija in estetizacije. S tem so se odprla številna razpravljajna o vrednosti etnografskega filma in njegovi specifičnosti. Seveda v tem kontekstu ni šlo za vprašanje raznovrstnosti žanrov (ki so nujni za razvoj in raznolikost), ampak predvsem za epistemološka in metodološka vprašanja reprezentacije. Če bi morala izpostaviti nekaj filmov, ki mi bodo ostali v spominu, so to npr. *The Land of Love* (Livo Niglas, 2016), ki nas popelje skozi boj nenetskega aktivista proti odvzemanju zemlje s strani naftne korporacije; *Imprisoned Lullaby* (Rossela Schillaci, 2016), intimni portret zapornice v Italiji s perspektive njenih otrok, ki skupaj z njo odraščajo v zaporu; ter *Wives* (Lisbet Høltedahl, 2017), ki je prikaz kompleksnosti vsakdanjega življenja poligamne družine v Kamerunu in rezultat avtoričine longitudinalne raziskave. Zanimiv je bil tudi krajši film *Even Asteroids are not Alone* (Jón Bjarki Magnússon, 2018), popestritev pred-

vsem zaradi sodobnejšega pojava (oblikovanje skupnosti »gamerjev«) in pristopa (ki ga avtor poimenuje »intergalaktična etnografija«).

Poleg glavnemu programu je bil zadnji dan v sodelovanju z oddelkom madžarske etnografije in antropologije (Univerza Babeş-Boyai) pod vodstvom Csille Könczei namenjen projekcijam lokalnih avtorjev. Film nekoliko starejšega datuma (začetek devetdesetih let) so razgajali številne takratne socialne stiske predvsem romske skupnosti. V ospredje bi postavila dva romunska filma iz drugega tematskega sklopa, ki sta razvnela intenzivnejšo diskusijo: *Swamp Dialogs* (Ildikó Zonga Plájás, 2015), ki je bil leta 2015 tudi del slovenskega festivala DEF, in *Lives among Waters* (Oana Ivan, 2016). Oba se ukvarjata z življenjem ljudi na porečju Donave v Romuniji. *Swamp Dialogs* kot vizualna etnografija odstira kompleksnost in konflikte življenja ribičev na območju, ki je reguliran z Unescovim seznamom svetovne kulturne dediščine in je v tem smislu bolj prikaz konteksta določenega načina življenja. *Lives among Waters* je na drugi strani zanimiv in refleksiven vpogled v osebne odnose, ki se med dolgotrajno terensko raziskavo razvijajo med antropologom, antropologinjo in člani skupnosti.

NAFA 2018 mi bo ostala v spominu tudi zaradi intenzivnega filmskega programa. Projekcije so potekale od jutra do večera, kar je pomenilo dobrih osem do deset ur ogledov dnevno. V zgolj štirih festivalskih dneh so se zvrstile številne filmske projekcije, ki so z diskusijami ob koncu filma naslovile več aktualnih metodoloških zagat vizualne etnografije. Lahko rečem, da smo med konstruktivnim razpravljanjem prišli vsaj do nekaterih skupnih in sporazumnih zaključkov.

Simpozij o Janezu Bleiweisu.
Foto: Arhiv ZRC SAZU, Ljubljana, november 2018.

POROČILO S SIMPOZIJA O JANEZU BLEIWEISU Ljubljana, 20. in 21. november 2018

Med t. i. »očete naroda«, ki so pomemben gradnik vsake nacionalne države, spada tudi Janez Bleiweis. Navdih za simpozij z naslovom Janez Bleiweis, Novice in modernizacija slovenske družbe, ki so ga 20. in 21. novembra 2018 ob 210-letnici njegovega rojstva pripravili na Slovenski akademiji znanosti in umetnosti (SAZU), so bili po izjavi Marije Stanonik njegovi uredniški pripisi v *Kmetijskih in rokodelskih novicah*.

Danes Bleiweisa poznamo predvsem po njegovem odnosu do Prešerna. Z namenom, da bi njegovo življenje in delo osvetlili in ovrednotili z vidikov sodobnega zgodovinskega, etnologije, jezikoslovja, literarne vede, medicine, teologije in veterine, so člani organizacijskega odbora, v katerem so bili Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, Slovenska matica oziroma Inštitut za novejšo zgodovino, Zveza zgodovinskih društev Slovenije in Gorenjski muzej v Kranju, predlagali in sestavili dokončni seznam na simpoziju predstavljenih referatov.

Janez Bleiweis, ki v strokovni in znanstveni javnosti velja za enega od utemeljiteljev slovenskega naroda, spodbujevalca razvoja gospodarstva, zdravstva in živinoreje v 19. stoletju, po mnenju stroke v našem prostoru še vedno ni deležen dostojne obravnave. Ob maloštevilnih dosedanjih razstavah in izdani znanstveni literaturi je tokratno interdisciplinarno srečanje raziskovalcev njegovega življenja prispevalo k novim vpogledom v njegovo osebnost in delo. Tokratna obravnava se večinoma navezuje na njegovo delovanje in vpliv, ki ju je imel kot odgovorni urednik *Novic* in avtor prispevkov, s katerimi je širši javnosti več desetletij posredoval različna besedila in z njo sodeloval na različnih področjih družbenega življenja.

Po uvodnih besedah predsednika SAZU, Tadeja Bajde, in izredne članice SAZU, Marije Stanonik, je uvodni prispevek uvedel Srdan V. Bavdek, ki nas je seznanil s celostno podobo Janeza Bleiweisa. Sledila sta dva zgodovinska sklopa, ki sta predstavila Bleiweisovo znanstveno delovanje na področju zdravstva, Bleiweisa kot pobudnika modernizacijskih procesov v kmetijstvu in obrtništvu in kot

* Marjana Strmčnik, dr. balkanskih študij, raziskovalka, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana; marjana.strmcnik@ff.uni-lj.si.

političnega aktivista v procesu nastajanja slovenskega naroda. V tretjem sklopu je bilo predstavljeno njegovo urejanje *Novic*, v četrtem pa njegova izpostavljenost javnosti. V 19 referatih in razpravah, ki so jim sledile, je bil poleg znanstvenega in političnega delovanja predstavljen tudi vpliv *Kmetijskih in rokodelskih novic*¹ na vsakdanje življenje takratnega prebivalstva, kar se je izrazilo v modernizaciji slovenske družbe.

Po uvodnem nagovoru Srdana V. Bavdka ga je s stališča družbene in gospodarske modernizacije predstavil Peter Vodopivec. Posvetil se je Bleiweisovemu vztrajnemu prizadevanju izobraževanja širših množic na vseh področjih; menil je, da je to za blaginjo ljudstva in za njegov gospodarski razvoj temeljnega pomena. Vodopivec je opozoril tudi na Bleiweisova tradicionalna stališča o družini in družbi ter njegov vpliv na gospodarski razvoj slovenskih dežel; poudaril je njegovo držo proti tujemu kapitalu in zahtevo po premisleku o razmerah v avstrijskem gospodarstvu na ozemlju s slovenskim prebivalstvom.

Referat Jerneja Kosija in Roka Stergarja nas je seznanil z dvema različnima kariernima strategijama in identifikacijskima izbirama kranjskega meščanstva v dobi nacionalnega prebujanja: ob Bleiweisu, ki je kariero začel kot Kranjec in jo končal kot prvak slovenskih aktivistov, je Karel Dežman predstavljen kot njegova opozicija. V obeh primerih je bila poudarjena vloga narodne prebuje, še zlasti v jezikovnem kontekstu. Če je Bleiweis danes spoznan kot »oče slovenskega naroda«, je Dežmanova podoba v naši zavesti še vedno prikazana kot posebitev »narodnega renegatstva«.

Igor Grdina je svoj referat namenil vprašanju politične uspešnosti Janeza Bleiweisa in njegovemu uvajanju dialoške strukture v slovenski prostor. Skupaj z narodnim gibanjem se je po revolucionarnem letu 1848 v slovenskem duhovnem prostoru krepila monološka struktura.² Iz tega razloga so bila prva razhajanja v mišljenju Slovencev razumljena kot dramatična, celo radikalna novost, ki bi v procesu modernizacije lahko škodovala narodni skupnosti. Kljub temu da so dialoškem pristopu Janeza Bleiweisa nasprotovali številni sodobniki, se mu je uspelo etabrirati kot uspešen politik in voditelj.

Bogdan Kolar je predstavil odnos Bleiweisa do Cerkev v obdobju, v katerem so se urejala razmerja med njo in državo; Bleiweis ni bil zagovornik političnega katolicizma, je pa kljub temu priznaval pomen predstavnikov Cerkev za ohranjanje etičnih in narodnih vrednot, kar je opazno tudi v vsebinah *Novic*. Krščanstvo je razumel kot sestavni del

slovenske kulture, duhovnike pa kot pomembne nosilce narodnih in kulturnih vrednot. Slednji so bili pomembni tudi za širjenje tednika.

Željko Oset je spregovoril o Bleiweisovem ustanovnem deležu in predsedniški funkciji v Slovenski matici, društvu, ki je bilo tesno vpeto v dogajanja v slovenskem narodnem taboru in v katerem je ves čas podpiral rodoljubni projekt.

Zvonka Županič Slavec nam je Bleiweisa predstavila kot zdravnika in živinozdravnika, ki se je s svojo dvojno izobrazbo uveljavil v nastajajoči slovenski družbi; ob tem, da je v *Novicah* ob živinozdravniških in kmetijskih nasvetih pisal še o zdravju ljudi, pomenu cepljenja, splošni osebni higieni, skratka o vsem, kar naj bi bilo koristno za narodovo zdravje, se je veliko ukvarjal tudi s smrtnostjo porodnic in otročnic zaradi poporodne sepe.

Bleiweis je s pomočjo *Novic* svoja spoznanja posredoval širšim množicam in s tem v javnosti širil bralno kulturo. Distribucijsko mrežo in pomen *Novic* kot nosilk idej slovenskosti sta raziskali Irena Selišnik in Marta Verginella; predstavili sta distribucijo ne le v mestu, temveč tudi na podeželju. Kot pomemben dejavnik distribucije so bili predstavljeni duhovniki, ki so bili tako ne le razlagalci »cesarske in božje besede«, temveč tudi nosilci in razlagalci slovenskosti.

Ksenija Horvat je spregovorila o Bleiweisovem uredniškem in novinarskem delovanju ter vsebini časopisa, ki je postal pomembno gonilo ne le gospodarskega, temveč tudi kulturnega napredka. Spregovorila je tudi o njegovih političnih stališčih o nacionalnem vprašanju: če je skušal pred marčno revolucijo leta 1848 *Novice* pred cenzuro braniti z apolitičnim pristopom, je po njej vedno pogosteje pisal o pomenu nacije in polemiziral o takratni politični situaciji, a je ves čas ostal previden in preudaren urednik.

Bernard Nežmah je analiziral uredniško delo in pozicijo *Kmečkih in rokodelskih novic* v primerjavi z *Lublanskimi novicami*, ki jih je pol stoletja prej urejal Valentin Vodnik, in v primerjavi s konceptom urejanja *Slovenskega naroda* (po letu 1868) pod uredništvom Josipa Jurčiča. Naštete časopise je analiziral s stališča žanra, odnosa do bralcev, predstav o svetovih, o katerih pišejo, izbire jezika, reklam, cenzure in ustvarjanja medijskih zvezd. Pri tem je omenil tudi takratno pomembno komunikacijo med uredništvom in javnostjo.

Mariji Stanonik, pobudnici simpozija, se je ideja interdisciplinarnega dogodka porodila ob dolgoletnem prebiranju *Novic* in Bleiweisovih opomb pod črto, ki jih je, glede na pomembnost zastopanih stališč, tudi analizirala. Njegovo komunikacijo z bralci je primerjala z radiom, saj je vedno imela občutek, da se je Bleiweis z njimi »pogovarjal«.

Janez Bleiweis je kot »oče slovenskega naroda« v *Novicah* prevzel vodilno vlogo v slovenskem narodnoprebudnem gibanju, pripomogel je tudi k poenotenju pisave in skupnega imena, o čemer je spregovoril Božidar Jezernik, ki je

1 Za *Kmetijske in rokodelske novice* v nadaljevanju uporabljam skrajšano obliko naziva: *Novice*.

2 Igor Grdina izhaja iz teorije ontoloških strukturalistov, po kateri monološka struktura pomeni vračanje k izhodiščem, torej k postulatam, medtem ko je dialoška struktura njeno nasprotje: je iščoča, dialoška. Grdina poudarja, da je to groba polarizacija, po Maxu Webru čisti tipi namreč ne obstajajo.

opozoril tudi na to, da je Bleiweis utonil v pozabo zaradi radikalne kritike Edvarda Kardelja, ki se je o njegovi vlogi in pomenu za slovenski narod izrazil zelo negativno.

Jurij Fikfak je spregovoril o inkluzivnosti interdisciplinarnega poročanja v *Novicah* in analiziral strategije uredniške politike, s katero je Bleiweis omogočil razpravo v slovenskem jeziku in z njeno pomočjo konsolidiral in zaokrožil proces nacionalizacije Slovencev kot političnega telesa.

V referatu Jožeta Dežmana smo spremljali razmišljanje o spreminjanju slovenskega kolektivnega spomina in simbolne krajine med nastajanjem nacije in med spremembami v socialističnem obdobju.

O že omenjenem Bleiweisovem vplivu na oblikovanje enotnega slovenskega knjižnega jezika, ki ga je Bleiweis poimenoval »čisti slovenski jezik«, je spregovoril Marko Jesenšek. Poudaril je, da je Bleiweis prepoznavnost Slovenije povezoval z oblikovanjem enotnega knjižnega jezika. Tako je tudi ob prevajanju Občedržavlanskega zakonika imel nekaj težav z oblikovanjem jezika, vendar je bilo zanj pomembnejše to, da je s prevodom ustavnega besedila v slovenščino Dunaj Slovence priznal kot narod z notnim knjižnim jezikom in več narečji.

Kozma Ahačič je problematiziral vlogo Bleiweisa v odnosu do Koseskega in Prešerna; ta je namreč vplivala na kanonizacijo Prešerna. V ta namen je bil Koseski leta 1866 v kritiki trojice Stritar-Jurčič-Levstik uporabljen za utemeljevanje kakovosti Prešerna in posledično kritiko Bleiweisa, ki je bolj kot Prešerna povzdigoval Koseskega, ne glede na to, da se je sam zavedal Prešernove vrednosti.

O primerjavi med Bleiweisovim kultom kot »očetu naroda« in Prešernovim kot »nacionalnem pesniku«, dveh za narodno prebujanje 19. stoletja značilnih pozicijah, je spregovoril Marijan Dovič. Opozoril je, da je v nasprotju s številnimi drugimi evropskimi narodi slovenski bolj naklonjen Prešernu. Za namen simpozija je naredil primerjavo Slovencev s Čehi in z Islandci. Že v prejšnjem referatu omenjena pozicija mladoslovencev, ki kritizirajo Bleiweisa in pojejo slavo Prešernu, je tukaj dodatno razdelana: »ritualni očetomor«, kot namerno pozabo Bleiweisovega pomena v slovenski družbi poimenuje Dovič, so mladoslovenci zakrivili že v povezavi s Prešernovim kultom. Slovenski komunisti, ki z Edvardom Kardeljem ves čas veljajo za krivce izbrisa njegove podobe iz kolektivnega spomina, so bili tako le še »gostje na sedmini«.

O pomenu Janeza Bleiweisa za slovensko pripovedno dediščino je spregovorila Anja Mlakar, ki je analizirala prispevke slovstvene folklorne, v *Novicah* objavljenih v času njegovega urednikovanja. Spregovorila je tudi o vplivu folklorne oziroma slovenske pripovedne dediščine na narodnobuditeljsko gibanje in zgodnejši fazi razvoja slovenske folkloristike kot znanstvenega področja.

O odnosu Janeza Bleiweisa do »narodnega pesništva« je poročala Marjeta Pisk. Osvetlila je njegovo vlogo pri zbiranju narodnoslovstvenega blaga pri Matici slovenski in

vplivu na vključevanje zbranih gradiv v *Slovensko berilo za četrti gimnazijski razred* (1855). V referatu je podala mnenje, da je z delovanjem v *Novicah* odločilno vplival na pomen »narodnega pesništva« v očeh bralcev.

Simpozij se je končal s konstruktivnim dialogom, z zahvalami vsem udeležencem in s pozivom k nadaljnjemu raziskovanju. Na simpoziju so bili sprejeti naslednji sklepi:

- 1) interdisciplinarni simpozij je bil ocenjen pozitivno, saj predstavlja kakovosten prispevek k prepoznavnosti pomembne slovenske osebnosti; 2) Janez Bleiweis je že rehabilitiran na področju naravoslovja; 3) skozi razprave je bilo ugotovljeno, da je podoba osebnosti in dela Janeza Bleiweisa na družbenem in humanističnem področju še vedno premalo prepoznana v širšem slovenskem prostoru; če smo doslej dajali prednost Prešernu, je sedaj morda čas, da se prepozna tudi Bleiweisova vloga v slovenski narodovi prebujni in modernizaciji; 4) predstavljen je bil pomen *Kmetijskih in rokodelskih novic* kot nosilk slovenskega opismenjevanja; 5) glede na slišano³ je mogoče spoznati Janeza Bleiweisa kot pomembnega nosilca slovenske nacionalnosti in ga prepoznati kot »očeta slovenskega naroda«, vendar je za namen njegove družbene rehabilitacije in umestitve njegove podobe v kolektivnem spominu treba nadaljevati začeto raziskovalno delo in ga predvsem predstaviti širši javnosti.

3 Povzetki s simpozija so dostopni na povezavi <https://www.youtube.com/playlist?list=PLjVKITCVnkiakmyM2Hzwzd3ON29wefQxp>.

Arheološka izkopavanja pred prenovo Novega mesta.
Foto: Mojca Tercej Otorepec, Novo mesto, 2018.

Zidanica.
Foto: Mojca Tercej Otorepec, Vukovski Dol, 2018.

POROČILO DELOVNE SKUPINE ETNOLOGOV KONSERVATORJEV ZAVODA ZA VARSTVO KULTURNE DEDIŠČINE SLOVENIJE ZA LETO 2018

Člani Delovne skupine etnologov konservatorjev (v nadaljevanju DSEK) Zavoda za varstvo kulturne dediščine Slovenije (v nadaljevanju ZVKDS) smo se leta 2018 srečali na osmih regijskih sestankih.

Prvi sestanek, ki je bil na območju OE Novo mesto, je vodil kolega Dušan Štepec. Pristojni arheologi konservatorji in umetnostni zgodovinarji konservatorji z OE Novo mesto so predstavili arheološka izkopavanja in prenovo novomeškega mestnega jedra. V Šmihelu pri Novem mestu nam je Dušan Štepec predstavil dosedanja obnovitvena dela stavbe šolskih sester de Notre-Dame in načrtovane programe. Eda Benčič z območne enote Piran nas je seznanila z vasjo Podpeč pri Črnem Kalu, s problemi obnove stavb v vasi, z obnovljeno Prkičevo hišo ter gotško cerkvijo sv. Helene. Na območju celjske enote Zavoda nam je odgovorna konservatorka Božena Hostnik predstavila obnovljeni Ferležev mlin v Šibeniku, trg Kozje in stanje Kroflnovega mlina. Za obnovo mlina in bogat vsebinski program v njem je s sodelovanjem konservatorja, izr. prof. dr. Vita Hazlerja, dolga leta skrbel red. prof. v pokoju, dr. Slavko Kremenšek. Na območju mariborske enote smo si z odgovorno konservatorko Suzano Vešligaj in z nekdanjo odgovorno konservatorko Jelko Skalicky ogledali obnovo Ornikove domačije v Kresnici, zidanico v Vukovskem dolu in obnovljeni Jareninski dvor na Poliškem Vrhu.

Maja 2018 sem članice delovne skupine seznanila z zgodovino kmečkega dvorca v Zgornjem Otoku 6, kjer se nadaljuje obnova kulturnega spomenika z rednim konservatorskim nadzorom in s sodelovanjem lastnikov, ter z nadaljevanjem obnove Kvandrove hiše v Mošnjah na Radovljiškem. V Ljubljani, kjer smo se sestali julija 2018, smo obravnavali vrednotenje dediščine na bodočih varstvenih območjih – VOD-ih. Na Goriškem smo si z Edo Belingar ogledali obnovo domačije Predjama 13, v kateri deluje območni informacijski center z muzejskima zbirkami, v Postojni prenovo grobnice družine Jurca, ki poteka v sodelovanju z Občino Postojna, ter obnovo kamnitega mostu čez reko Reko v Škofljah. Po zadnjem sestanku na ljubljanski območni enoti smo si z odgovornima konservatorkama Tatjano Adamič in Sašo Renčelj Škedelj ogledali obnovljeno Švicarijo.

Nadaljevali smo projektno delo dopolnjevanja kataloga registriranih in neregistriranih sušilnic za sadje, lan in hmelj. Zbir enot je razviden iz mape sušilnice na skupnem zavodskem strežniku. Ker bo podobnih opisov z drugimi temami verjetno več, smo vodstvu in informatiku predlagali, da se skupna mapa preimenuje v DSEK, kot podmapa pa se odprejo sušilnice. Do konca leta 2018 smo vpisali okrog 467 enot sušilnic za sadje, lan in hmelj. Iz analize popisanih enot je razvidno, da je 50 odstotkov sušilnic dobro oziroma primerno ohranjenih, 10 odstotkov jih je še v uporabi,

* Mojca Tercej Otorepec, dr. etnoloških znanosti in univ. dipl. sociologinja kulture, predsednica DSEK ZVKDS (2016–2018), konservatorska svetovalka, Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, Območna enota Kranj, Tomšičeva 7, 4000 Kranj; mojca.tercej@zvks.si.

14 odstotkov ohranjenih sušilnic pa je namenjeno sušenju hmelja. Med popisi prevladujejo vpisi iz ljubljanske in goriške enote, na Dolenjskem in v Beli krajini vsi popisi še niso zbrani. Skupaj s popisi DSEK zbira tudi literaturo in vire. Za morebitno izdajo kataloga sušilnic, vodnih virov, poslikav ipd. na Slovenskem bomo popise še naprej zbirali v tej obliki.

V zvezi s posebnimi projekti delovne skupine in z različnimi popisi ohranjenih enot kulturne dediščine smo vodstvu Zavoda predlagali vzpostavitev podatkovne baze, s čimer so se sicer strinjali, vendar leta 2018 zanjo ni bilo mogoče zagotoviti finančnih sredstev. Generalni konservator je predlagal, naj se gradivo zbira v okviru topografije nepremične kulturne dediščine. Ker si bo skupina še naprej prizadevala za vzpostavitev podatkovne baze strokovnega področja etnološkega konservatorstva, smo apelirali na vodstvo Zavoda, da nas pri tem tudi finančno podpre.

Za novi projekt, ki se bo predvidoma izvajal v naslednjih letih, je bila potrjena tema vodni viri; člani delovne skupine jo morajo še metodološko in tipološko opredeliti. Koordinatorja mednarodnega posveta slovenskih in hrvaških etnologov konservatorjev, ki je bil na temo Upravljanje s kulturno dediščino: Od vrednotenja do interpretacije / Upravljanje kulturnom baštinom: Od valorizacije do interpretacije 11. in 13. oktobra 2017 v Krškem, Dušan Strgar in mag. Dušan Štepec sta v letu 2018 zbirala in urejala članke z omenjenega posveta za objavo v zborniku; zbornik je tik pred izidom.

Skupina je na sestankih obravnavala tudi spremembe nove gradbene zakonodaje, ki je stopila v veljavo 1. junija 2018. Zavod del upravnih nalog izvaja skladno z veljavnimi občinskimi in državnimi prostorskimi načrti, kamor je vključena tudi do leta 2008 registrirana kulturna dediščina. Po tem letu veljajo za dediščino, vpisano v register kulturne dediščine, priporočilni varstveni ukrepi. Zavod izdaja kulturnovarstvene pogoje in mnenja, ki pa niso upravne odločbe. V primeru enostavnih objektov se ohranjata tudi odločbi o kulturnovarstvenih pogojih in soglasjih. Največ časa smo posvetili uvedbi nove kategorije varstva kulturne dediščine z vzpostavitvijo varstvenih območij dediščine (v nadaljevanju VOD).

Do predstavitve projekta »e-Dediščine in e-Vod-ov«, ki ga je 26. novembra 2018 na gradu Rajhenburg v Brestanici pripravilo Ministrstvo za kulturo Republike Slovenije, v zvezi z metodami vrednotenja dediščine v novem sistemu varstvenih območij dediščine ni bilo nobene javne predstavitve ali sestanka konservatorjev, zaposlenih na Zavodu za varstvo kulturne dediščine. Za vzpostavitev novega načina dela je bila na Zavodu ustanovljena delovna skupina, ki je pripravila navodila, kriterije in osnutek Uredbe, ki naj bi veljala za ta območja. V ta namen sta bili izbrani območji občine Šoštanj s celjske enote in Horjul z ljubljanske enote Zavoda. V skupini sta sodelovali tudi članici delovne skupine etnologov konservatorjev. Člani DSEK smo bili na

novembrskem sestanku prvič podrobneje seznanjeni z izkušnjami kolegic, ki sta sodelovali pri poskusnih projektih vrednotenja po za VOD predlagani metodologiji. Vpisano dediščino s področja etnologije sta z osmimi kriteriji (merilo avtentičnosti in ohranjenosti, avtorsko merilo, razvojno merilo, tipološko merilo, zgodovinsko pričevalno merilo, kulturno-civilizacijsko, prostorsko merilo in merilo izjemnosti) z numerično metodo vrednotenja z ocenami od ene do treh točk ocenjevali kolegici Andreja Bahar Muršič in Barbara Klanšek.

Etnologi konservatorji smo ugotovili, da vrednotenje v novem sistemu VOD ni usklajeno s členi, ki VOD opredeljujejo v Zakonu o varstvu kulturne dediščine (Uradni list RS, št. 16/2008, spremembe in dopolnitve, št. 32/2016 z dne 6. 5. 2016), v nadaljevanju ZVKD-1. Poleg že uveljavljenih poimenovanj na področje nepremične kulturne dediščine vnaša novo poimenovanje, kar bi lahko povzročilo določeno zmedo. Zakon o varstvu kulturne dediščine opredeljuje varstveno območje dediščine kot »območje z enotnimi značilnostmi nepremične kulturne dediščine, ki je zaradi svojih vrednot in razvojnih potencialov pomemben del prostorskih ureditev« (ZVKD-1, 3. čl., 41). Kolegica Zvezda Koželj je poudarila, da je problematika vrednotenja kulturne dediščine osrednja naloga varstva kulturne dediščine in nima zveze z VOD. V gradivu, zlasti metodologiji VOD, ni pojasnila, zakaj je prišlo do spremembe koncepta dediščine. Koncept dediščine v VOD je v 46. številki *Varstva spomenikov* predstavila že Jelka Pirkovič; v članku je natančno opredelila oba podzakonska akta: Pravilnik in Uredbo.

Ker bi bilo treba zaradi načrtovanega sistema VOD ponovno spremeniti Zakon o varstvu kulturne dediščine (ZVKD-1), bi bilo bolj učinkovito in strokovno bolj korektno ZVKD-1 spremeniti na način, da dediščina z vpisom v Register kulturne dediščine pridobi pravno varstvo, kot ga je imela že pred uvedbo zakona.

Etnologi konservatorji smo ugotovili, da v modelu predlaganega vrednotenja za poskusne občine metode in način dela niso prilagojeni že uveljavljenim kriterijem določanja t. i. etnološke dediščine, kot sta jih opredelila Vito Hazler (1999) in Zvezda Koželj (2009). Zdi se, da je bil novi sistem vrednotenja v VOD vzpostavljen z namenom, da področje varstva nepremične kulturne dediščine čim bolj izčisti in v največji meri izloči prav etnološko dediščino. Pomisleke načrtovanega načina vrednotenja smo izrazili tudi z operativnega stališča. Ta prav tako zajema predvsem t. i. etnološko dediščino, ki v registru kulturne dediščine predstavlja skoraj 50 odstotkov vseh vpisanih enot, število etnologov konservatorjev pa ne predstavlja 50 odstotkov vseh zaposlenih konservatorjev na ZVKDS (povzeto po mnenjih, ki so jih pripravili Saša Roškar, Dušan Štepec, Zvezda Koželj in Eda Belingar).

Način obravnave dediščine v VOD ni le stvar delovne skupine etnologov konservatorjev, temveč bi se morale z

njim ukvarjati tudi druge delovne skupine Zavoda. Spreminjanje koncepta varstva kulturne dediščine ima namreč lahko dolgoročne posledice tako za njen obstoj kot ohranitev lokalnih, regionalnih in državnih identitet na celotnem slovenskem prostoru. Predlagani način varstva utegne v celotnem prostoru povzročiti tudi večja nestrinjanja stanovalcev; ob določitvah VOD so predvidene tudi javne razgrnitve, na katerih se bodo morali do teh območij opredeliti tudi stanovalci. Podobne izkušnje imamo na primer z razglasitvami kulturnih spomenikov, kjer se na izbranih območjih s statusom kulturnega spomenika ali z vpisom dediščine v register pogosto ne strinjajo ne lastniki ne politična telesa.

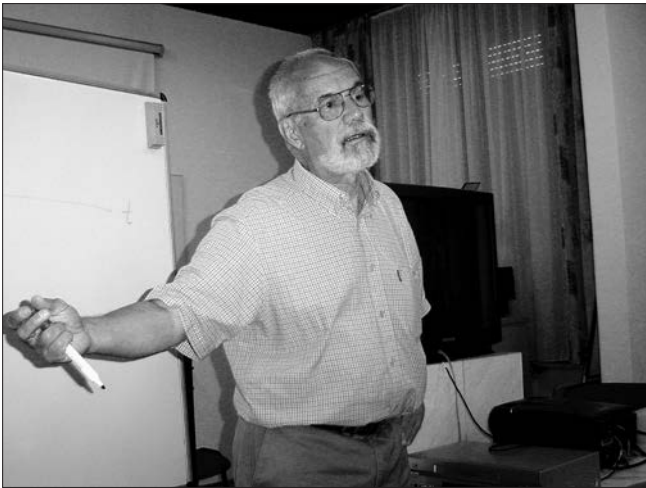
Prav zato je DSEK generalnemu konservatorju podala pobudo, da o pripombah v zvezi z delom konservatorjev v

varstvenih območjih dediščine seznanijo strokovni svet zavoda. Predlagali smo tudi umik postopka za VOD, dokler se o tem ne izvede širša strokovna razprava in se o tem vprašanju ne izreče Strokovni svet Zavoda.

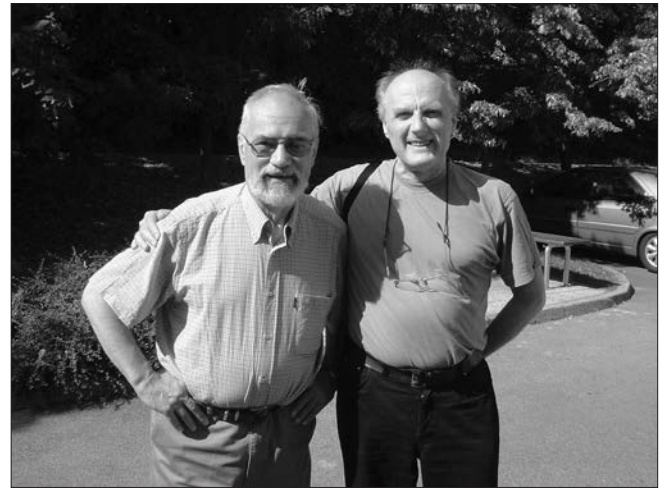
Kolegici Edi Belingar z goriške enote Zavoda je na predlog evalvacijskega telesa Unescovega Medvladnega odbora uspelo suhozidno gradnjo v Sloveniji vpisati na Unescov Reprezentativni seznam nesnovne dediščine človeštva. Vpis je bil potrjen novembra 2018 v Port Luisu na Mavriciju.

Na zadnjem sestanku leta 2018 smo potrdili novo vodstvo DSEK. Novi predsednik, dosedanji podpredsednik mag. Dušan Štepec, je vodenje prevzel januarja 2019. Mesto podpredsednice je prevzela kolegica Božena Hostnik z ZVKDS, OE Celje.

Asen Balikci med predavanjem na Poletni šoli vizualnega.
Foto: Naško Križnar, Nova Gorica, 2004.

Asen Balikci in Naško Križnar na Poletni šoli vizualnega.
Foto: Iris, Nova Gorica, 2004.

ASEN BALIKCI (1929–2019)

Okoli sv. treh kraljev je med vizualnimi antropologi zakročila vest, da je 4. januarja 2019 v Sofiji umrl Asen Balikci, starosta vizualne antropologije in etnografskega filma. V Sloveniji ga bomo ohranili v lepem spominu, saj je tudi pri nas pripomogel k razvoju vizualne antropologije in etnografskega filma. Kot predsednik mednarodne Komisije za vizualno antropologijo pri IUAES je ustvaril planetarno skupnost vizualnih antropologov, prej omejeno samo na zahodni svet. Z organizacijo rednih mednarodnih srečanj in ustanovitvijo *CVA Review* ter pozneje *Visual Anthropology* je omogočil, da smo se mlajši vizualni antropologi lahko učili od uveljavljenih starejših. Takrat je vizualna antropologija postala priznana akademska disciplina.

Asen Balikci se je leta 1929 rodil v Istanbulu, s starši, bolgarskimi Turki, živel v frankofonski Švici in pozneje v Kanadi, kjer je na Univerzi Kolumbija leta 1957 doktoriral iz antropologije. Med raznimi akademskimi zadolžitvami je bil Balikci profesor antropologije na Univerzi v Montrealu, kjer se je leta 1994 tudi upokojil. Do leta 1965 je vodil terensko delo pri Eskimih Netsilik na kanadski arktični obali. Rezultat tega raziskovanja in snemanja je bila znamenita serija 12 filmov (1968) o tradicionalnem eskimskem življenjskem slogu, ki so jo predvajale številne mednarodne televizijske postaje in je od leta 1970 dostopna pri DER (Documentary Educational Resources). Med letoma 1963 in 1966 je bil znanstveni svetnik in zvest podpornik programa MACOS (Man: a Course of Study) v ZDA. S tem programom so želeli nosilci projekta otrokom v ameriških osnov-

nih šolah kulturo tretjega sveta (tudi s pomočjo etnografskih filmov) predstaviti v pozitivni luči in jim tako privzgojili temelje tolerantnega sprejemanja »drugega«.

S serijo o Eskimih je Balikci odpiral področje 'ekologije človeka' (*human ecology*), kar je v sodelovanju s Timothyjem Aschem nadaljeval v filmu *The Sons of Haji Omar* (1978), študiji nomadstva in podeželskega življenja med pastirskimi Paštuni v Afganistanu.

Balikci je med letoma 1989 in 1991 opravljal terenske poti po Sibiriji, kjer je posnel *Chronicle of Sereniki* (1989) in začel program učenja vizualne antropologije s središčem pri Ostjakih ob reki Kazim v zahodni Sibiriji. Pri tem učenju pridobljene izkušnje so eden od temeljev t. i. domorodske vizualne etnografije.

Številne publikacije Asena Balikcija v angleškem, francoskem in bolgarskem jeziku se osredotočajo na etnografijo ljudstev arktičnega kroga in pastoralizma ter na splošno in vizualno antropologijo. Pri nas je objavil članek v prvi mednarodni številki *Glasnika SED*.¹ Med letoma 1966 in 1968 je bil sopredsednik Programa za etnografski film (PIEF), med letoma 1983 in 1993 pa predsednik Komisije za vizualno antropologijo, pridružen urednik revije *Visual Anthropology* (1986–1993) in urednik *CVA Review* (1986–1993).

¹ Asen Balikci: Some new Trends in Visual Anthropology. *Glasnik SED* 1988/1–4, 12–19.

* Izr. prof. dr. Naško Križnar, univ. dipl. etnolog in arheolog, upokojeni znanstveni svetnik Inštituta za slovensko narodopisje ZRC SAZU, Novi trg 2, 1000 Ljubljana; nasko@zrc-sazu.si.

Asen Balikci med uvodno predstavitvijo filmov na Dnevih etnografskega filma.

Foto: Naško Križnar, Ljubljana, 2008.

Asen Balikci in Allison Jablonko po svečani podelitvi Plaket Nika Kureta na Dnevih etnografskega filma.

Foto: Marko Zaplatil, Ljubljana, 2008.

Ko je zapustil akademski položaj, se je skupaj z ženo in s hčerko, obe sta antropologinji, preselil v svojo domovino Bolgarijo. Tam je med letoma 1992 in 1998 raziskoval medetnične odnose v jugozahodni Bolgariji in kulturo revščine v postsocialistični Bolgariji. Ob tem pa je imel tudi vlogo povezovalca med vizualnimi antropologi v regiji. Spominjam se, da je bil prvi, ki me je opozoril na razvoj beograjskega festivala etnološkega filma in na svežo produkcijo etnografskega filma v Makedoniji.

Na svetovnem spletu je o Asenu Balikciju veliko podatkov, najlepše pa je prikazan v filmu Rolfa Husmanna in Manfreda Kruegerja Poklicni tujec (2009). Vidimo ga v Sikkimu (Indija), kjer hčerka Ana živi in opravlja antropološke raziskave, vidimo ga v rodnem Istanbulu, v četrti, kjer se je rodil, in v nekaterih krajih, kjer je opravljal terensko delo.

Asen Balikci je bil večkrat v Sloveniji. Leta 2004 je predaval na Poletni šoli vizualne etnografije v Novi Gorici in tam predstavil tudi svoje filme; posneto predavanje je dostopno v arhivu AVL ZRC SAZU. Ko je bil leta 2008 s specialnim programom svojih filmov gost na Dnevih etnografskega filma, sta bila z Allison Jablonko prva prejemnika Plakete Nika Kureta, ki jo Slovensko etnološko društvo podeljuje za zasluge pri razvoju slovenskega etnografskega filma.

Asen ni bil filmski praktik, vendar je skušal z ekipo vedno doseči tisto, kar je odlikovalo njegovo metodologijo etnografskega filma. Ta pa je, na kratko, približanje človeku in spuščanje kamere na njegovo kulturno raven.

Dragi Asen, pogrešal bom tvoj grleni bariton in tvojo tehtno razlago osnovnih pojmov etnografskega filma, ki danes veljajo za klasiko.

STARI NAČINI ZDRAVLJENJA DOMAČIH ŽIVALI

Človek je od nekdaj poleg za svoje skrbel tudi za zdravje udomačenih živali. Zanj so bile najdragocenejše tiste, ki so zagotavljale hrano (govedo, prašiči, drobnica in perutnina pa tudi čebele) ali pa so bile delovne živali (voli in konji). Tudi psi so že od nekdaj dragoceni človekovi spremljevalci (varovanje imetja, pomoč pri lovu na divjad, družabnost). Vse te živali so bile podvržene različnim boleznim in fiziološkim dogajanjem, kot so porodi, poškodbe in podobno. Že v antični medicini so bile nekatere Galenove preskripcije zdravil namenjene tudi domačim živalim.

Hkrati z razvojem medicine je tudi veterinarska medicina z določenim zamikom razvijala različne načine zdravljenja živali. Razvijali so vedno bolj učinkovita zdravila, v začetku v glavnem iz rastlinskega, živalskega in mineralnega sveta, pozneje pa so z razvojem kemije in kemijskih znanosti nastajala tudi zdravila iz čiste kemijske sinteze (danes jim običajno rečemo sintezna zdravila), s čemer so v delovanju zdravil dosegali vedno večjo učinkovitost in selektivnost.

V srednjem veku so v času širjenja kuge med ljudmi kurili ogenj, misleč, da s spuščanjem dima v okolje razkužujejo zrak, preko katerega se bolezen širi. To seveda ni pomagalo, pozneje so namreč odkrili, da kugo preko hrane in vode prenašajo predvsem podgane, ki jih je bilo v srednjem veku veliko predvsem zaradi nesnage. Pozneje je bilo dimljenje z namenom razkuževanja v ljudskem zdravilstvu močno razširjeno. Na kmetih so za zdravljenje vnetja vimena pri kravah pred uvedbo antibiotikov pod kravjim vimenom zažigali staro obutev, kar je dajalo veliko dima in ni gorelo z velikim plamenom. Dim sicer vsebuje številne fenolne spojine, ki dokazano učinkujejo razkužljivo, vendar se postavlja vprašanje učinkovitosti takšnega zdravljenja vnetja vimena.

Zdravljenje domačih živali je močno napredovalo z ustanovitvijo prvih dveh veterinarskih visokih šol v Franciji, leta 1762 v Lyonu (južna Francija) in 1765 v Alfortu. Takrat so številne živalske kužne bolezni zdesetkale živalski fond v Evropi in ogrožale državna gospodarstva, nekatere med njimi pa so ogrožale tudi zdravje ljudi. Zato so bile po vsem svetu kmalu ustanovljene še številne veterinarske fakultete, kot na primer na Dunaju in v Budimpešti, Zagrebu in tudi v vseh drugih gospodarsko razvitih deželah. Obenem z razvojem veterinarskih zdravil so s pomočjo cepiv (vakcin) razvijali tudi imunizacijo živali. Ni naključje, da je bil Louis Pasteur, začetnik imunizacije živali in ljudi, Francoz. S pomočjo cepljenja je reševal ruske mužike, ki so jih ogrizli s steklino okuženi psi in volkovi. Cepiva te-

meljijo na oslabljenih povzročiteljih določenih bolezni, s tem da telo cepljenih osebkov proti takemu kuživu ustvarja specifična protitelesa in s tem postane neobčutljivo za bolezen. Cepljenja so na nek način podobna homeopatskemu zdravljenju bolezni, ko se v organizem vnašajo agensi, ki povzročajo določene bolezni, vendar v zelo majhnih, vzpodbudnih količinah, tako da organizem sam poskrbi za vzpostavitev določenega ravnovesja, čemur rečemo homeostaza. Pri cepljenjih gre torej za izzivanje imunosti organizma. Preden je omenjeni način zdravljenja in preprečevanja bolezni začela uporabljati humana medicina, so cepiva vedno najprej preizkusili na živalih.

Razumljivo je, da so prva zdravila vsebovala učinkovine izključno iz narave, še največ iz rastlinskega sveta. Človek je že zelo zgodaj opazil, da nekatere rastline vsebujejo biološke učinkovine (strupe). Pri zdravljenju različnih bolezni ali obvladovanju različnih fizioloških stanj jih je človek poskušal obrniti v prid tako sebi kot živalim. V veterinarski praksi so se za krepitev popadkov pri težkih porodih že zelo zgodaj uporabljali alkaloidi 'rženega rožička' (*Claviceps purpurea*). Ti alkaloidi so se uporabljali tudi za zaustavljanje krvavitve iz maternice pri težkih porodih. Prav tako so že poznali učinke kinina (alkaloida iz skorje drevesa, ki raste v Južni Ameriki) na valovanje gladkega mišičja maternice, pozneje pa so kinin začeli uporabljati kot zdravilo proti malariji pri ljudeh. Od živalskih drog so se v porodništvu začeli uporabljati surovi ali deloma prečiščeni izvlečki zadnjega režnja hipofize, ki so jih pridobivali od klavnih živali. Danes, ko vemo, da ti izvlečki vsebujejo oksitocin in druge spole hormone, se te učinkovine uporabljajo v obliki čistih in standardiziranih hormonov (naravnih ali celo že sintetičnih).

V veterinarski praksi so bile že od nekdaj velik problem parazitarne in infekcijske bolezni. Bakterijske infekcijske bolezni smo zelo učinkovito obvladali s številnimi antibiotiki, ki so se pojavili neposredno po drugi svetovni vojni, še vedno pa zelo slabo obvladujemo (razen s preventivnimi cepljenji) infekcijske bolezni, ki jih pri živalih in ljudeh povzročajo različni virusi. Virusni so obvezno intracelularni paraziti, na katere običajni antibiotiki ne učinkujejo. Zanimiv je razvoj zdravljenja črevesnih in jetrnih zajedavskih bolezni, kot so glistavost, trakuljavost, metiljavost pri govedu ter drobnici ipd. Nekatere med zajedavskimi boleznimi so predvsem velik gospodarski problem (slabše priraščanje živali in manjša odpornost na druge bolezni), nekatere pa so zoonoze, ki se lahko prenašajo tudi na človeka. Tako smo trakuljavost včasih poskušali zdraviti

* Valentin Skubic, dr. vet. med., univ. prof. v pokoju, Ulica Malči Beličeve 19, 1000 Ljubljana; valentin.skubic@gmail.com.

Stari antihelmintiki (tetraklometan, heksakloreten ub heksaklorofen) v želatinskih kapsulah za zdravljenje metiljavosti, trakuljavosti in glistavosti domačih živali s priloženo leseno napravo za aplikacijo kapsul globoko v žrelo živali (kapsule se niso smele pregrizniti). Zdravila so zapuščina umrlih slovenskih veterinarjev po drugi svetovni vojni in so pripravljena kot eksponati za Slovenski veterinarski muzej.

Foto: Valentin Skubic, september 1998.

z izvlečki praproti (*Extractum filicis tenuae*), imenovane glistovnica, ali pa z arekolinom (akalidom iz *Areca catechu*), ki je povzročal močno vznburjenje črevesja, pri tem pa naj bi peristaltika odnesla trakuljo pri psu ali perutnini. Pogosto se je zgodilo, da je peristaltika odnesla samo telo trakulje, iz glavice, ki je ostala prisanesa v črevesju, pa je sčasoma zrastle nova trakulja. Danes trakuljavost obvladujemo s sintetičnimi spojinami, ki umorijo celotno trakuljo. Metiljavost je parazitarna invazija, problematična zlasti pri govedu in drobnici na poplavnih območjih. Ni zoonoza, je pa pri teh živalskih vrstah velik gospodarski problem. Včasih smo jo zatirali z naravnimi derivati, pridobljenimi iz nafte, kot sta heksakloreten in tetraklometan, vendar sta bili obe spojini zelo toksični za jetra živali. Proti metljajem sta se s posebno napravo za peroralno aplikacijo dajali v obliki želatinoznih kapsul (prikazano na fotografiji). Da so bila jetra odpornejša na strupe, je bila pred aplikacijo omenjenih zdravil nujna nekajtedenska dieta z manj beljakovinami in maščobami ter z veliko ogljikohidrati.

Tudi glistavost je, zlasti pri mladičih vseh gospodarskih živali in tudi pri otrocih, velik gospodarski in higienski problem. Danes se jo obvladuje z večjo higieno pri krmiljenju živali, v nujnih primerih pa tudi z novimi, nenevarnimi antihelmintiki. Včasih so glistavost odpravljali s česnom, čebulo in z drugimi naravnimi napolitki na tej osnovi in tudi na osnovi raznih drugih rastlinskih izvlečkov.

Za odpravljanje ušivosti in bolh pri živalih so se v preteklosti uporabljali različni derivati nafte, petrolej in nikotin v obliki tobačnega prahu. Vse to, še zlasti nikotin, je bilo lokalno in tudi sistemsko toksično. Še najmanj sistemsko toksičen je bil Dalmatinski bolhač (*Pyrethrum treviranus*), danes pa so njegovi številni sintetični derivati že nevar-

nejši. Med zelo učinkovite sintetične insekticide, razvite pred drugo svetovno vojno, spadata Heksaklorcikohensan (znan pod kratico HCH in zaščitenim trgovskim imenom Gamacid)) in diklor-difenil-trikloreten (znan pod kratico DDT). Omenjena skupina sintetičnih insekticidov je bila znana pod skupnim imenom organoklorne spojine. Med drugo svetovno vojno in neposredno po njej so ti insekticidi veliko doprinesli k splošni higieni in zaščiti pred insekti, vendar se je pozneje izkazalo, da zaradi težke razgradljivosti močno kontaminirajo okolje. Niso topni v vodi, ampak samo v maščobah, in se pri tretiranih živalih z maščobo dolgotrajno izločajo v mleko. Po izločitvi iz uporabe so jih nadomestili organofosforne spojine in karbamati, ki so sicer močni živčni strupi, so pa večinoma razgradljivi v naravi in ne kontaminirajo hrane. Še danes so te spojine kot učinkoviti insekticidi in larvicidi uporabljajo v veterinarski praksi. V zadnjem času so proti zunanjim in notranjim zajedavcem pri živalih začeli uporabljati posebne antibiotike s širokim protiparazitarnim spektrom, imenovane avermektini. Tudi pri njih se je izkazalo, da so obstojni v okolju, še zlasti, če z iztrebki živali zaidejo v tla in rodovitno zemljo. Težava se za zdaj rešuje tako, da jih je na isti čredi živali in v istem okolju dovoljeno uporabiti samo enkrat letno.

Za medicinsko razkuževanje, to je razkuževanje kože, sluznic in poškodb na koži in sluznicah, so se včasih veliko uporabljali etilni in drugi višji alkoholi. Pri alkoholu so kmalu ugotovili, da učinkuje samo v zadostni koncentraciji (okoli 70-odstotni), zato so za razkuževanje ran obvezno uporabljali alkoholni cvet, to je prvi ekstrakt, ki priteče pri destilaciji alkohola in dosega 60- in nekoliko večodstotno koncentracijo. Danes imamo na voljo številna sintezna razkužila, kot so klorheksedin in anionski detergenti, ki učinkujejo tudi na viruse. Tudi koncentrirani lug, ki se je včasih pogosto uporabljal za higiensko razkuževanje (razkuževanje pribora, prostorov in prevoznih sredstev), so danes že nadomestila precej manj nevarna sintezna razkužila.

Pri domačih živalih se v slabših higienskih razmerah ali ob stradanju (pomanjkanje krme) rade pojavijo tudi pršice (garje). Ti zajedavci se naselijo v samo povrhnjico kože ali celo v podkožje (*Demodex spp.*). Te parazite je težje odpravljati, ker ležajo jajčeca in se odrasli primerki razvijajo šele v poznejši fazi. Ker proti jajčecem ni učinkovitega insekticida, je treba živali proti pršicam z insekticidom obvezno obdelati dvakrat. Ponovitve si morajo slediti v točno določenem roku, dokler potomci druge generacije še niso spolno dozoreli in še ne ležejo novih jajčec; samo tako je zdravljenje učinkovito.

Proti pršicam je najučinkovitejše žveplo v obliki mazila, ki se vsrka v oroženeli del kože, ali pa v plinastem stanju (žveplov dioksid), ki se ga dobi z zažigom žvepla v prahu; prah mora zgoreti. To se je včasih delalo v plinskih komorah za velike živali, kjer je bila glava živali, ki so jo obde-

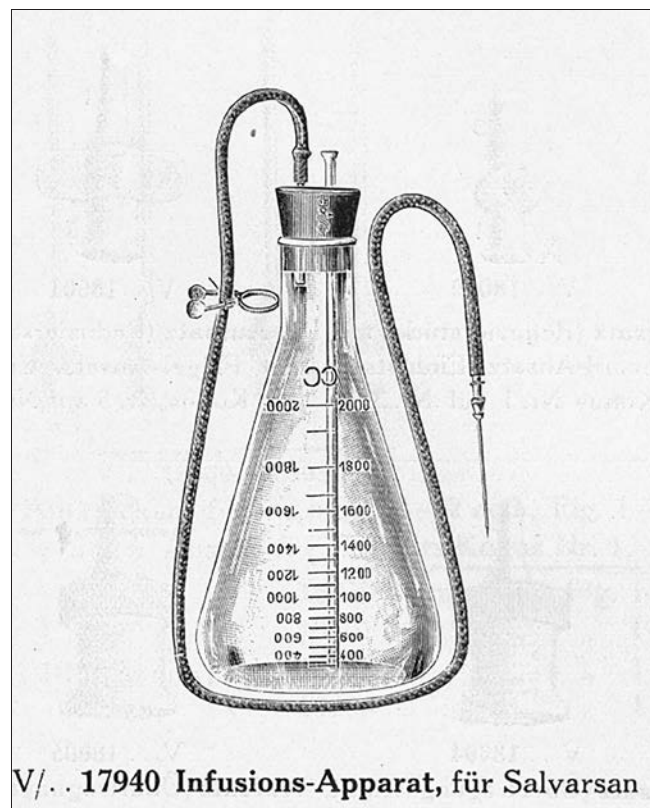
lali z mazilom, zunaj komore. Žveplov dioksid je plin, ki močno draži sluznico in poškoduje dihala; v stiku z vlago namreč nastaja žveplena kislina.

Za protibakterijsko razkuževanje in zatiranje garjavosti sta se včasih uporabljala tudi kreolin in krezol, derivata nafte, ki vsebujeta številne fenolne spojine in sta sistemsko toksična. Poleg tega so ta razkužila močno smrdela po fenolu. Milna raztopina krezola je bila včasih znana pod imenom lizol, ki je bil zelo učinkovito razkužilo za kožo in sluznice pa tudi za pribor in prostore. Neprijetni vonj po fenolih se je v okolju širil še dolgo po uporabi. Danes so ta zdravila za zatiranje kožnih zajedavcev nadomestila mnogo manj nevarna sintezna zdravila.

Motnje v reprodukciji domačih živali, kot sta negonjenje ali tiho gonjenje samic, so včasih poskušali vzpodbuditi s krmljenjem klijočega žita (najraje ječmena), za katerega vemo, da vsebuje veliko vitamina E in drugih pomožnih snovi, ki vzpodbudijo delovanje jajčnikov in spolnega ciklusa pri samicah. Danes se v te namene uporabljajo številni vitaminski in hormonski pripravki v čisti obliki, ki so standardizirani za najrazličnejše motnje v reprodukciji živali. Svojim študentom sem svoj čas razlagal, da si v veterini veliko bolj prizadevamo za uspešne koncepcije (oploditve) kot za kontracepcijo, zato da pridemo čim več mladičev, ki bodo v odrasli dobi namenjeni prehrani ljudi.

Pri živalih so zelo pomembne in gospodarsko škodljive predvsem bakterijske, pogosto tudi nalezljive okužbe. Danes jih večinoma obvladujemo z antibiotiki in deloma s preventivnimi cepljenji, pred uvedbo antibiotikov pa so v takih primerih veterinarji živalim intravenozno vbrizgavali organske spojine arzena (prikazan je tudi infuzijski aparat za njihovo aplikacijo). Arzenska zdravila so bila za živali dosti bolj strupena od današnjih antibiotikov, zato jih je bilo treba zelo natančno odmerjati in tudi strogo intravenozno aplicirati.

Še pred tem, ko tudi teh še ni bilo, je bilo v domačem živinozdravstvu razširjeno, da so za rdečico obolelim prašičem v podkožje na ušesu vsadili košček stebra črnega

V/. . 17940 Infusions-Apparat, für Salvarsan

Graduirani odmernik za aplikacijo arzenskih zdravil.
Foto: Valentin Skubic, september 1998.

teloha. Strupeni črni teloh je s svojim toksinom vzdražil organizem prašiča, poleg tega pa se je vse skupaj vnelo in zagnojilo. Verovali so, da to pomaga preboleti rdečico. Danes si to razlagamo kot nespecifično podporno zdravljenje, ki vzpodbudi imunski sistem prašiča.

Viri

Arhiv avtorja

RAPIĆ, Stjepan (ur.): *Veterinarski leksikon (I in II)*. Zagreb: Poljoprivredni nakladni zavod, 1952.

RAZPIS ZA PODELITEV MURKOVE NAGRADE, MURKOVEGA PRIZNANJA IN MURKOVE LISTINE ZA DOSEŽKE V ETNOLOGIJI NA SLOVENSKEM ZA LETO 2018/19

Na podlagi *Pravilnika o podeljevanju Murkove nagrade, Murkovega priznanja in Murkove listine* (objavljen je v *Glasniku Slovenskega etnološkega društva* 54 (1–2) 2014 in na spletni strani Slovenskega etnološkega društva) Slovensko etnološko društvo objavlja razpis za podelitev Murkove nagrade, Murkovega priznanja in Murkove listine.

Pri predlogih se upoštevajo 3., 5. in 11. člen Pravilnika o podeljevanju Murkove nagrade, Murkovega priznanja ter Murkove listine, in sicer:

za podelitev Murkove nagrade:

- izjemni etnološki raziskovalni dosežki posameznikov, skupin ali ustanov,
- etnološki znanstveni ali strokovni dosežki, zaokroženi v življenjskem delu posameznikov;

za podelitev Murkovega priznanja:

- znanstveni ali strokovni dosežki v etnološki vedi v zadnjem letu;

za podelitev Murkove listine:

- kontinuirane dejavnosti, ljubiteljska prizadevanja ali dosežki drugih ved, ki bogatijo, ohranjajo in popularizirajo etnološko vedo.

Skladno z 8. členom *Pravilnika* lahko kandidatke in kandidati za nagrado, priznanje in listino predlagajo članice in člani Slovenskega etnološkega društva, družbene organizacije, ustanove in posamezniki iz Republike Slovenije in tujine, lahko pa tudi Komisija za podeljevanje Murkove nagrade, Murkovega priznanja in Murkove listine oziroma njeni člani.

Podpisane predloge s podatki o kandidatkah in kandidatih ter z vsebinsko utemeljitvijo pošljite **do 7. septembra 2019 (velja le poštni žig)** na naslov:

Slovensko etnološko društvo

Komisija za Murkova priznanja
Metalkova 2
1000 Ljubljana

Prijave na razpis za Murkovo nagrado, Murkovo priznanje in Murkovo listino nam s podatki o predlagatelju posredujte v tiskani in elektronski obliki.

Murkova nagrada, priznanje in listina bodo podeljeni na slovesnosti v mesecu novembru 2019.

NAVODILA ZA PISANJE, OBLIKOVANJE IN ODDAJO PRISPEVKOV

Glasnik SED je znanstveno-strokovna revija, ki objavlja izvirne znanstvene, strokovne in poljudne prispevke s področja etnologije, kulturne in socialne antropologije, muzeologije in sorodnih ved ter prispevke ljubiteljev etnološke vede. Uredništvo prosi vse avtorje, da pri pisanju, oblikovanju in oddaji svojih prispevkov upoštevajo naslednja navodila.

Uredništvo sprejema izvirne prispevke (prva objava).

Besedila v elektronski obliki pošiljajte na naslova urednic: Saša Poljak Istenič (sasa.poljak@zrc-sazu.si) in Daša Ličen (dasa.licen@zrc-sazu.si).

Dolžina besedila je odvisna od dogovora z urednikoma, praviloma pa naj bi **znanstveni članki** obsegali med 40.000 in 50.000 znaki s presledki. V ta obseg so vštete tudi naslednje sestavine besedila: **izvleček** (do 600 znakov s presledki) v slovenščini in angleščini – na začetku besedila; **ključne besede** (do šest) v slovenščini in angleščini – za izvlečkom; **vsebinske opombe** (tekoče, pod črto); **literatura in viri** (glej natančna navodila spodaj); **povzetek** v angleškem jeziku (do 2.500 znakov s presledki) – na koncu razprave; **ilustrativno gradivo** oziroma **priloge**, opremljene s potrebnimi podatki – v podnapisu naj bodo navedeni osnovni podatki (opis, lokacija, datacija, morebitni avtor ilustracije, ©, kraj in datum nastanka fotografije, podatki o njenem lastništvu itd.). Na koncu prispevka navedite **podatke o avtorju** (ime in priimek, izobrazba, strokovni oziroma znanstveni naziv oziroma poklic, službeni ali domači naslov; e-naslov) ter predlagajte tipologijo članka in rubriko v *Glasniku SED*.

Strokovni članki praviloma nimajo izvlečka, povzetka in ključnih besed in naj ne presegajo 30.000 znakov s presledki. Opremljeni naj bodo s podatki o avtorju prispevka, z navedbo uporabljenih literature in virov ter s slikovnim gradivom.

Poljudni članki, poročila, knjižna poročila in ocene razstav ali filmov naj ne presegajo 15.000 znakov s presledki, opremljeni naj bodo s podatki o avtorju prispevka in morebitnim slikovnim gradivom.

Prispevki so načeloma objavljeni v slovenskem jeziku. Za lektoriranje slovenskega in angleškega besedila poskrbi uredništvo.

Za vsebino prispevkov odgovarjajo avtorji. Prispevki v rubriki Razglabljanja so razvrščeni po veljavni Tipologiji dokumentov/del za vodenje bibliografij v sistemu COBISS; tipologija se določi po predlogu avtorja, recenzentov in uredništva. Vse prispevke anonimno recenzirajo uredniški odbor in zunanji recenzenti; recenzije se hranijo v arhivu SED.

Avtorice in avtorje prosimo, da pri objavi gradiva upoštevajo avtorske pravice drugih avtorjev in z objavo v *Glasniku SED* ne kršijo avtorskih pravic. Za objavo kakršnegakoli gradiva iz drugih publikacij in arhivov je avtor prispevka dolžan sam zagotoviti dovoljenje za objavo v *Glasniku SED*.

Uredništvo ima pravico, da prispevkov, ki ne ustrezajo uredniškemu programu in navodilom, ne objavi.

OBLIKOVANJE BESEDILA:

Prispevki naj bodo napisani z urejevalnikom besedil MS Word ali Open Office, z enojnim razmikom vrstic, v naboru znakov Times New Roman in v velikosti 12 pik.

Besedilo: 12 pt, obojestranska poravnava, enojni razmik, brez odmikov prve vrstice odstavka, rob 2,5 cm.

Naslov prispevka: 14 pt, normalno, velike črke, sredinska poravnava.

Podnaslov prispevka: 14pt, normalno, male črke, sredinska poravnava.

Naslov poglavja (naslov 1): 14 pt, normalno, male črke, leva poravnava.

Naslov podpoglavja (naslov 2): 12 pt, poudarjeno, male črke, leva poravnava.

Citati, krajši od treh vrstic, naj bodo postavljeni tekoče v besedilu med »dvojna narekovaja«; ko gre za navedbo znotraj citata, uporabite 'enojni narekovaj'.

Citati, daljši od treh vrstic, naj bodo oblikovani v novem odstavku, z izpuščeno vrstico pred in po navedku, 11pt, brez narekovajev in z dodatnim obojestranskim zamikom 1 cm.

Če gre za izjavo sogovornika, besedilo postavite ležeče; kadar je del izjave ali citata izpuščen, to označite z [...], če pa citat dopolnjujete s svojimi besedami, te postavite v oglati oklepaj: [etnologijo]. Citati naj ohranjajo morebitne izvirne poudarke (krepko, ležeče ali podčrtano), če pa je del citata naknadno poudarjen, naj bo to označeno.

Podnapisi k slikam: 11 pt, normalno, leva poravnava.

Seznami literature oziroma virov: 11 pt, normalno, obojestranska poravnava.

Opombe: 10 pt, normalno, obojestranska poravnava.

DRUGI NAPOTKI:

Besed praviloma ne krajšamo: oziroma, glej.

Krajšave uporabljamo le v naslednjih primerih: npr., prim., t. i., tj., ipd., itn., idr.

Stoletja pišemo s številkami: 19. stoletje. Števila do deset praviloma izpisujemo z besedo, sicer uporabljamo številke.

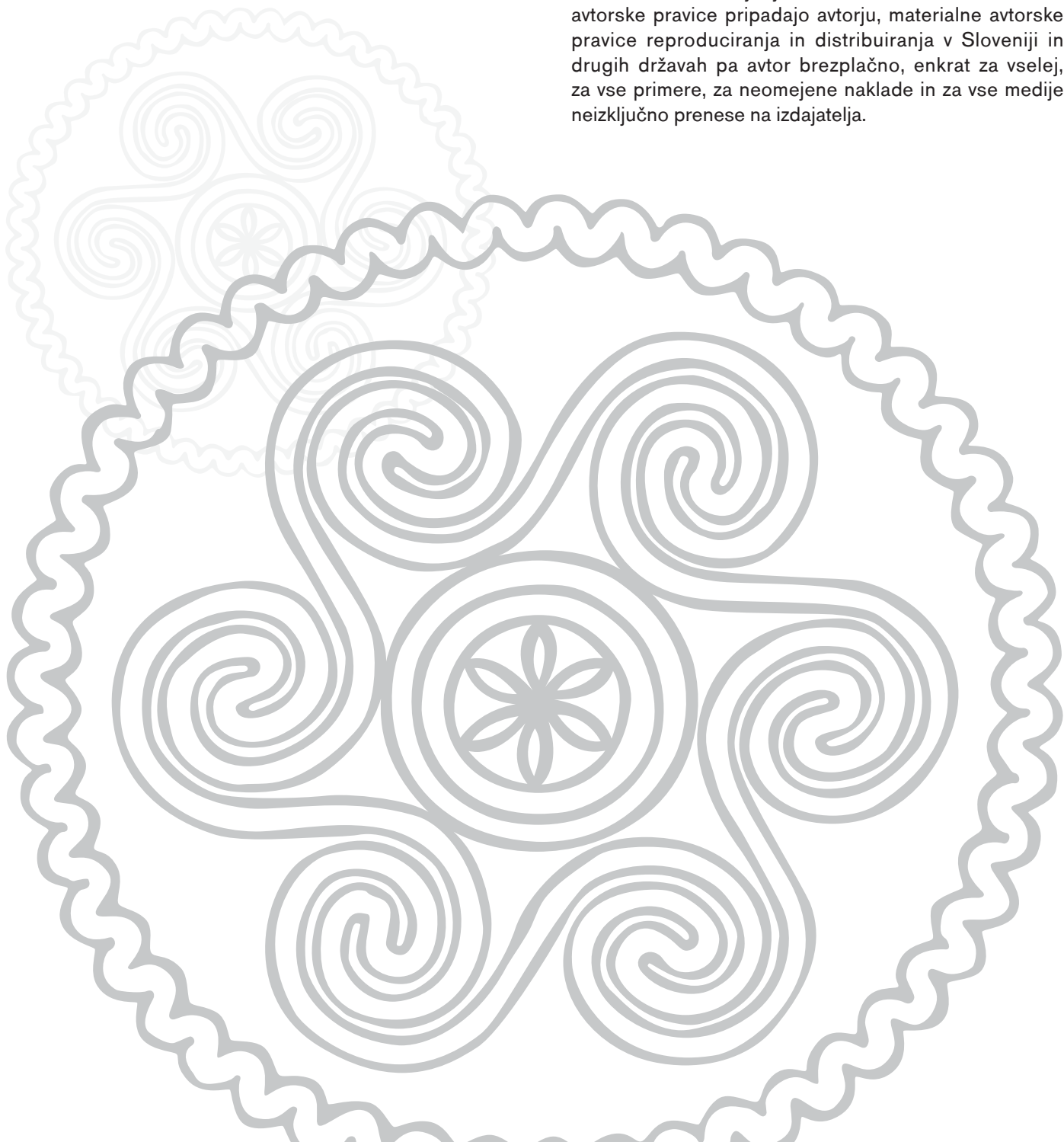
V besedilu ležeče pišemo naslove knjig, revij, časopisov, tujke in dobesedne navedke sogovornikov; normalno pa naslove filmov, razstav, predstav in drugih ljudskih del, naslove projektov, zakone, pravne akte, imena glasbenih, gledaliških, plesnih in drugih skupin, političnih strank, inštitutov, organizacij, naslove knjižnih zbirk in naslove člankov, referatov in poglavij v knjigah.

Avtorji se pri oblikovanju prispevkov lahko zgledujejo po že objavljenih besedilih v zadnjih izdanih številkah *Glasnika SED* (gl. <http://www.sed-drustvo.si/publikacije/glasnik-sed/glasniki/2016>).

SLIKOVNO GRADIVO:

Fotografije, skice, risbe, grafi ipd. naj imajo ločljivost najmanj 300 dpi oziroma naj bodo skenirani v razmerju 1:1; format je .jpg ali .tif; njihova širina je 8,5 cm, izjemoma 18,4 cm; v besedilu morajo biti mesta postavitve označena z ustreznimi podnapisi: Slika 1: Med izdelovanjem ... Slikovnih gradiv avtorji ne vstavljajo med besedilo, temveč jih pošljejo ločeno kot priloge; vsako od naštetih prilog opremito z naslednjimi podatki: avtor članka_Slika 1, 2, 3 ...

Za avtorsko delo, objavljeno v *Glasniku SED*, vse moralne avtorske pravice pripadajo avtorju, materialne avtorske pravice reproduciranja in distribuiranja v Sloveniji in drugih državah pa avtor brezplačno, enkrat za vselej, za vse primere, za neomejene naklade in za vse medije neizključno prenese na izdajatelja.

POPRAVEK DATUMA

V zadnjem *Glasniku SED* 58 (3–4) 2018 je v prispevku Vloga mladinskih raziskovalnih taborov za slovenske srednješolce v Italiji pri zasnovi Muzeja rezijanskih ljudi: Tabora v letih 1989 in 1994 prišlo do napake. Pod vsemi fotografijami v članku je naveden napačen datum njihovega nastanka, in sicer avgust 1984. Pravilno je: pod prvo sliko avgust 1994, pod preostalimi avgust 1989.

Mojca Ravnik

TANJA ROŽENBERGAR

Urbani fenomeni, muzejske perspektive v etnološkem in kulturnoantropološkem diskurzu

»Razpeta med teorijo in prakso nas spretno vodi skozi šest samostojno zaokroženih in medsebojno povezanih poglavij,« poudarja recenzent 52. publikacije Knjižnice Glasnika Slovenskega etnološkega društva, dr. Aleš Gačnik. V paradigmi urbanega se kot predmet razmišljanja in delovanja na novo opredeljujejo tudi muzeji, njihova vloga, način dela, tipologija. Knjiga *Urbani fenomeni muzejske perspektive v etnološkem in kulturnoantropološkem diskurzu* je zgoščen prikaz soočanj urbaniziranega sveta, novih teženj v muzeologiji in prepletenosti etnologije, kulturne antropologije in muzeologije, s poglobljenim poudarkom na muzejih v Sloveniji. Avtorica podaja različna razumevanja sodobne urbane kulture in muzejev ter interpretira urbane vsebine v muzejih in muzejskih zbirkah.

Tanja Roženbergar: **Urbani fenomeni, muzejske perspektive v etnološkem in kulturnoantropološkem diskurzu**

ISBN: 978-961-6775-23-6

Leto izida: 2018

Založilo: Slovensko etnološko društvo

Zbirka: Knjižnica Glasnika Slovenskega etnološkega društva; 52

Uredila: Helena Rožman

SLOVENSKO *etnološko* DRUŠTVO
SLOVENE *ethnological* SOCIETY

Monografija je naprodaj na sedežu društva: info@sed-drustvo.si
in v knjigotrški mreži www.buca.si.

Cena posamezne številke | Price per Issue: 10 EUR

Letna naročnina | Yearly Subscription: 20 EUR

Transakcijski račun SED | SED Transaction Account Number: 02083-0016028646 NLB, d. d.

Distributer | Distribution: BUČA d. o. o.

Glasnik SED je indeksiran v bazah podatkov | Glasnik SED is entered into the following data bases:

Anthropological Index Online (AIO RAI) <http://aio.anthropology.org.uk>

Anthropological Literature <http://hcl.harvard.edu/tozzer/al.html>

ULRICH's International Periodical Directory (I.P.D.) <http://www.ovod.com>

RILM Abstract of Music Literature <http://www.rilm.org/prime-jt.htm1#G>

International Bibliography of the Social Sciences (IBSS)

<http://www.lse.ac.uk/collections/IBSS/about/journalsG.htm>

CAB Abstract <http://www.cabi.org>

ProQuest <http://www.proquest.co.uk/en-UK/>

Scopus <http://www.scopus.com/>

Ebsco <http://www.ebsco.com/>

Revijo subvencionirata Javna agencija za raziskovalno dejavnost RS in Ministrstvo za kulturo RS. Revija je vpisana v evidenco javnih glasil, ki jo vodi Ministrstvo za kulturo RS pod zaporedno št. 550. | The Bulletin is subsidized by the Slovenian Research Agency and the Slovene Ministry of Culture. The Bulletin has been entered in the record of public printed media at the Slovene Ministry of Culture under the number 550.

Fotografija na naslovnici | Front Cover Photo:

Ekspozat na razstavi Screen Worlds, ACMI, Melbourne, Avstralija. Foto: Dan Podjed, marec 2019.

An exhibit at the Screen Worlds exhibition, ACMI, Melbourne, Australia. Photo: Dan Podjed, March 2019.

Izšlo | Published:

Ljubljana, april 2019 | April 2019

SLOVENSKO *Ĕ*nološko DRUŠTVO
SLOVENE *Ĕ*thnological SOCIETY

Metelkova 2, 1000 Ljubljana

TISKOVINA

UDK 39(497.4)(05)
ISSN 0351-2908 (Tiskana izd.)
ISSN 2535-4324 (Spletna izd.)
Ljubljana, april 2019